

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**DOĞA BİLİMLERİNİN HUKUK FELSEFESİNE ETKİSİ: MODERN VE
POSTMODERN PARADİGMA EKSENİNDE BİR DEĞERLENDİRME**

Dilara Buket TATAR

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU

DOKTORA TEZİ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

KAMU HUKUKU BİLİM DALI

ARALIK 2019

**DOĞA BİLİMLERİNİN HUKUK FELSEFESİNE ETKİSİ: MODERN VE
POSTMODERN PARADİGMA EKSENİNDE BİR DEĞERLENDİRME**

Dilara Buket TATAR

**DOKTORA TEZİ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

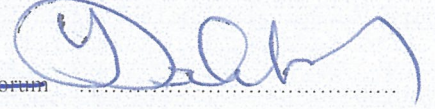
ARALIK 2019

Dilara Buket TATAR tarafından hazırlanan “Doğa Bilimlerinin Hukuk Felsefesine Etkisi:Postmodernite Ekseninde Bir Değerlendirme” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalında Kamu Hukuku Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU

Kamu Hukuku, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

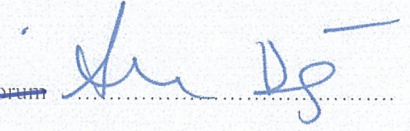
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Prof. Dr. İlyas DOĞAN

Kamu Hukuku, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. Tevfik ERDEM

Sosyoloji, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

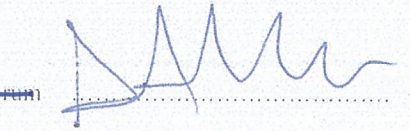
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Hatice Dilara AĞAOĞLU CANAY

Hukuk Felsefesi, Başkent Üniversitesi

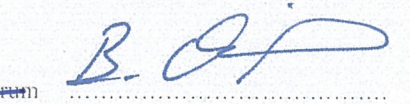
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Balkan DEMİRDAL

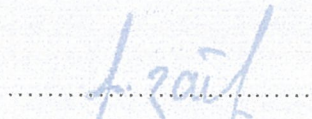
Kamu Hukuku, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 05/12/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZAİF
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Dilara Buket TATAR

05/12/2019

DOĞA BİLİMLERİNİN HUKUK FELSEFESİNE ETKİSİ: MODERN VE POSTMODERN
PARADİGMA EKSENİNDE BİR DEĞERLENDİRME
(Doktora Tezi)

Dilara Buket TATAR

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Aralık 2019

ÖZET

Doğa bilimlerinde yaşanan gelişmelerle hukuka ilişkin görüşler arasında bir bağlantı bulunduğu düşüncesi, en azından hukukçular arasında alışık olunan bir düşünce değildir. Oysa belli bir dönemin evren, insan ve bilim anlayışı ile hukuk anlayışı arasında yakın bir bağlantı söz konusudur. Hukuk, insan düşüncesindeki büyük kırılmalardan ve dönüm noktalarından sanıldığından daha derinden etkilenmektedir. Bu yüzden bu çalışma, doğa bilimleri ile hukuk felsefesi arasındaki bağlantının mevcudiyeti ve mahiyetinin tespit edilmesi, doğa bilimlerinde yaşanan gelişmelerin hukuk felsefesine etkisinin açığa çıkarılmasını konu edinmiştir. Çalışmada, doğa bilimleri ve hukuk kavramları, modern ve postmodern paradigma çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümü, “*Modern Paradigmada Bilim ve Hukuk: Monizm, Üstünlük, Pozitivizm, Belirlilik ve Otonomi*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümün ilk alt başlığında XIX. yüzyıla kadar Antik Yunan’dan miras kaldığı şekliyle “*doğa felsefesi*” olarak bilinegelen ve Bilim Devrimi’yle birlikte varlık kazanan “*modern bilim*” incelenmiştir. Modern bilimin temel nitelikleri/varsayımları olarak monizm, üstünlük, pozitivizm, doğrulanabilirlik, determinizm, otonomi ve doğaya galebe çalma amacı sayılmıştır. Bu bölümün diğer başlığında, XVII. yüzyıldan itibaren modern bilimin, iktisat, siyaset bilimi, sosyoloji gibi sosyal bilimleri etkilemesinden nasiplenen modern devlet ve hukuk incelenmiştir. Doğa bilimlerine benzer olarak modern hukukun, monizm ve üstünlük iddiasında olduğu, Hukuki Pozitivizm akımının etkili olmaya başlamasıyla birlikte belirliliği hedeflediği, otonom bir hukuk ve yargıç varsayımıyla hareket ettiği, soyut bir birey kavramına odaklanarak şekli hukuki eşitlik ve biçimsel adaletin sağlanmasını yeterli gördüğü ifade edilmiştir. Çalışmanın ikinci ve son bölümünün başlığı ise “*Postmodern Paradigmada Bilim ve Hukuk: Pozitivizm, Üstünlük ve Otonominin Reddi, Pluralizm, Belirsizlik*”dir. Bu bölümün ilk alt başlığında XX. yüzyılda başlayıp, XXI. yüzyılda tarih sahnesinde devleşen, Newton Çağı’nı kapatıp, Kuantum Çağı’nı başlatan postmodern bilim dönemi ele alınmıştır. Postmodern bilimin, modern bilimin monizm ve üstünlük iddiasını reddettiği, pozitivizm, doğrulanabilirlik ve determinizmi eleştirerek belirsizliğe göz kırptığı, ayrıca otonom bir bilim ve bilim insanı varsayımının reddiyle birlikte modern bilimin doğaya galebe çalma amacının meşru zeminini aşındırdığı ifade edilmiştir. Bölümün son alt başlığında ise, postmodern dönemde modern devletin monist karakterinin aşınmasıyla modern hukukun üstünlük iddiasının da sorgulandığı, Hukuki Pozitivizm akımı içinde dahi belirsizlik iddialarının gündeme geldiği, otonomiden mutualizme, şekli eşitlikten maddi eşitliğe, biçimsel adaletten somut adaletle geçilmesi taleplerinin dile getirildiği ortaya konulmuştur. Tüm bu eleştirilerin, “*postmodern hukuk*”u tarih sahnesine çıkarttığı belirtilmiştir. Bu değerlendirmeler çerçevesinde, doğa bilimlerinde yaşanan gelişmelerin felsefi bir irdelemesi yapılmış ve modern/postmodern paradigmanda doğa bilimlerinin temel nitelikleri/savları anlatılmıştır. Ardından modern/postmodern paradigmanda hukukun da benzer temel nitelikleri/savdığı edildiği gösterilerek, sonuçta hukukun bile kendisinden oldukça farklı nitelikleri haiz olduğu düşünülen doğa bilimlerinden düşünülmediğinden daha fazla etkilendiği tespit edilmiştir.

Bilim Kodu : 50501
Anahtar Kelimeler : Modern Bilim, Modern Hukuk, Postmodern Bilim, Postmodern Hukuk
Sayfa Adedi : 182
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU

THE IMPACT OF NATURAL SCIENCES ON PHILOSOPHY OF LAW: AN EVALUATION
ON THE MODERN AND POSTMODERN PARADIGM

(Ph.D. Thesis)

Dilara Buket TATAR

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY
THE INSTITUTE FOR GRADUATE STUDIES

December 2019

ABSTRACT

The notion that there is a connection between the developments in natural sciences and the views on law is not common idea, at least among jurists. However, there is a close connection between the understanding of universe, human, and science, and the understanding of law of a certain period. The law is deeply impacted by the great breaks and the turning points in human thought. Therefore, this study focuses on the existence and nature of the connection between the natural sciences and the philosophy of law and aims to reveal the impacts of the developments in natural sciences on the philosophy of law. In this study, the concepts of natural sciences and law are examined within the framework of modern and postmodern paradigm. The first section of the study is titled “*Science and Law in Modern Paradigm: Monism, Superiority, Positivism, Certainty, and Autonomy*”. In the first chapter of this section, modern science, which was known as “*philosophy of nature*” as inherited from Ancient Greece until the 19th century, and came into existence with the Science Revolution, was examined. Monism, superiority, positivism, verifiability, determinism, autonomy, and the aim of dominating nature are considered as the basic features/assumptions of modern science. In the other chapter of this section, the modern state and law, which have been influenced by modern science which also have impacted social sciences such as economics, political science, and sociology since 17th century, are examined. It was stated that similar to natural sciences, modern law also purported monism, and superiority, and with the domination of Legal Positivism Movement, it aimed legal certainty, it acted with the assumption of autonomous law and judge, and deemed adequate to ensure formal equality, and justice by focusing on the concept of an abstract individual. The second and last section of the study is called “*Science and Law in Postmodern Paradigm: Rejection of Positivism, Superiority, Autonomy, and Pluralism, Uncertainty*”. The first chapter of this section is on the history of postmodern science, which ended the Newton era and started Quantum era, began in the 20th century, and became world shaking in 21st century. Postmodern science rejected modern science’s claim of monism and supremacy, opened the door to uncertainty by criticizing positivism, verifiability, and determinism, and eroded the legitimate ground of the aim of modern science to dominate nature with the rejection of the assumption of an autonomous science and scientist. In the last chapter of the section, it was revealed that the claim of superiority of modern law was questioned with the erosion of the monist character of the modern state, claim of uncertainty came up even in Legal Positivism Theory, and transitions from autonomy to mutualism, formal equality/justice to substantive equality/justice have been demanded in postmodern era. It was stated that all these criticisms shaped “*postmodern law*” into existence. Within the framework of these evaluations, a philosophical examination of the changes in natural sciences has been made and the basic features/claims of natural sciences have been explained in the modern/postmodern paradigm. Then, it was shown that the law acquired similar features/claims that natural sciences had acquired, so as a result, it was revealed that although law is thought to be very different in essence from natural sciences, it is influenced by natural sciences, more than it is thought.

Science Code : 50501
Key Words : Modern Science, Modern Law, Postmodern Science, Postmodern Law
Page : 182
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU

TEŞEKKÜR

“Doğa Bilimlerinin Hukuk Felsefesine Etkisi: Modern ve Postmodern Paradigma Ekseninde Bir Değerlendirme” isimli bu çalışma, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Başta tezin hazırlanması sürecinde, tezi yorulmak bilmeden sayısız defa değerlendirmesi nedeniyle tez danışmanım Doç. Dr. Yaşar Salihpaşaoğlu’ya teşekkür ediyorum. Ayrıca tez konusunu bulmamda beni değerli görüşleri ile yönlendiren kıymetli meslektaşım Arş. Gör. Alperen Çıtak’a; tezimi okuyarak değerlendiren ve her zaman yanımda olan Arş. Gör. Zeynep Hazar’a, beni üçe tamamlayan Arş. Gör. Arzu Balan ve Av. Neşe Özkanoglu’ya; bir redaksiyon ustası olarak Arş. Gör. Recep Ersel Erge’ye; uzakta da olsa katkısını esirgemeyen Arş. Gör. Abdulkadir Pekel’e; özellikle çok aşına olmadığım modern devlet kısmının yazımında yardımından faydalandığım Arş. Gör. Özgem T. Gümüş Boyacı’ya; eleştirileriyle beni onurlandıran Arş. Gör. Gökhan Ölmez’e; son düzlükte yardımına koşan Emre Didin’e ve son olarak bir danışman titizliği ile tezimi defalarca okuyup, önemli noktalara dikkatimi çeken Emekli Hakim Atilla Artar’a teşekkürü bir borç bilirim.

Desteklerini her daim arkamda hissettiğim babam Kürşat Tatar, annem Av. Berrin Tatar ve kardeşim Demet Çiçek Tatar’ın varlığına şükranla...

	Sayfa
2.2.2.3. Otonom Hukuk ve Yargıç Varsayımı: Kelsen'in Saf Hukuk Kuramı	69
2.2.2.4. Hukuki Bilgiye Ulaşmada Yöntem ve Topluma Galebe Çalan Hukuk	74
2.2.2.5. Soyut Bir Kavram Olarak “Birey”in Öne Çıkışı ve Buna Bağlı Gelişen Şekli Hukuki Eşitlik ile Biçimsel Adalet	78
3. POSTMODERN PARADİGMADA BİLİM VE HUKUK: POZİTİVİZM, ÜSTÜNLÜK VE OTONOMİNİN REDDİ, PLURALİZM, BELİRSİZLİK	83
3.1. Kuantum Pusunun Ardından Postmodern Bilim	83
3.1.1. Terminoloji ve Anlam Sorunsalı: Postmodern Bilim	84
3.1.2. Öklitçi Geometriden Hiperbolik ve Eliptik Geometrilere	87
3.1.3. Mekanik Fiziğe Kuantum İtirazı	90
3.1.4. Modern Bilimin Felsefi Sorgusundan Postmodern Bilimin Doğuşu.....	100
3.1.4.1. Monizmin ve Bilimin Üstünlüğünün Aşınması	101
3.1.4.2. Pozitivizm, Doğrulanabilirlik ve Determinizm Eleştirisi ile Belirsizliğe Ulaşılması	104
3.1.4.3. Bilimin Otonomiyi Kaybedişi ve Doğa Üzerindeki Hakimiyetinin Sorgulanması	107
3.2. Moderne ve Modern Hukuka Övgünün Sonu: Postmodern Hukuk	110
3.2.1. Terminoloji ve Anlam Sorunsalı: Postmodern Hukuk	111
3.2.2. Devlet Algısında Yaşanan Dönüşüm ve Monizmin Kırılması	113
3.2.3. Modern Hukuktan Postmoderne	117
3.2.3.1. Pozitivist Geleneğe Belirsizlik Tohumları Atılıyor: Hart.....	117
3.2.3.1.1. Şüphenin Gölgesinde: Açık Doku/Gölge Alan ve Yargıcın Takdir Yetkisi	129
3.2.3.1.2. Hukuk ve Ahlakın Tesadüfi Birliği: Doğal Hukukun Asgari İçeriği	131
3.2.3.2. Otonomiden Mutualizme	134
3.2.3.2.1. Otonom Hukuk Varsayımının Kısmen Kabulü veya Tamamen Reddi	135
3.2.3.2.2. Otonom Yargıç Varsayımının Reddi	139
3.2.3.3. Şekli ve Biçimselden Maddi ve Somuta: Eşitlik ve Adalet.....	141
3.2.3.3.1. Rawls ve Hakkaniyet Olarak Adalet	144
3.2.3.3.2. Bir Komüniteryen Olarak Walzer ve Kompleks Eşitlik Olarak Adalet	147
4. SONUÇ	153
KAYNAKÇA.....	157
ÖZGEÇMİŞ	181

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. Öklitçi Sistem	25
Şekil 2.2. Kartezyen Koordinat Sistemi.....	25
Şekil 2.3. Newton'un Mezarı	30
Şekil 2.4. Newton'un Anıtı	30
Şekil 3.1. Öklitçi, Hiperbolik ve Eliptik Geometriler	89

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BKZ.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CO.	Company (Şirket)
ÇEV.	Çeviren
DER.	Derleyen
ED.	Editör
EDS.	Editörler
EHC	Eleştirel Hukuk Çalışmaları
NO.	Number (Sayı)
S.	Sayfa
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TY	Tarih Yok
VB.	Ve Benzeri
VOL.	Volume (Cilt)
MD.	Madde
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

1. GİRİŞ

Doğa bilimlerinde yaşanan gelişmelerle hukuka ilişkin görüşler arasında bir bağlantı bulunduğu düşüncesi, en azından hukukçular arasında alışık olunan bir düşünce değildir. Oysa belli bir dönemin evren, insan ve bilim anlayışı ile hukuk anlayışı arasında yakın bir bağlantı söz konusudur. Hukuk, insan düşüncesindeki büyük kırılmalardan ve dönüm noktalarından sanıldığından çok daha derinden etkilenmektedir¹. Bu yüzden bu çalışma, doğa bilimleri ile hukuk felsefesi arasındaki bağlantının mevcudiyetinin ve mahiyetinin tespit edilmesini, doğa bilimlerinde yaşanan gelişmelerin hukuk felsefesine etkisinin açığa çıkarılmasını konu edinecektir. Öncelikle çalışmanın temel kavramlarına, sınırlandırılmasına, yöntemine ve son olarak bu konuda literatüre giren önceki çalışmalara değinilerek konunun önemini ortaya konulması gerekmektedir.

Çalışmanın temel kavramlarından biri, doğa bilimleridir. İlk kısıtlımları yandığından beri bilim, doğayı açıklamaya, doğadaki kanunları çözmeye, bu kanunların çözümlerine erişildikten sonra doğaya karşı önlem almaya ve ona hükmetmeye yaramıştır. Doğa ve bilim arasındaki bu hegemonik ilişkiyi ifade etmek için kullanılabilecek en iyi terim, “doğa bilimleri”dir. XIX. yüzyılın ortalarından bu yana bilim felsefesi, “bilim” kavramının tanımını ve kapsamını farklı doğrultuda belirleyen iki büyük geleneğe sahiptir. Birinci gelenek, bilim kavramını “doğa bilimi” modeline göre tanımlayan ve sosyal bilimleri bu modele göre ele alan, konumlayan ve olguculuk (pozitivizm) değerlendiren; ikinci gelenek ise tarihselcilik (historizm)tir².

Modern bilim kavramının belirlenmesinde son derece etkili olmuş olan olguculuk, tarihselciliğe göre daha eski bir geçmiş ve geleneğe sahiptir. Tüm gelişimi boyunca “doğa bilimleri” kavramı, olgucu tutumla bir arada anılmıştır. Zira olguculuğun bilginin kaynağını duyu verilerinde bulan temel bilgi görüşü, ampirizm ve bu görüşe bağlı olarak deney, gözlem ve araştırmaya dayalı bilim anlayışı, özellikle doğa bilimlerinin gelişmesiyle koşutluk göstermiş ve günümüzde çok geniş bir yaygınlık kazanmıştır³. Bu gelişim, özellikle bilim felsefesinin Anglo-Amerikan ağırlıklı gelişim sürecinde gözlenebilir. Olguculuk

¹ Burada önem arz eden nokta, herhangi bir neden-sonuç belirlemesine girmeksizin bir değerlendirme yapılmasıdır. Bkz.: Türkbağ, A. U. (2005). “Evren ve İnsan Anlayışlarının Hukuka Yansıması Olarak İki Pozitivizm: Austin ve Hart”, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*. 12, s. 50. Bunun anlamı hukuk veya bilim arasındaki ilişkinin bir öncelik-sonralık ilişkisine girmeden irdelenmesidir. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere aralarında derin bağlantılar olduğunu varsaydığımız bu iki alan birbirinden karşılıklı olarak etkilenmektedir.

² Özlem, D. (2008a). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*. (5. Basım). Ankara: Doğu-Batı Yayınları, s. 14.

³ Özlem, 2008a, s. 14.

geleneğinde kültür bilimlerinin ya hemen hemen ihmal edildiği ya da doğa bilimleri modeline göre ve ancak ikincil bir inceleme basamağında değerlendirildiği görülmektedir⁴.

Buna karşılık tarihselcilik geleneğinin doğduğu Kıta Avrupası'nda ve özellikle Almanya'da XIX. yüzyılın ortalarına kadar bilim felsefesi, kültür bilimleri felsefesi olarak gelişmiştir⁵. Bilgi ve bilim kavramlarına salt epistemolojik açıdan yaklaşmakla yetinmeyip, bilgi ve bilimin aynı zamanda ve hatta öncelikle tinsel-tarihsel-kültürel boyutlu bir anlam ve tavır almanın ürünü ve de konusu olduğunu iddia eden tarihselcilik, geçen yüzyılın ortalarına kadar Alman idealizminin spekülatif kalıplarından fazlasıyla etkilenmiştir. Olguculuk tarafından kullanılan sosyal bilimler terimi yerine tarihselcilik, tarih bilimleri, tin bilimleri, insan bilimleri, hermeneutik bilimler ve kültür bilimleri gibi terimleri kullanmış ve bu bilimlerin doğa bilimlerinden bağımsızlığına yönelik bir çaba içerisinde olmuştur⁶. Bu gelenek ancak geçen yüzyılın son çeyreği ile bu yüzyılın ilk on yılları içerisinde özgün bir bilgi ve bilim tutumuna dönüşebilmiştir. Ne var ki, dönüştüğü bu haliyle bile tarihselcilik, uzun süre doğduğu coğrafyanın⁷ dışına taşamamıştır⁸.

Bilim felsefesindeki bu iki geleneğin etkileri, geleneksel bilim sınıflandırılmasına dair “bilimsellik” tartışmalarında görülebilir. Geleneksel sınıflandırmada bilim, formel bilimler ve deneysel bilimler şeklinde iki öbekte toplanmaktadır. Formel bilimlerle, düşüncenin formuyla ilgili bir araştırmanın, incelemenin hakim olduğu mantık ve matematik gibi disiplinler kast edilirken; deneysel bilimlerle biçimin değil içeriğin hakim olduğu ve doğruluğun ön plana çıktığı disiplinler ifade edilmektedir⁹. Bilimin bu genel sınıflandırılmasında formel bilimler, gerçekte yeni bilgiler üretmeyen disiplinler olduğu için “bilim” adını taşıyacak derinlikte bulunmamaktadır¹⁰. Deneysel bilimler ise, doğa bilimleri (fizik, kimya biyoloji gibi) ve insan bilimleri (tarih, psikoloji, sosyoloji ve ekonomi gibi) olmak üzere ayrılmaktadır.

⁴ Özlem, D. (2008b). *Felsefe ve Doğa Bilimleri*. (4. Basım). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, s. 15.

⁵ Özlem, 2008b, s. 15.

⁶ Özlem, 2008b, s. 16.

⁷ Ülkemizde ise bilim felsefesi çalışmalarının çoğu, pozitivist anlayışın doğal bir sonucu olarak, “bilim” kavramını “doğa bilimi” (Naturwissenschaft) kavramı ile özdeşleştiren, kültür bilimlerinin “bilimsellik”ini doğa bilimi modeli açısından değerlendiren ve bu değerlendirme genellikle olumsuz olduğundan, kültür bilimlerini ikincil kılan ve hatta bu bilimleri dışlamaya kadar varabilen çalışmalardır. Bkz.: Özlem, 2008a, s. 10.

⁸ Özlem, 2008b, s. 16.

⁹ İnternet: <http://www.dicle.edu.tr/Contents/eb14cd4e-c691-491f-9b59-0093514c9403.pdf> adresinden 19.01.2017'de alınmıştır.

¹⁰ Sencer, M., Sencer, Y. (1978). *Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Doğan Basımevi, s. 17.

Bu ikili ayırım yapılırken bilimler tarihinde bugüne kadar değişik yaklaşımlar geliştirilmiştir. Ancak bu alanda en sık benimsenen anlayış, doğa bilimleri ile insan bilimlerinin birbirinden farklı ve birbirine karşıt tipte olduğudur. Bunun nedeni, iki bilim grubu arasında bilimin son amacını gerçekleştirme bakımından köklü bir ayırım bulunmasıdır. Buna göre doğa bilimlerinin çıkarımlarında dayandığı genellikler, değişmez ilişkileri dile getirdiği için kesindir. O halde doğa kanunlarından hareketle yapılan çıkarımlar da kesindir. Oysa insan bilimlerinde bu bilimlerin yapısı gereği doğa bilimlerinde olduğu gibi kesin genelliklere ulaşma olanağı yoktur. Değişme olasılığına açık genelliklerden hareketle yapılacak çıkarımların kesinliğinden söz etmek olanaksızdır. Bu yaklaşım, insan bilimlerinin bilimselliğinden kuşku duyan bir yaklaşımdır¹¹.

Her ne kadar bu yaklaşımın bilimlerin yapısına yeterince eğilmemiş, sıradan ve yüzeysel bir anlayışın ürünü olduğu ileri sürülebilirse de söz konusu çalışma “*bilim*” ekseninde değerlendirmeler yaparken insan bilimleri yerine doğa bilimlerine yoğunlaşacaktır. Tarih, psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinlerden doğan felsefi sorunlar büyüleyici ve çok da önemli olmasına rağmen fizik, biyoloji ve kimyanın sorduğu sorulardan oldukça farklılık arz etmektedir¹². Bu yüzden tüm bu disiplinlerin sorularının cevaplanması, bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır.

Çalışma, doğa bilimleri ve hukuk kavramlarını, modern ve postmodern paradigma çerçevesinde incelemektedir. Şüphesiz ki bir doktora tezi kapsamında bilim ve hukuk kavramlarının tüm tarihsel dönemler açısından incelenmesi olanaksızdır. Böyle bir çalışma, bir ansiklopedinin kapsamını bile aşabilecek niteliktedir. Bu tercih “*neden sadece modern paradigma çerçevesinde bir inceleme yapılmamıştır?*” ve “*neden modern ve postmodern paradigma birlikte incelenmiştir?*” soruları yöneltilebilir. Bu sorulardan ilki, “*modern eksenli değerlendirmeler güncelliğini kaybetmiştir ve artık postmodern, çok daha popülerdir*” şeklinde yanıtlanabilir. İkinci sorunun yanıtı ise postmodern kavramına içkindir. “*Postmodern*”, “*modern*” kelimesine “*sonra*” anlamına gelen “*post*” ekinin eklenmesiyle türetilmiş bir kelimedir. Sadece etimolojik olarak değil, tarihsel olarak da modernden sonrasını ifade etmektedir. Daha da önemlisi postmodern, felsefi olarak modern eleştirmekte ve hatta teorik alt yapısını modern reddiyesine/eleştirisine dayandırmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar aksi ileri sürülebilirse de postmodern incelemesi yapan herhangi

¹¹ Sencer/Sencer, 1978, s. 18.

¹² Crud, M., Cover, J.A. and Pincock, C. (2013). *Philosophy of Science*. (Second Edition). New York, London: W.W. Norton&Company, s. xviii.

bir akademik çalışma, kanaatimizce modern ile karşılaştırma yapmadığı takdirde eksik kalacaktır. Zira postmodern kimliğini, modern reddedişyle kazanmakta ve belki de çoğu zaman sadece modern reddetmekle yetinmektedir. Bu yüzden içinde bulunduğumuz “*postmodern*” paradigmayı incelemek için, “*modern*” paradigmanın detaylı bir incelemesine yer vermek ve iki paradigmayı karşılaştırmak zorundaydık.

Bu sınırlandırma ekseninde çalışmanın birinci bölümü, “*Modern Paradigmada Bilim ve Hukuk: Monizm, Üstünlük, Pozitivizm, Belirlilik ve Otonomi*” başlığını taşımaktadır. Bu başlıkta XIX. yüzyıla kadar Antik Yunan’dan miras kaldığı şekliyle “*doğa felsefesi*” olarak bilinegelen ve Bilim Devrimi’yle birlikte varlık kazanan “*modern bilim*” incelenmiştir. Newton’un “*Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri*” adlı eseri, modern bilimi zirveye çıkarmıştır. Modern bilim, doğayı makine olarak gören mekanik felsefe ve geometrik yöntemden yararlanarak muazzam sonuçlar elde etmiştir. Öyle ki doğru bilgiye/ gerçeğe sadece doğa bilimlerinin amaç ve yöntemleri ile ulaşılabileceği (monizm) ve diğer disiplinlerin bu amaç ve yöntemlerle hareket etmesi gerektiği (üstünlük) ileri sürülmüştür. Modern bilim, pozitivizm vasıtasıyla tüm metafizik kavramları dışlarken; doğrulanabilirlik ve determinizmi şiar edinmiş, doğanın tüm sırlarını çözüp, doğayı hakimiyet altına alabileceğine inanmıştır. Bu hakimiyet, doğanın yıkıcı gücünü dizginleyerek insanlığa fayda sağlayacaktır. İşte bu inanç, otonom bir bilim ve bilim insanı savıyla desteklenmiştir. Bilimin kuramdan, bilim insanının ise öznel değer yargılarından bağımsız hareket ettiği kabul edilmiştir.

Bu bölümün diğer başlığında ise, XVII. yüzyıldan itibaren modern bilimin, iktisat, siyaset bilimi, sosyoloji gibi sosyal bilimleri etkilemesinden nasiplenen modern devlet ve hukuk incelenmiştir. Modern devlet, XVI. yüzyıl düşünürü Bodin ve XVII. yüzyıl Fransasında borçlu olduğu egemenlik vasfıyla, monist bir yapıda gelişmiştir. Buna paralel olarak “*tek/monist hukuk sistemi*”ni benimseyerek, egemen olduğu sınırlar içinde kendi ürünü olan modern hukukun en üstün hukuk sistemi olduğunu kabul etmiştir. Böylece modern hukuk, modern bilime benzer olarak “*monist*” ve “*üstün*” sıfatlarıyla donatılmıştır. Ayrıca modern hukuk, modern bilimin temel felsefesi olan pozitivizmden de nasibini almıştır. XIX. yüzyılda inceleme konusu olarak sadece müspet hukuku kabul eden Hukuki Pozitivizm akımı, belirgin hale gelmiş ve XX. yüzyılda bu akım, Hans Kelsen ile doruğa ulaşmıştır. Hukuki her sorununun çözümünün müspet hukukta olduğunu varsayan Hukuki Pozitivizm, hukukta belirliliği sağlamayı hedeflemiştir. Doğa bilimlerinin doğadaki tüm sırları çözmeye muktedir olması gibi modern hukuk da toplumsal tüm sorunları çözmeye

muktedir görülmüş, hatta modern hukuk ile topluma galebe çalınabileceği varsayılmıştır. Bu yapılırken hukukun ve hukuk uygulayıcısı olan yargıcın toplum, siyaset, ekonomi gibi alanlardan bağımsız “otonom” bir varlığı olduğu savıyla hareket edilmiştir. Böylece hukuk ve hukuk uygulaması, öznel değerlerden ari gösterilerek toplum üzerinde hakimiyet kurma amacına meşruiyet zemini sağlanmıştır. Modern hukuk, sadece toplum yararına hareket etmekte, başka herhangi bir menfaat gütmemektedir. Son olarak modern hukuk, soyut bir kavram olarak bireye odaklanmış ve tüm bireyler yasa önünde şekli olarak eşit sayılmıştır. Böylece modern hukuk, Hukuki Pozitivizm akımının metafizik kavramları dışlaması tutumu ile herhangi bir çelişkiye girmemeye özen göstererek, sadece biçimsel adaletin gerçekleştirilebileceğini savunmuştur.

Çalışmanın ikinci ve son bölümünde ise postmodern paradigmaya geçiş yapılmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren Öklid geometrisi ve ardından Newton fiziğinin bulmaca çözme kabiliyetini yitirmesiyle, modern bilim ve modern hukuk için işler ters gitmeye başlamıştır. Optik biliminin uzak köşelerini çalışırken fizikçiler, bu alanda olup bitenleri “kuantum” adını verdikleri tuhaf bir fikirle açıklayabileceklerini görmüş ve modernden postmoderne dönüşümün ilk tohumları atılmıştır. XX. yüzyılda başlayıp, XXI. yüzyılda tarih sahnesinde devleşen, Newton Çağı’nı kapatıp, Kuantum Çağı’nı başlatan postmodern bilimin dönemidir. Postmodern bilim, bilim kavramının doğa bilimlerine göre konumlandırılmasını reddederken, diğer disiplinlerini de gerçeklik alanına dahil etmiş, böylece doğa bilimlerinin hiyerarşik olarak üstünlüğünü sonlandırmış ve monizmi aşındırmıştır. Ayrıca pozitivizm, doğrulanabilirlik ve determinizm eleştirisi ile doğa bilimlerinin doğadaki tüm gizleri çözemeyeceğini ve hatta belirliliğin adeta bir hayalden ibaret olduğunu ortaya koymuştur. Son olarak bilim ile bilim insanının otonomisini sorgulamıştır. Postmodern bilime göre ne bilim, kuramdan, ne de bilim insanı değer yargısı, inanç, siyaset, dogma ve gelenekten öznel değer yargılarından bağımsızdır. Otonom niteliği olmayan bilim ve bilim insanının hedefinin de otonom olamayacağı ileri sürülmüş ve bilimin insana ya da insanlığa fayda sağlamak yerine aslında egemen kültür, değer yargıları ve hırslara hizmet ettiği ileri sürülmüştür.

Postmodern bilimin doğuşu sadece doğa bilimlerini değil, hemen hemen her alanı etkilemiştir. Artık sanatçılar, felsefeciler, edebiyatçılar hatta hukukçular, dünyaya daha esnek bakmaya başlamıştır. İşte bu süreçte modern devlet ve modern hukuk, dönüşüm içine girmiştir. Devlet algısında yaşanan değişim, modern devletin hukuk yapımında tek aktör olmasını sorgulatmış, modern hukukun monist ve üstün yapısı aşınmıştır. Çok hukukluluk ve çoğul hukuk kavramları gündeme gelmiş hatta “postmodern devlet”ten bile söz edilmeye

başlamıştır. Ayrıca belirliliğin sağlanabileceği iddiasında olan Hukuki Pozitivizm akımına bile “*hukuki belirsizlik*” tohumları atılmıştır. Bunun yanında hukukun ve yargıcın otonom olmadığı, siyaset, ekonomi gibi alanlardan etkilendiği ileri sürülmüştür. Bu bağlamda hukuk, topluma galebe çalma rolünün meşru zeminini kaybetmeye başlamıştır. Hukukun, artık sadece toplum yararına hareket etmediği, siyaset yaptığı, yargıcın ise kendi değer yargılarının, cinsel ve siyasi yöneliminin vb. etkisi altında karar verdiği dile getirilmiştir. Son olarak hukukun, sadece şekli hukuki eşitliği ve biçimsel adaleti değil, dezavantajlı gruplar lehine olacak şekilde maddi hukuki eşitlik ve somut adaleti gerçekleştirmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Tüm bu iddialar ile modern hukukun bir anti-tezi olmaktan öteye geçemese de “*postmodern hukuk*” tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Öncelikle bu çalışma; teorik niteliği haiz olduğundan, özellikle doktriner kaynaklar kullanılmış ve her bir konu için kaynak araştırması yapılmıştır. Ayrıca modern bilim, modern hukuk, postmodern bilim ve postmodern hukuk kavramları açıklanırken tarihi yöntemden ve modern/postmodern kavramları bilim ile hukuk açısından değerlendirilirken mukayeseli yöntemden yararlanılacaktır. Tezin tümünü kapsayacak şekilde ise, tümel bir önermeden tikel bir önermeye, etkenden etkiye geçme yolu¹³ ve genelden özeli çıkararak bir yöntem olan tümdengelim yöntemi izlenecektir.

Literatürde doğa bilimleri ve felsefe arasındaki bağlantıya dair akademik çalışmalar yapılmıştır. Doğan Özlem’in **Felsefe ve Doğa Bilimleri**, Nusret Hızır’ın **Bilimin Işığında Felsefe**, Yaman Örs’ün **Bilimsel Felsefenin Işığında**, Howard Selsam’ın **Din, Bilim ve Felsefe**, Derek Gjertsen’in **Bilim ve Felsefe: Dün ve Bugün** adlı eserleri bu çalışmalardan birkaçıdır. Bu konunun daha özel bir görünümü olan postmodern bilim ve felsefe, Robert P. Crease ve Alfred Scharff Goldhaber’in **Kuantum Dönemi Planck, Bohr, Einstein ve Heisenberg Belirsizliği Sevmeyi Bize Nasıl Öğretti?**, Caner Taslaman’ın **Kuantum Teorisi, Felsefe ve Tanrı, Tanrı Parçacığı, Felsefi ve Teolojik Değerlendirmeler**, Peter Coles’un **Postmodern Encounter Einstein and the Birth of The Big Science**, Werner Heisenberg’in **Fizik ve Felsefe** gibi birçok eserde işlenmiştir.

Benzer şekilde postmodern hukuk kavramı, Mehmet Yüksel’in **Modernite Postmodernite ve Hukuk**, Murat Yüksel’in **Hukuka Postmodern Yaklaşım**, Kasım Akbaş’ın **Hukukun Büyübozumu**, Mehmet Küçük’ün **Modernite versus Postmodernite** gibi birçok eserde incelenmiştir.

¹³ *Türkçe Sözlük*. (2010). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Yayınları, s. 2398.

Fakat hukuk felsefesi ile doğa bilimleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaya yönelik kapsayıcı bir esere şimdiye kadar yapılmış olan literatür taramasında rastlanmamıştır. Ahmet Ulvi Türkbağ'ın “*Evren ve İnsan Anlayışlarının Hukuka Yansıması Olarak İki Pozitivizm: Austin ve Hart*” adlı makalesi konuyu önemli ölçüde ele alan yol gösterici Türkçe kaynaklardan biri olsa da postmodern paradigmayı detaylı bir şekilde değerlendirmemektedir. Benzer şekilde Susan S. Silbey'in editörlüğünde iki cilt olarak yayımlanan **Law and Science** isimli kitapta, bilim ve hukukun kesişen yönlerini ele alan makaleler derlenmiş fakat hukuk, daha ziyade sosyal bir olgu olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla bu eser, hukuk felsefesi tartışmalarına derinlemesine yer vermemiştir. Yasin Avcı'nın “*Kuramsal Fizikteki Gelişmeler Bağlamında İnsan Haklarında Evrensellik-Kültürel Rölativite Tartışması*” isimli makalesi ise doğa bilimleri ile insan haklarında evrensellik ve kültürel rölativite bağlamında ele almıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, doğa bilimleri ile hukuk felsefesi tartışmalarının seyri arasında hem yöntem hem de içerik bakımından sıkı bir bağlantı olduğu savını kanıtlamayı ve bu bağlantının mahiyetinin “*monizm, üstünlük, pozitivizm, belirlilik, doğa/topluma galebe çalma ve otonomi*” kavramları çerçevesinde ortaya çıkarılmasını hedeflemiştir. Bu çalışmayla, bu konudaki güncel ve kapsayıcı bir esere duyulan ihtiyaı karşılama amacına hizmet edeēimizi düşünmekteyiz. Ayrıca bilimsel gelişmeler neticesinde yeni gelişmekte olan nano-teknoloji, nükleer tıp, genetik mhendisliēi, biyo-tıp gibi alanlara ilişkin yazılacak olan hukuk felsefesi literatürüne katkı sağlayacağını umut etmekteyiz.

2. MODERN PARADİGMADA BİLİM VE HUKUK: MONİZM, ÜSTÜNLÜK, POZİTİVİZM, BELİRLİLİK VE OTONOMİ

2.1. Modern Bilim

“*Modern bilim*” denilen karmaşık tarihsel gerçekliğin doğum yeri, Avrupa’dır. Ama yurdu bütün dünyadır¹⁴. O, bir üniversite kampüsünün dinginliğinde ya da bir araştırma laboratuvarının yapay ortamında oluşmamış; aksine akademinin dışında gelişmiş hatta çoğu zaman ona muhalif kalmış ve tarihsel olayların dramatik akışının yakınlarında şekillenmiştir¹⁵. Fakat bu, modern bilimin kurucuları olarak tanımlanan kişilerin ortaya koydukları bilimsel düşüncelerin temelinde kendilerinden önceki geleneksel yapının önemli etkisi olduğunu gerçeğini ortadan kaldırmaz¹⁶.

“*Türlerin Kökeni*” adlı kitabında “*natura non facit saltum*”¹⁷ yani doğa sıçrama yapmaz diyen Charles Darwin’in görüşüne benzer şekilde bilim tarihçisi John Henry¹⁸, bilim felsefecisi Alexandre Koyré¹⁹, tarihçi Johan Huizinga²⁰ ve önemli düşünür Karl Marx²¹ gibi birçok isim, tarihte ani sıçrama ya da kesintilerin olmadığını, tarihsel dönemlerin birbirini öncelediğini ve tarihin tekerrürlerden oluştuğunu ifade etmiştir²². Koyré’ye göre tarihsel dönemler, daha yakından çözümlenmeye başlandığında, önceleri var olduğu sanılan kopukluklar kaybolur ve sınırlar silikleşir²³. Tarih boyunca yaşanan bilimsel ve düşünsel gelişmeler de keskin bölümlenmelerle bağdaşmayan bir karmaşıklık ortaya koymaktadır. Bu gelişmelerin temelinde yatan düşünce akımları, yüzyıllar boyunca birbirini izlemiş, birbirine

¹⁴ Whitehead, A. N. (2018). *Bilim ve Modern Dünya*. (Çev.: Sercan Çalıcı). İstanbul: Öteki Yayınevi, s. 18.

¹⁵ Rossi, P. (2009). *Modern Bilimin Doğuşu*. (Çev.: Neşenur Domaniç). İstanbul: Literatür Yayınları, s. 1.

¹⁶ Kahraman, Y. (2016). *Modern Epistemolojinin Doğuşu Yöntem Bilincinin Kendini Konumlandırma Süreci*, İstanbul: Tezkire Yayınları, s. 4. Bilim tarihini değiştiren isimlerin, devrimci yenilikleri geçmişten kopuk bir şekilde başlattıkları düşünülür. Ama bu, fikirlerin geçmişle hiçbir bağ kurmadan akıllara geliverdiği anlamına gelmez. Bkz.: Henry, J. (2012). *Bilimsel Düşüncenin Kısa Tarihi*. (Çev.: Ayşe Mine Şengel). Ankara: Akılçelen Kitaplar, s. xvii.

¹⁷ Darwin, C. (1889). *The Origin of Species by Means of Natural Selection: Or, The Preservation of Favored Races in the Struggle for Life*, Vol.: 1, D. Appleton & Company, s. 260.

¹⁸ Henry, 2012, s. xvii.

¹⁹ Koyré, A. (2000). *Yeniçağ Biliminin Doğuşu (Bilimsel Düşüncenin Tarihi Üzerine İncelemeler)*. (Çev.: Kurtuluş Dinçer). (2. Basım). Ankara: Gündoğan Yayınları, s. 9, 10.

²⁰ Huizinga, J. (2005). “Rönesans Sorunu”. (Çev.: Kemal Atakay), Nurettin Pirim (Editör). *Rönesansın Serüveni*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 54-56.

²¹ Marx, Hegel’in “*tarihteki büyük olaylar iki kere tekerrür eder*” sözüne “*ilkinde trajedi, ikincisinde komedi olarak*” ifadelerini eklemeyi unuttuğunu söylemiştir. Bkz.: Marx, K. (2009). *The Eighteenth Brumaire of Louis Napoleon*. (Translated by D. D. L.). Dodo Press, s. 1. Bu cümlesiyle Marksist felsefenin kilit taşı olan tarihsel diyalektiğe gönderme yapmıştır.

²² Benzer şekilde tarihçi Eugenio Garin’e göre bilimsel ilerleme olarak adlandırılan şey, düz bir çizgi olmaktan ve netlikten uzaktır. Bkz.: Kahraman (2016), s. 5’den naklen: Garin E. (1990). *Astrology and Renaissance*. (Trans. By Carolyn Jackson-J. Allen). London, s. 27.

²³ Koyré, 2000, s. 9, 10.

karışmış ve birbiriyle kesişmiştir. Örneğin Descartes, Orta Çağ kavramlarıyla doluyken, XXI. yüzyıl, belki de Skolastik düşüncenin büyük filozofu Saint Thomas'ın ruhunu taşımaktadır²⁴.

Bu bağlamda modern bilime yolculuk yapmak istenirse uğranılması gereken ilk durak, Antik Yunan olacaktır. Birçok bilim tarihçisine göre modern bilim, kökeni ve temelini orada bulmaktadır²⁵. Dünyayı akılcı yollarla ve doğa ekseninde açıklayan ilk düşünürler, Antik Yunan'da ortaya çıkmış ve bilimsel yaklaşımın kökeni olarak görülen doğa felsefesini ilk geliştiren onlar olmuştur. Doğa felsefesi, Antik Yunan düşünürlerinin “*varlığın özü, ilk, ana ya da temel maddesi (arkhe) nedir?*” sorusundan hareketle evrenin oluşumunu, gökyüzü ve yeryüzündeki olayları yani doğayı gözlemleyerek genellikle mitolojik görüşlerini temellendirmek için giriştikleri düşünme denemeleridir. Demokritos, Aristoteles, Pisagor, Batlamyus, Arşimet, Lucretius, Vitruvius, Öklid, Epikür, Platon gibi nice doğa felsefecisinin yaklaşımları uzun yıllar boyunca şu ya da bu şekilde tekrar tekrar benimsenmiş ya da uyarlanmıştır²⁶. Onlar, doğa, evren ve insan hakkında rasyonel sorular sormuş; bu sorulara cevap aramak maksadıyla gözlem ve keşif yapmış; hipotez ve teori geliştirmiştir. Bu dönemde ortaya atılan fikirler, büyük binalar, kemerli su kanalları, yollar vb. yapılar inşa edilmesini, tıpta ciddi gelişmeler yaşanmasını sağlamıştır.

Doğa felsefesi, İslam düşünürlerinin Aristoteles'in yapıtlarını çevirmeye başlamaları ve düşünürün o tarihten itibaren hem Doğu hem de Batı'da derin bir iz bırakmış olması nedeniyle “*Aristotelesçi doğa felsefesi*”ni ifade etmiştir. XVII. yüzyılda ise Aristoteles tarafından ortaya konulan bilgilerin aksi ispatlanmaya başlayınca bu terim, Aristotelesçi anlamını yitirmiş; salt “*doğa felsefesi*”ni ifade etmek için kullanılmaya başlamıştır. Fakat “*doğa felsefesi*” terimi metafiziği dışlamadığı belirtilerek eleştirilmiş ve XVIII. yüzyılda bu

²⁴ Yine de Koyré'ye göre tarihi dönemlere ayırma tümüyle yapay değildir. Dönemlerin zamansal sınırları belirsiz, hatta birbirine karışmış olsa da belli bir uzaklıktan bakıldığında dönemler arasındaki farklılıklar açık bir şekilde görülebilmektedir. XIII ve XIV. yüzyıl insanları birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, XVII. yüzyılın insanlarıyla kıyaslandığında aynı aileden oldukları hemen fark edilecektir. Sonuçta “*zamanın ruhu (die Zeitgeist)*” tam bir kuruntu değildir. Bkz.: Koyré, 2000, s. 9, 10.

²⁵ Koyré'ye göre Antik Roma, bilim ve felsefe ilişkisine kayıtsız kalmıştır. Antik Roma'da tarım, mimarlık, savaş sanatı, siyaset, hukuk ve ahlak gibi alanlarla ilgilenilmiştir fakat klasik Latin yazınlarının hiçbirinde bilimsel bir yapıta rastlanmaz. Koyré bu durumu, Yunancanın yaygınlığıyla açıklamaktadır. Ona göre elit Romalı, Yunanca öğrenir ve Yunan düşünürleri okurdu. Bkz.: Koyré, 2000, s. 19. Bu noktada önemle ifade edilmelidir ki modern bilim, Antik Yunan'daki doğa felsefesinden farklı olarak hayat içerisindeki akışı gözlemlemeyi ilke olmaktan çıkarmıştır. Örneğin Aristoteles, okyanustaki yumuşakçayı çıkararak inceledikten sonra, yerine bırakabilirdi. Fakat modern bilimdeki laboratuvar koşulları, insan eliyle oluşturulması nedeniyle bundan oldukça farklıdır. Bkz.: İnternet: Baker, U. (TY). “*Köpeğin Bakış Açısı Nedir Diye Kendimize Soramayız?*”. Web: <https://www.cafrande.org/ulus-bakerle-arzu-ve-istek-uzerine-bir-konusma-her-seyi-anlamak-zorunda-degilsiniz/> adresinden 22.12.2019'da alınmıştır.

²⁶ Henry, 2012, s. xix, 6.

terimin yerine “doğa bilimi” terimi tercih edilmiştir. XIX. yüzyılda ise “bilim” kelimesi “doğa bilimi”nin kısaltması olarak kullanılmaya başlamış ve felsefe ile bilimin alanları keskin bir şekilde ayrıştırmıştır²⁷.

Sonuç olarak doğa felsefesi, bugünkü doğa bilimlerinin kısaca modern bilimin tohumlarını atmış, sadece kendi dönemini etkilememiş, gelecekteki düşünürlere de ilham kaynağı olmuştur. Örneğin Epikür’ün ruh, özgür irade ve determinizm bakışı, kendisinden 200 sene sonra yaşamış Lucretius tarafından fizik yasaları çerçevesinde ele alınmıştır. Lucretius’un öngörülleri ise yüzyıllar sonra Heisenberg tarafından tanımlanan belirsizlik ilkesinin belki de ilk pırıltısı olmuştur²⁸.

Modern bilime yolculukta ikinci durak, Orta Çağ’dır²⁹. Orta Çağ’ın önde gelen düşünürleri; nedensellik ilkesini kullanarak teolojiye bilimsel destek aramamış olsaydı, modern bilimin kesintisiz gelişimi mümkün olamayacaktı. Yine de bu, doğa felsefesinin, V. yüzyıldan X. yüzyıla kadar Hristiyanlık öğretisinin bir özelliği olarak zar zor öğretildiği neredeyse hiçbir şekilde üzerinde durulmaya değer görülmediği anlamına gelmez. Bu tarihler arasında entelektüel yeteneklere sahip olanlar, ya dönemin toplumsal ve siyasi ikliminde parlama olanağı bulamamış ya da düşünsel enerjilerini teoloji bazen de hukuk ya da devlet yönetimi alanlarında kullanmıştır. Bu dönemde Kilisenin bir avuç üyesinin etkileyici çabalarına karşın, Antik Yunan’dan kalan mirasın uzun yıllar görmezden gelinmesi söz konusu olmuştur³⁰.

Bu duruma yeni bir uygarlığın (İslam uygarlığının) doğuşu çare olmuştur. İslam düşünürleri, büyük Yunan yapıtlarını çevirmiş ve bu sayede bugünkü modern bilimin yolu açılmıştır. Platon, Aristoteles, Öklid, Arşimet, Hipokrat, Galen, Batlamyus ve diğer pek çok düşünürü ait eserleri tercüme etmeleri neredeyse iki asır sürmüştür. Tüm çeviriler çok iyi olmamasına rağmen, revizyonları yapıldıkça iyileşmeye başlamıştır. Bu süreçte zengin

²⁷ Wootton, D. (2015). *Bilimin İcadı Bilim Devrimi’nin Yeni Bir Tarihi*. (Çev.: Nurettin Elhüseyni). İstanbul: YKY Yayınları, s. 38-41.

²⁸ Mayor, F., Forti, A. (1997). *Bilim ve İktidar* (Çev.: Mehmet Küçük). 4. Basım. Ankara: TÜBİTAK Yayınları, s. 14-21.

²⁹ Orta Çağ’ı hiçbir önemli gelişmenin olmadığı uzun bir dönem olarak dışlamak bilim tarihinde sık görülen bir yaklaşımdır. Antik Yunan’dan Rönesans’a atlanıp, arada belki biraz da İslamiyet’ten söz etme eğilimi vardır. Oysa Henry’e göre bu, haksızlıktır ve tek kelimeliyle yanlıştır. Hatta Paolo Rossi’ye göre bugün, Orta Çağ’ın barbarlık çağı olduğu söylencesinin kesinlikle hümanistler ve modernitenin kurucuları tarafından kurgulanan bir söylence olduğu bilinmektedir. Bkz.: Rossi, 2009, s. 5.

³⁰ Henry, 2012, s. 44-47, 74.

kavram içeriğine ve bilimin yanı sıra felsefenin ayrıntılarını da açıklama kabiliyetine sahip Arap dili becerikli bir araç olmuştur³¹.

Felsefe, tıp, matematik, astronomi, psikoloji, astroloji, optik ve kimya gibi çeşitli dallarda eserler vermiş olan İslam düşünürleri, on dört yüzyıl boyunca, her kıtadaki toplumları doğrudan ve dolaylı olarak etkileyerek benzersiz bir kültür ortaya çıkartmıştır. Örneğin Aristoteles'in eserlerini ilk olarak İran'dan İspanya'ya kadar çeşitli bölgelerde yaşamış olan İslam düşünürlerinden³² El Kindi tercüme ve şerh etmiştir³³. Ünlü tıpçı İbn-i Sina ise on dört ciltlik tıp ansiklopedisi "*Tıbbın Kanunu (El-Kanun fi't-Tıb)*" ile yüzyıllarca tıpta bir otorite olarak kalmayı başarmıştır. Yine Ebu'l-Berekat Bağdadi başta tıp olmak üzere felsefe, mantık, fizik, psikoloji, tıp, gökbilim ve eczacılık sahalarında eserler vermiştir³⁴. IX. yüzyılın Fars alimlerden ve belki de en iyi doktorlarından biri olan Razi'nin en önemli eseri "*Tıp Üzerine Kapsamlı Kitap'tır (Al-Hawi)*". Yirmi üç ciltten oluşan bu ansiklopedi Yunan, Orta Doğu, Hindu ve Arap medeniyetleri gibi farklı medeniyetlerin keşfettiği tıbbi bilgileri içermektedir. Razi'nin bu eseri ile İbn-i Sina'nın Tıbbın Kanunu, Avrupa tıp fakültelerinde neredeyse XIX. yüzyılın başına kadar okutulmuştur. Ayrıca tıbbi metinlerde en çok yararlanılan kaynaklar olmuştur³⁵. Ünlü düşünür Farabi ise, mantık, felsefe, astronomi, geometri, kimya, dil bilimi gibi alanlarda yüzden fazla eser vermiştir³⁶. Kendi bilimsel yöntemini geliştiren İbn Heysem de optik, astronomi ve matematik alanında önemli keşifler yapmıştır. Öyle ki Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü] UNESCO), Uluslararası Işık Günü'nde Onu modern optiğin öncüsü olarak anmıştır³⁷. O ve Thabit ibn Qurra, Nasirüddin Tusi, Ömer Hayyam gibi diğer pek çok alim, Öklid'in Beşinci Postulatını kanıtlamak için önemli çaba harcamıştır. VIII. yüzyılda doğan Fars El Harezmi ise sadece Babil ve Hindu sayılarını hemen hemen herkesin kullanabileceği basit ve uygulanabilir bir sisteme dönüştürmemiş, aynı zamanda "*cebiri*" ve

³¹ Turner, H. R. (1997). *Science in Medieval Islam, An Illustrated Introduction*. University of Texas Press, s. 1, 8, 29.

³² Turner, 1997, s. 29.

³³ Sunar, C. (1969). "İslam Meşşai Felsefesinde İlk Adım (El-Kindi)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 29-49, s. 29.

³⁴ Tunagöz, T. (2017). "Ebû'l-Berakât el-Bağdâdî Üzerine Çalışmalar: Bir Kaynakça Denemesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), s. 188.

³⁵ Turner, 1997, s. 136.

³⁶ Akyüz, Y. (1982). "Farabi'nin Türk ve Dünya Eğitim Tarihindeki Yeri". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 15 (2), s. 81.

³⁷ İnternet: Ansari, S. M. R. (TY). "Ibn al-Haytham's Scientific Method". Web: <https://en.unesco.org/courier/news-views-online/ibn-al-haytham-s-scientific-method> adresinden 26.07.2019'da alınmıştır.

“*algoritma*” terimlerini de türetmiştir³⁸. Uzayı temsil eden bir gök küresi kuran Abbas b. Firnas da sonraları Avrupa’da astronominin gelişmesinde etkisi olan Sindhind tablolarının çizimlerini yapmıştır. Bir ara uçmayı bile denemiş fakat ölümden zor kurtulmuştur³⁹.

Orta Çağ Avrupası’nda Hristiyanlığın etkisiyle bir toplu iğnenin ucunda kaç melek dans eder tartışmaları büyük bir huşu içinde sürerken⁴⁰, Yunan düşünürlerinin eserlerinin İslam düşünürleri tarafından çevrilmesiyle anatomi, matematik, optik gibi disiplinlere dair bugün dahi kullanılan birçok bilgi geliştirilmiştir. Dolayısıyla hem Doğu ve hem de Batı’da yaşanan düşünsel ve bilimsel gelişmeler, modern bilimin doğuşuna önemli katkı sağlamıştır. Öyle ki modern bilimin önemli isimleri olan Francis Bacon (1561-1626), René Descartes (1596-1650) ve Isaac Newton (1643-1727) çoğu kez kendilerinden önceki düşünürlerin iddialarını sürdürmüştür. Böylece Orta Çağ felsefesi ile bilimi ve modern felsefe ile bilim arasında gerçek ve derin bir süreklilik yakalanmıştır⁴¹.

Modern bilim, gelişimini, Rönesans⁴² ve Bilim Devrimi olmak üzere iki aşamada tamamlamıştır. Avrupa’da XIV. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın başına kadarki zaman dilimini kapsayan Rönesans’ta, kültürel değişimlerin yanında (özellikle dönemin ikinci yarısından itibaren) bilimsel gelişmeler de yaşanmıştır⁴³. Bu dönemde Antik dönemden kalma bilgilere güvenmek yerine doğal dünyayı doğrudan gözlemlemenin önemi artmıştır⁴⁴. Örneğin astronomik gözlemleriyle Mikolaj Kopernik (1473-1543), okuyucularını, Platon, Aristoteles ve Batlamyus (100-168) tarafından ifade edilen şekilde⁴⁵ kabul edildiği gibi Dünya’nın evrenin merkezinde sabit durmadığına ve Güneş’in etrafında hareket ettiğine ikna

³⁸ Turner, 1997, s. 47.

³⁹ İnternet: Kırbıyık, K. (TY). “Abbas b. Firnas”. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı. Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbas-b-firnas> adresinden 28.08.2019’da alınmıştır.

⁴⁰ Shaw, G. B. (1924). *Saint Joan A Chronicle Play In Six Scenes And An Epilogue*. A Project Gutenberg of Australia eBook. Bu ifade, aslında “*olmayana yergi*” ya da “*saçma olana indirgeme*” yöntemine bir örnek niteliğindedir. Başka bir deyişle, gerçekte böyle bir soru sorulduğuna dair bir kanıt yoktur. Fakat Skolastik düşünürlerin ilgilerinin büyük bir bölümünü Tanrı, melek gibi kavramlara yöneltmesi nedeniyle yaptıklarının pratik bir değeri olmadığını eleştirmek amacıyla söylenmiştir. Keza Skolastik düşüncenin önemli ismi St. Thomas Aquinas ünlü eseri *Summa Theologica*’da bir bölümü meleklerin cismine ayırmış ve bu konudaki soruları cevaplandırmıştır. Bkz.: İnternet: Aquinas, Y. (TY). *The Summa Theologica*. (Translated by Fathers of the English Dominican Province). Web: http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1225-1274,_Thomas_Aquinas,_Summa_Theologiae_%5B1%5D,_EN.pdf adresinden 28.03.2019’da alınmıştır, First Part, Question 50 of the Angels Absolutely Considered, Article 3, Question 1.

⁴¹ Koyré, 2000, s. 17, 18, 46.

⁴² Peter Dear, “*Bilim Rönesansı (Scientific Renaissance)*” terimini kullanmıştır. Bkz.: Dear, P. (2009). *Revolutionizing the Sciences: European Knowledge and its Ambitions*. 1500-1700, Second Ed., Palgrave Macmillan, s. 8.

⁴³ Dear, 2009, s. 7-8.

⁴⁴ Kahraman, 2016, s. 5.

⁴⁵ Antik Yunan doğa felsefesine göre Dünya, evreninin merkezinde sabit durur, gezegenler Dünya’nın çevresinde kusursuz daireler halinde döner. Bkz.: Henry, 2012, s. 93.

etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken Kopernik, yıllar boyunca kabul edilen antik bilgileri kullanmak yerine, kanıtlarla uyumlu olduğunu düşündüğü tek sonuca ulaşabilmek için, gözlemin kendisini yönlendirmesine izin vermiştir⁴⁶. Ayrıca Kopernik, tıpkı Dünya gibi diğer gezegenlerin de Güneş'in etrafında döndüğünü belirterek⁴⁷ antik bakış açısının temeli olan jeostatik⁴⁸ ve jeosantrik⁴⁹ kozmoloji yaklaşımının yerine jeokinetik⁵⁰ ve heliosentrik⁵¹ evren anlayışını getirmiştir⁵².

İkinci aşama olan Bilim Devrimi, bilim tarihçilerinin Avrupa tarihinde modern bilimin metodolojik, kavramsal ve kurumsal temellerinin inşa edilmeye başladığı dönüm noktasına verdikleri isimdir⁵³. Devrimin hangi zaman dilimini kapsadığı ihtilaf konusu olmakla birlikte genellikle XVI-XVIII. yüzyıllara odaklanılmaktadır⁵⁴. Başka bir ihtilaf, “*Bilim Devrimi*” adlandırmasında yaşanmaktadır. Bazı tarihçilere göre aslında bilimde bir devrim yoktur. Zira Bilim Devrimi başlayana kadar bugünkü anlamıyla “*bilim*” de yoktur⁵⁵. Bugün bilim denilen şey, XIX. yüzyıla kadar “*doğa felsefesi (philosophy of nature/natural philosophy)*” olarak bilinmekteydi⁵⁶. Bu yüzden Antik Çağ, Orta Çağ ve hatta Yeni Çağ’da yaşanan gelişmeler “*bilimsel*” olarak isimlendirilemez. Böyle bir isimlendirme geçmişi bugünün kavramlarını verecek şekilde düzenlemek (vigizm [whiggism]) olacaktır⁵⁷. Doğa felsefesi, aslında felsefenin tarihte ilk ortaya çıktığı şekli ve modern bilimin öncüsüdür. Antik Yunan’da hemen hemen bütünüyle doğaya ya da fiziki dünyaya yönelmiş ve fiziki dünyanın bütün sistemini tanımlamayı ve açıklamayı hedefleyen “*doğa felsefesi*” vardır. Antik dönemde

⁴⁶ Henry, 2012, s. 91, 92.

⁴⁷ Yunan düşünür Batlamyus’tan Kopernik’e kadarki sürede Güneş’in ve yıldızların Dünya’nın çevresindeki kristal küreler üzerinde taşındığı düşünülüyordu. Kopernik, Kilise’nin doktrinine ters düşmekten çekindiği için (Dünya’nın evrenin merkezinde olmadığı görüşü, insanı en yüce varlık olarak yaratıp evrenin merkezine koyan bir Tanrı fikriyle bağdaşmıyordu), yaşamı boyunca bu radikal düşüncelerini yayımlamayı göze alamamıştır. Onun çalışmalarını o ölüm döşeğindeyken arkadaşları yayımlamış ve bu görüşler kaosa yol açmıştır. Bkz.: Baker, J. (2009). *Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Fizik Fikri*. (Çev.: Çağlar Sunay). Domingo Yayınları, s. 13.

⁴⁸ Dünya’nın hareketsiz olduğu görüşü.

⁴⁹ Dünya merkezli evren görüşü.

⁵⁰ Dünya’nın hareketli olduğu görüşü.

⁵¹ Güneş merkezli evren görüşü.

⁵² Sobel, D. (2011). *A More Perfect Heaven How Copernicus Revolutionized the Cosmos*, New York: Walker & Company, s. 209.

⁵³ Devrimin doğası, kökenleri, sebepleri ve sonuçları konusunda tartışmalar sürmektedir. Fakat bu durum, Bilim Devrimi’nin tarihsel hiçbir gerçekliği olmayan, sadece hayal ürünü bir kavram olduğu anlamına gelmemektedir. Bkz.: Henry, J. (2002). *The Scientific Revolution and the Origins of Modern Science*. 2nd Edition, Hong Kong: Palgrave, s. 1.

⁵⁴ Henry, J. (2011). *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*. 2. Basım. İstanbul: Küre Yayınları, s. 1.

⁵⁵ Applebaum, W. (2005). *The Scientific Revolution and the Foundations of Modern Science*. USA: Greenwood Press, s. xvi; Henry, 2002, s. 5.

⁵⁶ Capra, F., Mattei, U. (2017). *Hukukun Ekolojisi Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru*. (Çev.: Ebru Kılıç). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 42.

⁵⁷ Henry, 2002, s. 4, 5.

astronomi, optik, mekanik, anatomi gibi disiplinlerdeki teknik gelişmeler ve doğa felsefesi arasında etkileşim olmuş, bu etkileşimle bilgide ve uygulamada ilerleme sağlanmıştır. Daha sonraki tarihlerde ise felsefe, daha geniş bir anlam kazanmış ve yaşam, ölüm, güzellik, iyilik, kötülük, insan ve toplum doğası gibi daha genel meselelerle ilgilenen bir düşünme faaliyeti olarak görünüm kazanmıştır⁵⁸. Bu açıklamayı aklımızda tutarak yaygın kullanım “*Bilim Devrimi*” olduğu için biz de bu terimi tercih etmekteyiz.

Bilim Devrimi’nde modern matematik ve fiziğin temellerinin atılmış, John Napier (1550-1617) logaritmayı bulmuş, Henry Briggs (1561-1630), logaritmayı kendi adıyla anılan ve mühendislikte pek çok kullanımı olan onluk ya da genel logaritmaya çevirmiş, Johannes Kepler (1571-1630) astronomide matematikten yararlanarak gezegenlere dair hareket yasalarını ortaya koymuş, Galileo Galilei (1564-1642) tümdengelim yöntemi ile önemli başarılar elde etmiş, Descartes Kartezyen koordinat sistemini, Pierre de Fermat (1601- 1665) sayılar kuramını ve Blaise Pascal (1623-1662) olasılık kuramını geliştirmiştir⁵⁹.

2.1.1. Modern Bilimin Geometrik Yöntem ile Mekanik Felsefeye Sadakati

Napier, Briggs, Kepler, Galileo, Descartes, Fermat, Pascal ve dönemin diğer doğa felsefecilerinin katkılarıyla yaşanan Bilim Devrimi boyunca doğa ve doğanın nasıl araştırılacağı, inceleneceği, ifade edileceğiyle ilgili önemli değişimler meydana gelmiştir⁶⁰. Öncelikle matematik ve fizikte elde edilen başarılar, doğa hakkındaki güvenilir bilgiye ölçü ve sayıyla ulaşılabileceği düşüncesinin yaygınlık kazanmasına, ölçülemeyen ve sayılamayan doğaüstü (metafizik) iddiaların da sorgulanmasına yol açmıştır⁶¹. Bilgiye ulaşmanın yöntemi olarak deney ve gözleme dayalı ampirik yöntem⁶² benimsenmiş, böylece Bilim Devrimi’ne dek neredeyse bütünüyle düşünsel olan doğa felsefesi giderek modern bilime yaklaşmıştır⁶³.

⁵⁸ Gökberk, M. (1993). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 17.

⁵⁹ Merzbach, U. C., Boyer, Carl B. (2011). *A History of Mathematics*. (Third Edition). Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., s. 282-336; Cajori, F. (1894). *A History of Mathematics*. New York, London: Macmillan and CO., s. 128-199.

⁶⁰ Henry, 2011, s. 1.

⁶¹ Salihpaşaoğlu, Y. (2013). “Mutlak Monarşiye Laik Savunma: Tevratın Canavarı Leviathan”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 62 (3), 819-853, s. 823, 824.

⁶² Ampirik yöntemin Bilim Devrimi sırasında icat edildiğini ileri sürmek, matematiğin Bilim Devrimi sırasında icat edildiğini söylemek kadar anlamsız olacaktır. Doğrusu; doğa felsefecileri, diğer geleneklerin deneysel yöntemlerini almış, bunu yaparken de doğa felsefesini modern bilime dönüştürmüştür. Böylece onlar, doğal dünyaya ait güvenilir ve doğru bilginin toplanması konusunda en iyi yöntemlere dair düşüncelerin değiştirilmesine katkı sağlamıştır. Bkz.: Henry (2012), s. 110-111.

⁶³ Türkbağ, 2005, s. 53.

Ampirik yöntem ile ulaşılan sayısal verilerin “doğru ve kesin bilgi” olduğu kabul edilmiş ve diğer her şeyden şüphe edilmesi gerektiği savunulmuştur.

Ayrıca doğayı muazzam bir makine olarak kabul eden mekanik felsefe benimsenmiştir⁶⁴. Bilimsel başarılarla birlikte Aristotelesçi skolastik doğa felsefesinin doğaya ilişkin argümanlarının yanlışlığının ispatlanmaya başlamasıyla, bu sistemin yerine yeni bir doğa felsefesine ihtiyaç olduğu dillendirilmiştir. Fakat skolastik doğa felsefesinin ikamesi uzun bir süre bulunamamış ve bu felsefe Dünya hakkındaki soruların çoğuna cevap vermeye kabil bütüncül bir sistem olarak görülmeye devam etmiştir. Bu ihtiyacı gidermek amacıyla yeni bir doğa felsefesi olan mekanik felsefe (philosophia mechanica) ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyılın sonunda ışığın yayılmasından hayvanların üremesine, hava basıncından solunuma, kimyadan astronomiye doğanın tüm yönlerini anlamının yeni anahtarı haline gelen bu felsefe, skolastik doğa felsefesini yerinden etmiş ve Bilim Devrimi’ne damgasını vurmuştur⁶⁵. Newton’la birlikte mekanik fizik kılıfına bürünerek varlığını uzun yüzyıllar sürdürmüştür.

Son olarak modern bilim, “doğa sıçrama yapmaz” deyişini hatırlatır nitelikte Antik Yunan geleneğinden miras kalan geometrik yöntem⁶⁶ ve doğaya geometrik bakışı benimsemiştir. Bu yöntemde sonuca ulaşmakta kullanılacak olan kavramlar tanımlanmakta ve kavramlar en basitten en karmaşığa belli bir mantık zinciri içinde (aksiyom, postulat, teorem vb.) şematik olarak yerleştirilmektedir. Tanımlardan hareket edilen bu yöntemde tanımlara sadık kalınarak tartışmasız sonuçlara ulaşılmaktadır⁶⁷. Thomas Hobbes (1588-1679), Baruch Spinoza (1632-1677), John Austin (1790-1859) gibi önemli düşünürlerin de

⁶⁴ Westfall, R. S. (TY). *Modern Bilimin Oluşumu*. (Çev.: İsmail Hakkı Duru). TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları, s. 1.

⁶⁵ Henry, 2011, s. 63.

⁶⁶ Geometrik yöntemde bağdaşık bir metin akışı yerine; tanımlar, aksiyomlar, postulatlar ya da ispatlar gibi farklı metin türlerinden yararlanılmaktadır. Geometrik bir ispat, ispatı hedeflenen sonuca ulaşmakta önem arz eden şeylerin tanımlanmasıyla başlamaktadır. Tanımlanan şeylerin özellikleriyse, ilgili sonuçların çıkarılmasının yolunu açmalıdır ki zaten bu özellikler tanımlara dahil edilmiştir. Örneğin “iç açıları toplamı 180 derece olan üç düz çizgiden oluşan şekle üçgen denir” tanımı, geometrik yöntemde tüm üçgenler için mutlak ve kesin şekilde doğru kabul edilmektedir. Daha sonra yapılan tanımlara herkesin doğru olduğunu kabul edeceği aksiyomlar ve bir kişi itiraz edene kadar hipotetik olarak doğru kabul edilen postulatlar eklenmektedir. Bkz.: İnternet: “Geometrical Method”. Web: <http://www.iep.utm.edu/geo-meth/#H8> adresinden 01.02.2017’de alınmıştır. Ayrıca Descartes’ın Yöntem Üzerine Konuşma adlı kitabındaki üçüncü ilkesi, “en basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlayarak, en karmaşık şeylere kadar kademeli olarak ilerleyerek, düşüncelerimi belli bir düzen içinde yönetmek; birbirini doğal olarak izlemeyen veya incelemeyen şeyleri belli bir sıraya göre incelemek” geometrik yöntemin temel mantığını yansıtmaktadır. Bkz.: Descartes, R. (2014). *Yöntem Üzerine Konuşma*. (Çev.: Özcan Doğan). Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 29, Türkbağ (2005), s. 52, 53.

⁶⁷ Hobbes, T. (2013). *Leviathan*. (Çev.: Semin Lim). (Onbirinci Baskı). İstanbul: YKY Yayınları, s. 38.

eserlerinde yararlandığı bu yöntem, varılan sonucu karşı tarafa en iyi biçimde gösterme ve itiraz halinde kanıtlamanın aracı olarak kullanılmıştır⁶⁸.

2.1.1.1. Öklid'in Penceresinden Geometrik Yöntem

Antik dönemden itibaren doğadaki tüm fenomenleri ve bizatihi doğayı anlamak, açıklamak ve keşfetmek için ileri derecede kesinlik sağlayan geometri ve geometrik yöntemden yararlanılması gerektiği ileri sürülmüştür. Ayrıca geometriciler daima doğa felsefesi ya da bugünkü kullanımıyla modern bilimin merkezinde olmuştur⁶⁹. Hatta teoloji, güzel sanatlar, mimari ve devlet felsefesi gibi bilim dışı konuların da geometrik bir kesinlikle açıklanabileceğine dair umutlar yeşermiştir. Örneğin Sistersiyen Tarikatı'nın kurucularından olan Fransız baş keşiş Clairvauxlu Bernard (1090-1153), “*Tanrı nedir? Tanrı uzunluk, genişlik, yükseklik ve derinliktir*” diyerek cevap vermiş⁷⁰; İngiliz düşünür Hobbes ünlü eseri “*Leviathan*”da “*Tanrı'nın şimdiye kadar insanoğluna bahşetmekten memnun olduğu tek bilim olan geometri...*”⁷¹ diyerek geometride olduğu gibi devlet felsefesinde de tartışmasız önermelerden hareket edilerek tartışmasız ve doğru sonuçlara ulaşmanın mümkün olduğu sonucuna varmıştır⁷². Descartes, ise “*Yöntem Üzerine Konuşma*” adlı kitabında geometriye felsefeye rehberlik etme rolünü atfetmiştir⁷³. Özellikle Bilim Devrimi'yle birlikte geometri ve matematiğin doğa felsefesinin aracı olma vasıfları giderek artmıştır. Örneğin Johannes Kepler (1571-1630), gezegenler sistemini açıkladığı yasalarında⁷⁴ matematikten yararlanmış ve bu yasaların doğanın temelindeki geometrik örüntülerin sonucu olduğuna inanmıştır⁷⁵.

Geometrik yöntem bugün hala “*geometrinin babası*” olarak anılan Antik düşünür Öklid⁷⁶ ile özdeşleştirilmektedir. Öklid, soyutun doğuşu ve ispat fikrini kapsayan uzay kavramındaki ilk büyük devrimin tipik simgesidir. Geometride ufuk açıcı bu devrimin

⁶⁸ İnternet: “Geometrical Method”. Web: <http://www.iep.utm.edu/geo-meth/#H8> adresinden 01.02.2017'de alınmıştır; Curley, E. M. (1988). *Behind the Geometrical Method A Reading of Spinoza's Ethics*. Princeton New Jersey. Princeton University Press, Salihpaşaoğlu 2013, s. 824.

⁶⁹ Mlodinow, 2016, s. 327.

⁷⁰ Tamburello, D. E. (2000). *Bernard of Clairvaux: Essential Writings*. Crossroad Pub, s. 149.

⁷¹ Hobbes, 2013, s. 38.

⁷² Salihpaşaoğlu, 2013, s. 827.

⁷³ Descartes, 2014, s. 28, 31, 32.

⁷⁴ Kepler Yasaları'nın birincisine göre, gezegenlerin yörüngeleri elips şeklindedir ve Güneş, elipsin odaklarından birinde yer almaktadır. İkinci yasaya göre bir gezegen, Güneş'in çevresindeki yörüngesinde ilerlerken eşit zaman aralıklarında eşit alanlar taramaktadır. Üçüncü yasaya göre, çapların toplamının yarısının küpü ile periyotun karesi arasındaki oran bütün gezegenlerde aynıdır. Bkz.: Baker, 2009, s. 14.

⁷⁵ Baker, 2009, s. 15.

⁷⁶ Yunanlar geometrinin sadece tanımlamada değil, aynı zamanda açığa çıkarmada da kullanılabileceğinin, doğanın matematik kullanılarak anlaşılabilceğinin farkına varan ilk uygarlıktır. Bkz.: Mlodinow, 2016, s. 15.

bildirisi, “*Elementler*” adlı kitapta⁷⁷ yazılmıştır. Öklid, evrenin doğasının ortaya çıktığı bir pencere açmış ve Onun geometrisi; bilim insanları, matematikçiler, ilahiyatçılar ve filozofların inançlarını ve dünya görüşlerini yerle bir etmiştir. Bu yüzden Öklid’in öyküsü bir devrim öyküsüdür. Aksiyomun, önermenin, ispatın ve mantığın doğuş öyküsünün ta kendisidir⁷⁸. Öklid, uzay sezgimizi, çıkarımlarda bulunduğumuz soyut bir mantık teorisine dönüştürmüştür. Öyle ki XIX. yüzyıla kadar, her mimarlık eseri, her çizim ve her resim kompozisyonu, doğası gereği Öklitçi olmuştur⁷⁹.

Meşhur kitabında Öklid, doğruluğu su götürmez olan ve tüm teoremlerinin temeli olarak gördüğü beş aksiyom (ortak kanı) ve beş postulattan bahsetmektedir. Öklid’in kitabında aksiyom, doğruluğu baştan kabul edilen, başka bir deyişle ispatı gerekmeyen mantıksal ve matematiksel genel varsayım anlamında kullanılmıştır. Postulat ise yine doğruluğu baştan kabul edilen fakat aksiyomdan farklı olarak özel bir alana özgü olan genelde geometriksel varsayımı ifade etmektedir. Bugün bu iki kelime arasında herhangi bir ayrım yapılmamakta ve ikisi de birbirlerinin yerine kullanılmaktadır⁸⁰. Öklid’in ortaya koyduğu beş aksiyom ve postulat şu şekildedir:

Aksiyomlar⁸¹:

1. Aynı şeye eşit olan başka şeyler, birbirine de eşittir.
2. Eşit miktarlara eşit miktarlar eklenirse eşitlik bozulmaz.
3. Eşit miktarlardan eşit miktarlar çıkartılırsa eşitlik bozulmaz.
4. Birbiriyle çakışan şeyler birbirine eşittir.
5. Bütün, parçasından büyüktür.

Postulatlar⁸²:

1. İki nokta arasını birleştiren en kısa çizgi bir doğrudur.
2. Bir doğru sonsuza kadar doğru olarak uzatılabilir.
3. Herhangi bir noktadan herhangi bir uzaklıkta bir çember çizmek mümkündür.
4. Bütün dik açılar birbirine eşittir.

⁷⁷ İnternet: “Euclid’s Elements” (TY). Web: <http://aleph0.clarku.edu/~djoyce/java/elements/bookI/bookI.html> adresinden 31.01.2017’de alınmıştır.

⁷⁸ Mlodinow, 2016, s. 12-16.

⁷⁹ Mlodinow, 2016, s. 125.

⁸⁰ Gans, D. (1973). *An Introduction to Non-Euclidean Geometry*. New York: Academic Press Inc., s. 4.

⁸¹ İnternet: “Euclid’s Elements” (TY). Web: <http://aleph0.clarku.edu/~djoyce/java/elements/bookI/bookI.html> adresinden 31.01.2017’de alınmıştır.

⁸² *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (1986). 8. Cilt, İstanbul: Interpress Basın ve Yayıncılık, s. 3890, 3891.

5. Bir doğruya dışındaki bir noktadan sadece bir doğru çizilebilir.

Öklid'in amacı, kurduğu bu sistemin sezgilere dayalı varsayımlardan, tahmine dayalı sonuçlardan ve tam doğru olmayan çıkarımlardan arı olmasıydı. Bu temelden hareketle Öklid, günümüzün geometrik bilgisinin esasen tamamı anlamına gelen 465 teorem ispatlamıştır. Ayrıca nokta, doğru, düz doğru, daire, dik açı, yüzey ve düzlem gibi 23 kavramı tanımlamıştır. Örneğin paralel doğruları “*aynı düzlem üzerinde iki doğrultuda sonsuza dek uzanan ve iki yönde de birbiriyle kesişmeyen düz doğrular*”; daireyi “*sınırlarını tek bir çizginin belirlediği ve bu çizgi üzerindeki herhangi bir noktadan başlayan tüm doğruların merkeze uzaklığının birbirine eşit olduğu bir düzlem şekli*”; dik açıyı “*düz bir doğrunun üzerine başka bir düz doğru yerleştirildiğinde, komşu açılar birbirine eşit olması durumunda, bu açılardan her biri*” olarak tanımlamıştır⁸³. Öklid'e göre uzay, noktalardan meydana gelmiştir. Yani Öklitçi evren, iki boyutludur ve bu evrende varlıklar sadece genişlik ve yükseklikten oluşan düzlemsel bir yüzeye sahiptir yani derinlikleri yoktur. Onun varsayımları ve kavramları bugün hala geometri derslerinde okutulmaktadır.

2.1.1.2. Mekanik Felsefe⁸⁴

Mekanik felsefe, XVII. yüzyılın ilk yarısında Batı Avrupa bilimsel çevrelerinde Aristotelesçi skolastik felsefeye bir tepki olarak kendiliğinden oluşmuştur. Galileo⁸⁵ ve Kepler'de ilk belirtilerini gösteren mekanik felsefe, tüm boyutlarına -daha az ünlü filozofları saymazsak- Robert Boyle (1627-1691), Marin Mersenne (1588-1648), Pierre Gassendi (1592-1655), Descartes ve Newton gibi düşünürlerin eserlerinde ulaşmıştır⁸⁶. Başka bir deyişle adları Bilim Devrimi'yle ilişkilendirilen birçok önemli kişi mekanik felsefenin bir versiyonunu benimsemiştir⁸⁷.

En genel anlamıyla mekanik felsefe, doğa olaylarını harekete dayanan mekanik yasa ve verilerle açıklayan, başka bir deyişle hareketlerin değişiminin her çeşit olayı açıklamakta

⁸³ Mlodinow (2016), s. 51.

⁸⁴ “*Kuvvetlerin nesnelere ve devinimleri üzerindeki etkisini, devinimi ve dengeli konuları alan fizik dalı*” olan mekanik ile Antik dönemlerden beri ilgilenilmektedir. Hatta Aristoteles'in olduğu uzun yıllar kabul gören “*Mekanik*” adında bir kitap bile vardır. Oysa mekanik felsefe, XVII. yüzyılda ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu yüzden mekanik ile mekanik felsefe aynı şey değildir. Bkz.: Garbe, D. (2013). “Remarks on the Pre-history of the Mechanical Philosophy”. In *The Mechanization of Natural Philosophy*. Daniel Garber, Sophie Roux. (Eds.), Netherlands: Springer, s. 9.

⁸⁵ Galileo'nun kinematik ve doğa felsefesini bir araya getirme arzusu önemli bir rol oynamış ve yeni bir devinim bilimiyle sonuçlanmıştır. Bkz.: Henry, 2002, s. 5.

⁸⁶ Westfall, TY, s. 35; Dijksterhuis, E. J. (1961). *The Mechanization of the World Picture*. (Translated by C. Dikshoorn). Oxford: Clarendon Press, s. 431.

⁸⁷ Osler, M. J. (2016). “Mekanik Felsefe”. (Çev.: Tuğçe Ayteş). Gary B. Ferngren (Editör). *Batı Geleneğinde Bilim ve Din Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, s. 236.

yeterli olduğunu iddia eden bir doğa felsefesi akımıdır⁸⁸. Mekanik felsefenin doğa bilimlerinden farkı doğa olaylarını hem fiziğe hem metafiziğe başvurarak açıklamasıdır. Zira mekanik felsefeye göre doğa olayları, hareket halindeki madde parçacıkları tarafından meydana getirilse de maddeyi yaratan ve hareket ettiren Tanrı'dır⁸⁹.

Mekanik felsefe, Aristotelesçi skolastik doğa felsefesi ile açıkça tezat oluşturmaktadır. Zira skolastik doğa felsefesi, doğa fenomenlerini teleolojik nedenlerle açıklamaktadır. Bu felsefeye göre meşe palamudunun büyümesinin nedeni, meşe olmak içindir ya da bir masanın amacı, birine çalışacak yer sağlamaktır⁹⁰. Bu anlamıyla skolastik doğa felsefesinde varlık sebebi ya da amacı, doğa fenomenlerine içkindir. Oysa mekanik felsefeye göre, nedensellik her zaman dışsaldır. Sadece mekanik nedenler vardır. Bir meşe ağacı dış kuvvetlerin belli bir şekil verdiği atom parçalarından oluşur ya da masa, belli bir şekil verilmiş tahta parçasıdır⁹¹. Ayrıca doğadaki her şey akla uygun bir bütün oluşturan parçaların boyutu, biçimi ve hareketi ile açıklanmalıdır⁹². Mekanik felsefe için, bütün dünya fiziksel zorunluluklar sonucu hareket eden, eylemsiz cisimlerden oluşmuş bir makinedir ve düşünen nesnelere varlığından etkilenmez. Mekanik felsefenin ayırt edici özelliklerden bir diğeri birincil ve ikincil nitelikler doktrindir. Bu doktrine göre maddeye gerçekte sadece birkaç birincil nitelik bahsedilmiştir. Bu birkaç nitelik dışındakiler maddenin ikincil nitelikleridir. Renk, tat veya koku gibi birincil nitelikler duyu organlarını etkilemektedir⁹³.

Mekanik felsefenin doğa bilimleri açısından en önemli sonucu doğaya ilişkin yeni bir paradigma getirmiş olmasıdır. Bu yeni paradigmanın temel özelliği belirlenmiş dev kozmik makine anlayışı ile katı bir determinizmdir. Meydana gelen her şeyin kesin bir nedene sahip olduğu ve kesin bir etki meydana getireceği kabul edilmiş; bu sayede herhangi bir varlığın geleceği, eğer durum herhangi bir zamanda tüm ayrıntılarıyla biliniyorsa, mutlak kesinlikle önceden tahmin edilebileceği kabul edilmeye başlanmıştır⁹⁴. Her ne kadar mekanik felsefe, bir yandan doğa bilimleri için faydalı olmuşsa da öte yandan doğa felsefesinin metafiziğe yönelik ilgisi nedeniyle doğa felsefesi ve doğa bilimleri bir noktada karşı karşıya gelmiştir. Zira doğa bilimleri, salt fiziksel gerçekleri hesaba katarak bilgi üretmek hedefinde iken; doğa

⁸⁸ Bolay, S. H. (2018). *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. (12. Basım). Ankara: Atlas Yayınları, Ankara, s. 179.

⁸⁹ Westfall, TY, s. 38.

⁹⁰ Garber, D. (2002). "Descartes, Mechanics, and the Mechanical Philosophy". *Midwest Studies in Philosophy*. XXVI, s. 185; Henry (2011), s. 64.

⁹¹ Wootton, 2015, s. 345.

⁹² Garber, 2002, s. 185.

⁹³ Osler, 2016, s. 235.

⁹⁴ Kahraman, 2016, s. 83.

felsefesi, metafiziği dışlamamaktadır. Bu andan itibaren felsefe ve doğa bilimleri yolları ayırmaya ve kendi yollarını takip etmeye başlamıştır. Doğa bilimleri felsefi meşruiyet aramaktan vazgeçmiş; doğa felsefesi ise doğanın incelenmesi konusundaki öncü rolünü kaybetmeye başlamıştır⁹⁵. İşte bu noktada modern bilim bugün anlaşıldığı şekline kavuşmuştur.

Mekanik felsefe yöntem olarak ampirik yöntemi benimsemiştir. Bu yöntem ile elde edilen veriler sayesinde insan, aklını kullanarak doğa üzerinde hakimiyet kuracaktır. Bu yüzden mekanik felsefenin metodolojik ve amaçsal temelini Bacon tarafından atıldığı söylenebilir⁹⁶. Mekanik felsefesinin oluşumuna felsefi bir derinlik ve kesinlik kazandıran ise Descartes'tır⁹⁷. Descartes'tan itibaren Newton'un en yakın arkadaşı olan “*hakikat (veritas)*”, mekanik felsefeden ibaret olmuştur⁹⁸.

2.1.1.2.1. Novum Organum ve Doğaya Galebe Çalan Bilim: Bacon

Ampirist bilgi kuramı, bilgiyi elde etmenin yolu olarak sadece deney ve gözlemi kabul etmekte; rasyonalist bilgi kuramının aksine salt akıl yürütme yolu ile bilgi elde edilemeyeceğini ileri sürmektedir. Ampirik yöntem ise, deney ve gözlemden oluşmaktadır. Ampirik yöntem denildiğinde akla ilk gelen düşünürlerden biri, Bacon'dır. Tek bir bilimsel buluş yapmamış hatta Kopernik'in Güneş merkezli evren kuramını ve matematiğin fiziksel dünyanın anlaşılmasında yararlı olabileceğini reddetmiştir. Fakat bu durum, Onun modern bilim tarihinde önemli bir yere sahip olduğu gerçeğini etkilememektedir. Bacon, bilim tarihindeki yerini, tümevarım ve ampirik yöntem ile bilginin insana yararlı olacağı fikirleriyle edinmiştir⁹⁹.

Bacon'ın gerçek bilgiye ulaştıracak doğru yöntem olarak tümevarım ve ampirik yöntem üzerine ısrarı, modern bilimin gelişiminde önemli bir aşamadır¹⁰⁰. O, “*Novum Organum (Yeni Yöntem)*”¹⁰¹ isimli kitabının başlığını Aristoteles'in mantık üzerine yazdığı

⁹⁵ Westfall, R. S. (1971). *The Construction of the Modern Science Mechanisms and Mechanics*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 138; Dijksterhuis, 1961, s. 432.

⁹⁶ Gündoğan, A. O. (1995). “Descartes'ta Mekanizm”. *Felsefe Dünyası*. No.: 16, 49-55, s. 49.

⁹⁷ Westfall, TY, s. 35.

⁹⁸ Westfall, R. S. (1962). “The Foundations of Newton's Philosophy of Nature”. *The British Journal for the History of Science*. Vol.: 1, No.: 3, 171-182, s. 172.

⁹⁹ Henry, 2012, s. 115.

¹⁰⁰ Kahraman, 2016, s. 64.

¹⁰¹ Bacon, F. (2003). *The New Organon*. Lisa Jardine, Michael Silverthorne. (Eds.) Cambridge University Press. Bu eser, Türkçe'ye de çevrilmiştir. Bkz.: Bacon, F. (2015). *Novum Organum*. (Çev.: Talip Kabadayı). İstanbul: Bilgesu Yayıncılık.

“*Organon (Yöntem)*”¹⁰² adlı eserden almıştır¹⁰³. Keza kitabının birçok yerinde¹⁰⁴ ünlü Antik Yunan düşünürü Aristoteles’in iddiasının¹⁰⁵ aksine tümdengelim yönteminin bilgiye ulaşmak için yeterli olmadığını savunmuştur. Ayrıca Bacon insanın doğru akıl yürütmesini engelleyen kabile, mağara, pazaryeri ve tiyatro olmak üzere “*dört put*”tan söz etmiştir¹⁰⁶. Bu putlardan kurtulmanın yolunun ise tümevarım¹⁰⁷ ve deneyden geçtiğini ifade etmiştir¹⁰⁸. Bu yöntemler sayesinde doğanın kanıtlarına dayanılarak doğru bilgiye ulaşılabilecektir. Zira ampirik yöntem sadece zihnin değil, doğanın derinliklerinden gelmektedir¹⁰⁹. Oysa Bacon’a göre “*bilimlerin ihtiyaç duyduğu şey, deney ve deneyi analiz eden, uygun reddetmeler temelinde gerekli sonuçları oluşturan bir tümevarımdır*”:

“*Deneyler...kendi başına harika bir güç ve hükme sahiptir, hiçbir zaman aldatmaz ve hayal kırıklığını uğratmazlar. Çünkü belli bir etki doğurma amacıyla değil, belli bir etkinin doğal nedenini keşfetme amacıyla uygulandıkları için, nereye varırsa varsın, sonucu iyi biçimde yanıtlar, çünkü soruyu sonuçlandırır*”¹¹⁰.

Bacon “*Novum Organum*” adlı kitabında en az tümevarım kadar önemli ve etkileyici bir başka düşünceyi daha dile getirmiştir¹¹¹. “*İnsanın, Tanrı'nın armağanı olarak kendisine*

¹⁰²Aristoteles (1989). *Organon I Kategoriyalar*. (Çev.: Hamdi Ragıp Atademir). İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi.

¹⁰³Jardine, L. (2003). “Introduction”, In Francis Bacon. *The New Organon*. Lisa Jardine, Michael Silverthorne (Eds.) Cambridge University Press, s. xii; Henry (2012), s. 120.

¹⁰⁴Bacon’a göre Aristoteles doğa felsefesini mantığının kölesi yapmıştır. Bkz.: Bacon 2003, s. 46, §54. Aristoteles, şeylerin içsel gerçekliğini keşfetmek yerine, kişinin kendisine yöneltilen sorulara nasıl cevap vereceğine odaklanmıştır. Bkz.: Bacon 2003, s. 51, §58.

¹⁰⁵“*İstidlal yolu ile verilen veya alınan her öğrenim daha önceki bir bilgiden gelir. Göz önünde tutulan öğrenim ne olursa olsun bu açıktır. Öbür sanatların her biri matematik ilimler de böyle kazanılır. İster kıyaslarla ister tümevarımla yapılsın, diyalektik istidlaller için de bu böyledir; gerçekte onlar da öbürleri de öğrenimleri önceki bilgilerden çıkarılır*”. Bkz.: Aristoteles (1996). *Organon IV İkinci Analitikler*. (Çev.: Hamdi Ragıp Atademir). İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, s. 3.

¹⁰⁶Tannenbaum, Donald G., Schultz, D. (2013). *Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*. (Çev.: Fatih Demirci). (8. Baskı). Ankara: Adres Yayınları, s. 189. Kabile putu, insan doğasından; mağara putu, bireyin önyargılarından; pazaryeri putu insanın etkileşimde bulunmasından ve tiyatro putu, felsefi dogmalardaki önyargılardan kaynaklanan çarpıklıklardır. Bkz.: Bacon, 2003, s. 41, 42.

¹⁰⁷Tümevarım, bilimin sekülerleşmesinde önemli bir işlev yüklenmiştir. Bkz.: Demir, Ö. (2014). *Bilim Felsefesi*. (6. Baskı). Ankara: Sentez Yayıncılık, s. 36, 37. Zira skolastik düşüncenin kullandığı tümdengelim, apriori bilgilerden ve kutsal metinlerden sonuç çıkarmaya dayanmaktaydı. Bkz.: İnternet: Aydın, H. (TY). “Modern Bilime Yönelik Postmodern Eleştiriler ve Etik Değeri”. Web: turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/hasan_aydin_modern_bilim_postmodern_elestiri.pdf adresinden 29.04.2018’de alınmıştır, s. 3.

¹⁰⁸Bacon, 2003, s. 16-17.

¹⁰⁹Bacon, 2003, s. 17. Amerikalı eko feminist düşünür Carolyn Merchant’a göre Bacon, fikirlerinin olumlu ya da olumsuz sonuçlarından ya da uygulamalarından bireysel olarak sorumlu tutulamaz. O, kendi kültüründe var olan eğilimlerin etkisinde kalarak fikirlerini ileri sürmüştür. Yine de Bacon bugün yaşıyor olsaydı, genetik mühendisliği ve biyo-teknolojiyi destekleyip desteklemeyeceğini bilemezdi. Fakat bilinen şudur ki bilimsel yöntemin gelişimi, Bacon’un söyleminden ve doğanın sorgulanması ve kontrol altına alınması yönündeki vizyonundan güçlü bir şekilde etkilenmiştir. Bkz.: Merchant, C. (2006). “The Scientific Revolution and The Death of Nature”. *FOCUS-ISIS*. Vol.: 97, No.: 3, 513-533, s. 533.

¹¹⁰Bacon, 2003, s. 81, §99.

¹¹¹Salihpaşaoğlu, Y. (2018). *Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*. (4. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi, s. 147.

verilen doğa üzerindeki hakkını geri kazanmasına izin verin...¹¹²” diyen Bacon, temelde bilginin iki işlevi olduğunu vurgulamıştır. Bilgi, hem insanın mevcut şartlarını iyileştirecek ve hem de onu Tanrı’ya yaklaştıracaktır¹¹³. Böylece Bacon, insan tarafından fethedilen ve insan iradesine bağımlı kılınan bir doğa anlayışı ortaya koymuş¹¹⁴ ve bilimsel araştırmanın amacını kökten değiştirmiştir¹¹⁵. Ayrıca Bacon, Tanrı ve Hristiyan inancına yaptığı atfıyla zamanın ruhunu yansıtsa da zamanının ilerisinde bir kişilik olarak da değerlendirilebilir¹¹⁶. Öyle ki bugün bilim ve teknoloji yoluyla doğayı fethetme fikri her yerdedir¹¹⁷. Bu durum en iyi ünlü düşünür Karl Marx’ın (1818-1883) çarpıcı şu sözleriyle ifade edilmiştir:

“Doğa insan için tamamen bir nesne ve sadece faydalı bir şey haline gelir, artık kendisi için çalışan bir güç olarak tanınmaz. Otonom kuralları olduğuna dair teorik bilgi, sadece insanın kendi ihtiyaçları için doğadan bir tüketim malzemesi ya da üretim aracı olarak yararlandığında kurnazca kullanılır”¹¹⁸.

Bacon’ın doğayı fethetme amacı, çağdaşları Boyle, Robert Hooke (1635-1703), John Locke (1632-1704), Descartes ve Londra Bilim Akademisi’nin (Royal Society of London for the Improvement of Natural Knowledge) diğer kurucu mensupları tarafından benimsemiş ve doğa felsefesinin insanın doğa üzerindeki hakimiyetinin yeniden inşası¹¹⁹ amacıyla kullanılması gerektiği kabul edilmiştir¹²⁰. Bilim Devrimi, bu fikrin yaygınlık kazanmasıyla başarıya ulaşmıştır¹²¹. Doğal dünyaya dair bilgi elde etmenin hedefi, doğayı anlamaktan çıkmış, doğal nesnelerin nasıl çalıştığını ve onların nasıl kullanılacağını keşfetmek olmuştur¹²². Modern düşüncenin şekillenmeye başladığı bu dönemde, insanın kendi

¹¹² Bacon, 2003, s. 101, §129

¹¹³ İnternet: Montuschi, E. (TY). “Order of Man, Order of Nature: Francis Bacon’s Idea of a ‘Dominion’ over Nature”. Web: <https://iris.unive.it/retrieve/handle/10278/24867/23441/MontuschiBacon.pdf> adresinden 29.03.2019’da alınmıştır, s. 8.

¹¹⁴ Russ, J. (2012). *Avrupa Düşüncesinin Serüveni: Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi*. (Çev.: Özcan Doğan). (2. Basım). Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 142.

¹¹⁵ Capra/Mattei, 2017, s. 58.

¹¹⁶ Henry, 2012, s. 125.

¹¹⁷ Leiss, W. (1994). *Domination of Nature*. McGill-Queen’s University Press, s. 61.

¹¹⁸ Marx, K. (1993). *Grundrisse Foundations of the Critique of Political Economy (Rough Draft)*. (Translated with a Foreword by Martin Nicolaus). (Reprinted). England: Penguin Books, s. 410.

¹¹⁹ Tevrat ve İncil’de insanın doğaya hükmetmesi emredilmiştir. “Yeniden” kelimesi, bu emrin, doğa felsefecileri tarafından dikkate alınıp, benimsenmesini ifade etmektedir. “Tanrı ‘Kendi suretimizde kendimize benzer insan yaratalım dedi’, ‘Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzününün tümüne egemen olsun’”. Yaratılış, 1 (26); “Onları kutsayarak, ‘Verimli olun, çoğalın dedi, ‘Yeryüzünü doldurun ve denetimimize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun’”. Yaratılış 1 (28). Bkz.: *Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)* (2011). Kore: Yeni Yaşam Yayınları.

¹²⁰ Irving, S. (2008). *Natural Science and the Origins of the British Empire*. London: Pickering & Chatto, s. xii.

¹²¹ Nnaji, J. O. (2013). *Concepts of the “Scientific Revolution”: An Analysis of the Historiographical Appraisal of the Traditional Claims of Science*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universitat de Les Illes Balears Department of Philosophy, s. 7.

¹²² Dear, 2009, s. 9.

dışındakileri kendine göre anlamlandırma, yönlendirme ve kullanım alanına sokma teşebbüsü teorik bir temele oturmuş ve doğaya hükmetme ereğiyle görünüm kazanmıştır¹²³.

Bilim Devrimi'yle yaşanan bu gelişme, ilk uygarlıkların doğal dünyayı incelemelerinin pragmatik amaçlara dayanmadığı anlamına gelmemektedir. Zira onlar da örneğin bitkiler üzerinde inceleme yapmış ve bitkileri insanları tedavi etmek maksadıyla kullanmıştır¹²⁴. Fakat ilk uygarlıklardan Orta Çağ'a kadar doğaya dair bilgiyi elde etmenin temel hedefi onu anlamak olmuş¹²⁵, doğal dünya anlaşıldıktan sonra insanlar ondan faydalanmaya başlamıştır. Oysa XVII. yüzyıldan itibaren, doğal dünyayı anlamaktan ziyade ona dair doğru tahminde bulunma ve onu kontrol altına alma hedeflenmiştir¹²⁶. Doğa koruyucu ve besleyici bir ana değil, sınır tanımadan sömürülebilecek bir kaynak olarak görülmüştür¹²⁷.

Doğaya dair doğru tahminde bulunma ve onu kontrol altına alma hedefi, XVI ve XVII. yüzyıllarda Avrupalı doğa felsefecilerinin doğru bilgiye ulaştırmada en önemli yöntem olarak gördükleri ampirik yönetime ağırlık vermeleri sonucunu doğurmuştur. Bu yöntemin bilimdeki artan rolü, bu yöntemle elde edilen verilerin nicel olarak ifade edilmesini gerektirmiştir. Nicel olarak ifade edilen veriler, deney ve gözleme tabii tutulmayan benzer diğer doğa olayları için genelleme yapılması imkanı sağlamıştır. Bu yüzden matematik, doğa bilimlerinin aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır¹²⁸. Örneğin Kepler gezegenlerin devinimlerinin kesin matematiksel yasalara uyduğunu ortaya koymuştur¹²⁹. Galilei Galileo (1564-1642) ise, matematiğin Tanrı'nın sağladığıyla kıyaslanabilecek bir kesinlik sağladığını¹³⁰, evrenin matematik dilinde yazıldığını ve bu dil olmadan insanın karanlık bir labirente yürüyeceğini ifade etmiştir¹³¹. Galileo, teorik alt yapısı Kepler tarafından ortaya konulan bu evren anlayışını desteklemek için gözlem yapmaya başlamıştır. Bu yöntemi kullanarak eylemsizlik ilkesini¹³² bulmuş, akabinde Newton bu fikri geliştirmiş ve kendi

¹²³ Kahraman, 2016, s. 70.

¹²⁴ Henry, 2012, s.1.

¹²⁵ Wootton, 2015, s. 38.

¹²⁶ Dear, 2009, s. 3.

¹²⁷ Capra/Mattei, 2017, s. 59.

¹²⁸ Mlodinow, 2016, s 327.

¹²⁹ Kahraman, 2016, s. 51.

¹³⁰ Galilei, G. (1967). *Dialogue Concerning the Two Chief World Systems-Ptolemaic & Copernican*. (Translated by Stillman Drake, Foreword by Albert Einstein). (Second Edition). Berkeley, Los Angeles: University of California Press, s. 103.

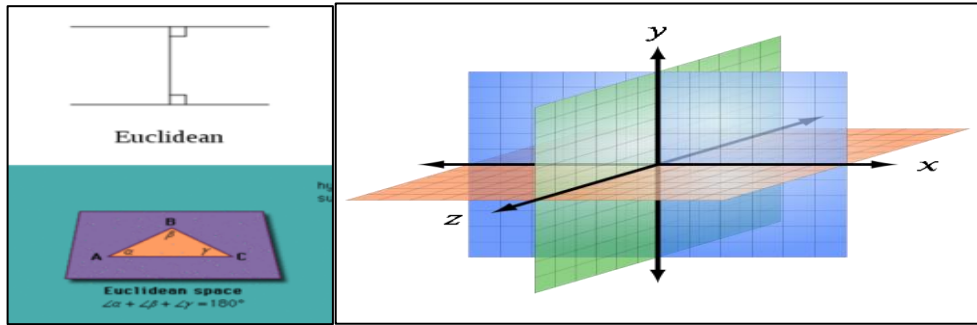
¹³¹ Galilei, G. (1957). *The Assayer, A Letter to the Illustrious and Very Reverend Don Virginio Cesarini*. (Translated by Stillman Drake). New York: Doubleday & Co., s. 238.

¹³² Eylemsizlik ilkesine göre bir nesne kendi başına bırakılır ve ona hiçbir kuvvet uygulanmazsa, hareketinde bir değişiklik olmaz. Bkz.: Baker, 2009, s. 6.

hareket yasalarının ilkinini oluşturmuştur¹³³. Doğa yasalarını formüleştirmek için deney ve gözlem ile matematik dilini birleştirmesi nedeniyle bugün “*modern bilimin babası*” olarak anılmaktadır. Onun öncülüğünde gelişen ampirizm, XVII. yüzyılda bilimin baskın özelliği olmuş ve günümüze kadar bilimsel teorilerin en önemli ölçütlerinden biri olarak kabul edilmiştir¹³⁴.

2.1.1.2.2. Kartezyen Koordinat Sistemi ve Kartezyen Felsefe: Descartes

Descartes, Öklid’in postulat ve aksiyomlarını uzama çevirmiş ve daha da önemlisi, bu çevirisini kullanarak, Öklid geometrisini matematik diliyle yazmıştır. Analizine “*x eksenini*” adı verilen yatay bir çizgi ve “*y eksenini*” adı verilen dikey çizgi çizmek suretiyle, düzlemi bir tür grafiğe çevirerek başlamıştır. Düzlem üzerindeki herhangi bir nokta, yatay düzleme dikey uzaklığı olan y ve dikey düzleme yatay uzaklığı olan x olmak üzere iki sayıyla ifade edilebilmiştir. Bu noktalar, genellikle “*sıralı çift*” olarak (x, y) biçimde yazılmaktadır. Bu işaretleme sistemine “*Kartezyen Koordinat*” denilmektedir. Böylece Öklid’in tasarladığı düzgün sürekli uzay, Kartezyen koordinat sistemi/analitik geometri ile XVII. yüzyılda matematiksel olarak temellendirilmiştir. Descartes, nokta, doğru, düzlem ve uzay gibi kavramları tanımlamış ve onlar üzerinden farklı boyutların birbirleriyle birleşmesiyle oluşan düzgün sürekli bir uzay tasarlamıştır. Bu kavramlar üzerinden konum kavramı ortaya çıkmış ve uzayda iki nokta arasındaki mesafe geometri üzerinden hesaplanmaya başlamıştır¹³⁵.

Şekil 2.1. Öklitçi Sistem¹³⁶ Şekil 2.2. Kartezyen Koordinat Sistemi¹³⁷

¹³³ Baker, 2009, s. 6.

¹³⁴ Capra, F. (2009). *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*. (Çev.: Mustafa Armağan). İstanbul: İnsan Yayınları, s. 61.

¹³⁵ Mlodinow, 2016, s. 283, 109, 111.

¹³⁶ İnternet: “Lovecraft and Mathematics: Non-Euclidean Geometry” (2014).

Web: <https://lovecraftianscience.wordpress.com/2014/01/23/lovecraft-and-mathematics-non-euclidean-geometry/> adresinden 27.03.2019’da alınmıştır.

¹³⁷ İnternet: “What is Meant by the 3-D Cartesian Coordinate System?” (TY). Web: <https://socratic.org/questions/what-is-meant-by-the-3-d-cartesian-coordinate-system> adresinden 25.09.2019’da alınmıştır.

Bu noktada koordinat kullanımının, tek başına yeni bir şey olmadığı ifade edilmelidir. Örneğin Batlamyus, II. yüzyılda yaptığı haritalarda koordinatları kullanmıştır. Ne var ki, bu çalışmalar sadece coğrafi amaçlı olmuş ve Batlamyus, koordinatların yeryüzü dışında bir kullanım alanının olabileceğini düşünmemiştir. Descartes'ın koordinat fikrindeki asıl ilerleme ise, koordinatların kendisinden değil, Onun koordinatları kullanma biçiminden kaynaklanmıştır. Descartes'ın matematik ile geometriyi bir araya getirmesi, tüm Yunan matematiğinin kısa ve öz bir biçimde açıklanması anlamına gelmiştir. Elipsler, hiperboller ve parabolün tümünün, x ve y koordinatları arasında basit denklemlerle tanımlanabileceği ispatlanmıştır. Descartes'ın koordinatlar fikri sayesinde, yer ve şekil daha önce hiç olmadığı gibi yönlendirilebilmiş; sayı, geometrik olarak görselleştirilebilmiştir¹³⁸. Bu sayede Descartes, matematikte dönüm noktası olarak görülebilecek doğa felsefecilerinden biri olmuştur¹³⁹.

Öklid tarafından ortaya atılıp, Descartes tarafından geliştirilen uzay tanımı¹⁴⁰ fiziği etkilemiş, Newton ve devamında gelenler, uzayı düzgün, her yöne sürekli giden, sonsuz boyutta bir boşluk olarak düşünmüştür¹⁴¹. Ayrıca onların fikirleri kalkülüs¹⁴² ve modern teknolojinin gelişmesine olanak sağlamıştır. Bugün hala koordinatlar, grafikler, sinüs, kosinüs, vektörler, tensörler, açılar ve eğrilik gibi geometrik kavramlar, katı hal elektronisinin uzay-zamanın büyük ölçekli yapısına, transistörler ve bilgisayar teknolojilerinden lazerlere ve uzay yolculuğuna değin, fiziğin her bağlamında yer almaktadır¹⁴³. Sonuç olarak Kartezyen koordinat sistemi modern düşün yaşamında kalıcı bir iz bırakmıştır¹⁴⁴.

Descartes'ın doğa felsefesinde dönüm noktası olarak görülen isimlerden biri olmasının tek nedeni Kartezyen koordinat sistemi değildir. Onun mekanik felsefesi Newton'a giden

¹³⁸ Mlodinow, 2016, s. 11, 111.

¹³⁹ İnternet: “Rene Descartes and Analytic Geometry”. Web: <http://www.math.hawaii.edu/~adolf/ageometry12.pdf> adresinden 29.03.2017'de alınmıştır.

¹⁴⁰ Benzer şekilde Galileo, Öklid geometrisinin sonsuz, türdeş ve tek biçimli yapısını yeryüzüne uygulamış ve bir uzay tasarımı oluşturmuştur. Bu tasarımın kurumsal alt yapısı Galileo'dan önce Kopernik ve Kepler tarafından atılmıştır. Bkz.: Kahraman, 2016, s. 46.

¹⁴¹ İnternet: Torun, C. G. (2013). “Uzay Kavramı Üzerinden Geometri ve Fiziksel Evren İlişkisi Üzerine Veriler ve Fikirler”. Web: <http://www.mukal.org/wp-content/uploads/2013/06/UZAY-KAVRAMI-%C3%9CZER%C4%B0NDEN-GEOMETR%C4%B0-VE-F%C4%B0Z%C4%B0KSEL-EVREN-%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0S%C4%B0-%C3%9CZER%C4%B0NE-VER%C4%B0LER-VE-F%C4%B0K%C4%B0RLER.pdf> adresinden 30.06.2017'de alınmıştır.

¹⁴² Kalkülüs, Türkçe sözlükte “fonksiyonların diferansiyeli, integrali ve bunlarla ilgili kavramlar ve uygulamalarla uğraşan matematik dalı, diferansiyel ve integral hesap” olarak tanımlanmıştır. Bkz.: İnternet: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.595797f64e6349.22720 adresinden 01.07.2017'de alınmıştır.

¹⁴³ Mlodinow, 2016, s. 11.

¹⁴⁴ Henry, 2012, 189.

yolda modern bilim açısından oldukça önemlidir. Zira XVII. yüzyılda doğadaki cisimleri kuvvet ilişkileri ile kavrayan mekanik felsefe, Öklitçi olarak kavranan mekanda mükemmel sonuç vermiş¹⁴⁵ ve fiziğin henüz yeni yeni matematikleşmeye başladığı bu yüzyılda mekanik felsefe Newton ile birlikte nihai görünümüne kavuşmuştur.

“*Kartezyen Felsefe*” adıyla anılan Descartesçi sistem, mekanik felsefenin en etkili yorumu olarak görülmektedir¹⁴⁶. “*Felsefenin İlkeleri (Principia Philosophiae)*” adlı eserinde düşünür, “*insan anlığının bilebildiği tüm nesnelere kapsayan bu felsefenin yararlarını ortaya koymak...*”¹⁴⁷; “*...tüm felsefenin tam bir bilgisi kazanılabileceği gibi, bilgeliğin en yüksek aşamasına da çıkılabilecektir*”¹⁴⁸ diyerek tüm doğa fenomenlerini açıklayacak yasaları ortaya koyduğunu ileri sürmüştür¹⁴⁹. Bu yasalar vasıtasıyla Bacon’ın doğa üzerinde insan egemenliğinin sağlanması hedefi, Descartes felsefesi sayesinde gerçekleşmiştir¹⁵⁰.

Descartes, Kartezyen Felsefesinde “*...kesin olarak doğru olduğunu bilmediğim hiçbir şeyi doğru kabul etmemektir...*”¹⁵¹ diyerek sistemli bir kuşku yöntemiyle, her bir düşünceyi katı bir sınamaya tabi tutmuş, kuşkulandırılması olanaksız bir önermeye -eğer böyle bir şey varsa- ulaşıncaya kadar, kuşkululu görünen her şeyi reddetmiştir¹⁵². Onun amacı insanoğlunun bilgi mabedini sarsılmaz temeller üstünde yeniden kurmaktır. Bunun için en küçük bir belirsizliğe yol açabilecek tüm kanıların dışarıda bırakmıştır. Duyularımızın güvenilmezliğine ve rüyaların yarattığı karışıklığa dikkat çekerek şüphe yöntemini en uç noktaya götürmüştür¹⁵³. Bilginin inşasını mimari bir örnekle açıklayan Descartes’a göre nasıl ki sağlam bir ev yapmak için, çok sağlam temeller gerekliyse, bilgi de doğruluğu kesin olan önermeler üstünde yükselmelidir¹⁵⁴. Daha önceki kanı ve görüşlerin enkazı içinde Descartes’ın gözüne, yeni mabedini inşa edeceği sağlam bir temel olarak cogito¹⁵⁵

¹⁴⁵ Türkbağ, 2005, s. 52.

¹⁴⁶ Gaukroger, S. (1980). “Descartes’ Project for a Mathematical Physics”. In Stephen Gaukroger (Ed.). *Descartes: Philosophy, Mathematics and Physics*. Hassocks, Sussex: Harvester Press, s. 97-140.

¹⁴⁷ Descartes, R. (2018). *Felsefenin İlkeleri, Önsöz: Mutlu Prenses Elisabeth’e*. (Çev.: Mesut Akın). (16. Baskı). İstanbul: Say Yayınları, s. 50.

¹⁴⁸ Descartes, 2018, s. 62.

¹⁴⁹ Henry, 2012, s. 193.

¹⁵⁰ Descartes, 2014, s. 76; Gündoğan, 1995, s. 49’dan naklen: Brehier, E. (1965). *Etudes de Philosophie Moderne*. Paris: Presses Universitaires de France, s. 49.

¹⁵¹ Descartes, 2014, s. 29.

¹⁵² Westfall, TY, s. 37.

¹⁵³ Dupré, B. (2016). *Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Felsefe Fikri*. (Çev.: Elif Gökteke). (IV. Baskı). İstanbul: Domingo Yayınları, s. 5-6.

¹⁵⁴ Descartes, 2014, s. 24.

¹⁵⁵ Descartes “*düşünüyorum, o halde varım gerçeğinin çok kesin ve sağlam bir şey olduğunu gördüm; öyle ki, şüphelerin en çılğınları bile bunu asla sarsamazdı; işte bu yüzden, bu gerçeği, yaratmaya çalıştığım felsefenin ilk ilkesi olarak rahatlıkla kabul edebileceğimi düşündüm*” diyerek cogito kavramıyla düşünceyi ya da düşünmeyi kast ettiğini ifade etmiştir. Bkz.: Descartes, 2014, s. 45. Yine kitabının başka bir yerinde “*var*

ilişmiştir¹⁵⁶. Cogito sayesinde doğanın çözülemez gizler taşımadığına ve tüm gizlerin akıl tarafından çözülebileceğine inanan Descartes, mekanik doğa felsefesini bu inanç üzerine kurmuştur. Bugün bir bilim insanından çok felsefeci olarak tanınmasına rağmen aslında bir matematikçi olarak ortaya çıkan düşünür, Aristoteles’inki kadar kapsamlı bir felsefe geliştirmiştir¹⁵⁷.

Descartes, fiziksel dünyayı bölünebilir özdeklerden (maddecik) oluşan bir yapı olarak görmüştür. Onun “atom” kelimesini kullanmamasının nedeni, Antik Çağ düşünürlerinin atomun bölünemediğini ve atomlar arasında boşluk olduğunu iddia etmesinden kaynaklanmaktadır. Oysa Descartes’a göre özdekler, bölünebilir ve onların etkileşimi çok çeşitli malzemeler ortaya çıkartır. Ayrıca özdekler arasında boşluk yoktur¹⁵⁸. O, bu tezlerden hareketle üç doğa yasası ortaya koymuştur:

“Her şey, başka bir şey onu değiştirmedeği sürece, bulunduğu durumda kalır; harekette olan her cisim, hareketine doğru bir çizgi doğrultusunda devam etmeye çalışır; harekette olan bir cisim, kendinden daha güçlü bir şeye rastlarsa, hareketinden bir şey yitirmez, ancak harekete geçirebileceği kendinden daha zayıf bir cisimle karşılaşarsa, ona verdiği kadar kendi hareketinden yitirir”¹⁵⁹.

Bu yasalar ışığında vorteks (girdap) kuramını geliştiren Descartes, bir şeyin ilerlemesini içinde hareket ettiği havayla yer değiştirmesiyle açıklamıştır. Doğada boşluk olmadığı için havanın gidebileceği bir boşluk da yoktur. Bu yüzden bir tür zincirleme tepki oluşacak ve hava hemen önündeki havayı kaydıracak, hareket böyle devam edecektir. Hareket eden şeyin çevresinde ise hava dolaşımı olacaktır. Bu dolaşım, bir girdap oluşturacaktır¹⁶⁰. Vorteksler, Descartes sisteminde önemli bir role sahiptir. Güneş sistemi de bu kuram çerçevesinde açıklanabilecektir¹⁶¹.

“Çarklardan ve ağırlıklardan oluşan bir saat, bozuk şekilde imal edilse de ve zamanı onu yapan sanatkarın istediği şekilde her an doğru göstermese de, yine de doğasının gerektirdiği bütün yasalara uyar. Aynı şekilde kemiklerden, sinirlerden, kaslardan, damarlardan, kandan ve deriden ibaret insan bedeninin de bir tür makine olduğunu düşünürsem, içinde hiç zihin olmasa bile, yine de halihazırda iradenin ve dolayısıyla zihnin emri olmaksızın yapmakta olduğu bütün hareketleri yapabilecektir”¹⁶².

olmasaydık kuşku duyamazdık, bu da edinebileceğimiz ilk doğru bilgidir” demiştir. Bkz.: Descartes, R. (2008). **Felsefenin İlkeleri**. (Çev.: Mesut Akın). (11. Baskı). İstanbul: Say Yayınları, s. 8.

¹⁵⁶ Dupré, 2016, s. 5-6.

¹⁵⁷ Henry, 2012, s. 192.

¹⁵⁸ Descartes, 2008, s. 14.

¹⁵⁹ Descartes, 2008, s. 31-35.

¹⁶⁰ Descartes, 2008, s. 26-28.

¹⁶¹ Henry, 2012, s. 196.

¹⁶² Descartes, R. (2017). **Meditasyonlar Metafizik Üzerine Düşünceler**. (Latince'den Çeviren: Çiğdem Dürüşken). (2. Basım). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti., “Maddi Şeylerin Varoluşu ve Zihin ile Beden Arasındaki Ayırım”, s. 119.

İşte Descartes'a göre Tanrı bir saat yapıcısı gibi insan dahil tüm doğal fenomenleri, mekanik olarak açıklanabilecek şekilde tasarlamıştır. Hayvanlar, birer makinedir ve akli olmayan hayvanları "...uzuvlarının tanzimine göre harekete geçiren şey doğadır"¹⁶³. İnsan da "Tanrı'nın eliyle yaratıldığı için, insanlar tarafından üretilen hiçbir makineyle kıyaslanamayacak kadar iyi düzenlenen ve kusursuz hareketler yapabilen bir makine"dir¹⁶⁴. Fakat "...zihin ile beden arasında büyük bir fark olduğu dikkatimi çekiyor; başka bir deyişle bedenin doğası gereği sonsuzca bölünebilir olduğu, buna karşın zihnin hiçbir şekilde bölünemez olduğu"¹⁶⁵ sözleriyle Descartes, insanın zihni ve bedeni olan bir varlık olduğuna dikkat çekmiştir¹⁶⁶.

İnsana dair yaptığı zihin ve beden ayrımı, Kartezyen düalizm (madde ve ruh ikiciliği) olarak anılmaktadır. Bu ayrım, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hemen bütün önemli doğa felsefecileri tarafından kabul edilmiştir¹⁶⁷. Kartezyen düalizm, insan nezdinde zihin ve beden arasındaki ontolojik bir ayrım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ise, insan ve evrene ilişkin seküler okumaların yapılmasına imkan sağlamıştır. Böylece evren, insanın tahakkümüne ve pratik faydalarına amade edilmiş ve bu bakış açısı, modern bilimsel gelişmelerin seküler bir çizgide ilerlemesine epistemolojik bir vasıta sağlamıştır¹⁶⁸. Sadece XVII. yüzyılda değil bugün dahi Batı felsefesi ağırlıklı olarak düalist bir yapı sergilemektedir¹⁶⁹.

Descartes felsefesinin bir yan ürünü olarak modern doğa yasaları fikri ortaya çıkmıştır. Doğa yasalarını doğaya ilişkin bilgilerin esası olarak ele alan ilk kişi O olmuştur. Başka bir deyişle her yerde ve her zaman geçerli evrensel yasa fikrini, doğayı anlama girişiminin özüne oturtan ve bu fikre belirli bir özgün içerik kazandıran ilk kişi Descartes'tır. Onun önerdiği üç doğa yasası, günümüzde bilimsel keşiflere ilişkin listelerde yer almamaktadır. Çünkü ilk iki yasası Newton'un birinci devinim yasasına dönüşürken, üçüncü yasası Newton

¹⁶³ Descartes, 2014, s. 72.

¹⁶⁴ Descartes, 2014, s. 69.

¹⁶⁵ Descartes, 2017, s. 120.

¹⁶⁶ Powell, B. (1970-1971). "Descartes' Machines". *Proceedings of the Aristotelian Society New Series*. Vol.: 71, 209-222, s. 209.

¹⁶⁷ Westfall, 1962, s. 36.

¹⁶⁸ İnternet: Aslan, S. (2014). "Modern Bilimin Doğuşu ve Gelişimi II". Web: <https://dogruhaber.com.tr/mobil/Haber.php?id=119858> adresinden 06.04.2018'de alınmıştır.

¹⁶⁹ R.A.W. (1999). "Dualism", in Robert Audi (Ed.). *Cambridge Dictionary of Philosophy*. (Second Edition). New York: Cambridge University Press, s. 245.

yasalarıyla çürütülmüştür. Fakat Descartes'ın doğa yasaları terimi¹⁷⁰, yarım yüzyıl içinde bilim dilinin ana terimlerinden biri olarak benimsenmiştir¹⁷¹.

Descartes'ın mekanik felsefesi yadsınamayacak kadar başarılı olmuş ve Avrupa'daki doğa felsefecileri tarafından benimsenmiştir¹⁷². Fakat Descartes'ın bilime belki de en önemli katkısı Newton'un mekanik fizik kuramını önemli derecede etkilemiş olmasıdır¹⁷³. Hatta bilim tarihçisi Richard S. Westfall'a göre Newton, Descartes'ı okumaya başladığında bir bilim insanı olmuştur¹⁷⁴. Her ne kadar Descartes'ın üç doğa yasası Dünya'nın işleyişini tam olarak kavrayamamış, kısa süre sonra yerini Newton yasalarına bırakmış olsa da bu yasaları ortaya atan Descartes'ın, gelecekte ortaya çıkacak tüm fiziksel gelişmelere temel hazırlamış olduğunu söylemek abartı olmayacaktır¹⁷⁵. Hatta Newton'a evren, Öklid, Bacon ve Descartes ile donatılmış olarak gelmiştir¹⁷⁶.

2.1.1.2.3. Tanrı “*Newton Doğsun*” Dedi ve Her Şey Aydınlandı

Şekil 2.3. Newton'un Mezarı¹⁷⁷

Şekil 2.4. Newton'un Anıtı¹⁷⁸

¹⁷⁰ Önceki doğa felsefesi sistemlerinde her şeyin tabi olduğu kısıtlı sayıda yasalar öngörmek düşünülemezdi. Bkz.: Henry, 2012, s. 199.

¹⁷¹ Wootton, 2015, s. 347-351.

¹⁷² Henry, 2002, s. 199.

¹⁷³ Kahraman, 2016, s. 83.

¹⁷⁴ Westfall, 1962, s. 176.

¹⁷⁵ Henry, 2002, s. 199, 200.

¹⁷⁶ Mlodinow, 2016, s. 245.

¹⁷⁷ İnternet: “Isaac Newton's Tomb” (TY). Web: <https://thematematicaltourist.wordpress.com/2013/09/14/isaac-newtons-tomb/> adresinden 07.06.2019'da alınmıştır.

¹⁷⁸ Sir Isaac Newton Statue. Web: <http://explorelincolnshire.co.uk/grantham/monuments-and-memorials/sir-isaac-newton-statue-35822.html> adresinden 07.06.2019'da alınmıştır.

“Doğa ve doğanın yasaları, karanlıkta saklıydı,
Tanrı “Newton doğsun!” dedi ve her şey aydınlandı”¹⁷⁹.

Westminster Abbey’de gömülü olan Newton’un mezarındaki Alexander Pope’a ait bu dizeler, Bilim Devrimi olarak adlandırılan tarihsel olgunun Newton ile doruğa ulaştığını simgelemektedir. Newton’un başardıklarının etkileyici özgünlüğü yaygın biçimde benimsenmiş, hatta birçokları artık gerçek doğa felsefesinin ana hatlarına ulaşılmış olduğuna, bundan sonra yalnızca doğru ayrıntıların yerlerine yerleştirilmesi gerektiğine inanmıştır¹⁸⁰. Newton’un adeta bir ölçüm aleti gibi çevresindeki dünyayı nesnel olarak ölçtüğü ve yansız bir şekilde analiz ettiği düşünülmüştür. Newton çok güçlü ama ulaşılmaz bir bilimsel stereotipi örnekler olmuştur: Dışarıdan bakan bir gözlemciymişçesine evreni ölçen diğerkam bir dahi¹⁸¹.

Newton’un bilimsel çalışmaları; sanatı, edebiyatı, felsefeyi, politikayı ve dini, bütün sanatçıları, yazarları, felsefecileri, politikacıları ve teologları etkilemiştir¹⁸². Hatta heykeltıraş William Theed tarafından hazırlanan Newton heykeli 2 Ekim 1858 yılında İngiltere’nin Grantham sokağına dikilmiş ve bu haber ülkedeki bütün gazetelere konu olmuştur. Zira Avrupa’nın her yanı kralların, azizlerin ve askeri liderlerin heykelleriyle dolu olsa da bir bilim insanının anısına heykel dikmek o dönemde yepyeni bir şeydir¹⁸³.

Aydınlanma’yla şahlanan modern bilim dönemi, Newton’un düşüncelerinin Avrupa kültürüne bütün formlarda yayıldığı bir dönem olarak görülmüştür¹⁸⁴. Voltaire, 1734’te yazdığı İngilizlere Dair Felsefî Mektuplar’ında Newton’un yalnız en büyük bilim insanı olmadığını, o güne kadar yaşamış en büyük insan olduğunu şöyle kaleme almıştır:

“basmakalıp ve anlamsız sorunun üzerinden çok geçmeden, kibar ve eğitilmiş çevrelerde en büyük insanın kim olduğu tartışılmaya başlandı: Sezar, İskender, Timurlenk, Cromwell yoksa bir başkası mı? Biri, Sir Isaac Newton’un hepsinden üstün olduğunu

¹⁷⁹ Nature and Nature’s Laws lay hid in night,

God said let Newton be and all was light. Bkz.: Crease, R. P., Goldhaber, A. S. (2016). *Kuantum Dönemi Planck, Bohr, Einstein ve Heisenberg Belirsizliği Sevmeyi Bize Nasıl Öğretti?* (Çev.: Vural Arı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 11; Ronan, 2003, s. 413.

¹⁸⁰ Henry, 2002, s. 233. Fakat Aziz Yardımlı’ya göre tarihin her döneminde olduğu gibi Newton da mitselleştirilmiştir. Ona göre mekanik sözcüğünün kendisi bile Descartes’ı anımsatır. Modern bilimde “bilim” adına yaraşır her şey Descartes ve Leibniz’e aittir. Newton’un en büyük şansı ise okunmamasıdır. Boş inanca ve simyaya gömülmüş biri olarak Newton, önemsizdir. Bkz.: Yardımlı, A. (2016). “Usdışı İnsan ve Ussal Evren”, Newton, I. *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri (Seçmeler), Optik (Seçmeler)*. (Çev.: Aziz Yardımlı). (Dördüncü Basım). İstanbul: İdea Yayınları, s. 141-178

¹⁸¹ Fara, P. (2018). *Bilim: Dört Bin Yıllık Bir Tarih*. (Çev.: Aysun Babacan). (Üçüncü Basım). İstanbul: Metis Yayınları, s. 289.

¹⁸² Crease/Goldhaber, 2016, s. 12.

¹⁸³ Fara, 2018, s. 269, 270.

¹⁸⁴ Feingold, M. (2004). *The Newtonian Moment: Isaac Newton and the Making of Modern Culture*. New York: Oxford University Press, s. xi; Crease/Goldhaber, 2016, s. 12.

söyledi. Beyefendinin iddiası çok haklıydı; çünkü gerçek büyüklük cennetten muazzam bir deha almış olmaktan ve onu kendi ve başkalarının akılnı aydınlatmak için kullanmış olmaktan oluşuyorsa, Sir Isaac Newton gibi, benzeri ancak bin yılda bir gelebilecek bir adam gerçekten büyük bir insandır. Siyasetçilerin ve fatihlerin (her çağda mutlaka birer tane vardır) çoğu ise genellikle kötülükleriyle bilinir. Saygımızı gerektiren kişi, soydaşlarını kendine köle eden değil, gerçeğin gücüyle dünyadaki diğerlerinin aklını yönlendirendir, evreni çirkinleştiren değil, evreni bilendir”¹⁸⁵.

Newton’un bu denli etki doğurması “*Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri*” (kısaca Principia) adlı kitabında hareket için dört yasa tanımlanmasıyla olmuştur¹⁸⁶. Birinci yasa: Bir cisim üzerine kuvvet uygulanmadıkça hareketsiz kalmaya ya da doğrusal bir çizgide hareket etmeye devam eder. İkinci yasa: İvme, kuvvet ile doğru orantılı ve onla aynı yöndedir. Üçüncü yasa: Her kuvvete karşıt olan bir kuvvet vardır ya da iki cismin birbiri üzerindeki karşılıklı kuvvetleri her zaman eşittir ve karşıt kuvvetlere yöneliktir. Hızı tespit etmek için Newton mekaniği, momentum adı verilen kütle ile hızın çarpımı ile bulunan yeni bir kavram ortaya atmıştır. Buna göre kütle ne kadar büyükse, kuvvetin etkisi altında nesnenin hızının değişmesi o denli zordur. Dördüncü yasa: Bir parçacık diğerini kütlelerinin çarpımıyla doğru orantılı; aralarındaki mesafenin karesi ile ters orantılı olan bir kuvvetle çeker. Nesnelere arasında etkiyen fiziksel çekim kuvvetini yöneten bu yasa, kütle çekim yasasıdır¹⁸⁷.

“...göz fenomenlerinden cisimlerin güneşe ve çeşitli gezegenlere yönelmelerini sağlayan yerçekimi kuvvetlerini türetiliyorum. Sonra bu kuvvetlerden, yine matematiksel olan başka önermeler yoluyla, gezegenlerin, kuyruklu yıldızların, ayın ve denizin devimlerini (hareketlerini) çıkarıyorum. Doğa fenomenlerinin geri kalanını mekanik ilkelerden aynı türden uslamaya yoluyla türetebilmemizi dilerdim, çünkü çeşitli nedenlerle tümünün de belli kuvvetlere bağımlı olabilecekleri kuşkusuna götürüldüm...”.

Bu sözleriyle Newton hareket yasalarının evrende her yerde ve her ölçekte geçerli olduğunu ifade etmiştir. Hatta Ona göre “*bu kuvvetler bilinmeyince, felsefeciler şimdiye dek doğa araştırmasında boş girişimlerde bulunmuşlardır*”¹⁸⁸. Newton’un bulgularına göre doğada ne olacağını ve ne olmuş olduğunu çözenin yolu; kütleleri, kuvvetleri, konumları belirlemek, uygun yasaları uygulamak ve kalkülüsün kolunu çevirmektir¹⁸⁹. O, Aristoteles’in aksine¹⁹⁰ insan eylemlerine atıfta bulunmadan sadece kütleler ve kuvvetler ile

¹⁸⁵ Voltaire, F. M. A. (2002). *Letters on England*. Jim Manis. (Faculty Ed.). Hazleton: PA, Letter XII-On the Lord Bacon, s. 39.

¹⁸⁶ Crease/Goldhaber, 2016, s. 26-28.

¹⁸⁷ Newton, I. (2016). *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri (Seçmeler), Optik (Seçmeler)*. (Çev.: Aziz Yardımlı). (Dördüncü Basım). İstanbul: İdea Yayınevi, s. 42-65.

¹⁸⁸ Newton, I. (2016). “Newton’ın Birinci Yayına Önsözü”, *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri (Seçmeler), Optik (Seçmeler)*, (Çev.: Aziz Yardımlı). (Dördüncü Basım). İstanbul: İdea Yayınevi, s. 10.

¹⁸⁹ Crease/Goldhaber, 2016, s. 26-28.

¹⁹⁰ Aristoteles, hareketi izah etmek için hem onun mekanik itme ve çekme etkilerinin (hareket ettirici neden), hem de olayın “*niçinlerinin*” yani insansal erek ve hedeflerinin (ereksel neden) bilinmesi gerektiğini ifade

doğayı açıklamıştır. Onun dünyası öyle bir sahnedir ki, onda hareket eden şeyler sadece kütleler ve kütleleri hareket ettiren şeyler ise sadece kuvvetlerdir. Bu dünya, tıpkı bir akvaryum gibi incelenebilir, gözlemciler sanki gözlemediklerinden bağımsızmış gibi, içindekileri etkilemeden bu dünyaya dışarıdan bakabilir¹⁹¹.

Newton deney ve gözlem ile matematikten yararlanarak yerçekimi kuvvetinin evrensel olduğunu şu şekilde anlatmıştır:

“eğer deneyler ve gözlemsel gözlemler yoluyla yeryüzünün çevresindeki tüm cisimlerin tek tek kapsadıkları özdeğin (madde) niceliği ile orantılı olarak yeryüzüne doğru çekildikleri ve benzer olarak ayın özdeğinin niceliği ile orantılı olarak yeryüzüne doğru çekildiği ve öte yandan denizlerimizin aya doğru ve tüm gezegenlerin birbirine doğru çekildiği evrensel olarak görünüyorsa, bu kuralın sonucunda ne olursa olsun tüm cisimlerin karşılıklı bir yerçekimi ilkesi olarak donatılı olduklarını evrensel olarak kabul etmemiz gerekir”¹⁹².

Newton’un kuvvetler ekseninde açıkladığı mekanik evren, aynı zamanda, fiziksel nedensellik ve kesinliğin işlediği bir evrendir. Newton’un otomatik saat gibi işleyen mekanik evren tasarımında Tanrı’nın müdahalesi, evrene ilk hareketi vermekle sınırlıdır. Bundan sonra, evrenin saat gibi işleyen mekanikliği, değişmez doğa yasaları tarafından sağlanmakta ve evren kendiliğinden düzene ulaşmaktadır¹⁹³.

Onun teorisine göre, gezegenler kusursuz elipsler çizerek hareket etmekte ve bir gezegen Güneş’in çevresinde dönerken her yıl tam olarak aynı günberi noktasından geçmektedir¹⁹⁴. Kendisinden önce gelen Galileo ve Descartes gibi diğer bilginler sayesinde gökyüzünün doğa ötesi değil, fakat mekanik bir düzen ile işlediğine dair ipuçlarını elde eden Newton’a göre bu ipuçları (cisimlerin konumları, kütleleri ve hızları) belli bir zamanda belirlenirse gelecek kesin olarak bilinecektir. Bu durumu Laplace şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Evrenin şu anki durumunu, bir önceki halinin sonucu ve bir sonraki halinin sebebi olarak görmeliyiz. Bir an için, evreni hareket ettiren tüm güçleri ve onu oluşturan varlıkların durumunu bilen bir akıl olduğunu kabul edersek, bütün bu bilgileri işleyebilecek kadar büyük bir akıl, evrendeki en büyük kütlelerden en hafif atomlara kadar her şeyin hareketini aynı formülle açıklayacaktır. Böyle bir akıl için hiçbir şey belirsiz olmayacak ve gelecek tıpkı geçmiş gibi gözünün önünde duruyor olacaktır”¹⁹⁵.

etmiştir. Bkz.: İnternet: Aristoteles. (TY). *Metafizik*. (Çev.: Ahmet Arslan). Web: <http://www.kitapso.com/kitaplar/felsefe-psikoloji-kisisel-gelisim/7/aristoteles-metafizik.pdf> adresinden 23.03.2017’de alınmıştır, Crease/Goldhaber, 2016, s. 17.

¹⁹¹ Crease/Goldhaber, 2016, s. 17.

¹⁹² Newton, 2016, Kitap III, s. 71.

¹⁹³ Yanık, A. “Pozitivist Modern Bilimsel Yaklaşımın Eleştirisi”. *SOİD-Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 7 (3), 79-82, s. 80.

¹⁹⁴ Mlodinow, 2016, s 50.

¹⁹⁵ De Laplace, P. S. M. (1902). *A Philosophical Essay on Probabilities*. (Translated by Frederick Wilson Truscott, Frederick Lincoln Emory). London: John Wiley & Sons, London, s. 4.

Newton'un kesin ve tahmin edilebilir dünyasıyla, Dünya'nın bir bütünlüğe, tutarlılığa ve belli bir mantığa sahip olduğu görülmüştür¹⁹⁶. Newton fiziğinde uzay; mutlak, sabit, Tanrı vergisi bir çerçevedir. Descartes'ın koordinatları ise bu uzayın üzerine yerleştirilir. Bir nesnenin yörüngesi, bir sayılar kümesi veya uzayı kaplayan yörüngede noktaları etiketleyen koordinatlarca tanımlanan bir çizgi veya başka bir eğridir¹⁹⁷. Newton'un uzayı tıpkı grafik kağıdı gibi ızgara şeklinde bir koordinat sistemi içermektedir. O da bütün hareketleri bu sabit ızgara sistemine göre ifade etmiştir. Büyük ölçüde maddesiz bir boşluk olan bu mutlak uzay¹⁹⁸, doğası gereği kendi dışında hiçbir şeye referans olmadığından, her zaman homojendir ve kıpırdamaz¹⁹⁹. Zaman ise, geçmişten geleceğe doğru akan tek boyutlu bir değişkendir. Uzayın her yerinde aynıdır ve konumdan bağımsızdır. Yani mutlak bir niceliktir²⁰⁰.

Newton evreninin fiziksel birliğini sağlayan Onun cesur bir genellemeyle evrendeki her şey için geçerli olduğunu ileri sürdüğü²⁰¹ kütle çekim yasası olmuştur. Bu yasa, neden-sonuç ilişkisine ve genel-geçerlilik prensibine dayandırılmış bir evren algısını ortaya koymaya hizmet etmektedir²⁰². Yani sonsuz evrende tüm devinimleri yöneten aynı yasa kümesidir²⁰³. Bu yasa kümesiyle Newton top mermilerinin gidişi, ağaçtan meyvelerin düşüşü ve gezegenlerin hareketleri arasındaki ortak bağı keşfetmiş ve gökyüzü ile yeryüzünü birbirine bağlamıştır. Böylece bilimde dev bir sıçrama yaratmıştır. Onun kütle çekim yasası Dünya'daki hareketlerin çoğunu açıklayan, fizikteki en güçlü fikirlerden biri olmuştur. Bu yasa yüzlerce yıl ayakta kalmıştır. Günümüzde hala gökcisimlerinin hareketlerine dair temel açıklamalar Onun sayesinde yapılmaktadır²⁰⁴.

Sonuç olarak Öklid, Kopernik, Kepler, Napier, Briggs, Galileo, Fermat, Pascal, Bacon, Descartes ve Newton gibi önemli doğa felsefecilerinin katkılarıyla modern bilim tarih sahnesindeki yerini almıştır. Fakat sadece tarihsel bir olgu olarak değil, aynı zamanda felsefi bir kavram olarak rolünü oynamıştır. Öyle ki, epistemolojik olarak bilginin sadece bilimsel yöntemle elde edildiğini ileri sürmesi açısından monizm iddiasındadır. Bu iddia ise modern

¹⁹⁶ Crease/Goldhaber, 2016, s. 15, 16.

¹⁹⁷ Mlodinow, 2016, s. 193.

¹⁹⁸ Henry, 2012, s. 407.

¹⁹⁹ Baker, 2009, s. 4.

²⁰⁰ Crilly, T. (2016). *Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Matematik Fikri*. (Çev.: Cem Duran). (IV. Baskı) İstanbul: Domingo Yayınları, s. 193.

²⁰¹ Baker, 2009, s. 17.

²⁰² Kahraman, 2016, s. 85.

²⁰³ Cassirer, E. (2000). "Aydınlanma Çağının Düşünme Biçimi". (Çev.: Doğan Özlem). *Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı*. Sayı: 11, 37-49, s. 40-42.

²⁰⁴ Baker, 2009, s. 18, 19.

bilimin diğer sahalara üstünlüğünü hatırlatmaktadır. Ayrıca modern bilim pozitivism, doğrulanabilirlik ve determinizmi savunarak belirliliğin peşinde koşmaktadır. Nihai olarak otonom bir karakteri olduğu iddiasıyla bilim insanların faaliyetlerine nesnellik ve dolayısıyla meşruiyet kazandırmakta ve bu sayede doğa üzerinde hakimiyet kurma hedefini de haklı kılmaya çalışmaktadır.

2.1.2. Modern Bilimin Temel Nitelikleri/Varsayımları

2.1.2.1. Monizm ve Doğa Bilimlerinin Üstünlüğü

Kartezyen felsefede doğa-insan, madde-düşünce, fiziksel-sosyal/manevi dünya ve nesne-özne arasında köklü ayrımlar bulunduğunu varsayan bir düalizm hakimdir²⁰⁵. Ayrıca yine bu düalizm çerçevesinde bilgi, rasyonel; inanç, irrasyonel; bilimin sınırları dahilindeki her şey “bilimsel” ve “rasyonel”, bilimin sınırları dışında kalan her şey ise “irrasyonel”, “metafizik” ve “inanç”tan ibaret kabul edilmiştir. Dolayısıyla bilgi ile bilgi yokluğunun ürünü olan inanç arasında kesin bir ayırım yapılmaktadır²⁰⁶. Bu düalizm aracılığıyla modern bilim, ampirik bilgi anlayışı temelinde en üst gerçek bilgi biçimi ve hatta çoğu kez yegane bilgi biçimi olarak, kendi yöntem ve bilgi iddialarını yüceltme eğiliminde olmuştur²⁰⁷. Bu yüzden ampirik yöntemle doğrulanmayan özne, gözleyen, bilinebilir, irrasyonel, metafizik, inanç gibi kavramlar bilimden tamamen dışlanmıştır²⁰⁸.

Bunun bir sonucu olarak XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başındaki düşüncelerde teolojik tüm argümanlara bir karşı duruş hakim olmuş ve bilimden tüm metafizik kalıntılar temizlenmeye başlamıştır²⁰⁹. Zaten bugünkü anlamıyla (*bilimsel metodolojiye vurgu yapan şekliyle*) “bilim” kelimesi ilk defa XVII. yüzyılda kullanılmaya başlamış; “bilim insanı (*scientist*)” ifadesinin ilk kullanımı ise XIX. yüzyılda gerçekleşmiştir²¹⁰. Bilim insanı

²⁰⁵ Gulbenkian Komisyonu Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor (2012). (Çev.: Şirin Tekeli). (Dokuzuncu Basım). İstanbul: Metis Yayınları, s. 11.

²⁰⁶ *Bilimin Sınırları ve Bilimsel İhtilaflar Bilim Sosyolojisi Tartışmaları* (2012). (Ed. Çev. Mihriban Şenses). İstanbul: Paradigma Yayıncılık, s. xv.

²⁰⁷ Benton, T., Craib, I. (2012). *Sosyal Bilim Felsefesi Toplumsal Düşüncenin Felsefi Temelleri*. 2. Baskı. (Çev.: Ümit Tatlıcan, Berivan Binay). Ankara: Sentez Yayıncılık, s. 27, 28.

²⁰⁸ Frank, 2017, s. 171.

²⁰⁹ Frank, 2017, s. 171.

²¹⁰ Heilbron, J. L. (2003). *History of Science*. J. L. Heilbron (Ed.). *The Oxford Companion to The History of Modern Science*, Oxford University Press, s. 371. Bu kelime, ilk kez William Whewell'in "On the Connexion of the Physical Sciences" isimli makalesinde kullanılmıştır. Bkz.: Whewell, W. (1834). "On the Connexion of the Physical Sciences", *The Quarterly Review*. 58-61, s. 59. Bu bilginin kaynağı için Bkz.: Ross, S. (1962). "Scientist: The Story of A Word". *Annals of Science*, 18:2, 65-85, s. 71. Bkz.: Latince "bilgi, bilme, uzmanlık anlamlarına gelen" "scientia"dan türemiş olan "science", 1725 yılından sonra "belli bir konu ya da tahmine dair düzenli ve metodolojik gözlemler ya da önermeler" olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bkz.: İnternet:

sözcüğünün dile yerleşmesi ise çok zaman almıştır. Fakat ilerlemeye adanmış XIX. yüzyıl bilimcileri hem insanları hem de fiziksel dünyaları yönetecek yasaların peşine düşmüştür. Kendilerini uzman olarak konumlandıran bu kişiler zorlu çabaların ardından dini liderlerin elindeki otoriteyi söküp alarak yeni bir bilimsel cemaat oluşturup zaman içinde prestij kazanmıştır²¹¹. XX. yüzyılda ise ampirist filozoflar (özellikle mantıkçı pozitivistler olarak bilinen R. Carnap ve İngiliz filozof A. J. Ayer) gerçek bilgi olarak bilim ile din, metafizik ve psikanaliz gibi alanlar arasında açık bir sınır çizmeye çalışmıştır²¹².

Başlangıçta modern bilimin kurucusu olan doğa felsefecileri, doğa yasalarını saptamanın meşruluğu ve önceliğini kabul ettirmek istedikleri için bilim ile felsefe arasında fazla bir ayırım yapmamıştır. İki alanı ayırdıkları durumda da bu iki dalın dünyevi gerçeği aramakta el ele verdiklerini düşünmüştür. Ancak ampirik çalışmalar bilimin vizyonunda merkezi bir yer edindikçe, felsefe, gerçek hakkında a priori önermeler geliştirmekle suçlanan teolojinin yerini alan bir dal olarak görülmeye başlamıştır. XIX. yüzyıla doğru, bilgidaki bu ayrışma iki dalın “*ayrı ama eşit*” olduğuna dair anlamını yitirmiş ve yerini, en azından bilim insanlarının gözünde kesin olan bilimi, varsayımsal olandan (bilimsel olmayan) üstün gören bir hiyerarşiye bırakmıştır. Yani bilimin diğer disiplinlerden üstünlüğü yaygın olarak kabul edilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyılın başında bilimin üstünlüğü dilde de tescil edilmiştir. Tanımlayıcı bir sıfat taşımadan kullanıldığında bilim, öncelikle (hatta sadece) doğa bilimi anlamında kullanılır olmuştur. Bu olgu, doğa bilimlerinin, felsefe denilen başka bir bilgi biçiminden tamamen farklı hatta ona karşıt olarak sosyal-entelektüel meşruiyete tek başına sahip çıkma çabasının doruk noktasını oluşturmaktadır²¹³.

Bu durum belki de en açık şekliyle XIX. yüzyıldan itibaren Batı kültürünün simgesi haline gelen bilimcilik (scientism) ya da Ortodoks bilim anlayışında görülebilir. Bilimcilik, sadece Batı’ya değil, Batı kültürünün egemen olduğu ya da etki altına aldığı bütün toplumlara tesir etmiştir. Bilimciliğin dört temel varsayımı vardır. Bunlardan ilki sadece bilimsel bilginin gerçek bilgi olarak kabul edilmesidir. Bilimsel bilgi dışındaki her şey, sadece birer fikir ya da saçmalıktan ibarettir. Bilimsel bilgi ise elde edildiği metot ile

“Science”. Web: http://www.etymonline.com/index.php?term=science&allowed_in_frame=0 adresinden 23.03.2017’de alınmıştır. Benzer bir durum Almanca’da da vardır. “*Bilim*”in Almanca’daki karşılığı olan “*Wissenschaft*”, “*bilme, önceden bilme, destur*” anlamlarına gelen geç Orta Çağ Almanca’sına ait “*wissenschaft*”tan türetilmiştir. Bilim “*bir uzmanlık alanındaki detaylı bilgiler birliği olarak*” XVII. yüzyılda tanımlanmaya başlanmıştır. Bkz.: İnternet: “W”. Web: <http://www.koeblergerhard.de/der/DERW.pdf> adresinden 23.03.2017’de alınmıştır.

²¹¹ Fara, 2018, s. 260, 267.

²¹² Benton/Craib, 2012, s. 27, 28.

²¹³ Gulbenkian Komisyonu Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor, 2012, s. 14-15.

tanımlanmakta ve buna paralel olarak bilimcilik, ampirik yöntemin bilimsel bir metot olduğunu kabul etmektedir. İkinci varsayım, epistemolojik ve metafizik doktrinler de dahil olmak üzere doğa bilimlerinin metot ve varsayımlarının, sosyal ve beşerî bilimler de dahil olmak üzere tüm bilimler için uygun olduğudur. Üçüncü olarak bilimcilik, bilgi üretmek ve insanlığın karşılaştığı sorunları çözmek için doğa bilimlerine abartılı bir şekilde güven duymakta ve bu güveni yaymaktadır. Son olarak bilimcilik, sadece bilim ve bilimin gücü hakkındaki bir tutum değildir. Bilimcilik, metafiziksel iddialarda bulunmaktadır. Bazen gizli ve bazen de açıkça bulunduğu bu iddialardan en dikkat çekici olanı, dünyanın gerçekten de doğa biliminin varsaydığı gibi olması gerektiğidir. Aksi takdirde, meşruiyet ve bilimin üstünlüğü iddiaları gerekçesiz kalacaktır. Köklerini Aydınlanma Devrimi'nde bulan bilimciliğin, natüralist, materyalist ve daha çok da mekanik bir metafizik iddiası vardır. Böyle bir metafizik, bilim için o kadar önemlidir ki, bilimciliğin temel özelliği haline gelmiştir. Bu metafiziğe bağlılık, bilimcilik savunucularına ve destekçilerine enerji veren fikirler arasında öne çıkmaktadır²¹⁴.

2.1.2.2. Pozitivizm, Doğrulanabilirlik ve Determinizm Üçlüsünün Ürünü Olarak Belirlilik

XX. yüzyılın başına kadar bilim felsefesinde²¹⁵ pozitivizm baskın olmuştur. Pozitivizmin dayandığı bazı varsayımlar vardır. Bunlardan ilki, bilimin insan bilincinden bağımsız gerçeklik hakkında araştırma yapma etkinliği olduğudur. Yani pozitivizmde gerçeklik, öznenin dışında yer alan, temsil ve teorileştirmeye müsait nesnel bir varlık alanı oluşturmaktadır. Bu kabulden hareketle rasyonalistler, gerçekliğe insan aklının doğuştan getirdiği bilgi sayesinde; ampiristler ise duyular aracılığıyla ulaşılacağını savunmuştur. Bilginin kaynağı konusunda aralarındaki ihtilafa rağmen rasyonalizm ve ampirizm, “gerçeklik”in “*insan bilincinden bağımsız (nesnel)*” olduğu konusunda bir mutabakat içindedir²¹⁶. Diğer bir deyişle rasyonalizm ve ampirizmin bir amalgamı itibarı gören

²¹⁴ Williams, R. N. (2015). “Introduction”. Richard N. Williams and Daniel N. Robinson (Eds.). *Scientism: The New Orthodoxy*. London, New York: Bloomsbury Academic, s. 6-7.

²¹⁵ Epistemologlar ve bilim felsefecileri, bilginin doğru anlaşılmasıyla ilgilenmektedir. Epistemologlar, genel anlamda bilgiye, öncelikle kavramsal bir analizin perspektifinden yaklaşırken, bilim felsefecileri, kavramsal anlamda bilgidен ziyade bilimle ilgilenmektedir. Bkz.: İnternet: Bueno, O. (TY). “Epistemology and Philosophy of Science”. Web: http://www.as.miami.edu/personal/obueno/Site/Online_Papers_files/EpistemologyAndPhilosophyOfScience.pdf adresinden 07.04.2018’de alınmıştır.

²¹⁶ Küçükalp, K. (2003). “Modern Epistemolojik Kriz ve Postmodern Epistemoloji”. *Bilimname II*. 2, 85-95, s. 91.

pozitivizme²¹⁷ göre doğa bilimleri dogmatizme ve mistisizme yer vermeyen, ampirik yoldan verili olanı rasyonel işlemlerle açıklamaya çalışan bir etkinlik olarak ortaya çıkmıştır. Sonuçta pozitivizm tarafından doğa bilimlerinin iki temel yönü olarak deney ve akıl (teorik akıl) kabul edilmiştir²¹⁸.

Pozitivist anlayışa göre, din ve metafiziğin yerini deney ile gözleme konu olan olgular almıştır. Pozitivizm bütün gerçekliği olgusal gerçeklik kategorisi ile sınırlamış, epistemolojik düzeyde ise gerçek bilginin ancak duyu organları vasıtasıyla elde edilebileceğini kabul etmiştir. Başka bir ifadeyle sezgi, ilham, metafizik gibi olgusal temele dayanmayan bilgi yolları kapatılmıştır. Her ne kadar XIX. yüzyılda idealizm kendisini tekrar göstermeye başlamışsa da pozitivizm, modern eğitim kurumlarında temel paradigma olarak yerini çoktan almıştır. Artık modern bilimle pozitivizmin tamamen örtüştüğü ileri sürülmeye başlamıştır²¹⁹.

Pozitivizme göre bilim, Aydınlanmanın idealine paralel olarak²²⁰, sonsuz ilerleme vizyonu ile hareket eden kümülatif bir süreç izlemektedir²²¹. Doğa yasalarını arama yolunda doğru yöntem üzerinde duran Bacon'ın bu süreci formüle edişi, Onun zamanından bu yana hayli değişikliklere uğratılmış ve karmaşıklaştırılmış olmasına rağmen, Onun öncülük ettiği çizgide bir betimleme, XVII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar geçerliliğini korumuştur. Bu betimlemede doğa yasalarına ulaşma yolunda ilk adım, dikkatle denetlenmiş ve titizlikle ölçümlenmiş gözlemler yapmayı amaçlayan deneylerle işe başlanmasıdır. Daha sonra bulgular sistemli bir biçimde yazılır ve zamanla bulgulara erişen ve onları kaleme alan bilim insanı ve onunla aynı alanda çalışan başkaları, güvenilir bilgiler biriktirmiş olur. Bu birikim büyüdükçe genel nitelikler ortaya çıkmaya başlar ve hipotezler geliştirilir. Geliştirilen hipotezleri destekleyecek kanıtlar bulunarak hipotezler doğrulanmaya çalışılır. Doğrulursa, doğanın gizlerini çözecek bir başka doğa yasası bulunmuş olur. Ondan sonra, bu yeni keşif, taze bilgi üretebileceği düşünülen her yere uygulanır. Böylelikle var olan

²¹⁷ Avcı, Y. (2016). "Kuramsal Fizikteki Gelişmeler Bağlamında İnsan Haklarında Evrensellik-Kültürel Rölativite Tartışması". *Sosyal Bilimler Araştırması Dergisi*. Yıl: 14, Sayı: 28, s. 210.

²¹⁸ Özlem, D. (2013). "Batılı Bilgi, Pozitivizm ve Felsefe Çerçevesinde Avrupamerkezci Tarih Anlayışının Temelleri". *İnsan & Toplum*. 3(6), 7-24, s. 15.

²¹⁹ Hira, İ. (2000). "Sosyal Bilimler: Yasa Koyucu Tasarımdan Yorumcu Tasarıma". *Bilgi*. (3), 2000/2: 81-96, s. 84.

²²⁰ Lee, R. E., Wallerstein, I. (2005). *İki Kültürü Aşmak Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri ile Beşerî Bilimler Ayrılığı*. (Çev.: Aysun Babacan). İstanbul: Metis Yayınları, s. 141.

²²¹ Sönmez, V. (2013). *Bilim Felsefesi*. (3. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık, s. 157. Gulbenkian Komisyonu Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor, 2012, s. 12.

bilimsel bilgi kümesine yenileri eklenir ve bilgisizlik azaltılır. Daha sonra aynı süreç yeniden başlar²²².

Kümülatif olarak ilerleyen bilimde; teoriler, ampirik delil birikimiyle doğrulanmaktadır²²³. Bu süreçte akıl yürütme yöntemi olarak tümevarımdan yararlanmaktadır²²⁴. Milyonlarca ya da milyarlarca gözlem ve deney ile doğrulanmış bir hipotez, tümevarım yoluyla doğa yasası olarak genellenmektedir. Böylece art arda kuşaklar boyunca kesin ve değişmez olgular olarak öğretilmekte²²⁵ ve her türlü zaman ve mekanda eşit ölçüde geçerli ve evrensel addedilmektedir²²⁶. Bu yöntemle bulunan doğa yasaları, zorunlu olarak, sınırlı sayıda gözlem ve deneysel sonucu aşan iddialarda bulunmaktadır. Örneğin sınırlı sayıda örnekten radonun yarı ömrünün 52 saniye olduğunu belirleyen bilim insanları, bunun başka bir radon örneği için de doğru olacağını varsaymaktadır²²⁷.

1920'lerde Viyana Çevresi pozitivismi tekrar ele almış ve pozitivismi Mantıkçı Pozitivism (logical positivism) adıyla güncel bir görünüm kazandırmıştır. Alman filozof Moritz Schlick (1882-1936)'in Viyana'ya gelmesiyle kurulmuş olan bu oluşumun üyelerinin çoğu başlıca bilim felsefesiyle ilgilenen fizikçilerdir. Viyana Çevresi'nde Rudolf Carnap (1891-1970), Ernst Mach (1838-1916), Otto Neurath (1882-1945), Kurt Gödel (1906-1978), Herbert Feigl (1902-1988) gibi matematik ve fizik eğitimi almış mantıkçı düşünürler ile toplum bilimciler yer almış ve temelde iki sorunun çözümüne odaklanılmıştır. Bunlar metafizik önermelerin anlamsızlığını göstermek ve doğrulama ilkesinde bir anlaşma sağlayarak ortak bir bilimsel dil oluşturmaktır. Bu bağlamda pozitif olarak yani ampirik yolla bilinenler dışındakilerin gerçek bilgi olmadığı kabul edilmiştir²²⁸.

Mantıkçı pozitivistler, doğrulanabilirliği, bilimsel olarak anlamlı veya anlamsız önermeler arasında sınır olarak çizmiştir. Mantık ve matematik, deneysel olarak doğrulanamadığı ve dünya üstüne bilgi vermek savında olmadığı için dışlanmış. Onların yerine, deneysel dünya üstüne bilgi verme savında olan ve dolayısıyla doğru ya da yanlışlığı bir şeylere göre gözlemlenebilir bir ayrılık gösteren ve bunun için de gözlem yoluyla

²²² Magee, B. (1982). *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*. (Çev.: Mete Tunçay). İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 18.

²²³ Gieryn, T. F. (2012). "Bilimin Sınırları". Mihriban Şenses (Ed.). *Bilimin Sınırları ve Bilimsel İhtilaflar Bilim Sosyolojisi Tartışmaları*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, s. 6.

²²⁴ Sönmez, 2013, s. 157.

²²⁵ Magee, 1982, s. 26.

²²⁶ Lee/Wallerstein, 2005, s. 141.

²²⁷ Benton/Craib, 2012, s. 34.

²²⁸ Sönmez, 2013, s. 149.

tanıtlanabilen önermeleri olan fizik, kimya ya da biyoloji gibi doğa bilimlerinin önermeleri, bilimsel olarak anlamlı sayılmıştır²²⁹.

Pozitivizmin temel şiarı olan doğrulanabilirlik, modern bilimin doğada katı bir determinizm olduğu varsayımıyla uyum içindedir. Keza “her şeyin bir nedeni vardır”, “hiçbir şey bir nedene bağlı olmaksızın var olamaz ya da yok olamaz”, “aynı neden daima aynı sonucu verir” türünden savlarla hareket edilmekte ve genellemeler yapılarak geleceğe dair öngörülebilir bulunulmaktadır. Bilim insanları, özellikle de fizikçiler bu yüzyılın başlarına kadar nedenselliğin rasyonalist yorumuna bağlı kalmış ve determinizmi bizzat doğada olan, doğanın kendinde bulunan bir ilke gibi yorumlamıştır. Determinizm, doğada her şeyin birbirine zincirleme ve zorunlu olarak bağlı olduğu, olguların ve süreçlerin, başka olguların ve süreçlerin tam ve yeterli sonucu olduğu inancıdır. Bu inanca bağlı bir şekilde bilim, her şeyin birbirine zorunlu olarak bağlı olduğu mekanik bir evren tasarımıyla çalışmıştır. Newton mekaniğinin başarıları ise bu inancı pekiştirmiştir²³⁰. Şüphesiz doğaya determinist bakış, geçmiş, şimdi ve gelecekteki her şeyin öngörülebilir ve belirli olduğu varsayımıyla sonuçlanmıştır. İrlandalı yazar George Bernard Shaw’ın bu konudaki sözleri oldukça dikkat çekicidir:

“Isaac Newton’un üç yüzyıldan beri modern medeniyetin dayanıklı bir kalesi olan evreni, rasyonel determinizmin sığınağıydı: Yörüngelerindeki yıldızlar değişmez bir şekilde sabit olan yasalara uyuyorlardı;... atomlara baktığımızda, orada da aynı evrensel yasalara uyan elektronları görüyorduk. Zamanın her bir anı, bir sonraki anını belirliyordu. Her şey hesaplanabilir durumdaydı: Her şey olması gerektiği için oluyordu. On emir tabletlerden silindi ve yerini şimdiki cebir aldı: Matematikçilerin denklemi”²³¹.

2.1.2.3. Otonom Bir Bilim ve Bilim İnsanı Kabulü

XIX. yüzyılda özellikle Amerika’da daha belirgin şekilde bilim insanı ve toplumdaki rolüne dair imaj değişmeye başlamıştır. Önceleri bilim, fayda, eşitlik, din gibi toplumsal değerlere ulaşmadaki rolü ile hatta bir sosyal kontrol aracı olarak sağladığı fayda ile değerlendirilirken; bu yüzyılda buna şiddetle karşı çıkmıştır. Bilimin sadece bilim için yapılması gerektiği ileri sürülmeye başlamıştır. Bilim artık maddi bir problemi çözme veya İncil’deki bir metni doğrulamak için yapılmayacaktır. Sadece gerçeğe ulaşmak için -ki

²²⁹ Magee, 1982, s. 43.

²³⁰ Özlem, D. (2016). *Bilim Felsefesi*. (Üçüncü Basım). İstanbul: Notos Kitap, s. 96.

²³¹ Frank, 2017, s. 313.

bunun da bilimi eşsiz kıldığı düşünülmemektedir- bilim yapılacaktır. Bilim kendi başına değerlidir zira bilgi yığınının bir şey eklemek başlı başına övgüye değerdir²³².

XVIII. yüzyılın sonlarında bilim, determinist ve ampirik olarak anlaşılabilir, uygun yasalar ile başlangıç koşulları bilindiği takdirde geçmiş ve geleceği kesin olarak tanımlanabilecek bir dünyada evrensel yasalar arayışı olarak tanımlanmıştır²³³. XIX. yüzyılda ise doğal fenomenleri incelemek için kurulan Newtoncu model, bilgi hiyerarşisinin en üstüne yerleştirilmiştir. Ayrıca doğa bilimlerinin açıklama getirebildikleri fenomen yelpazesinin çok geniş olduğu ve sonuçlarının kesinliği kabul edilmiştir. Fizik, kimya, jeoloji ya da biyoloji gibi daha sonra bir araya gelip “*bilim (science)*” adını alan bir grup etkinlik, artık amatörlerin uğraşı olmaktan çıkmış, çağdaş karşılığı “*bilim insanı (scientist)*” denilen uzman kadrolarca yürütülen tam anlamıyla profesyonel bir uygulamaya dönmüştür. Böylece bilim ve bilim insanı otonomi kazanmış ve kazandıkları otonomi sayesinde artık daha planlı yürütülen bilimsel araştırmaların amacı yalnızca doğayı gözlemlemek ve açıklamak değil, onu dönüştürmek veya en azından dizginlemek olmuştur²³⁴. Başka bir deyişle insanın aklıyla doğaya hükmedebildiği ve bu yüzden de hükmetmesi gerektiği ile ileri sürülmüştür. Neticede XVII. yüzyıldan itibaren bilim yalnızca teoloji ve felsefeden kopmakla kalmamış, insanın doğa ile girdiği ilişkide kendisine Tanrı gibi bakmasını da makul kılar olmuştur²³⁵.

Özellikle pozitivist bilim insanlarının neyin bilim neyin bilim-dışı olduğuna dair objektif yollarla karar verdiği savıyla hareket etmesi ile bilim insanları değer yargılarından, inançlardan, siyasetten, dogmalardan ve geleneklerden bağımsız birer araştırmacı olarak görülmeye başlamıştır²³⁶. Bilimin amacı, gözlem, deney ve akıl yürütmeye dünyayı gerçekte olduğu gibi aktarmak olduğuna göre bilim insanının kişisel değerlerinin bilimsel araştırma sürecine sızması bu nesnellığe açıkça zarar verecektir²³⁷. Onların uzun yıllar boyunca açık görüşlü, tarafsız ve nesnel olarak tasvir edilmesi bu sebeptendir. Bu sözde gerçek ile bilim insanlarının birer birey olarak öznel özellikleri göz ardı edilmiş, her bir bilim

²³² Daniels, G. H. (1967). “The Pure-Science Ideal and Democratic Culture”. *Science*. 156 (3783), 1699-1705, s. 1699.

²³³ Auguste Comte bu dünya görüşünü doğa bilimlerinin de ötesine taşıyarak genelleştirmek istemiş ve pozitivism olarak adlandırmıştır. Bkz.: Comte, A. (2000). *The Positive Philosophy of Auguste Comte*. (Freely Translated and Condensed by Harriet Martineau with an Introduction by Frederic Harrison). Vol.: 1, Kitchener: Batoche Books, s. 31.

²³⁴ Lee/Wallerstein, 2005, s. 139.

²³⁵ Lee/Wallerstein, 2005, s. 51.

²³⁶ Şenses, M. (2012). “Bilim Sosyolojisinde İhtilafların Yeri ve Önemi”, *Bilimin Sınırları ve Bilimsel İhtilaflar Bilim Sosyolojisi Tartışmaları*. (Ed., Çev.: Mihriban Şenses). İstanbul: Paradigma Yayıncılık, s. xiv.

²³⁷ Benton/Craib, 2012, s. 63.

insanının motivasyonu, ilgi alanı ve niteliklerinin çeşitlilik arz ettiği ve içinde bulunduğu mesleki topluluğun genel niteliklerine uygun olmayabileceği görmezden gelinmiştir. Bilim insanları topluluğunun genel özellikleri olarak, aslında onların mesleki faaliyetleri sırasında uymak zorunda kaldıkları normlar sayılmıştır²³⁸.

Rasyonalite, tarafsızlık, evrenselcilik, nesnellik, alçakgönüllülük ve şüphecilik başta olmak üzere uzun bir normatif ilkeler listesi geliştirilmiştir ve bunların bilim için işlevsel olduğu kabul edilmiştir. Başka bir deyişle güvenilir bilimsel bilgiye yalnızca bilim insanlarına bu normların kılavuzluk etmesi durumunda ulaşılabileceği varsayılmıştır. Örneğin, eğer bilim insanları kendi fikirlerine çok fazla bağlı kalırsa, yani duygusal tarafsızlık normuna uymazsa, fikirleri, güvenilir kanıtlarla tutarsız olduğunda algılayamayacaktır. Benzer şekilde, kişisel, iddiaları değerlendirmede kriter olarak benimserse, kararları fiziksel dünyanın nesnel gerçekliklerinden sapma eğiliminde olacaktır²³⁹.

Bu normatif ilkeler, bilim insanları camiasının en önemli özelliği olarak görülmektedir. Öyle ki bu ilkelerin doğal dünya hakkında nesnel kanıt toplama ve yorumlama girişimlerinin başarıya ulaşması için zaruri olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca bilim insanlarının ilkelere hatırı sayılır derecede uyduğu ve bu ilkelere uyulmasının, modern bilim camiasının eşsiz bir kazanımı olan hızlı ve güvenilir bilgi birikimine ulaşılmasının garantisi olduğu kabul edilmektedir²⁴⁰.

Ayrıca pozitivism, bilim insanlarının dünyaya bir gözlemci olarak yaklaştıklarını varsaymaktadır. Bu iddiaya göre, doğanın bilim insanları tarafından gözlemlenmesi ve incelenmesi, doğada kayda değer bir etki doğurmadan gerçekleşmektedir²⁴¹. Bu yaklaşım, Kartezyen düalizmdeki özne ile nesne ayrımı ile açıklanabilir. Yani özne konumunda olan bilim insanı, dünyaya dışarıdan bakan bir gözlemcidir ve gözlemi esnasında nesne konumunda olan doğayı etkilememektedir.

Descartes, Bacon ve Newton, modern evrenin üretilmesinde gerekli materyal ve düşünsel verileri bizlere vermiştir²⁴². Bilim Devrimi'nde yaşanan gelişmelerle Orta Çağ'ın

²³⁸ Mulkay, M. J. (1976). "Norms and Ideology in Science". *Social Science Information*. 15 (4/5), 637-656, s. 637'den naklen: Merton, R. K. (1973). *The Sociology of Science*. Chicago/London: University of Chicago Press, part 3.

²³⁹ Mulkay, 1976, s. 638.

²⁴⁰ Mulkay, 1976, s. 638.

²⁴¹ Toulmin, S. (1982). "The Construal of Reality: Criticism in Modern and Postmodern Science". *Critical Inquiry*. 9 (1), 93-111, s. 96.

²⁴² Dobbs, B. J. T., Jacob, M. C. (1985). *Newton and the Culture of Newtonianism*. Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press, s. 123. Bkz.: Crease, Goldhaber (2016), s. 17.

doğa felsefesi, doğanın bilimsel analiziyle birleşmiş ve bu birleşimden modern bilim doğurmuştur²⁴³. “*Bilimsel dünya anlayışı, çözülemeyen sırlar diye bir şey tanımaz*”²⁴⁴ iddiası modern dünyada kabul edilmeye başlanmıştır. Doğaya geometrik ve mekanik bakış ile birlikte doğa hakkında güvenilir bilgiye, ampirik yöntemin sonucu olarak ulaşılan ölçü ve sayıyla erişileceği düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Böylece ölçülemeyen ya da sayılamayan doğaüstü iddialar sorgulanmaya başlamıştır²⁴⁵. Doğada katı bir nedensellik olduğu fikri modern zamanların bir ürünü olarak gelişmiştir²⁴⁶.

Modern bilim hem modern dünyanın hem de modern zihniyetin kökeni olmuştur²⁴⁷. Önce doğa bilimleri alanında şekillenen modern bilim anlayışı, XVII. yüzyılda sosyal bilimlere de damgasını vurmuştur²⁴⁸. Modern bilim, edebiyatı etkilemiş, düşünürlerin dünya fikrini değiştirmiş, sosyal teorilere yeni teknikler sunmuştur. İnsanların alışkanlıklara ve geleneklere olan tavrını kökten değiştirmiş, insana geçmişten bağımsızlığını ilan etme fırsatı vermiştir²⁴⁹. Locke, David Hartley (1705-1757), David Hume (1711-1776) gibi filozoflar ahlak ilkelerini Newton’un mekanik ilkelerini belirlediği kadar kesin biçimde belirleyebilmek isteklerini dile getirmiştir. XVIII. yüzyılda İngiliz düşüncesindeki bu belirgin akımdan bazı tarihçiler Newtoncu ahlak olarak söz etmeye başlamıştır²⁵⁰. Newton’un kazanımları, birçok kişiye Newton’un yönetiminin doğa felsefesi ile bilimin tüm sorunlarını çözmekle kalmayıp aynı zamanda insana dair yeni bir toplum biliminin geliştirilmesinde de kullanılabileceğini düşündürmüştür. Alexander Pope, Adam Smith ve bu zinciri kuran ilk Newtoncu düşünürlere göre; insan eliyle kurulan işletme, endüstri gibi yapılar, genellikle tahmin edilenin aksine, insanlar tarafından konulan yasalar ve kurullarla değil, kaçınılması mümkün olmayan doğa yasalarıyla yönetilmektedir²⁵¹. Nihai olarak modern bilimin geometrik ve mekanik dünya görüşü hukukçular tarafından benimsenmiş²⁵² ve hukuk, “*modern*” sıfatını edinmiştir.

²⁴³ Henry, 2002, s. 5.

²⁴⁴ Carnap, R., Hahn, H., Neurath, O. (2014). “The Scientific Conception of the World: The Viena Circle”, in R. Scharff, V. Dusek. (Eds.). *Philosophy of Technology: The Technological Condition*. (Second Edition). Oxford: Blackwell Publishing, s. 104.

²⁴⁵ Salihpaşaoğlu, 2013, s. 823-824.

²⁴⁶ Reichenbach, H. (1968). *The Rise of Scientific Philosophy*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, s. 104.

²⁴⁷ Butterfield, H. (1965), *The Origins of Modern Science 1300-1800*, Revised Edition, The Free Press, s. 8.

²⁴⁸ Yüksel, M. *Modernite, Postmodernite ve Hukuk*, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, s. 124.

²⁴⁹ Alatlı, A. (2010). *Batıya Yön Veren Metinler-II Rönesans Protestan Reformu Erken Modern Dönem Bilim Çağı (1350- 1650)*. İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Yayınları, s. 770.

²⁵⁰ Henry, 2002, s. 275.

²⁵¹ Henry, 2002, s. 370, 376.

²⁵² Capra/Mattei, 2017, s. 12.

2.2. Modern Bilime Öykünen Hukuk

Tarihi bir olgu olmasına rağmen modern hukukun ne olduğunu gösteren veya bu kavramın nasıl anlaşılması gerektiği konusunu aydınlatan herhangi bir XIX. yüzyıl eserine rastlanmamaktadır. Nitekim modern hukukun tüm niteliklerini kapsayan tek bir tanımın yapılması kanaatimizce pek de mümkün gözükmemektedir. Çünkü modern hukuk, neredeyse üç yüzyıldır varlığını sürdüren tarihi bir olgu olmasının yanında felsefi, siyasal, ekonomik ve toplumsal yönleri olan bir kavramdır. Ayrıca kendisinden önceki hukuktan oldukça farklı özellikler göstermektedir. Modern hukuk, yalnızca son birkaç yüzyılda baskın hale gelen modern zihnin, yönelimlerin, değerlerin ve kavramların sonucudur²⁵³. Her ne kadar bir tanım yapılması mümkün olmasa da “*modern hukuk*”un literatürde üzerine uzlaşa sağlanmış bir terim olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Birçok hukukçu, düşünür ve yazar eserlerinde bu terime yer vermektedir²⁵⁴.

Modern hukuk, geçmişte ortaya çıkmış, geleneklere dayalı kuralların, geleneksel ayrıcalık ve bağımsızlıkların ya da “*doğa*”nın buyruğuna dayanan, devletin de uygulamada yaptırım gücünü kullanarak pekiştirdiği hukuk ilkelerinin ifadesi olarak algılanmamaktadır. Bunun yerine modern hukuk, modern devlet tarafından konulmuş, egemenliği kullanan devletin kendisince çoğu kez açık, belgelenmiş ve genellikle yeni kararlarla geçerli kılınmış yasalar bütünüdür²⁵⁵. Bu yüzden modern hukukun doğuşu ve modern devlet arasında birbirini destekleyen bir bağ olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır²⁵⁶. Modern hukuk düşüncesi, Orta Çağ’ın ilahi kaynaklı doğal hukuk anlayışından, mitlerden, dogmalardan ve metafizik öğelerden koparak, meşruiyet ilişkisinin taraflarını değiştirmiş ve devleti, hukuk üretme, hukuku değiştirme, hukuka uyulmadığında yaptırım uygulama tasarruflarını kendi iktidarı ile özdeşleştirme ya da ikame etme gücünü elinde bulunduran tek belirleyici aktör olarak sunmuştur²⁵⁷. Yani modern devlet, pozitif anlamda yeni hukuksal düzenin üreticisine,

²⁵³ Katsh, M. E. (1989). *The Electronic Media and the Transformation of Law*. Oxford University Press, s. 229.

²⁵⁴ Fitzpatrick, P. (1992). *The Mythology of Modern Law*. London New York: Routledge, s. IX-X; Kress, K. (1996). “Modern Jurisprudence, Postmodern Jurisprudence, and Truth”. *Michigan Law Review*. Vol.: 95, No.: 1871; Friedman, L. M. (1994). “Is There A Modern Legal Culture?”. *Ratio Juris*. Vol.: 7, No.: 2; Teubner, G. (1983). “Substantive and Reflexive Elements in Modern Law”. *Law and Society Review*. Vol.: 17, No.: 2; Vinogradoff, P. (1920). “The Crisis of Modern Jurisprudence”. *The Yale Law Journal*, Vol.: 29, No.: 3, s. 312-320.

²⁵⁵ Luhmann, N. (1987). *Rechtssoziologie*. (3. Auflage). Westdeutscher Verlag, s. 207-217.

²⁵⁶ Honig, R.W. (1935). *Hukuk Başlangıcı ve Tarihi*. (Çev.: M. Yavuz). (İkinci Basım). İstanbul: Burhaneddin Matbaası, s. 103, 104.

²⁵⁷ Akal, C. B. (1998). *İktidarın Üç Yüzü*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 322-326.

kaynağına ve garantörüne dönüşmüştür²⁵⁸. Dolayısıyla modern hukuku kendisinden önceki hukuk sistemlerinden ayıran ilk özellik olarak modern devlet ile yakın ilişkisi gösterilebilir.

2.2.1. Modern Hukukun Kaynağı Olarak Yeryüzü Cenneti: Modern Devlet²⁵⁹

Modern devlet X-XVI. yüzyıllar arası Avrupa’da yaşanan gelişmelere dayanmaktadır²⁶⁰. X. yüzyılda bugün “Batı” ya da “Avrupa” denilen medeniyetin temelleri atılmaya başlanmış ve modern devlet, bu medeniyet içinde görünüm kazanmıştır. Orta Çağ’ın erken dönemlerinde merkezi iktidar zayıf, toplumsal ilişkiler ve para dolaşımı az, ticaret önemsiz ve üretim oldukça düşüktür. Ekonomi, tarıma bağımlıdır²⁶¹. XI. yüzyıldan başlayarak bu durum temelde iki olayla değişmiştir: Kentlerin uyanışı ve Haçlı Seferleri.

²⁵⁸ Akkaya Kia, R. (2011). *Moderniteden Postmoderniteye Egemenlik ve Hukuk*. (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları, s. 46’dan naklen: Chevallier, J. (1998). “Vers un droit post-modern? Les Transformations de la Regulation Juridique”. *Revue de Droit Public*, No.: 2, s. 664-665.

²⁵⁹ Modern devlet, Avrupa kaynaklı bir olgudur. Bu nedenle Avrupa siyasi tarihi üzerine bir inceleme yapılması gerekmektedir. Bkz.: Buzan, B., Little, R. (2000). *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*. Oxford University Press, s. 246. Modern devlet, Avrupalı düşünürler Niccolo Machiavelli, Jean Bodin, John Locke, Thomas Hobbes ve Jean Jacques Rousseau’nun birbiri üzerine ekledikleri düşünsel birikim ile ortaya çıkmıştır. Bkz.: Pekel, A. (2017). “‘Modern Devlet’ ve John Locke’un Katkısı”. *Genç Liberal*, Sayı: 2, 3-4, s. 3. Bu birikime, İspanyol düşünür Francisco Suarez de, katkı sunmuştur. Bkz.: Hazar, Z. (2016). *Francisco Suarez’de Yasa Devlet ve Sosyal Sözleşme*. Ankara: Astana Yayınları. Georg Jellinek’e göre modern devlet, antik devletin birçok özelliğini taşımaktadır. Fakat gerçekte kendisini tüm tebası üzerinde üstün bir güç olarak tesis etmek ve kanıtlamak isteyen yeni bir devlettir. Bkz.: Jellinek, G. (1929). *Allgemeine Staatslehre*. (Zweites Buch: Allgemeine Soziallehre des Staates, Zehntes Kapitel: Die geschlohtlichen typen des Staatess). (Dritte Auflage unter Verwertung des Handschriftlichen Nachlasses Durchgesehen und Erganz von Walter Jellinek). Berlin: Verlag Von Juluis Springer, s. 322, 323.

²⁶⁰ Strayer, J. R. (1970). *On The Medieval Origins of the Modern State*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, s. 12.

²⁶¹ Feodal düzende halk, büyük malikaneler etrafında toplanmıştır. Malikaneler, kendi kendine yeten, dış ticarete kapalı ekonomik birimlerdir. Bu düzende gerekli tüm araç ve gereçler, malikanelerin içindeki atölyelerde, senyöre (malikane sahibi, feodal bey) bağlı serfler tarafından üretilmekte ve üretilenler, serflere aynı yardım olarak verilmektedir. Ancak feodal düzenin sağladığı barış ve güvenliğe rağmen, merkezî iktidarın yokluğu ya da güçsüzlüğü senyörün tek başına hakimiyetini sağlayamayacağı ya da devam ettiremeyeceği bir duruma evrilmiştir. Böyle bir gereksinim, senyörler arasında bir bağlılık zinciri kurularak sağlanmaya çalışılmıştır. Şöyle ki; senyör (suzerain), belirli bir toprak parçasını ve toprağın üstündeki bütün haklarını bir diğer senyöre (vasal) devretmiştir. Karşılığında vasal, askeri ya da lojistik destek temini gibi çeşitli yükümlülükler altına girmiştir. En tepede ise, genelde bir başkasının vasalı olmayan, fakat kendisi de bir senyör olan kral yer almıştır. Hristiyanların bağışları ve toplanan sadakalarla, zamanın en büyük ve güçlü toprak sahibi ise Kilise olmuştur. İtalya’nın neredeyse tamamını elinde tutan Kilise, Avrupa’nın farklı coğrafyalarında da geniş mülkler edinmiş öyle ki kıtlık yıllarında, senyörlere, vasallara ödünç para ve mahsul vermiştir. Feodal düzende ülkelerin kralları, vasallar ve özgür kentler arasında bir iktidar çekişmesi yaşanmıştır. Bu tabloyu asıl karmaşıklaştıran ise, Kilise’nin dinî iktidara ilave olarak dünyevi iktidarı da ele geçirmeye çalışması olmuştur. Böylece, toplumu yönlendirmeye çalışan en az dört iktidar odağından söz edilebilmekteydi. Sonuçta Avrupa’da hızla yayılan bu sistemde kimse tek başına ve mutlak anlamda egemen değildir. Kral ile halk; senyör ile vasal karşılıklı bir anlaşma ile birbirine bağlıdır; Kilise ise siyasi bir aktördür. Detaylı bilgi için Bkz.: Göze, A. (2013). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. (Gözden Geçirilmiş, Yenilenmiş 14. Bası). İstanbul: Beta Yayınları, s. 66-78; Doğan İ. (2013). *Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler*. (Gözden Geçirilmiş Üçüncü Baskı). Ankara: Astana Yayınları, s. 37-52; Sander, O. (2017). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*. (32. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, s. 74-79; Ağaoğulları, M. A., Türk, D., Yalçınkaya, A., Yılmaz, Z. ve Zabcı, F. (2011). *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*. (2. Baskı). Mehmet Ali Ağaoğulları (Editör). İstanbul: İletişim Yayıncılık, s. 243-245.

Önce köy ekonomisinden kent ekonomisine ve tarıma dayanan bir ekonomiden küçük el sanatları ekonomisine geçilmeye başlanmıştır²⁶². Toprak sahiplerinin serflerle kira-vergi ilişkisine girmeyi menfaatlerine uygun görmesiyle birlikte, serfler, vergi ödeyen uyruklar haline gelmiştir. Böylece serfler, ihtiyaç duyduğundan fazlasını üretmiş ve kentlerin uyanışında üstüne düşen rolü oynamıştır²⁶³. XIV. ve XV. yüzyıllara gelindiğinde ise ulusal ve uluslararası ticaret süratli bir gelişme göstermiş ve sermayenin endüstrideki önemi artmıştır²⁶⁴. Yeni ülkelerin bulunması, bunların sömürge durumuna getirilmesi, denizaşırı ticaretin ilerlemesi ve özellikle Amerika kıtasından Avrupa'ya çok miktarda altın ve gümüş madeninin getirilmesi, ticaret hayatının gelişmesi ve değişmesinde etkili olmuştur²⁶⁵. Ekonomik ilerleme ile toplumsal düzen birbirini etkilemiş²⁶⁶ ve XV. yüzyılda para kazanan serfler, özgürlüklerini satın alabilir duruma gelmiştir. Toprağa bağımlı kılınmış, yani toprağı terk etmesi yasaklanmış köylüler olan serfler, özgürlüklerini satın alarak, şehirlere yerleşmeye başlamış ve “*burjuvazi*” adında yeni bir sınıf doğmuştur²⁶⁷.

Bu yeni sınıfın talebi, özgürlüktür. Bu talep, hukuk güvenliği (Rechtssicherheit), kanun önündeki eşitlik gibi ilkeleri²⁶⁸ ve ferdi mülkiyet, kendi mahkemelerinde kendi kanunları çerçevesinde yargılanma, vergilerini arzu ettikleri gibi toplama böylece feodal haraç, ödeme, yardım ve cezalardan kurtulmayı kapsamaktadır²⁶⁹. Para zengini olan burjuvazi, giderek güçlenmiş ve feodal lordlarla kavgaya tutuşmuştur. Feodal lordların gücünü azaltan her şey, kralın gücünü arttırdığından; kral, burjuvazinin güçlü bir müteffiki olmuştur²⁷⁰. Bu müteffik karşılıklıdır zira burjuvazinin talepleri güçlü merkezi bir otoriteyi gerektirmektedir²⁷¹. Ticaret ve sözleşme yapan, mal ve paranın mübadelesini

²⁶² Tanilli, S. (2012). *Uygurluk Tarihi*. (28. Baskı). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, s. 63, 64.

²⁶³ Oppenheimer, F. (1984). *Devlet*. Kaynak Yayınları, s. 170, 171.

²⁶⁴ Güriz, A. (2013). *Hukuk Başlangıcı*. (Gözden Geçirilmiş On Beşinci Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 79.

²⁶⁵ Challaye, F. (1994). *Mülkiyetin Tarihi*. (Çev.: Arif Kızıgıntuğ). İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, s. 78.

²⁶⁶ Siyasi tarih profesörü Oral Sander'e göre dünya tarihinin en önemli iki dönüm noktası olan tarım ve endüstri devrimleri arasındaki uzun zaman dilimi içinde ticaret ve kentleşme, “*basamak taşı*” olarak görülebilir. Hatta belki de dünya tarihinde en az onlar kadar önemlidir. İngiltere'nin XIX. yüzyılda bir endüstri devi olmasından çok önce büyük bir ticaret devleti haline geldiği unutulmamalıdır. Bu bir dereceye kadar öteki Batılı devletler için de doğrudur. Bkz.: Sander, 2017, s. 78.

²⁶⁷ Sander, 2017, s. 77.

²⁶⁸ Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action Vol.: 2, Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, (Translated by Thomas McCarthy). Boston: Beacon Press, s. 358.

²⁶⁹ Tamanaha, B. Z. (2004). *On the Rule of Law History, Politics and Theory*. Cambridge University Press, s. 40-41.

²⁷⁰ Huberman, L. (2009). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. (Çev.: Murat Belge). (12. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, s. 47, 86.

²⁷¹ Doğan, 2013, s. 61.

gerçekleştiren²⁷² burjuva; güçlü bir devlete, hukuka ve onun uygulayıcılarına güven duyduğu bir ortamda olmayı arzu etmiştir²⁷³. Menfaatlerinin örtüşmesini takiben ortaya çıkan burjuvazi-kral iş birliği, modern devletin doğuşu ile sonuçlanmıştır²⁷⁴.

“Devlet” tarih boyunca çok farklı şekillerde tanımlanmıştır. Fakat bugün en çok benimsenen tanımı, Georg Jellinek tarafından “Allgemeine Staatslehre (Genel Devlet Kuramı)” adlı eserde yapılmıştır: “Devlet, aslen hükümler güç ile donatılmış yerleşik bir insan birliğidir”²⁷⁵. Tanımdan anlaşılacağı gibi Jellinek, devletin unsurları olarak “toprak, insan ve güç”ü saymıştır²⁷⁶. Jellinek’in aksine bazı düşünürler egemenliği de devletin bir unsuru olarak görmüştür. Onlara göre devlet ya egemenliğe sahiptir ya da devlet değildir. Bu anlamıyla egemenlik ile devletin gücü birbirine karıştırılmaktadır. Oysa egemenlik, devlet gücünün vasfıdır. Muhteva ile vasfın ise alakası yoktur. Bu yüzden Carre de Malberg ve Jellinek gibi düşünürler egemenliği, devletin zorunlu bir unsuru olarak görmemiştir²⁷⁷. Bunun sebebi egemenlik kavramının modern devlet ile birlikte ortaya çıkmış olmasıdır. Keza modern devleti, kendinden önceki devletlerden ayıran egemenliktir²⁷⁸. Antik Yunan ve

²⁷² Modernleşme, ekonomi ve suç ilişkisini ortaya koyan bir çalışma için Bkz.: Balan, A. (2019). *Ekonomik Bir Suç Olarak Sermaye Piyasası Kanununda Düzenlenen İşleme Dayalı Piyasa Dolandırıcılığı Suçu*. Ankara: On İki Levha Yayınları.

²⁷³ Habermas, 1987, s. 358.

²⁷⁴ Özdemir, O. (2018). *Demokrasi ve Hukuk Devleti İlişkisinin Liberal Kavranışı -Siyasete Karşı Hukuk-*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, s. 33.

²⁷⁵ Jellinek, 1929, Erstes Buch: Einleitende Untersuchungen, Sechstes Kapitel: Das Wesen des Staates, s. 183. Benzer bir tanım (“Devlet, yönetme gücüyle donatılmış yerleşik insanlar birliğidir”) ilerleyen sayfalarda tekrar yapılmıştır. Bkz.: Jellinek, 1929, Drittes Buch: Allgemeine Staatsrechtslehre, Dreizehntes Kapitel: Die rechtliche Stellung der Elemente des Staates, s. 433.

²⁷⁶ Toprak hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Jellinek, 1929, Drittes Buch: Allgemeine Staatsrechtslehre, Dreizehntes Kapitel: Die rechtliche Stellung der Elemente des Staates, s. 394-406. İnsan hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Jellinek, 1929, Drittes Buch: Allgemeine Staatsrechtslehre, Dreizehntes Kapitel: Die rechtliche Stellung der Elemente des Staates, s. 406-427. Güç hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Jellinek, 1929, Drittes Buch: Allgemeine Staatsrechtslehre, Dreizehntes Kapitel: Die rechtliche Stellung der Elemente des Staates, s. 427-434.

²⁷⁷ Akbay, M. (1958). *Umumi Amme Hukuku Dersleri Birinci Cilt*. (Üçüncü Baskı). Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, s. 391, 402, 405.

²⁷⁸ Modern devlet düşüncesini şekillendiren temel ölçüt, egemenlik kavramı ve bu kavramın hukuki zemine oturtulmasıdır. Bkz.: Erdal, S. (2010). “Siyasal Düşünürler ve Modern Egemenlik”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 18, Sayı: 2, 83-115, s. 85. Modern devlet, ilk başta çeşitli taraflarca reddedilmiş olması ve dolayısıyla varlığını zor bir mücadele sonrası kazanmasıyla kendinden önceki devletlerden ayrılmaktadır. Orta Çağ’da modern devletin varlığını reddeden üç güç vardır. Bunlardan ilki, devleti hizmetkari yapmak isteyen kilise, bir diğeri Roma imparatorluğu ve sonuncusu feodal kurum ve yapılarıdır. Bu üç güçle mücadele, egemenlik fikrini ortaya çıkarmıştır. Bkz.: Jellinek, 1929, Drittes Buch: Allgemeine Staatsrechtslehre, Vierzehntes Kapitel: Die Eigenschaften der Staatsgewalt, s. 440. İktidar sorunsalı, ilk kez Orta Çağ’da açık bir görünüm kazanmış olsa da “egemenlik” çerçevesinde değerlendirilmemiştir. Zira egemenlik, yalnızca din dışı iktidara uymaktadır. Yani iktidara ilişkin bütünüyle laikleştirilmiş bir anlayışı ve sadece din dışı güç olarak tanımlanmayı gerektirir. Oysa Orta Çağ, gücü, hep kutsal ve tanrısal olanla birleştirir. Özellikle X. yüzyıldan sonra, Batı’yı etkileyen çatışma, Papa’nın iktidarı ile imparatorun iktidarı arasındaki çatışmadır. Dünyevi olanı ruhani olanın karşısına diken bu çatışmada, Papa’yla imparatorun hangisinin Tanrı tarafından atandığı çatışmanın konusudur. Bu nedenle XIV. yüzyıl ve öncesinde yaşayanların aklına, “güç”ün

Roma devletleri, egemen değildir. Zira o dönemde polisin veya Roma devletinin güç ya da iktidarına karşı koyabilecek başka bir iktidar tasavvur edilmemiştir. Gerçekten de egemenlik kavramı bu mukayese neticesinde doğmaktadır. Başka bir deyişle ortada birçok güç olduğu durumda bunlardan biri diğerine nispeten egemen addedilebilmektedir²⁷⁹.

Egemenlik, “kendinden başka bir güç tanımayan, bağımsız, en yüce, en üstün buyurma gücü²⁸⁰” olarak tanımlanabilir. Modern devletin ayırt edici niteliği olan egemenlik, kuramda ve uygulamada XVI ve XVII. yüzyıl Fransasında ortaya çıkmış²⁸¹ ve daha sonra modern siyaset, devlet ve hukuk ile ilgili her şeyin temeli olmuştur²⁸². Kuramsal arka planını 1576 yılında Fransız düşünür Bodin tarafından kaleme alınan “*Devletin Altı Kitabı*” adlı eserde bulan egemenliğin²⁸³, uygulamadaki ilk görünümü Fransız mutlak monarşisi olmuştur²⁸⁴.

Tarafımızca savunulan bu iddianın aksine egemenliğin ortaya çıkışı genellikle 1618-1648 yılları arasında süren ve Kutsal Roma İmparatorluğu topraklarında gerçekleşen “*Otuz*

din dışı türden olabileceği gelmez. Bu noktada dikkatle ifade edilmelidir ki egemenin iktidarını kullanırken onu Tanrı'ya dayanarak meşrulaştırması, egemenliğinin Tanrı tarafından meşrulaştırılmış olduğu anlamına gelmez. Burada meşruiyet fikri hayati önem taşımaktadır zira egemenliği özgül kılan şey odur. Egemenlikte egemen meşrudur ya da değildir. O andan sonra da sorun artık, iktidara Tanrı tarafından getirilmiş olup olmadığı değildir. Egemenlik, kendi kendisinin nedenidir. Bkz.: Mairet, G. (2005). “Padovalı Marsilius’dan Louis XIV’e Laik Devletin Doğuşu”. (Çev.: Cemal Bali Akal). (Düzeltilmiş: Balca Çelener). Cemal Bali Akal (Der.) *Devlet Kuramı*. (2. Baskı). Ankara: Dost Kitabevi, s. 216-218. Modern devlet, XIX. yüzyılda olgunluğa erişmiştir. Bkz.: Poggi, G. (2012). *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*. (Çev.: Şule Kut, Binnaz Toprak). (6. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 32. “Modern devletin kimliği olan ‘egemenlik’...”. Bkz.: Baştürk, E. (2013). “Modern Egemenliğin ‘Nomos’u Olarak İstisna Hali”. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, 71-83, s. 82. “Egemenlik, modern devlete için bir kavramdır. Zira adına modern devlet dediğimiz en yetkin siyasal örgütlenme biçimi, hukuksal açıdan varlığını egemen olmasına borçludur. Modern devleti kendinden önceki siyasal yapılanmalardan farklı kılan ana etmen egemenliğidir”. Bkz.: Arslanel, M. N., Eryücel, E. (2011). “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15 (2), 1-20, s. 6. “Modern devleti kendinden önceki siyasal yapılanmalardan ayıran en temel özelliği egemenliğidir”. Bkz.: Aybudak, U. (2017). “Modern Devlet Bağlamında Ortaya Çıkan Egemenlik Kavramı ve Egemenliğin Dönüşümü”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 10 Sayı: 54, 226-237, s. 232. “Egemenliğin modern devletle birlikte ortaya çıktığını söylemek yanlış olmaz. Hatta yanlış yapmamak için egemenliğin modern devleti görünür kıldığını söylemek lüzum eder. Modern devletle egemenliğin doğum günleri bu yüzden aynıdır”. Bkz.: Saygılı, A. (2010). “Modern Devletin Çıplak Sureti”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 59 (1), 61-97, s. 78. “Egemenliğin, modern devletle birlikte, belirli tarihi koşullarda ve bu koşulların bir ürünü olarak belirmesi...”. Bkz.: Sunay, R. (2007). *Tartışılan Egemenlik*. Ankara: Yetkin Yayınları, s. 23. Benzer bir görüş için Bkz.: Beriş, H. E. (2006). *Küreselleşme Çağında Egemenlik Ulusal Egemenliğin Yeni Sınırları*. Ankara: Lotus Yayınevi, s.106.

²⁷⁹ Akbay, 1958, s. 392.

²⁸⁰ Jellinek, 1929, Drittes Buch: Allgemeine Staatsrechtslehre, Vierzehntes Kapitel: Die Eigenschaft der Staatsgewalt, s. 475.

²⁸¹ Mairet, 2005, s. 215; Akbay, 1958, s. 392. Egemenlik kavramı, ilk olarak devletin varlığını tehdit eden birtakım kuvvetlerin görülmesi ile Fransa’da ortaya çıkmıştır. Bkz.: Özman, M. A. (1948). “Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 21, Sayı: 1-4, 53-69, s. 56.

²⁸² Özpolat, H. (2017). “Tanrının Siyasetinden Siyasetin Tanrısına Egemenlik Kuramının Dönüşümü”, *MÜHF-HAD*. Cilt: 23, Sayı: 2, 143-166, s. 145.

²⁸³ Mairet, 2005, s. 220.

²⁸⁴ Çoşkun, İ. (1997). *Modern Devletin Doğuşu*. İstanbul: Der Yayınları, s. 158.

Yıl Savaşları”²⁸⁵ ardından gerçekleşen Vestfalya Barışı ile de ilişkilendirilmektedir.²⁸⁶ Egemenlik her şeyden önce tarihin eseri olduğuna göre iddiamızın doğruluğunu kanıtlamak için onun tarihi oluşumunu incelemek gerekmektedir²⁸⁷.

2.2.1.1. Vestfalya Söylencesi: Hristiyan Barışı Sağlansın!

Otuz Yıl Savaşları'nın patlak verme nedeni olarak dinsel çatışma ya da hoşgörüsüzlük gösterilmektedir²⁸⁸. Fakat Alman tarihi profesörü Joachim Whaley'e göre savaşın tek çıkış sebebi, Katolik ve Protestanlık arasındaki basit bir dini çatışmadan ibaret değildir. Savaşın çıkışında Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu ve İmparatorluk topraklarının diğer siyasi güçleri olan prensler arasındaki karşılıklı çekişmeler de etkili olmuştur²⁸⁹.

Zira XV. yüzyılda Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu resmen Katolik olmasına rağmen İmparatorluk sınırları içindeki üç yüz kadar prenslik, Protestan'dır. Sayıca çoğunluk olmalarına rağmen Katolik bir imparatorluk tarafından yönetilmekten hoşnut olmayan Protestan prensler, İmparator V. Charles ve Katolik kalan prensliklere karşı 1546 yılında bir iç savaş başlatmış ve 1555 yılında bu savaştan zaferle ayrılmıştır. Aynı yıl imzalanan Augsburg Barışı, Protestan prenslerin bu başarısını simgeler niteliktedir²⁹⁰. Keza Augsburg Barışı ile Protestanlık (Luthercilik ve Calvinizm) tanınmış ve hukukileştirmiş; “*cuius regio eius religio (kimin idaresiyse onun dini)*” ilkesi kabul edilmiştir²⁹¹. Otuz beş yıl boyunca Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun dini bütünlüğünü korumaya çalışan V. Charles, Augsburg Barışı'ndan bir yıl sonra, 1556'da tahtından feragat etmiş; Avusturya, Bohemya ile Macaristan'ın Türklerin elinde bulunmayan bölümü, kardeşi Ferdinand'a; İspanya ise oğlu Philip'e devrolmuştur²⁹².

Fakat Augsburg Barışı ile kabul edilen “*cuius regio eius religio*” ilkesi, uygulamada tanınmamış ve 1608 yılında Protestan prenslikler kendilerine verilen hakları savunmak için

²⁸⁵ Sander, 2017, s. 98, 99. Tarihçiler, Otuz Yıl Savaşlarının kapsamı ve doğası üzerine bölünmüş durumdadır. Bazıları, Otuz Yıl Savaşları'nı coğrafi olarak oldukça geniş ve uzun bir mücadelenin parçası olarak görürken; bazıları “*Alman Otuz Yıl Savaşları*” olarak adlandırmakta ve kilit meselenin Kutsal Roma İmparatorluğu'nu 1440'tan 1806'ya kadar yöneten Habsburg Hanedanlığı olduğunu ifade etmektedir. Detaylı bilgi için Bkz.: Whaley, J. (2012). *Germany and the Holy Roman Empire, Volume 1 From Maximilian I to the Peace of Westphalia 1493-1648*. USA: Oxford University Press, s. 566.

²⁸⁶ Mairet, 2005, s. 217-218.

²⁸⁷ Akbay, 1958, s. 398.

²⁸⁸ Gross, L. (1948). “The Peace of Westphalia, 1648-1948”. *The American Journal of International Law*. Vol.: 42, No.: 1, 20-41, s. 21.

²⁸⁹ Whaley, 2012, s. 568-569.

²⁹⁰ Sander, 2017, s. 87, 99.

²⁹¹ Gagliardo, J.G. (1991). *Germany under the Old Regime, 1600-1790*. London: Longman, s. 16.

²⁹² Sander, 2017, s. 92.

bir Protestan Birliği kurmuştur. Bu Birlik²⁹³, dışarıdan destek sağlamak amacıyla Hollanda, İngiltere ve Fransa ile görüşmelere girişmiştir. 1609'da ise karşıt grup olan Katolik Alman prenslikleri, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun desteği ile Bavyera'nın önderliğinde karşı taraf olarak birleşmiş ve onlar da İspanya'nın desteğine güvenmiştir. Böylece Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu, iki siyasi bloğa bölünmüştür²⁹⁴. Savaşı ateşleyen kıvılcım ise, 1618 yılında Bohemya'da²⁹⁵ yaşanan ve “*Prag'ın Pencereden Atılması (Defenestrasyon)*”²⁹⁶ olarak anılan olayla ateşlenmiştir. Bu olaydan sonra İmparatorluk ve Katolik hakimiyetine karşı bir isyan başlatılmıştır. Ardından yaşanan olaylar dizisini²⁹⁷, XX. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'nın en yıkıcı silahlı çatışmalarından biri olarak anılacak Otuz Yıl Savaşları²⁹⁸ izlemiştir²⁹⁹. Hemen hemen her savaşta olduğu gibi bu savaş sonunda da çok ciddi can kayıpları yaşanmıştır. Örneğin Fransız nüfusu, 24 milyondan 18 milyona; Alman nüfusu ise, 21 milyondan 13 milyona düşmüştür³⁰⁰. Otuz yıl gibi uzun bir süre devam eden savaş, 1648 yılında Vestfalya Barışı ile sonlanmıştır.

²⁹³ Protestan Birliği'nin kurulması, İmparatorluk siyasetinde yeni bir sayfa açmıştır. Bkz.: Adams, S. (1997). “Europe Between War and Peace, 1555–1618”. In Geoffrey Parker (Ed.), *The Thirty Years' War*. (Second Edition). London and New York: Routledge

²⁹⁴ Sander, 2017, s. 99.

²⁹⁵ Otuz Yıl Savaşları, Bohemya'da patlak vermiştir. Bugünkü Çek Cumhuriyeti ve Silezya'yı içeren Bohemya Krallığı, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu için can alıcı bir öneme sahiptir. İmparatorluk içindeki en büyük devlet ve XVI. yüzyılın ikinci yarısının büyük kısmında imparatorluk sarayının bulunduğu yerdir. Bohemya, hem krallık olmayan büyük prensliklerin gücü sayesinde hem de 170 yıl önce yaşanan Hussçu savaşlarından beri farklı dinsel grupların çeşitliliğine tolerans göstermesiyle öne çıkmıştır. Bkz.: Harman, C. (2017). *Halkların Dünya Tarihi Taş Devri'nden Yeni Binyıla*. (Çev.: Uygur Kocabaşoğlu). (6. Basım). İstanbul: Yordam Kitap, s. 199-200.

²⁹⁶ 1617 yılında Katolik yetkililer, Protestan Bohemya halkı tarafından inşa edilen şapelleri kapatmıştır. Böylece İmparator Rudolf II'nin (1609) “*Majesteleri Mektubu (Majestätsbrief)*”nda halka tanıdığı dini özgürlük ihlal edilmiştir. Bunun üzerine aynı mektupta Protestanların haklarını korumak için görevlendirilen kişiler, 23 Mayıs 1618'de Prag'daki İmparatorluk Sarayını basmış, Katolik İmparatorluk yetkilileri William Slavata, Jaroslav Martiniç ve sekreterleri Fabricius'u, Hradčany (Prag Kalesi) pencerelerinden atmıştır. Şahıslar, saman balyasının üzerine düştüğü için yaralanmamıştır. Fakat “*Prag'ın Pencereden Atılması*” olarak bilinen bu eylem, Otuz Yıl Savaşları'nın açılış evrelerinden birini işaret eden Kutsal Roma Cermen İmparatoru Ferdinand II'ye karşı Bohemya'daki ayaklanmanın başlangıcıdır. Bkz.: İnternet: “Defenestration of Prague”. Web: <https://www.britannica.com/event/Defenestration-of-Prague-1618> adresinden 08.11.2018'de alınmıştır; Beaulac, S. (2004). *The Power of Language in the Making of International Law The Word Sovereignty in Bodin and Vattel and the Myth of Westphalia*. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, s. 81.

²⁹⁷ Detaylı bilgi için Bkz.: *The Thirty Years' War*. (1997). (Edited by Geoffrey Parker). (Second Edition). London and New York: Routledge.

²⁹⁸ Otuz Yıl Savaşları, Protestan prensler, Katolik bir imparatorluk ve Papa arasındaki dini bir savaş olmasının yanında; Fransa, İspanya, Hollanda, Danimarka, İsveç ve Transilvanya gibi aktörlerin de yer aldığı uluslararası bir savaştır. Bkz.: Sander, 2017, s. 100.

²⁹⁹ Beaulac, 2004, s. 81'den naklen: Perré, J. (1961). *La guerre et ses mutations – Des origines à 1792*. Paris: Payot, at 409.

³⁰⁰ Franz, G./Lütge, F. (1979). *Der Dreißigjährige Krieg und das deutsche Volk*. Stuttgart, New York: Gustav Fischer Verlag, s. 59.

Vestfalya Barışı, Münster ve Osnabrück antlaşmalarını içermektedir³⁰¹. Söz konusu Antlaşmalarda savaş sırasında gelişen ticaretin önündeki engeller kaldırılarak, ticaret özgürlüğünü yeniden tesis etmek, Ren’de serbest dolaşımı sağlamak³⁰² gibi uzun savaşlardan çıkan Avrupa’yı ekonomik açıdan yeniden kalkındıracak maddeler olduğu gibi; Protestan ve Katolik prenslikler arasındaki eşitlik ve dini azınlıklar için bazı güvenceler tanıyan maddeler de yer almıştır³⁰³.

Birçok eserde Vestfalya Barışı’nın, devlet sistemi açısından bir paradigma kayması ve modern uluslararası hukukun gelişimi açısından başlangıç noktası olduğu³⁰⁴, yeni bir diplomatik düzenlemeyi -devletlerin devletler için oluşturduğu bir düzeni- temsil ettiği, zirvesinde Papa ve Kutsal Roma Cermen İmparatoru’nun yer aldığı hiyerarşik düzeni değiştirdiği, “uluslararası hukukunun ilk belirsiz başlangıcı” olduğu, “ortaklaşa hazırlanan düzenlemelerin yürürlüğe konması”nın ilk örneğini oluşturduğu³⁰⁵ ve Avrupa tarihi açısından bir mihenk taşı olduğu³⁰⁶ ileri sürülmüştür. Vestfalya Barışı, 1648 yılından sonraki 250 yıl boyunca, esas olarak din özgürlüğü bağlamında ele alınmıştır. Fakat XIX. yüzyılın sonlarında veya XX. yüzyılın başlarında, Vestfalya Barışı’nın din özgürlüğü çerçevesinde değerlendirilmesi bir kenara bırakılmış ve yerini, modern devlet sisteminin kökeni olarak,

³⁰¹ İlk antlaşma, Münster’da Kutsal Roma Cermen İmparatoru ve Fransa Kralı arasında imzalanmıştır. Osnabrück’te imzalanan ikinci antlaşma ise İmparator ile İsveç Kralı arasındadır. Bu iki antlaşma özellikle din üzerindeki çatışmaları çözmeyi amaçlamaktadır. İsveç ve Fransa’nın Kralları, bu antlaşmaya uyacağını taahhüt etmiştir. Bu taahhüt, o döneme ait benzerleri arasında ilk Pan-Avrupa Barış Antlaşması olma özelliğini taşımaktadır. Münster Antlaşması, md. 17. Bkz.: İnternet: “The Peace of Westphalia”. Web: <https://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/Treaty%20of%20Westphalia%20%5BExcerpts%5D.pdf> adresinden 09.11.2018’de alınmıştır.

³⁰² Gross, 1948, s. 22, 25-26.

³⁰³ Hangi dinden olursa olsun seçmenler, prensler ve estateler (detaylı bilgi için Bkz.: Harman, 2017, s. 200.) arasında her konuda tam ve karşılıklı bir eşitlik olacaktır. Biri için hak olan, diğer için de hak olacaktır. İki taraf açısından da şiddet ve bu antlaşmaya aykırı işlemler şu andan itibaren sonsuza kadar yasaklanmıştır. Bkz.: Münster Antlaşması, md. 5. Bkz.: İnternet: “The Peace of Westphalia”. Web: <https://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/Treaty%20of%20Westphalia%20%5BExcerpts%5D.pdf> adresinden 11.11.2018’de alınmıştır.

³⁰⁴ Clapham, A. (2012). *Brierly’s Law of Nations, An Introduction to the Role of International Law in International Relations*. (Seventh Ed.). UK: Oxford University Press, s. 5; Grewe, W. G. (2000). *The Epochs of International Law*. (Translated and revised by Michael Byers). Berlin&New York: Walter de Gruyter, s. 28; Falk, R. A. (2002). “Revisiting Westphalia, Discovering Post-Westphalia”. *The Journal of Ethics*. Vol.: 6, No.: 4, s. 311-313. Modern uluslararası hukuk sisteminde kabul edilen devletlerin birbirlerinin iç işlerine müdahalede bulunmaması ilkesinin Vestfalya Barışı’na dayandırıldığı söylenebilir. Oysa Barış’ın bu ilkeyle neredeyse hiçbir ilgisi yoktur. XVIII. yüzyılın sonuna kadar bu ilke, ifade bile edilmemiştir. Yine de uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler terminolojisinde sıklıkla kullanılmaktadır. Zira Vestfalyan model, tarihsel olarak yanlış olsa bile, ortak kullanımda baskındır. Bkz.: Krasner, S. (1999). *Sovereignty Organized Hypocrisy*. Princeton New Jersey: Princeton University Press, s. 20.

³⁰⁵ Beaulac, 2004, s. 67.

³⁰⁶ Cavalcanti, H. B. (2007). *Gloryland: Christian Suburbia, Christian Nation*. USA: Praeger, s. 65.

Vestfalya imgesi almıştır³⁰⁷. Öyle ki pek çok eserde Barış'ın “*egemenlik*”e kaynaklık ettiği ifade edilmiştir³⁰⁸.

Her ne kadar Vestfalya Barışı, birçok açıdan yeni başlangıçları ifade etse de³⁰⁹, “*egemenlik*”³¹⁰ unsurunu, dolayısıyla modern devletin kökenini, Vestfalya Barışı'na dayandıran varsayımın reddedildiği görüşler de mevcuttur. Bu görüşlerden ilki, Amerikalı tarihçi Derek Croxton'a aittir. Ona göre Münster Antlaşması'nın egemenlik yerine, Orta Çağ'a ait bir ifade olan “*Hristiyan Barışı sağlansın (Let there be a Christian peace)*”³¹¹ ile başlaması, yeni bir siyasi düzen oluşturulması için çaba gösterilmediğini; aksine, savaşın başladığı 1618 tarihinden önceki siyasi duruma dönmenin hedeflediğini göstermektedir³¹². Benzer şekilde Fransız hukukçu Stephane Beaulac da Vestfalya Barışı'yla temel olarak dini özgürlüğünün sağlanması ile toprak paylaşımının yapılmasının amaçlandığını ve bağımsız egemen devletler oluşturulmasının amaçlardan biri olmadığını ifade etmiştir. Hatta Beaulac'a göre bunun tam tersi hedeflenmiştir: Devletlerin birbirlerinin işlerine karşılıklı olarak müdahale etmesinin devamı³¹³ ve İmparatorluğun kilit aktör olarak muhafazası.

³⁰⁷ Croxton'a göre Vestfalya Barışı'nın egemenliğin kökeni olarak görülmesine neden olan isim, Fransız anarşist düşünür Pierre-Joseph Proudhon'dur. Croxton, D. (2013). *Westphalia: The Last Christian Peace*. New York: Palgrave Macmillan, s. 351-352.

³⁰⁸ Vestfalya Barışı, yeni bir siyasi düzenin başlangıcına işaret etmiştir: Bu sistem, egemen ulus devletler sistemidir. Bkz.: Christenson, G. A. “Liberty of the Exercise of Religion in the Peace of Westphalia”. *Transnational Law&Contemporary Problems*. Vol.: 21, 2013, 721-761, s. 737; Vestfalya Sözleşmeleri, siyasal birimlerin, birbirlerinin sınırlarını ve egemenliklerin tanıdığı yeni bir tür uluslararası sistemi sembolize eder. Bkz.: Buzan/Little, 2000, s. 265. İnternet: Oppenheim, L. F. (2012). *International Law. A Treatise. Volume I*. (Second Edition). Web: <http://www.gutenberg.org/files/41046/41046-h/41046-h.htm> adresinden 14.11.2018'de alınmıştır § 68. Vestfalya Barışı, modern ulus devlet sisteminin başlangıcı olarak görülmektedir. Bkz.: Krasner, 1999, s. 81. Doğan, İ. (2014). *Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar*. (3. Baskı). Ankara: Astana Yayınları, s. 131. Sander, 2017, s. 100. “*Avrupa'da XV. yüzyıldan sonra mutlak monarşi formunda oluşmaya başlayan devlet yapısı, ancak 1648'de akdedilen Vestfalya Barış Antlaşması ile egemen ulus-devlet biçimine ulaştı ve uluslararası düzeyde tanındı*”. Bkz.: Yüksel, 2004, s. 99. Modern devletin diğer özellikleri için Bkz.: Pierson, C. (2004). *The Modern State*. (Second Edition). London and New York: Routledge, s. 6-26. Cavalcanti, 2007, s. 65-67.

³⁰⁹ Gross, 1948, s. 28.

³¹⁰ 1648 yılında Latince kaleme alınan Münster Antlaşması metninde “*egemenlik (sovereignty)*” kelimesi dahi kullanılmamıştır. Zaten kelimenin bugünkü anlamıyla kullanımı, nispeten yenidir ve XVII. yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir. Vestfalya Barış Antlaşmaları'nda “*yüce hakimiyet*”, “*üstünlük*” gibi kelimeler yer alsada bunlar uluslararası ilişkiler için kural oluşturma bağlamında kullanılmamıştır. Sıfat olarak kullanılan “*sovereign*” kelimesi, İngilizce'ye XIV. yüzyılın başında Eski Fransızca “*üstün*” anlamına gelen “*soverain*”den; Eski Fransızca'ya ise Latince “*üstte*” anlamına gelen “*super*” kelimesinden geçmiştir. Bkz.: İnternet: “Sovereign”. Web: https://www.etymonline.com/word/sovereign#etymonline_v_48944 adresinden 14.11.2018'de alınmıştır. “*Sovereignty*” ise, 1715 yılından sonra “*bağımsız bir devlet olarak mevcudiyet*” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bkz.: İnternet: “Sovereignty”. Web: https://www.etymonline.com/word/sovereignty#etymonline_v_24353 adresinden 16.07.2019'da alınmıştır.

³¹¹ Münster Antlaşması, md. 1. Bkz.: İnternet: “The Peace of Westphalia”. Web: <https://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/Treaty%20of%20Westphalia%20%5BExcerpts%5D.pdf> adresinden 14.11.2018'de alınmıştır.

³¹² Croxton, 2013, s. 6.

³¹³ Beaulac, 2004, s. 90.

Croxton'a göre egemen devletler sistemi, birbirlerinin otoritelerini toprak sınırları içinde tanıyan farklı devletlere ihtiyaç duyar ve bu devletlerin üzerinde daha yüksek bir otorite olmadığı varsayımına dayanır. Oysa 1640'lı yıllarda Avrupa'da tek bir otorite olmamasına rağmen; üstünlük iddiasında bulunan iki egemen vardır: İmparator ve Papa³¹⁴. Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu, tüm diğer bağımsız birimlerin egemenliğine, varoluşuyla adeta meydan okumaktadır. Keza Münster Antlaşması'nda da bu durum sürdürülmektedir. Bu hükümde her ne kadar siyasi birimlerin, kanunların yorumlanması, savaş ilanı, vergi koyulması, askeri birlikler kurulması gibi İmparatorluk işlerine dair yürütülecek bütün müzakerelerde oy hakkına sahip olacakları düzenlenmişse de İmparatorluk sınırlarında olmayan diğer birimlerle kurulabilecek ittifakların, İmparator, İmparatorluk, kamu barışı ve Antlaşma'ya karşı olamayacağı hükme bağlanmıştır³¹⁵. Bu hüküm çerçevesinde egemenliğin sadece İmparatorluk'ta olduğu söylenebilir³¹⁶ zira imparator ya da imparatorluk aleyhine ittifak kurulması yasaklanmıştır.

Sonuç olarak 1648 yılından sonra da hiçbir prensliğin bağımsızlık talep etmemesi; daha önce olduğu gibi, “*imparatorluk*” sınırları içinde ayrı bir devlet olarak değil, prenslik olarak kalması ve Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun ise 1806'da tamamen dağılına kadar kendi toprakları üzerindeki tek egemen olarak varlığını sürdürmesi³¹⁷, Vestfalya Barışı'nın modern devletin kökenine dair bir söylenceden ibaret olduğunu gösterir niteliktedir. O halde modern devletin kökenini aramak üzere çıkılan bu serüvende doğru

³¹⁴ Croxton, 2013, s. 352. En azından teoride Hristiyan barışını tesis edecek bir hükümdar varsa, herhangi bir devlet nihai tahlilde gerçekten “*egemen*” kabul edilecek midir? En saldırgan ve güçlü devletler (Fransa ve İspanya gibi) bile, İmparatoru dünyanın en yüksek rütbeli gücü olarak tanımaya devam ettiğinden, bu sorunun cevabı açıktır. Karşı sav olarak Münster ve Osnabrück Antlaşmaları'nın Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu ve diğer siyasi birimlerle imzalanmış olması ileri sürülebilir. Zira bu durum, onların egemenliklerinin örtük olarak kabul edildiğini göstermektedir. Lakin bu durum da Vestfalya Barışı'yla ortaya çıkmış değildir. Çünkü İmparatorluk ve diğer siyasi birimler arasında yapılan antlaşmalar oldukça yaygındır. Bkz.: Croxton, 2013, s. 354.

³¹⁵ Münster Antlaşması, md. 8/2. Bkz.: İnternet: “The Peace of Westphalia”. Web: <https://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/Treaty%20of%20Westphalia%20%5BExcerpts%5D.pdf> adresinden 21.11.2018'de alınmıştır.

³¹⁶ Beaulac, 2004, s. 89.

³¹⁷ Croxton, 2013, s. 354, 356. Vestfalya Barışı'nın sonucu olarak Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu ne hukuken ne de fiiliyatta bağımsız devletler olarak parçalanmıştır. Bkz.: Beaulac, 2004, s. 96. Vestfalya Barışı, İmparatorluğun mezar taşı değildi; İmparatorluğa bir buçuk asırlık ömür veren bir tüzüktü. Bkz.: Wines, R. (1967). “The Imperial Circles: Princely Diplomacy and Imperial Reform 1681-1714”. *The Journal of Modern History*. Vol.: 39, No.: I, s. 2. İmparatorluk, Batı Avrupa'da politik örgütlenmenin baskın biçimidir ve bazı yönlerden, modern bir devletin tam antitezini oluşturmaktadır. Zira modern devletin aksine imparatorluk, soyut kavramlara ya da kişisel olmayan kurumlara değil; kişilere dayanmaktadır ve belirli bir erkeği imparator olarak tanıyan kişilerden oluşmuştur. Ayrıca imparatorluklar, yine modern devletin aksine zaman içinde süreklilikten ve mekansal açıdan istikrardan yoksundur. Bkz.: Strayer, 1970, s. 13.

durak neresidir? Bizce bu sorunun cevabı, modern devletin ayırt edici niteliği olan egemenliğin kuramda ve uygulamada oluştuğu, XVI ve XVII. yüzyıl Fransasıdır³¹⁸.

2.2.1.2. Modern Devletin Gerçek Kökeni: Bodin ve Fransa Pratiği

Egemenlik kuramsal arka planını Bodin’de bulmuştur³¹⁹. Bodin ile birlikte modern devletin tanımına en üstün buyurma gücü olarak tanımlanan “*egemenlik*” kavramı girmiştir. Böylece, mutlakiyetçi egemen anlayışı, modern devlet kavramını ortaya çıkaran büyük tarihsel gerçeklerden biri haline gelmiş bu yüzden devlet gücü, egemenlikle özdeşleştirilmiştir³²⁰.

Bodin, “*Devletin Altı Kitabı*” adlı eserinde egemenliği “*bir devlette vatandaşlar ve tebaa üzerindeki en üstün, mutlak ve ebedi buyurma gücü*” olarak tanımlamıştır. Ona göre egemenlik, daha önce ne bir hukukçu ne de bir siyaset felsefecisi tarafından tanımlanmıştır. Oysa Bodin’e göre egemenlik, devletin doğasını anlamak için en önemli parçadır³²¹. Egemen, kendi yaptığı yasalarla veya herhangi bir egemenin emirleriyle bağlı değildir, fakat doğa yasaları ve Tanrı’nın yasalarıyla bağlıdır³²². Bodin’in egemeni, Tanrı’ya hesap vermekle yükümlü tutması pratikte onun kudretine herhangi bir sınır getirmemektedir. Hatta egemenliğini sınırsız hale getirmektedir. Çünkü bu ifade aynı zamanda egemenin Tanrı’dan başka kimseye hesap vermek zorunda olmadığı anlamına gelmektedir. Egemen, Tanrı’ya hesabını vermeyi göze aldığı takdirde yeryüzünde onu sınırlandırabilecek herhangi bir güç yoktur. Böylece Bodin, zaten kendi koyduğu yasalarla bağlı olmayan egemene, doğal yasaları aşabilmesi için de bir olanak sunmuştur³²³.

Egemenliğin en önemli göstergesi, tebaayı bağlayan yasalar vaz ederken kendinden daha yüksek, daha aşağı ya da kendisine eşit herhangi birinin rızasına bağlı olmamaktır. Kanun yapma ve lağvetme gücü, egemenliğin diğer tüm hak ve yetkilerini (savaş ve barış ilan etme, atama yapma, görevden alma, af çıkarma, para basma, vergi koyma gibi) kapsamaktadır³²⁴.

³¹⁸ Mairet, 2005, s. 215.

³¹⁹ Mairet, 2005, s. 220.

³²⁰ Jellinek, 1929, Drittes Buch: Allgemeine Staatsrechtslehre, Dreizehntes Kapitel: Die rechtliche Stellung der Elemente des Staates, s. 453, 461, 465.

³²¹ Bodin, J. (1606). *The Six Books of A Commonweale*. (Out of French and Latin Copies done into English by Richard Knolles). London: Impensis G. Bishop, s. 84.

³²² Bodin, 1606, s. 104, 108.

³²³ Yaşar Salihpaşaoğlu’nun Hobbes için yaptığı değerlendirmeler Bodin açısından da söylenebilir. Bkz.: Salihpaşaoğlu, 2013, s. 835.

³²⁴ Bodin, 1606, First Book, Chap. 10, s. 160, 162.

Bodin'in egemenlik kuramı, feodal çağın kalıntılarına karşı, mutlak monarşiye getirilmiş önemli bir dayanaktır. O, Fransa kralını tüm siyasal toplumun mutlak ve tek egemeni konumuna getirmiş; kralda somutlaşan ve modern devlete içkin olan egemenliği Fransa krallarının hizmetine sunmuştur³²⁵. Artık egemenlik ne büyüme ne de küçülme yeteneğine sahip bir varlıktır ve kendisinin asla bölünmesine izin vermez. Egemen, sadece diğer egemenlere tolerans gösterir. Çeşitli egemen devletler yan yana bulunabilir, fakat asla bir ve aynı devlet iktidarının taşıyıcıları olamazlar. Bölünmüş, parçalanmış, azalmış, sınırlı ya da göreceli bir egemenlikten söz edilemez³²⁶.

Bodin'in kuramsal arka planını hazırladığı modern devletin ilk örneği, Fransız mutlak monarşisidir. Zira tarihte ilk kez Fransa'da, İmparatorluk fikrine karşı ayaklanma ile kiliseden bağımsız devlet fikri birleşmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Kral, kendi üzerinde bir hükümdarı tanımamaya başlamış ve kralın bağımsızlığı ilk olarak Fransa'da formüle edilmiştir. Ayrıca hem teori ve hem de pratikte, kraliyet ve devleti, tek egemen kılmak için çalışılmıştır³²⁷. Sonuç olarak modern devlet ve egemenlik kavramlarının ilk belirleyici hukuki biçimlerine Fransa'da kavuştuğu söylenebilir. Böylece o dönemin ortak doktrini temelinde değil, Fransız anayasa hukukunun sağlam temelleri üzerinde, devletin ve gücünün, yeni bir doktrini olan “egemenlik” geliştirilmiştir³²⁸.

Tarihsel olarak bu durumun sebeplerinden ilki, Fransa'nın devlet ve egemenlik aracılığıyla din savaşlarından kurtulmayı ve iç zorlukları çözmeyi başarmış olmasıdır³²⁹. Diğer sebep ise özellikle Vestfalya Barışı'ndan sonra Fransa'da büyük bir refah dönemine girilmiş olması ve diplomasi ile savaşta önemli başarılar kazanılmaya başlanmasıdır. Bunda Antlaşma sonrası İspanya ve Avusturya'nın güç kaybetmesi; Fransa'nın ise Metz, Toul, Verdun, Sundgau, Breisach ve Philippsburg ile İmparatorluğa bağlı on şehrin kontrolünü ele geçirmiş olmasının etkisi büyüktür. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Fransa, en saldırgan ve askerî açıdan en başarılı ülke konumuna gelmiştir. Öyle ki XIV. Louis, Batı'da Kutsal Roma

³²⁵ Yalçınkaya, A. (2011). “Bodin'den Hobbes'a Doğru”. Mehmet Ali Ağaoğulları (Ed.). *Sokrates'ten Jakobener Batı'da Siyasal Düşünceler*. (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, s. 416.

³²⁶ Jellinek, 1929, Drittes Buch: Allgemeine Staatsrechtslehre, Vierzehntes Kapitel: Die Eigenschaften der Staatsgewalt, s. 496.

³²⁷ Jellinek, 1929, Drittes Buch: Allgemeine Staatsrechtslehre, Dreizehntes Kapitel: Die rechtliche Stellung der Elemente des Staates, s. 444-451.

³²⁸ Jellinek, 1929, Drittes Buch: Allgemeine Staatsrechtslehre, Dreizehntes Kapitel: Die rechtliche Stellung der Elemente des Staates, s. 444-451.

³²⁹ Schmitt, C. (2005). “Somut ve Çağa Bağlı Bir Kavram Olarak Devlet”. Cemal Bali Akal (Der.) *Devlet Kuramı*. (2. Baskı). Ankara: Dost Kitabevi, s. 246.

İmparatorluğu'nun sınırlarını zorlamaya ve Ren bölgesindeki Alman prensliklerinin bağımsızlığını tehdit etmeye başlamıştır³³⁰.

Bu dönemde Fransa başta olmak üzere monarşiler, kendileri ile Papalık ve Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu arasında yaşanan üstünlük mücadelesinden kazanan taraf olarak çıkmıştır. Bu mücadele esnasında Fransa kralları, egemenliği; ülke içinde kendi iktidarlarına rakip olabilecek bir iktidar tanımadıkları ve ülke dışında da kendilerinden üstün olabilecek bir güç kabul etmediklerini ifade eden bir kavram olarak kullanmıştır³³¹. 1624 yılında Kral XIII. Louis, bir kardinali, yardımcısı olarak atamış³³² böylece kral ile iktidar mücadelesi yürüten Papalık kurumu, devlette temsil edilmiş aynı zamanda kral tarafından kontrol edilebilir bir makamda konumlandırılarak iktidar mücadelesinde devre dışı bırakılmıştır. Hatta öyle ki Kardinal Richelieu, asırlardır süren din-devlet mücadelesinde kaybeden taraf olmanın kabulüyle Kral'a hitaben şunları yazmıştır: “*Egemenlik iddiasıyla alemin iyiliğine karşı olanları azaltın ve kısıtlayın. Egemenliğinize mutlak olarak büyük küçük herkes tarafından itaat edildiğine emin olun*”³³³.

Bu tavsiyeye en çok kulak veren ise XIV. Louis'dir. XIV. Louis'nin hükümrانlığında Fransız milletin dehası çiçeklenmeye başlamış ve Gilles de Roberval (1602-1675), Rene Descartes (1596-1650), Girard Desargues (1591-1661), Pierre de Fermat (1607-1665) ve Blaise Pascal (1623-1662) gibi büyük Fransız bilim insanları yetişmiştir³³⁴. Bu, şüphesiz XIV. Louis'nin ülke içinde barış ve refahı sağlamış olmasıyla açıklanabilir. Zira XIV. Louis, Orta Çağ'dan kalma soyluların feodal özgürlüklerini sona erdirmiş ve son zamanlarda gelişmekte olan güçlü ve disiplinli ordu anlayışı ile Avrupa sahnesinde doğmakta olan mutlakiyetçi devletin üstünlüğünü sağlamıştır³³⁵. Ayrıca 1665-1690 tarihleri arasında tüm Fransa'yı kapsayan medeni ve ceza yargılama usulü, ormanların ve nehirlerin yönetimi, gemicilik ve yelkencilik, siyahi kölelerin ticareti gibi çeşitli konuları düzenleyen kanun ve yönetmelikler yayımlanmıştır. Böylece topraklarında yaşayan tüm insanlar için kendisini

³³⁰ Lee, S. J. (1984). *Aspects of European History 1494-1789*. (Second Edition). London&New York: Routledge, s. 93.

³³¹ Erdal, 2010, s. 87.

³³² İnternet: “France and Cardinal Richelieu” (TY). Web: <https://courses.lumenlearning.com/suny-hccc-worldhistory/chapter/france-and-cardinal-richelieu/> adresinden 04.12.2018'de alınmıştır; İnternet: “Cardinal Richelieu” (TY). Web: http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Cardinal_Richelieu adresinden 04.12.2018'de alınmıştır.

³³³ Poggi, G. (1978). *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*. Stanford, California: Stanford University Press, s. 62'den naklen: Church, W. F. (1969). *The Impact of Absolutism in France*. New York, s. 30.

³³⁴ Cajori, 1894, s. 157.

³³⁵ Sander, 2017, s. 101.

daha açık ve zorlayıcı bir şekilde ifade etmek amacıyla esnek, süresiz uzatılabilir ve değiştirilebilir bir araç olan kanunları kullanmıştır. Sonuç olarak, Kralın gücü, sadece bir ayrıcalıklar demeti olarak görülmekten ziyade, daha üniter, soyut ve daha fazla potansiyele sahip hale gelmiştir³³⁶.

XIV. Louis'te iktidar (gücü kullanan kişiye işaret eder, potestas) ve güç (devletin unsuru olarak buyurma gücüne işaret eder, auctoritas) kavramlarının, egemenlik çatısı altında birleştiği görülebilir. Keza güç, kralın fiziksel kişiliğinden ayrılmış ve egemen, kendi içinde bulunduğu gücü, “*iktidar aracılığıyla*” dışarı yaymaya başlamıştır. XIV. Louis'nin fiziksel görünümünün insanlık dışı oranlarla ifade edilmesi ve ona “*Le Roi Soleil (Güneş Kral)*” lakabı takılması da bundandır. Zira Onun tarafından temsil edilen egemenlik, iktidarından bile daha büyük bir güçtür³³⁷. Modern devletin özgün yanı da bu güç ve iktidar birlikteliğinde yatmaktadır. Artık egemenliğin tek meşruiyet kaynağı, “*egemenlik*”in bizatihi kendisidir³³⁸.

Kralın bedeninde cisimleşen egemenlik, ticari kapitalizmin güvenli pazar ihtiyacı; burjuvazinin, egemenliği, aristokrasiden alıp başka birine devrederek kendi iktidarını kurumsallaştırma hedefi³³⁹ ve mutlak monarşilerin sayılarının artması gibi değişen ekonomik, siyasi koşullar nedeniyle başka bir beden arayışına girişmiştir. Tüm bu ihtiyaçlar ulusal ölçekte egemen devletlerin kurulmaya başlamasıyla giderilmiş³⁴⁰ ve egemenlik de ihtiyaç duyduğu bedeni “*ulus*”ta bulmuştur. 1789 Fransız Devrimi³⁴¹ ve özellikle Jean Jacques Rousseau'nun “*genel irade*” kavramının etkisiyle kralın egemenlik mirası, tamamen ulusa devredilmiştir³⁴². Bundan böyle egemenliğin tekliğini yaşatmak üzere tek ulus, tek ülke, (toprak bütünlüğü), tek para birimi, tek maliye ve genellikle tek ulusal dil amaçlanacaktır³⁴³. Bu amaçlara erişmek için ulusal kültür programı, ulusal tarih müfredatı, bayram, kutlamalar ve anmalardan yararlanılmıştır³⁴⁴. Ulus, egemenliğin temel özellikleri olan teklik, üstünlük, mutlaklık, ebedilik ile donatılmış ve modern devletin siyasi

³³⁶ Poggi, 1978, s. 72-74.

³³⁷ Poggi, 1978, s. 72-74.

³³⁸ Mairet, 2005, s. 217-218.

³³⁹ Aksoy, N. D., Arslantaş, H. A. (2010). “Ulus, Ulusçuluk ve Ulus-Devlet”. *Tübar*. XVIII, s. 34.

³⁴⁰ İnternet: Uygun, O. (TY). “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi. Web: http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg20/uygun.pdf adresinden 22.01.2018'de alınmıştır, s. 7.

³⁴¹ Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, md. 3. Bkz.: İnternet: “Declaration of the Rights of Man-1789”. Web: http://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp adresinden 23.01.2019'de alınmıştır.

³⁴² Korkut, L. (2015). “Ulus Devletin Ortaya Çıkışından Günümüze Kadar Kamu Hukukunda Egemenlik Kavramlaştırmaları”. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2 (1), s. 45. “*Fransız devrimi ile beraber ulusu egemenliğin sahibi yapan yeni ideoloji sahneye çıktı*”. Bkz.: İlyas Doğan, s. 111.

³⁴³ Poggi, 2012, s. 114.

³⁴⁴ Bauman, Z. (2013). *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*. (Çev.: İsmail Türkmen). (2. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 197.

meşruiyetinin kaynağı olmuştur³⁴⁵. Batı devletlerinin başta İmparatorluk ve Papalığın gücünü bertaraf ederek kazandıkları egemenlik, XIX. yüzyıla değin yavaş yavaş yerleşmiş³⁴⁶, XVI. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığı şekli hiç değişmeden bugüne gelmemiştir. Bu anlamda iki farklı dönemden söz edilebilir. Birincisi, 1789 Fransız Devrimi'ne kadar olan egemenliğin tek bir kişiye izafe edildiği ve mutlak monarşilerin yaygın olduğu dönemdir. İkinci dönem ise, Fransız Devrimi ile başlamıştır. Bu dönemde Rousseau'nun görüşlerinin de etkisiyle egemenlik, tek bir kişiden alınarak tüm topluma mal edilmiştir³⁴⁷. Egemenliğe atfedilen tek, üstün, mutlak, ebedi sıfatları, birkaç yüzyıl içinde modern ulus devlette somutlaşmıştır.

Modern devletin monist yapısı, doğal olarak diğer “tek”lerle birlikte “tek hukuk sistemi”ni de getirmiştir³⁴⁸. Tüm bunların yanında hem teorik ve hem pratik olarak hukuk, bizatihi bir amaç ve teklife ulaşmada da merkezi bir öneme sahip bir araç işlevi görmüştür. Modern devlet, modern hukuk vasıtasıyla toplumsal düzeni kaynağı olduğu hukuka tabi kılmakta, tüm toplumu bağlayan bölüm, sınıflandırma, tahsisat ve sınırları keskinleştirmektedir³⁴⁹. Böylece modern hukuk sisteminde, norm ve cebir, genel ve özel, değer ve deneyimler bir araya gelmektedir³⁵⁰.

2.2.2. Modern Hukukun Temel Nitelikleri/Varsayımları³⁵¹

2.2.2.1. Modern Devletten Miras: Monizm ve Hukuki Üstünlük

Modern hukukun yüzyıllar içinde evrilip bugüne kadar gelen en belirgin özelliklerinden biri olarak “monist” karakterinden söz edilebilir³⁵². Modern hukukun söz konusu karakteri ona modern devletten miras kalmıştır. Zira modern devlet, doğası gereği

³⁴⁵ Akkaya, 2011, s. 33, 55.

³⁴⁶ Poggi, 2012, s. 113. “Egemenliğin mutlakiyetçi ‘hükümdar’dan alınıp topluma maledilmeye çalışıldığı Büyük İhtilal öncesinin ortamında, toplumun bütününi ‘egemen’ sayıp bireyler ile ‘genel iradenin ifadesi’ olan ‘yasalar’ arasında bir ‘irade bütünlüğü’nün bulunduğunu ortaya koymak, herhalde çağdaş demokrasiye geçişin en parlak anlatılışı olmuştur”. Bkz.: Soysal, M. (2003). “Değişen Egemenlik ve Meşruluk”. *Anayasa Yargısı*. Sayı: 20, Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları: 50, 171-181, s. 172.

³⁴⁷ Erdal, 2010, s. 87; Okandan, R. G. (1959). *Umumi Amme Hukuku Dersleri*. (İkinci Bası). İstanbul: Fakülteler Matbaası, s. 625-628.

³⁴⁸ Yüksel, 2004, s. 111.

³⁴⁹ Baumann, 2013, s. 32.

³⁵⁰ Sheehan, J. J. (2006). “The Problem of Sovereignty in European History”. *American Historical Review*. February, s. 7.

³⁵¹ Modern hukuk, kendinden önceki hukuk sistemlerinden oldukça farklı niteliklere sahiptir. Söz konusu niteliklerin incelenmesi tarihsel anlamda modern dönemde hukukta neyin değiştiğini görmek, olgusal olarak hukukun aldığı biçimi tespit etmek ve felsefi anlamda ise hukukta neyin öne çıktığını idrak etmek açısından oldukça gereklidir.

³⁵² Akkaya, R. (2004). *Küreselleşme Olgusu Karşısında Ulus Sorunu*. İstanbul: Legal Yayıncılık, s. 57-59.

monisttir³⁵³. Yani egemen olduğu topraklar üzerinde münhasıran yasa ve yargılama yapma yetkisi ile ceza tekeline elinde barındırmakta³⁵⁴, kendisinden başka herhangi bir aktöre söz hakkı tanımamaktadır. Oysa XVII. yüzyıla kadar halk kaynaklı örf-adet hukuku, Tanrı kaynaklı ilahi hukuk ve kral kaynaklı pozitif hukuk arasındaki ayrım belirgin değildir. Özünde evrenin yaratıcısının iradesine dayandırılmış gelenek ve halktan kaynaklanan hukuk, hala büyük bir düzenin parçasıdır³⁵⁵. Fakat modern devlet kendinden önceki devletlerin karşı karşıya olduğu özerk merkezler arasındaki çatışmayı kendi lehine çözmüş ve tüm karar verme yetkilerini münhasır olarak kendinde toplama başarısını göstermiştir. Böylece egemenliği kurumsallaşmış ve “*monist*” bir hukuk düzeni tesis edilebilmiştir³⁵⁶. Modern devlet, gelişen kapitalizm ile birlikte merkeziyetçi devlet yapısı ve bu yapı içinde keyfilikten uzaklaşmış, daha homojen ve bütünleşik bir hukuk sistemine ihtiyaç duymuş bu amaçla ulusal düzeyde iç hukuk birliğinin sağlanmasına çalışmıştır³⁵⁷.

Modern hukukun bu niteliği Roberto Unger’un, üçlü hukuk sınıflandırmasında da göze çarpmaktadır. Unger tarihi olarak en eski hukuk sisteminin, “*geleneksel hukuk*” olduğunu ve “*geleneksel hukuk*”un, resmi, kamusal ya da pozitif olmadığını ifade etmiştir. Bu hukuk sisteminde, bir gruptaki bireyler, ne tür bir davranışın uygun ve arzu edilebilir olduğuna dair birbirleriyle etkileşime girmekte ve herkesin ortak beklentisiyle uyulması gereken kurallar belirlenmektedir. Hukuki düzenleme yapmakla görevlendirilmiş ayrı bir organ yoktur. Grup bir bütün olarak uygun davranış standartları ve gelenekler hakkında anlayış geliştirmektedir. İkinci hukuk sistemi olan “*bürokratik hukuk*”ta toplumdaki gücün çoğuna sahip merkezi bir otorite tarafından belirlenmiş ve yürürlüğe konulmuş açık hukuk kuralları vardır. Kanun toplum tarafından kendiliğinden üretilmemekte; devlet tarafından konulmaktadır. Son hukuk sistemi ise Unger tarafından “*kanuni düzen*” olarak adlandırılmıştır. Bu hukuk sisteminde de kuralları koyan ve uygulayan merkezi bir otorite vardır. Ayrıca hukuk, genel, özerk, kamusal ve müspet bir niteliğe sahiptir. Vatandaşların kanun önünde eşit olduğu varsayılmaktadır. Bu sistemin bürokratik hukuk sisteminden farkı, bürokratik hukukta hukukun kapsamını büyük ölçüde kısıtlayabilecek gelenek, ahlak, din kuralları gibi düzenlemelerin

³⁵³ Poggi’nin gözlemlediği gibi, “*modern devletler doğası gereği, monisttir*”. Bkz.: Poggi, 2012, s. 114.

³⁵⁴ Akkaya, 2004, s. 57-59.

³⁵⁵ Koçak, M. (2006). *Batı’da ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik (Eski Kavramlar-Yeni Anlamlar)*. Ankara: Seçkin, s. 51-53.

³⁵⁶ Jayasuriya, K. (1999). “Globalization, Law, and the Transformation of Sovereignty: The Emergence of Global Regulatory Governance”. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. Vol.: 6, Issue: 2, 425-455, s. 426, 437.

³⁵⁷ Özsunay, E. (1981). *Medeni Hukuka Giriş*. (Gözden Geçirilmiş 4. Bası). İstanbul: Güryay Matbaası, s. 124-125.

bulunmasıdır. Oysa kanuni düzen sisteminde gelenek, ahlak ve din kuralları gibi pozitif hukuk dışındaki kuralların pozitif hukuku kısıtlama aracı olma özelliği reddedilmiştir. Kanuni düzen bu nedenle özerktir. Kanun koymada genellik ideali ve hukukun uygulanmasında tek biçimliliğe özel bir önem verilmektedir. Yani hukuk kurallarının herkese yöneltilmesi ve kişisel, sınıfsal ya da dini inanç gibi durumlara bakılmaksızın uygulanması beklenmektedir³⁵⁸. Unger tarafından yapılan bu sınıflandırmada modern hukuk, kanuni düzen sistemi kapsamında değerlendirilebilir.

Modern hukukun monist karakteriyle ilintili bir diğer niteliği, bilinçli ya da amaçlı insan etkinliğinin yani egemenin bir ürünü olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Modern hukukun meşruiyetinin, Tanrısal veya doğaüstü hakikatlerden gelmediği kabul edilmektedir. Hukuk, kendi meşruiyetini kendi ilkelerinden ve tutarlılığından alan ve kendi ihdas ettiği kurumların işletilmesi veya uygulanmasıyla yine kendisini meydana getirerek güvenliği sağlayan bir sistem olarak algılanmaktadır³⁵⁹. Oysa modern öncesi dönemde hukukun kaynağı olarak doğa ve Tanrı gibi metafizik kavramlar kabul edilmiştir. Modern hukuktan önce hükümdarlar, doğal, dini³⁶⁰ ve geleneksel hukukla bağlı kılınmıştır. Bu hukuk kaynakları aynı zamanda hükümdar tarafından çıkarılan pozitif yasalara sınır koymakta ve onları kontrol altına almaktadır. Üç hukuk da hükümdarların erişemeyeceği üstün kaynaklardan gelmektedir³⁶¹. Fakat modern devletin inşa ettiği hukuk düzeninde, egemen tarafından çıkarılan kanunu sınırlandıran ya da kontrol altına alan başka hukuk kuralı ya da ilke yoktur. Önemli olan kanunun usulüne uygun çıkarılıp çıkarılmadığı başka bir deyişle geçerli olup olmadığıdır. Bu yönüyle hukuk, aslında kendisinden başka kaynağa ihtiyaç duymayan üstün, mutlak ve ebedi niteliktedir.

Egemenlik denildiğinde ilk akla gelen düşünürler Hukuki Pozitivizm akımının İngiliz temsilcisi olan analitik hukuk teorisinin³⁶² savunucularından Jeremy Bentham (1748-1832) ve Austin (1790-1859)'dir.

³⁵⁸ Unger, R. M. (1977). *Law in Modern Society: Toward A Criticism of Social Theory*. New York: Free Press, s. 50-54.

³⁵⁹ İnternet: Tabanoğlu, H. S. (TY). "Postmodernizm ve Hukuk Boyutları Arası Bir Geçişe Yaklaşım Denemesi". Web: <http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerI/82.pdf> adresinden 22.01.2019'da alınmıştır, s. 449.

³⁶⁰ İncil, gücün kaynağı olarak görülmektedir. Bu yüzden İncil'in kendisine güç tahsis ettiğine inanılan kral/imparator tarafından konulan kanun da ulvi ve insanlık dışı nitelikleri haizdir. Bu yüzden kanun, İncil ve Hristiyan doktrinleriyle uyumlu olmalıdır. Bkz.: Ullman, W. (2008). *Law and Politics in the Middle Ages An Introduction to the Sources of Medieval Political Ideas*. (Digitally printed version). Cambridge University Press, s. 47, 48.

³⁶¹ Tamanaha, 2004, s. 28.

³⁶² Teorinin "analitik" olarak nitelendirilmesinin nedeni, bir hukuk sistemini belirli bir zamanda var olduğu şekliyle ele alması ve bu sistemin sahip olduğu temel kavramları çözümlemesidir. Bu çözümlenmede ahlak ve

2.2.2.1.1. “Hukuk, Egemen Güç Tarafından Konulan veya Benimsenen ve Egemen Gücün Etkinlik Alanındaki Kişilerin Davranışlarını Düzenleyen Kurallar Bütünüdür”³⁶³: Bentham

“İnsan doğası haz ve ıstırapın hakimiyetindedir. İnsan onlara fikirlerini, kararlarını ve hayatındaki tüm azmini borçludur...İnsan sadece haz arar ve ıstıraptan kaçınır...Bu sonsuz ve dayanılmaz duygular ahlak felsefecisinin ve hukukçunun çalışmalarında en çok yer alan konu olmalıdır”³⁶⁴.

Bu sözler Bentham’a aittir. O, hazcı (hedonist)/faydacı (pragmatist) bir ahlak sistemine inanmaktadır. Ona göre fayda, kötülüğü önlemeyi ya da iyiliği arttırmayı ifade etmektedir. Kötülük, ıstırap veya ıstırap nedeni iken; iyilik, haz ya da haz nedenidir. Bir bireyin faydasına olan, mutluluğunu arttırmak; bir toplumun faydasına olan ise onu oluşturan bireylerin mutluluğunu arttırmaktır³⁶⁵. Bentham’a göre hazlar arasında nitelik farkı yoktur, hazlar nicelik bakımından ölçülmelidir³⁶⁶. Bu çerçevede Bentham insan eyleminin, hazı arttırıp, ıstırapı aza indirgemesine bakılarak, eylemin ahlaki açıdan doğru ya da yanlış olarak sınıflandırılabileceğini savunmuştur. O, gözleme dayanmayan bir ahlak sistemini şüpheyle karşılamıştır. Ona göre gözlem her zaman için geçerli ahlak ilkelerine erişmeyi mümkün kılmaktadır³⁶⁷. Doğa bilimlerinde geçerli olan Baconcu yöntemeye dayalı “deney yapılsın” ifadesi, Bentham’ın için “gözlem yapılsın”dır. Deney, doğa felsefesi için neyse, gözlem

din kurallarına değil, bir egemen (devlet) tarafından yaratılmış hukuk kurallarına gönderme yapılmaktadır. Bkz.: Keeton, G. W. (1930). *The Elementary Principles of Jurisprudence*. London: A. & C. Black Ltd., s. 4. Analitik hukuk teorisine değerli katkılar sunan düşünürlerden biri, David Hume’dur. “Yararcı teori” ilk defa Onun tarafından 1739 yılında ortaya atılmıştır. Hume, insanların, toplum sayesinde eksikliklerini gidererek; diğer canlılarla eşit hale geldiğini ve hatta onlara karşı üstünlük elde ettiğini savunmuştur. Bu yüzden insanlar; toplumsal kurallara sadece zorunda oldukları için değil, kendi çıkarları için uymaktadır. Ayrıca Hume, gerçekliğe insan aklının doğuştan getirdiği bilgi sayesinde ulaşılabileceğini savunan rasyonalistleri eleştirmiş; bilgiye ancak duyular aracılığıyla ve deney yoluyla ulaşılabileceğini ileri sürmüştür. Bkz.: Hume, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. (Çev.: Ergün Baylan). Ankara: Bilge Su Yayınları, s. 325. Hume, deney ve gözleme dayanan “olan” ve salt akılla ulaşılabilen “olması gereken”i ayırmış ve doğal hukukun, doğanın incelenmesiyle yani “olan”ın ortaya konulmasıyla, “olması gereken”e ulaşılabileceği savını çürütmüştür. Zira “olması gereken”, “olan”dan çıkarılamaz. Onun bu eleştirisi, doğal hukuk açısından yıkıcı etkilere ve Hukuki Pozitivizm açısından sağlam bir dayanak kurulabilmesine sebep olmuştur. Bkz.: Uzun, E. (2003). “İngiliz Analitik Hukuk Teorisi ve John Austin”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003/2, s. 4. Hume’un ampirizmi, faydacılığın kurucusu olarak kabul edilen Jeremy Bentham tarafından miras alınmıştır. Bkz.: Wacks, R. (2014). *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*. (Çev.: Engin Arıkan). İstanbul: Tekin Yayınevi, s. 18.

³⁶³ Bentham, J. (1970). *Of Law in General*. H. L. A. Hart (Ed.). London: The Athlone Press, s. 17; Bentham, J. (1945). *Limits Of Jurisprudence Defined Being Part Two Of An Introduction To The Principles Of Morals And Legislation*. (Introduction by Charles Warren Everett). New York: Columbia University Press, s. 88.

³⁶⁴ Bentham, J. (1894). *Theory of Legislation*. (Translated from French of Etienne Dumont by Richard Hildreth Trübner). London, s. 2.

³⁶⁵ Bentham, 1894, s. 2.

³⁶⁶ Bentham, J. (2000). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Kitchener: Batoche Books, s. 31-34.

³⁶⁷ Güriz, A. (2009). *Hukuk Felsefesi*. (8. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 241.

Onun ahlak felsefecisi için odur. Bu yüzden Bentham insan davranışlarını gözlemlenebilen duygular olan haz ve ıstırap açısından incelemiş ve teorisini bu incelemeye dayandırmıştır³⁶⁸. Fakat Bentham fayda ilkesinin doğruluğunun kesin olarak ispatlanamayacağını ileri sürmüştür. Ona göre, her şeyi ispatlamak için kullanılan bir ilkenin kendisinin ispatlanması gereksiz olduğu kadar imkansızdır³⁶⁹.

Faydacı bir ahlak felsefesi ile yaptığı katkılar yanında Bentham, analitik hukuk teorisi ile hukuk felsefesi için de önemli bir figür olmuştur. Aydınlanmanın ruhundan etkilenen düşünür, Kıta Avrupası Hukukunu aklın soğuk ışığına maruz bırakma arayışında olmuş ve pozitif hukuk dışındaki kuralları doğası itibariyle bulanık ve şüpheli görmüştür³⁷⁰. Doğal hukuk teorisinin Avrupa’da dikkat çekici bir egemenliğe sahip olduğu dönemde yaşayan Bentham, kendi sistemini kurarken öncelikle bu teoriyi eleştirmekle işe başlamıştır³⁷¹. Zira Ona göre hukuk, egemenin egemenliği altındaki kişi ya da sınıfların davranışlarına ilişkin iradesini gösteren kurallar bütünüdür³⁷². Doğal hukuk, doğal haklar ve sosyal sözleşme ise sadece kurgudur. Doğal hukukçu Hobbes Leviathan’da tüm siyasi toplum, insanlar ve egemen arasında yapılan iddialı bir sözleşmeye dayandırmıştır. Bu sözleşmeyle insanlar kötülükten başka bir şey üretmeyen doğal özgürlüklerinden feragat etmiş ve tüm gücü prensin eline bırakmıştır. Muhafız tüm iradeler onun içinde birleşmiş ya da onun tarafından imha edilmiştir. Bu sisteme göre prens, ancak Tanrı’ya karşı günah işleyebilir, bütün eylemleri halkın genel rızasıyla gerçekleştiği için insana karşı günah işleyemez. Locke ise prens ve halk arasında yapılan sözleşmenin egemenliğin temeli olduğunu belirtmiştir. Fakat Locke’un teorisinde prens, yasalara göre ve kamu yararına hükmetmek için bir sorumluluk üstlenmekte; halk, prens, tacı aldığı koşullara sadık kaldığı sürece ona itaat etmektedir. Rousseau ise prens ve halk arasındaki karşılıklı sözleşme fikrini reddederek, herkesi bağlayan bir sosyal sözleşme kurgusu geliştirmiştir. Bu üç teori de devleti bir kurguyla başlatmaktadır. Üstelik bu kurgu, sadece yazarların hayal ürünüdür; tarihsel bir gerçekliği yoktur. Bu yüzden Bentham’a göre insanlığı bir kurguyla mutlu etme fikri, çocukçadır.

³⁶⁸ Bowring, J. (1984). “Introduction”. In Jeremy Bentham, *Deontology or, The Science of Morality: In Which the Harmony and Co-incident of Duty and Self-interest, Virtue and Felicity, Prudence and Benevolence*. (Arranged and Edited by John Bowring). Vol.: 1. London: Longman, Rees, Orme, Browne, Green, and Longman, s. 4.

³⁶⁹ Bentham, 2000, s. 16.

³⁷⁰ Wacks, 2014, s. 20.

³⁷¹ Güriz, 2009, s. 243.

³⁷² Bentham, 1945, s. 88.

Gerçek siyasi bağ, egemenlik ile kurulmaktadır. Ayrıca pozitif hukuk düzeninin tanıdığı haklardan başka haktan söz edilemez³⁷³.

Bentham'a göre devlet, toplumun mutluluğunu hedeflemelidir. Bu yüzden hak ve yükümlülüklerin dağıtımında mutluluğu en üst seviyeye çıkarmak için geçimi sağlamalı, refah yaratmalı, eşitliği gerçekleştirmeli ve güvenliği temin etmelidir. Bu dört amaç arasında en önemli olan ise güvenliğin teminidir. Zira diğer amaçlar ancak güvenlik temin edilebilirse gerçekleştirilebilecektir. Devletin üzerine düşen bu görevler aynı zamanda devlete itaatin de nedenidir çünkü devlet olmaksızın insanlar mülkiyet hakkına sahip olamaz ve mutluluğun en önemli şartlarından birisi olan güvenlik sağlanamaz. Başka bir deyişle devlete itaatin gerçek nedeni menfaattir³⁷⁴.

Son olarak Bentham, hukuka uyulmadığı takdirde ceza ve mükafatın yaptırım olarak kullanılabileceğini ileri sürmüştür³⁷⁵. Bu yaklaşım Bentham'ın hazcı ahlak teorisinde insan davranışlarını haz ve ıstırap duygularının belirlediğini kabul etmesinden kaynaklanmaktadır³⁷⁶. Tüm bu önemli görüşlerinin yanında belki de Bentham'ın en önemli özelliği, düşüncelerinin Austin'e miras kalmış olmasıdır³⁷⁷.

2.2.2.1.2. “Hukuk, Egemenin Yaptırım Tehdidi İçeren Emridir”: Austin

Austin, analitik hukuk teorisi ile “*Hukuki Pozitivizm*”i sistematik olarak ilk ortaya koyan hukuk felsefecilerinden biri olarak kabul edilmektedir³⁷⁸. O, olması gereken hukuk veya ideal hukuk üzerine yoğunlaşan, hukuku ahlaki bir perspektiften ele alan doğal hukuk akımına karşı çıkmıştır. Pozitif hukuka dair görüşlerini doğal hukukçu yaklaşıma sahip Blackstone ve St. Thomas Aquinas'a karşı geliştirmiştir³⁷⁹. Bu; onun, hukuku, bireysel değer ve yönlendirmelerden arındırarak, hukuka bilimsel bir kimlik kazandırma arayışı içine girdiğini göstermektedir³⁸⁰. Austin, hukuk ile ahlakın alanlarını ayırarak (hukuku olması gerekenden ayırarak) doğal hukuka ilk defa sistematik bir alternatif getirmiştir. Hukukun kaynağını Tanrı olmaktan çıkarmış ve dönemin de etkisiyle insan yapımı hukuk anlayışı üzerine kurulu pozitif hukuk anlayışını ileri sürmüştür. Bugün hukuk öğrenimi, Austin'in

³⁷³ Bentham, 1894, s. 72-74, 84, 85.

³⁷⁴ Bentham, 1894, s. 95, 96, 98.

³⁷⁵ Bentham, 1945, s. 224, 225.

³⁷⁶ Güriz, 2009, s. 246.

³⁷⁷ Güriz, 2009, s. 278.

³⁷⁸ Anleu, S. L. R. (2000). *Law and Social Change*. SAGE Publications Ltd, s. 6.

³⁷⁹ Yükselbaba, Ü. (2015). “Eserin Türkçe Baskısına Sunuş” John Austin. *Hukukun Belirlenmiş Alanı*. (Çev.: Ülker Yükselbaba, Saim Üye, Umut Koloş). İstanbul: Tekin Yayınevi, s. XIX.

³⁸⁰ Anleu, 2000, s. 6.

hukukun içsel doğası üzerine yaptığı çalışmaları temel almaktadır; teoride ve pratikte bu tartışmalar sürekli kendini yenilemektedir³⁸¹.

Austin, “*Hukukun Belirlenmiş Alanı*” adlı kitabıyla Hukuki Pozitivizmi sistemli bir kurama, hukuku ise egemenin yaptırım tehdidi içeren emrine dönüştürmüştür³⁸². Kitabının “*İzleyen Altı Dersin Amacı ve Yöntemi*” başlıklı kısımda, hukuk biliminin konusunu pozitif hukukla sınırlamıştır. Ona göre yasa, siyaseten üstün olanların siyaseten altta olanlar için yaptığıdır. Başka bir deyişle, yasa, egemenin yaptırım tehdidi içeren emridir. Fakat pozitif hukuku benzetildiği hatta bazen karıştırıldığı diğer kavramlardan ayırt etmek için hukuk biliminin alanı belirlenmelidir. Bu noktada Austin’e göre hukuk, Tanrı’nın insana koyduğu ve insanın insana koyduğu yasaları kapsamaktadır. Austin, Tanrı’nın insana koyduğu yasaları, “*doğanın yasaları*” veya “*doğal hukuk*” olarak adlanmıştır. İnsanın insana koyduğu yasaları ise ikiye ayırmış ve siyaseten üstün olanlar tarafından konulanları “*pozitif hukuk*”; siyaseten üstün olmayanlar tarafından konulanları ise “*pozitif ahlak*” olarak isimlendirmiştir. Pozitif ahlakın içine şeref yasası, moda yasası ve uluslararası hukuku da eklemiş ve bunları “*uygun olmayan bir şekilde yasalar*” olarak nitelendirmiştir. Austin’e göre pozitif hukuk ve pozitif ahlak, Tanrı’nın yasalarından ayrılmalıdır. Bu sebeple bu iki kavrama da “*pozitif*” sıfatını eklemiştir. “*Pozitif*” sıfatı, onların beşerî kaynaklardan geldiğine işaret etmektedir. Hukuk ve ahlak terimlerindeki farklılık, bu iki kavramın vücut bulduğu beşerî kaynakların farklılığından kaynaklanmaktadır³⁸³.

Austin’e göre pozitif hukuk, doğal hukuk ve pozitif ahlaktan “*egemen*”in emri olması hasebiyle ayrılmaktadır. Pozitif hukuk, kişi veya kişilerden oluşan egemen bir yapı tarafından, egemen olunan bağımsız siyasi toplumun üyesi ya da üyelerine yönelik olarak konulmaktadır. Pozitif hukuktaki her yasa veya kural, bir emir içermektedir. Ayrıca her hak, pozitif hukukun ürünüdür. Bir kişi, kendisine hak tanıyamaz, ancak kendisine ödev yükleyebilir. Sadece egemen, kişilere hak tanıyabilir³⁸⁴.

Austin’in egemenlik doktrininde, tebaanın itaat alışkanlığının tamamlayıcısı, kendisine itaat edilen egemenin başkasına karşı bir itaat alışkanlığının olmamasıdır. Egemen, tebaası için yasa yapmakta ve kendini hukuk dışında konumlandırmaktadır. Onun

³⁸¹ Özcan, M. T. (2015). “Önsöz”. John Austin. *Hukukun Belirlenmiş Alanı*. (Çev.: Ülker Yükselbaba, Saim Üye, Umut Koloş). İstanbul: Tekin Yayınevi, s. XIX-XX, XXIII.

³⁸² Şahin Ceylan, Ş. (2012). “Egemene Reddiye: Hart’ın Austin Eleştirisi”. *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Sayı: 1, s. 27.

³⁸³ Austin, J. (2015). *Hukukun Belirlenmiş Alanı*. (Çev.: Ülker Yükselbaba, Saim Üye, Umut Koloş). İstanbul: Tekin Yayınevi, s. 27-28, 107.

³⁸⁴ Austin, 2015, s. 36-39, 186.

yasama yetkisinin sınırları yoktur. Keza tanımı gereği egemen, yasal olarak sınırsız güce sahiptir. Bir otoritenin alışkanlıkla itaat ettiği başka bir otorite varsa ve bu ikinci otorite birinciyi yasal olarak sınırlandırıyor itaat eden ve yasayla sınırlanan otorite artık egemen olarak nitelenemez. Başka bir deyişle egemenin, başka hiçbir kanun koyucunun emirlerine uyması söz konusu olamayacağı için yasama yetkisinin bir sınırı da yoktur³⁸⁵.

Austin'in bir hukuk sisteminin zorunlu unsurlarından ilki saydığı egemen, kendisine benzeyen bir üste itaat etme alışkanlığı olmayan ve toplumun çoğunluğunun kendisine karşı itaat etmeye dair alışkanlık geliştirdiği kişi ya da gruptur. Buradaki toplum, siyasal ve bağımsızdır zira belirli ve ortak bir üste itaat etmeye dair alışkanlık taşımaktadır. Diğer bir deyişle Austin'e göre egemenin varlığı için biri olumlu biri olumsuz olmak üzere iki şart aynı anda gerçekleşmelidir. Siyasal ve bağımsız bir toplum, egemene itaat alışkanlığı geliştirmiş olmalı ve egemen, herhangi bir kişiye alışkanlıkla itaat etmemelidir. Toplumun üyelerinin genelinin bir üste itaatleri, geçici ise veya alışkanlık haline gelmemişse egemenlikten söz edilemeyecektir Keza itaat alışkanlığının toplum üyelerinin çoğunluğu tarafından gösterilmesi gerekir, yani çok küçük bir kesimin itaat alışkanlığı halinde egemenlik vücut bulmayacaktır. Ayrıca her siyasi toplumda tebaanın, egemene karşı kısmen dini, kısmen hukuki ve kısmen ahlaki yükümlülükleri vardır. Egemenin ise kendi tebaasına karşı dini ve ahlaki yükümlülükleri olmakla birlikte hukuki yükümlülükleri yoktur, keza hukuki yükümlülükleri kendisi koymaktadır. Yani egemen, yasal olarak sınırlandırılmaz. Bu yönleriyle egemen, kendi bağımsız toplumunun pozitif hukuku anlamında ne hukukidir ne hukuka aykırıdır. Çünkü eğer olsaydı kendisinin veya başka bir egemenin çıkardığı bir yasa itibariyle hukuki veya hukuka aykırı da olabilirdi. Oysa bir yasa nedeniyle hukuki olması saçma, hukuka aykırı olması egemenlik varsayımına tezattır³⁸⁶.

Austin'in bir hukuk sisteminin zorunlu unsurlarından ikincisi saydığı emir, rasyonel bir varlık tarafından, başka bir rasyonel varlığın yapması ya da sakınması gerekenler olarak tasarlanan bir isteği, isteğin yerine getirilmemesi halinde maruz kalınacak bir kötülüğü, sözcükler ya da başka işaretlerle istek ifadesi veya imasını kapsamaktadır. Emir, diğer arzu ifadelerinden, arzunun ifade ediş tarzıyla değil, emri veren tarafın arzusunun dikkate alınmaması halinde bir kötülük yapma veya acı verme tehdidi içermesiyle ayrılmaktadır. Emir verildiğinde emrin muhatabı olan taraf, emri yerine getirme ödevi altına girmektedir.

³⁸⁵ Austin, 2015, s. 159.

³⁸⁶ Austin, 2015, s. 139-142, 198, 217, 223.

Emre uyulmadığı takdirde karşılaşılabilecek kötülük ise, yaptırımdır. Bu yönüyle emir, ödev ve yaptırım bağlı kavramlardır³⁸⁷.

Austin'e göre her ne kadar örf ve adet hukuku hayranları aksini ileri sürse de örf ve adet hukuku, emir dolayısıyla pozitif yasa değildir. Örf ve adet hukuku, ancak görevli yargıçların kararlarıyla ya da egemen tarafından yasa olarak düzenlendiğinde pozitif hukuka dönüşecektir³⁸⁸.

Sonuç olarak Austin, hukuk biliminin esas konusunun pozitif hukuk olduğunu ve pozitif hukukun, egemen ve emir olmak üzere iki temel unsurdan oluştuğunu ifade etmiştir. Özetle Austin, egemeni hukukun tek kaynağı olarak görmüş ve hukuku, yaptırım tehdidi içeren emirle sınırlandırmıştır.

2.2.2.2. Monizm İlkesinin Yansıması Olarak Pozitivizm ve Hukuki Belirlilik

Modern devlet ve hukukun monist yapısı, belirlilik sağlamanın yollarından biridir. Zira düalist, çoğul ya da çoklu bir devlet ve hukuk sisteminde çelişki ve çatışma dolayısıyla belirsizlik kaçınılmazdır. Oysa monizm, çatışma ve çelişkiyi ortadan kaldırmakta; sistemin kendisine bir bütünlük ve belirlilik kazandırmaktadır³⁸⁹. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, hukuk da dahil olmak üzere hemen bütün bilimlere etkisi altına alan pozitivizm³⁹⁰, işte bu monist yapıyla tam bir uyum içindedir. Monizm ve pozitivizm belirliliği sağlama yolunda kol kola ilerlemektedir. İkisinin de topluma düzen, kesinlik, belirlilik ve akıl getireceğine inanılmaktadır³⁹¹. Pozitivizm ahlak, doğruluk, adalet, özgürlük, ruh ya da Tanrı gibi soyut niteliği haiz kavramları bilimin dışına atmaktadır. Ayrıca kendinden önceki bilgi edinme yolları olan metafizik ve teolojinin müstahkem konumlarını sarsan pozitivizm³⁹², kendini tek ve evrensel bilgi edinme yolu olarak sunmuştur³⁹³. Hukuk teorisi ile

³⁸⁷ Austin, 2015, s. 36-39.

³⁸⁸ Austin, 2015, s. 48, 49.

³⁸⁹ Gragl, P. (2018). *Legal Monism Law, Philosophy, and Politics*. UK: Oxford University Press, s. vii, 16.

³⁹⁰ Keyman, S. (1981). *Hukuka Giriş ve Metodoloji*. Ankara: Doruk Yayınları, s. 20. Dilcher, G. (1974). "Bilimsel Metot ve Siyasal Karar Aracı Olarak Hukuki Pozitivizm". (Çev.: Ahmet Mumcu). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 31, Sayı: 1, s. 474. Toplum bilimlerinde pozitivizm, Auguste Comte ile başlamıştır. Yüzyılın son çeyreğinde Comte'un alt üst olan toplumsal ve ahlaki koşulların yerine yenilerinin bir an önce konulması ve yeni bir inanç sistemi kurulmasına dair fikirleri destek görmeye başlamıştır. Bkz.: Fındıkoğlu, Z. F. (1962). *Auguste Comte ve Ahmet Rıza*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, s. 10. Comte, insan düşüncesinin gelişimini teolojik, metafizik ve pozitivist evreler olmak üzere üçe ayırmıştır. Teolojik evreden metafizik evreye oradan da pozitivist evreye geçilecektir. Doğa bilimlerdeki yöntemin benimsendiği bu evre, kalcıdır. Bkz.: Comte, A. (2009). *A General View of Positivism*. Cambridge University Press, s. 34-35. XIX.

³⁹¹ Demirdal, M. B. (2014). "Ronald Dworkin'in Hukuk Teorisi Işığında Yargıçların Rolü". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: XVIII, No.: 3-4, s. 790.

³⁹² Comte, 2009, s. 30, 31.

³⁹³ Benton/Craib, 2012, s. 38-44.

uygulamasındaki etkisini günümüze kadar sürdüren ve temel özelliği inceleme konusu olarak sadece yürürlükteki hukuku kabul etmek olan Hukuki Pozitivizm³⁹⁴ ise hukukun insanların yaptığı kanunlardan bağımsız olarak var olduğu görüşünü reddetmiştir³⁹⁵. Bu, toplumsal sistem içindeki hukuki kavramlar, kurallar ve kurumları ele alıp inceleyecek bir hukuk bilimi kurulabileceği inancını güçlendirmiştir. O halde hukuk biliminin inceleme konusu, zaman ve yer bakımından belirlenebilen bir olgu olmalıdır. Hukuk alanında bu nitelikteki tek olgu, modern devlet tarafından çıkarılan müspet (pozitif) kanunlardır. Diğer tüm ilke, kural ya da metafizik iddialar gözlem yolu ile incelenmeye elverişli olmadığı için hukuktan dışlanmış ve sadece pozitif hukukun varlığı ya da gerçekliği kabul edilerek teklik vurgulanmıştır³⁹⁶.

Yazılı kültür, hukukun daha fazla kitleye daha büyük bir açıklıkla ulaşmasını sağlamıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren resepsiyon ve kodifikasyon hareketleri³⁹⁷, hukuk gündemi ve kültüründe yaygınlaşmış³⁹⁸ ve toplumun temel ihtiyacının yeknesak, rasyonel bir kanunlaştırma/kodifikasyon olduğu inancı kabul görmüştür. Örneğin Fransa’da Tefsirci Okul’un etkisiyle Code Napoléon’un (Medeni Kanun) yapımına başlanmış ve bu Kanun, sadece medeni kanun olmaktan çok öte bir anlam taşımıştır³⁹⁹. Zira kanunlaştırma hareketlerinin temel nedeni, belirli bir toprak parçası üzerinde birliği ve kesinliği sağlamaktır⁴⁰⁰. Kanunlaştırma hareketinin ortaya çıktığı dönemlerde bu işlev daha çok ön plana çıkmış ve çıkarılan kanunların tartışılması engellenmiştir⁴⁰¹. Tefsirci Okul’un tanınmış temsilcilerinden Bugnet, yargıcın hukuk yapma yetkisini açıkça kısıtlayan Code Napoleon⁴⁰² için “*Ben, Medenî Hukuku tanımıyorum. Yalnız Code Napoleon’u okutuyorum*” demiş; Demolombe ise “*Her şeyden evvel metinler!*” diye haykırmıştır. Laurent ise hakimlerin

³⁹⁴ Keyman, S. (1978). “Hukuki Pozitivizm”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 35 Sayı: 1, s. 19-20. Hukuki Pozitivizm akımı, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde farklı gelişim göstermiştir. Zira felsefi düşünce, içinde yoğrulduğu ülkenin siyasi şartları ve o dönem mevcut ideolojik akımlarla ilgilidir. Bu yüzden Hukuki Pozitivizm akımı da bu üç ülkede değişik ele alınmıştır. Bkz.: Güriz, 2009, s. 275.

³⁹⁵ Wacks, 2014, s. 18.

³⁹⁶ Keyman, 1978, s. 22. Bu kabul, hem hukuku dinin etkisinden kurtararak laikleştirmiş hem de çok odaklı olmaktan kurtararak merkezileştirmiştir. Bkz.: Akkaya Kia, 2011, s. 63’den naklen: Chevallier, J.J. (2004). *L’Etat postmodern*. (2.ed.). Paris: LGDJ, s. 86-87.

³⁹⁷ Detaylı bilgi için Bkz.: Can, C. (2012). *Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi*. İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 86-104.

³⁹⁸ Kuru, G. (2016). “Thibaut ve Savigny’de Resepsiyon ve Kodifikasyon Hareketleri”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 22, Sayı: 1, 201-208, s. 201.

³⁹⁹ Üskül Engin, Z. Ö. (2019). “Olan Hukuk-Olmayan Hukuk”. *Hukuk Felsefesi Sosyolojisi Arkivi*, Cilt: 23, s. 156.

⁴⁰⁰ Güriz, 2013, s. 144.

⁴⁰¹ Üskül Engin, 2019, s. 156.

⁴⁰² Code Napoleon, md. 4 ve 5. Bkz.: *The Code Napoleon or the French Civil Code* (1827). (Literally Translated from the Original and Official Edition Published at Paris, in 1804). London: William Benning.

rolünün artık hukuk yapmak değil, yorum yapmak olduğunu ifade etmiştir. Zira hukuk, zaten yapılmıştır. Artık belirsizlik yoktur. Hukuk resmi metinlerdir⁴⁰³.

Kodifikasyon hareketiyle birlikte Avrupa'daki hukukçular, hukukun birincil derecede önemli ve geçerli kaynağının pozitif hukuk ya da kodlar olduğu konusunda fikir birliğine ulaşmıştır. Pozitif hukuk, herhangi bir boşluk bırakmadan hukukun tümünü kapsamakta ve hukuki her sorunun çözümü kodlarda bulunabilmektedir⁴⁰⁴. Başka bir deyişle en zor ve tartışmalı sorunlar için bile mevzuatta “*doğru cevaplar*”ın bulunabileceği inancı hakimdir. Pozitif hukukta, boşluk ya da belirsizlik yoktur. Bu inanç, indirgeme, analoji, emsal ve bilimsel yönetime dayalı bir yöntem kullanılarak “*doğru yorumlama*”nın keşfedebileceğini de kapsamaktadır. Bu aslında hukuk sisteminin, normatif olarak kapalı olduğu anlamına gelmektedir. Normatif kapalılık, sadece hukuk sisteminin öğelerine hukukilik kazandırma ve onları böylelikle öğeleri haline getirmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle, hukuk sürekli devinim halinde bulunmakta, kendini yeniden üretmektedir. Hukuka ilişkin hiçbir olayın normatifliğini çevreden almamaktadır⁴⁰⁵.

Pozitif hukuk birincil önemde, örf-adet kuralları ile yargı kararları ikincil önemde görülmüş ve gerçek bir geçerliliğe sahip olmayan kaynaklar olarak kabul edilmiştir. Başka bir deyişle modern tarihte, örf-adet kurallarının (sözlü gelenek) pozitif hukukla onaylanması gündeme gelmişken; modern öncesi dönemde bunun tam tersi yani pozitif hukukun örf-adet kurallarıyla onaylanması gerekmektedir⁴⁰⁶. Normatif karakter kazanan pozitif hukukta keyfiliğe ve şahsiliğe yer kalmadığı varsayılmıştır⁴⁰⁷.

İlk ortaya çıktığı XIX. yüzyıldan bugüne Hukuki Pozitivizm, değişik yorumların konusu olmaktan kurtulamamıştır. Hukuki Pozitivizmi anlamlandırmada oldukça sık rastlanan bir yaklaşım, doğal hukukçu olmayan veya doğal hukuku reddeden tüm teorilerin bu başlık altında değerlendirilmesidir. Bir diğer yaklaşım ise, değere kendi kapsamında yer vermeyen veya değer unsurunu içermeyen bütün teorilerin pozitivist olarak

⁴⁰³ Topçuğlu, H. (1969). *Hukuk Sosyolojisi, Cilt: 1*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Cezaevi Matbaası, s. 15.

⁴⁰⁴ Friedman, L. M. (1977). *Law and Society: An Introduction*. New Jersey: Prentice-Hall, s. 42. Şüphesiz bu durumda Aydınlanma felsefesinin temelinde bulunan Kartezyen düalizmin, örf ve adet kurallarını hakir görmesinin etkisi vardır. Bkz.: Yüksel, 2004, s. 116.

⁴⁰⁵ Çataloluk, G. (2012). *Hukuk Sistemi ve Autopoiesis*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, s. 63-65.

⁴⁰⁶ Katsh (1989), s. 72'den naklen: Solomon, G. (1935). “Oral Tradition in the Bible”. In S. Baron and A. Marx (Eds.). *Jewish Studies in Memory of George A. Kohut*, New York: Alexander Kohut Memorial Foundation, 1935, s. 260-261.

⁴⁰⁷ Gessner, V., Hoeland, A. and Varga, C. (1996). “Introduction: The Basic Settings of Modern Formal Law”. In Volkmar Gessner, Armin Hoeland, Csaba Varga (Eds.). *European Legal Cultures*. USA: Dartmouth Publishing Company, s. 90, 91.

nitelendirilmesidir. Fakat ne şekilde yaklaşılsa yaklaşılsın, hukuk ve ahlak kavramlarının birbirinden ayrılması Hukuki Pozitivizmin temel özelliklerinden biridir⁴⁰⁸.

Hukuki Pozitivizm hukuk sistemlerinin ahlaki ve siyasal açıdan değerlendirilmesinin önemini reddetmemiştir. Ama hukuka kavramsal yaklaşmanın gerekliliğini ortaya koymuş ve bu çerçevede insanın cevabını bulamayacağı her türlü metafizik ögeyi hukuktan uzaklaştırmıştır. Hukuk biliminin görevi, sadece yürürlükteki hukuk sisteminin incelenmesiyle sınırlanmıştır. Böylece “*olması gereken*” hukuk arayışı ve adalet tartışmaları hukukun dışına itilmiştir⁴⁰⁹.

Hukuki Pozitivizmde müspet hukuk en yetkin hukuk sistemidir. Bundan dolayı hukuk uygulayıcısının yorum imkanları kısıtlanmıştır⁴¹⁰. Zaten yargıcın görevi hukuk yapmak değildir. Hukuk zaten vardır ve onun görevi sadece yazılanı uygulamaktan ibarettir⁴¹¹. Hukuki Pozitivistler bu yolla modern devletten devraldığı monizmin yansıması olarak hukukun belirliliğini ve kesinliğini sağlamak istemiştir⁴¹². Yargıcın hukuk yapması durumunda pozitif hukuk dışında bir ilke, örf adet ya da din kuralı somut olaya uygulanabilecek veya yargıç kendi değer yargılarına göre karar verebilecektir. Bu da monizm ve onun yansıması olan hukukta belirlilik ve kesinliği tehlikeye sokacaktır.

2.2.2.3. Otonom Hukuk ve Yargıç Varsayımı: Kelsen’in Saf Hukuk Kuramı

Modern hukukun soyut değerlerle bağıını koparması ve pozitivist felsefenin hakimiyet kazanmasıyla; modern öncesi dönemde hukukun ulaşması gereken nihai amacı olarak düşünülen adalet, hukukun dışına itilmiştir. Artık insan, metafizik bir kaynağın önderliğinde adalete ulaşmak için değil, aklıyla kendi kaderini belirlemek için çalışacaktır. İşte bu gelişme, otonom bir hukuk varsayımını da beraberinde getirmiştir. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarından itibaren hukukun salt normlardan oluştuğunu, yargıçların, daha önce kabul edilmiş normların sadece birer sözcüsü olduklarını, bunun dışında kendilerinin hukuk yapamayacağını ileri süren formalistler⁴¹³, hukukun toplum, siyaset, ekonomi gibi

⁴⁰⁸ Adnan, 2009, s. 286.

⁴⁰⁹ Özcan, 2015, s. XIX-XX. Olan/olması gereken hukuk arasında keskin bir çizginin çizilmesi, hukuk/ahlak ayırımına dayanan “*ayrılabilirlik tezi*”nin geliştirilmesi sonucunu doğurmuştur.

⁴¹⁰ Öktem, N., Türkbağ, A. U. (2012). *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*. (Beşinci Basım). İstanbul: Der Yayınları, s. 353.

⁴¹¹ Üskül Engin, 2019, s. 157’den naklen: Auer, Andréas (1978). *Introduction à la Philosophie du Droit*. Cenevre: Université de Genève, s. 92.

⁴¹² Üskül Engin, 2019, s. 157.

⁴¹³ Gürler, S. (2008). “Çağdaş Hukuki Formalizm ve Ernest Weinrib’in Yaklaşımı”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. Cilt: LXVI, No.: 2, 91-128, s. 1.

alanlardan bağımsız “*otonom*”⁴¹⁴ bir gerçekliği olduğunu varsaymıştır⁴¹⁵. Onlara göre hukuk, hukuk dışı aktörlerin iradesi dışında işlev görmekte ve gelişmektedir⁴¹⁶. Hukukun, meşruiyet kaynağı, yine kendidir yani meşruiyetini toplumsal düzenin diğer unsurlarından almamaktadır⁴¹⁷. Hukuk, kendine özgü bir rasyonelliğe sahip olduğu için herhangi bir siyasi meşrulaştırmaya ihtiyaç duymamaktadır⁴¹⁸.

Unger’e göre hukuk tözel, kurumsal, metodolojik ve mesleki açıdan otonomdur. Hukuk tözel anlamda otonomdur, yani devlet tarafından çıkarılan hukuk kuralları, ekonomik, siyasi ya da dini inanç veya normlardan bağımsızdır. Hukukun kurumsal olarak otonom olması ise hukuk kurallarının temel görevi hüküm verme olan uzmanlaşmış kurumlarca uygulanmasıdır. Metodolojik olarak hukuk, bilimsel açıklamadan, ahlaki, siyasi ve ekonomik söylemden farklılaşan bir yöntemle sahip olması nedeniyle otonomdur⁴¹⁹. Başka bir deyişle yargılama, diğer akıl yürütme türlerinden “*otonom*”dur. Yargıç, ahlaki veya siyasi düşüncelere başvurmadan gerekli karara varabilecektir⁴²⁰. Örneğin Aydınlanma Çağı’nın önemli isimlerinden İtalyan hukukçu Beccaria’ya göre yargıç, her dava için mükemmel bir kıyas inşa etmelidir. Bu kıyasta büyük önerme genel yasa, küçük önerme yasaya uygunluk veya uygunsuzluk, sonuç ise özgürlük ya da ceza olmalıdır. Yargıç bunu yapmak yerine kendi yorum yapmaya kalktığında belirsizlik kapıları açılacaktır⁴²¹. Keza Blackstone da yargıçların, kanuni ya da anayasal metinleri, içtihatları ve içtihatları üzerine bina edilen doktrinleri yeni davalara uygulayan birer kahin olduğunu ve Delphi’deki

⁴¹⁴ Bilimsel Felsefe Sözlüğü’nde otonom, özerk ile eş anlamlı olarak kullanılmış ve özerk, “*bağımsız, kendi yasalarına göre kendi kendini yöneten*” olarak tanımlanmıştır. Bkz.: Buhr, M., Kosing, A. (1999). *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*. (Çev.: Veysi Bildik). (2. Baskı). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

⁴¹⁵ Neocleous, M. (2000). *The Fabrication of Social Order A Critical Theory of Police Power*. USA: Pluto Press, s. 108. Luhmann, N. (1977). *Zweckbegriff und Systemrationalität Über die Funktion von Zwecken in sozialen Systemen*. (2. Auflage). Suhrkamp Taschenbuch Verlag, s. 23, Posner, R. (1987). “The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962-1987”. *Harvard Law Review*. Vol.: 100, No.: 761, s. 761.

⁴¹⁶ Balbus, I. D. (2010). “Commodity Form and Legal Form: An Essay on the Relative Autonomy of the Law”. In A. Javier Trevino (Ed.). *The Sociology of Law: Classical and Contemporary Perspectives*. (Fourth printing). New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, s. 140.

Friedman otonom bir sistemin kendi kurallarına göre işleyen, kendi programına göre büyüyen, değişen ve gelişen bir sistem olduğunu ifade etmiştir. Bkz.: Friedman, L. M. (2005). “Coming of Age: Law and Society Enters an Exclusive Club”. *Annual Review of Law and Social Sciences*. Vol.: 1, No.: 1, s. 6.

⁴¹⁷ Tomlins, C. (2007). “How Autonomous Is Law?”. *The Annual Review of Law and Social Science*. Vol.: 3, 45-68, s. 49.

⁴¹⁸ Weinrib, E. J. (1988). “Legal Formalism: On the Immanent Rationality of Law”. *The Yale Law Journal*. Vol.: 97, No.: 6, s. 954.

⁴¹⁹ Unger, 1977, s. 52.

⁴²⁰ Leiter, B. (2010). “Legal Formalism and Legal Realism: What Is The Issue?”. *University of Chicago Public Law & Legal Theory*. Working Paper No.: 320, s. 1.

⁴²¹ Beccaria, C. (1995). *On Crimes and Punishments and Other Writings*. Cambridge Texts in the History of Political Thought. Cambridge University Press, s. 14.

Kahin'in Apollo'nun kehanetlerini aktarmasından farklı bir iş yapmadığını ifade etmiştir⁴²². Son olarak hukuk, mesleki olarak otonomdur. Yani hukuki faaliyetler, alanında uzmanlaşmış özel bir grup tarafından yerine getirilmekte⁴²³ ve hukuk fakültelerinde hukukçu için gerekli olan tek şeyin hukuki metinler ve onların eleştirel incelemesinden elde edilen mantıksal bilgi olduğuna inanılmaktadır⁴²⁴. Tüm bunların yanında otonom bir hukuk varsayımı, hukukun herhangi bir sınıf, grup veya partinin çıkarlarından bağımsız olduğunun kabulünü de gerektirmektedir. Hukuk, tüm vatandaşların çıkarlarını desteklediği sürece otonomdur. Başka bir ifadeyle otonom bir hukuk, özel çıkarlardan ziyade genel çıkarları yansıtmaktadır⁴²⁵.

Amerikalı sosyolog Talcott Parsons, otonom hukuku, modern toplumlara has bir özellik olarak görmüştür. Toplumların üç aşamada (ilkel toplum, ara toplum ve modern toplum) evrimleştiğini belirten Parsons, ara toplumdaki modern topluma geçişte en önemli kriterin, “*hukuk düzeni*”nin ortaya çıkışı olduğunu söylemiştir. Modern toplumlarda hukukun ayırt edici özelliği, toplumdaki siyasi ve ekonomik çıkarlardan, kişisel, organik ve fiziksel-çevresel faktörlerden bağımsızlıktır⁴²⁶. Alman düşünür Max Weber'e (1864-1920) göre ise kapitalist toplumdaki hukuk sisteminin eşsiz özelliği, diğer düşünce türlerinden otonom bir hukuki düşünce tarzı geliştirebilmeleridir. Bu, hukuk sisteminin devletin ve bireylerin ihtiyaçlarından bağımsızlaşmasını sağlamakta aynı zamanda ekonomik olarak kapitalist kalkınmayı da desteklemektedir. Zira hukuki otonomi, öngörülebilirliği beraberinde getirmektedir⁴²⁷. Ayrıca otonom bir hukuk varsayımı, kapitalist toplumda liberal devletin meşrulaştırılmasında da rol oynamaktadır. Resmi bir hukuk düzeni, tarafsız ve özerk bir normatif kaynak gibi görünmekte ve bu tarafsızlık ve özerklik, kapitalist toplumdaki siyasal sistemlerin meşru otorite iddialarına temel oluşturmaktadır⁴²⁸.

⁴²² Sir Blackstone, W. (1753). *Commentaries on the Laws of England in Four Books, Vol.: 1*. s. 63, Posner, R. A. (2015). “Realism about Judges”. *Northwestern University of Law Review*. Vol.: 105, No.: 2, 577-586, s. 578.

⁴²³ Unger, 1977, s. 53.

⁴²⁴ Posner, R. A. (1987). “The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962-1987”. *Harvard Law Review*. Vol.: 100, s. 763.

⁴²⁵ Trubek, D. M. (1977). “Complexity and Contradiction in the Legal Order: Balbus and the Challenge of Critical Social Thought about Law”. *Law & Society Review*. Vol.: 11, No.: 3, 529-569, s. 547.

⁴²⁶ Parsons, T. (1966). *Societies Evolutionary and Comparative Perspectives*, Englewood Cliff, New Jersey: Prentice-Hall Inc., s. 26-27.

⁴²⁷ Trubek, D. M. (1972). “Max Weber on Law and the Rise of Capitalism”. *Faculty Scholarship Series*. Paper 4001, s. 722.

⁴²⁸ Weber, M. (1978). *Economy and Society An Outline of Interpretive Sociology*. (Edited by Guenther Roth and Claus Wittich). Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, s. 941-954, 1394, 1395.

Bununla birlikte, hukuk düzeninin tarafsızlık ve özerklik iddiası, kapitalist toplumdaki baskın grupların gücünü meşrulaştırmak için etkili bir şekilde çalışmaktadır⁴²⁹.

Hukuka otonom sıfatı yüklenmesiyle birlikte, hukuk, bağımsız bir disiplin hatta bir bilim gibi ele alınmaya başlamıştır. Hukuk üzerine çalışmak, bilim yapmak olarak düşünülmüştür. Bu bilimi yaparken kuralların içeriği çelişkili olsa bile, içeriğe değil, hukukun metnine ve biçimsel karakterine odaklanılmıştır. Avukat hatta hukuk öğreticisi olmak için ise, bu dışsal dünyaya girmek ve insanın kendinden uzaklaşarak bir bilim yapmayı öğrenmesi gerektiği ileri sürülmüştür⁴³⁰. Hukukçuların da bilim insanları gibi prosedürlerinin belirsizliğini belirleyici bir dille gizleyerek, dünyaya iradesini empoze eden bir hukukçu gibi görünmek yerine, kanıt ya da verilerden hareketle karar verildiğini göstermesi gerektiği ifade edilmiştir⁴³¹. Hukuka insanları dinin tahakkümünden kurtaran bir bilim olarak bakılmış ve hukuk, akli hükümler toplamı olarak kabul edilmiştir. Hukuk kurallarından geçici hipotezler olarak değil, aksine sabitlemiş hükümler, aklın ürünü olarak otonomiye sahip hususlar olarak bahsedilmiştir⁴³².

Bu noktada Saf Hukuk Kuramı adlı eserinde “*hukuksal normativizm*” diye anılan kuramını geliştiren Alman düşünür Hans Kelsen’den (1881-1973) söz edilmesi yerinde olacaktır⁴³³. Zira Kelsen, hukuk bilimini ahlak ve ideolojiden kaynaklanan tüm öznel etkilerden ve tüm ampirik bağlantılardan arındırarak saflaştırmayı ve hukukun tüm alanlarında geçerli olacak bütüncül, nesnel bir hukuk bilimi yaratmayı hedeflemiştir⁴³⁴. Bu nedenle Onun hukuk kuramı, teolojik kuram ya da doğal hukuk teorisinin aksine, pozitif hukukun geçerlilik sebebi olarak pozitif hukuktan farklı ve onun üzerinde ilahi ya da doğal bir düzen görmemektedir. Pozitif hukukun ancak ilahi ya da doğal bir düzene uygun olduğunda geçerli olduğu fikrini ise reddetmektedir. Her pozitif kuralın adil ya da gayri adil olmasından bağımsız olarak geçerli olduğunu ileri sürmektedir⁴³⁵. Ona göre hukuk biliminin mantığında irrasyonel ve duygusal bir ideal olan adaletle yer yoktur. “*Adalet nedir?*”

⁴²⁹ Trubek, 1977, s. 540.

⁴³⁰ Goodrich, P., Carlson, D. G. (1998). “Introduction”. In Peter Goodrich, David Gray Carlson (Eds.). *Law and the Postmodern Mind Essays on Psychoanalysis and Jurisprudence*. USA: The University of Michigan Press, s. 1.

⁴³¹ Silbey, S. S. (2008). “Introduction”. In Susan S. Silbey (Ed.). *Law and Science Volume I Epistemological, Evidentiary and Relational Engagements*. Ashgate Publishing, s. xiv.

⁴³² Gürkan, Ü. (1967). *Hukuki Realizm Akımı*. Ankara: Sevinç Matbaası, s. 5’den naklen: Rostow, E. (1962). *The Sovereign Prerogative: The Supreme Court and the Quest for Law*. New Haven: Yale University Press, s. 8.

⁴³³ Can, C. (2004). “Hukuk ve Matematik”. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*. 13.

⁴³⁴ Trevino, A. J. (2006). “Transaction Introduction”. In Hans Kelsen. *General Theory of Law and State*. New Brunswick and London: Transaction Pub., s. xxiv.

⁴³⁵ Kelsen, H. (1960). “What is the Pure Theory of Law?”. *Tulane Law Review*. (34), 269-76, s. 275.

sorusunu cevaplamaya yönelik tüm girişimler ya boş klişelerle ya da öznel ve göreceli değerlendirmelerle biter⁴³⁶.

Kelsen'e göre hukuk, bir normdur ya da daha doğru ifadeyle normlar toplamı ve normatif bir düzendir. Norm ise kişilerin belli şekilde davranmasını salık vermektedir. Hukuk biliminin konusu ya da nesnesi de doğa bilimlerinin aksine “şöyle ya da böyledir” (Sein) şeklinde değil, “şöyle ya da böyle olmalıdır” (Sollen) olarak tanımlanmalıdır⁴³⁷. Başka bir ifadeyle doğa bilimlerinin alanında geçerli olan neden-sonuç (nedensellik) ilkesinin aksine, normatif bilimler ve hukuk alanında sadece belirli normlar bulunmakta; hukuk, bu normların oluşturduğu bir hiyerarşiden oluşmaktadır⁴³⁸.

Kelsen'in kuramı, bir hukuk piramidine (Stufenbau des Rechts) dayanmaktadır. Bu piramit, bireysel normlar (adli ve idari kararlar, özel sözleşmeler), genel normlar (mahkeme kararları, yasalar, teamüller) ve anayasadan oluşmaktadır. Piramidin en üstünde ise “temel norm” (Grundnorm) yer almaktadır. Kelsen'e göre yargısal bir karar ya da idari emrin geçerlilik nedeni, hakim ya da idari organ tarafından yapılması olmayacaktır. Bunların geçerlilik nedeni, hakimi karar vermekle yetkilendiren yasa ve emir verme yetkisi veren idari organdır. Başka bir deyişle, normlar hiyerarşisi içinde yasaların geçerlilik nedeni piramidin bir üst basamağında yer alan anayasaya; adli ve idari kararların geçerlilik nedeni yasaya uygunluktur. Bu pozitif hukuki düzeninin bizatihi kendisine geçerlilik kazandıran ve ilk yasa koyucuya anayasa yapma yetkisi veren ise insan eylemiyle ya da doğa üstü bir iradeyle meydana getirilen pozitif bir norm değil; varsayımsal bir “temel norm”dur. Temel norm, belirli bir zaman içinde, belirli bir alanda, belirli ve kesin bir biçimde, belirli bir zorlayıcı düzene atıfta bulunduğundan, birden fazla temel norm ve bunlar arasında bir seçimden söz edilemez. Böyle bir zorlayıcı düzene atıfta bulunan sadece tek bir temel norm gerekli ve yeterlidir⁴³⁹. Temel norm, oluşturduğu hukuk düzeninin bir bütün olarak genel anlamda

⁴³⁶ Trevino, 2006, s. xxiv.

⁴³⁷ Kelsen, 1960, s. 270, 271. Kelsen'in bu görüşlerinde Neo-Kantizmin (Yeni Kantçılık) bilgi teorisinden ilham aldığı söylenebilir. Neo-Kantizme göre, bilginin konusu, o bilgiyi elde etmek için kullanılan metot tarafından yaratılmaktadır. Bilgi, “şey”lerin birbiriyle olan münasebetlerini tespit etmek olduğuna göre bu münasebeti ortaya koyabilmek için öncelikle “şey”lerin sınırları belirlenmelidir. Fakat doğada sınırları belirlenmiş şeyler yoktur. Biz aklımız aracılığıyla olanlardan “şey”ler yaratırız. O halde bir bilgiye sahip olabilmek için suni bir tecrit yapılmak zorundadır. Örneğin bir at ve üstündeki süvari tek bir “şey” olarak değerlendirilebileceği gibi sadece at veya sadece atın başı veya gözü olarak da ele alınabilir. İşte bu tecrit bir metottur. Bundan ötürü, bilginin konusunu, kabul edilen metot yaratır. Metot değişirse bilginin konusu da değişir. Bilimsel bir bilgi, belli bir metotla elde edilen bir bilgi silsilesi demektir. O halde, bilginin bilimselliği, metodun saflığıyla ölçülür. Bkz.: Akbay, M. (1947). “Kelsen'in Hukuk ve Devlet Teorisi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 4, Sayı: 1, s. 30'dan naklen: Peretiatkovicz (1940). *La methode normative en droit public*. Archives de philo. de dr. et de socioloogie jur., 1-4, s. 230.

⁴³⁸ Güriz, 2009, s. 310.

⁴³⁹ Kelsen, 1960, s. 111-116, 124, 275-276.

etkin olup olmadığına göre tayin edilir. Geçerliliği, etkinliğine dayanır ve geçerliliğinin kaynağı hakkında soru sorulamaz, zira bu varsayılr⁴⁴⁰.

2.2.2.4. Hukuki Bilgiye Ulaşmada Yöntem ve Topluma Galebe Çalan Hukuk

Modern dönemde bazı hukukçular ve toplum bilimciler, doğa bilimleri alanında çalışan meslektaşlarını taklit etmeye çalışmış⁴⁴¹ ve doğa bilimleri, toplum bilimleri için uygun bir model gibi algılanmaya başlamıştır⁴⁴². Bu öncelikle Hukuki Pozitivizmin metodunda görülmektedir. Özellikle Puchta ve Jhering’de göze çarpmakla beraber, Windscheid ve Duguit’de de fark edilebilir. Hukuk ilkelerini dar ve sistemli bir bütün içinde gören Puchta, kavramların birbirine sık sıkıya bağlı olmasından söz etmiştir. Ona göre saf bir tümevarımın devamlı kullanılması, hukukçunun meslek mantığını geliştirmekte ve onu üretken yapmaktadır. Yani tümevarım, hukukun kendine özgü bir kaynağıdır. Jhering’de ise XVIII. yüzyılın ana bilimi olan matematik, doğa bilimleri metodu örnek alındığı için etkisini yitirmiştir⁴⁴³. Jhering, Carolus Linnaeus’un zooloji sistemine uymayan hiçbir yeni tür bulunamayacağına benzer olarak, her hukuk sorununun da mevcut kavramsal sistem içinde mantık yoluyla mutlaka çözümleneceğini ifade etmiştir⁴⁴⁴. Jhering, doğa bilimleri içindeki buluşlarla hukuki buluşları açıkça birbirine paralel tutmuştur. Ayrıca saf kavramsal sistem içinde çalışan hukuk bilimini “*nedenleri*” soran metottan üstün değerlendirmiştir. Burada yine doğa bilimi olan fizikle karşılaştırma yapmış⁴⁴⁵ ve başarılı ya da başarısı kesin olan doğa bilimcisinin toplumsal itibarının, hukukçulara da tanınması; bununla birlikte hukuk biliminin de hukuk dışı alanlarla olan her türlü ilişkiden arındırılması gerektiğini ifade etmiştir⁴⁴⁶.

⁴⁴⁰ Kelsen, H. (2006). *General Theory of Law and State*. New Brunswick and London: Transaction Pub., s. 115; Wacks, 2014, s. 34-35.

⁴⁴¹ Rosenau, P. M. (1998). *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri İlgörüler, İçakışlar, İçeri-Dalışlar*. (Çev.: Tuncay Birkan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları/Ark, s. 30-31.

⁴⁴² Tekeli, İ. (1999). *Modernite Aşılırken Siyaset*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s. 24. Ayrıca toplum bilimleri, modern toplum inşasında farklı alanlarda işlevselleştirilmiştir. XVIII. yüzyılda ulus devletlerin şekillenmesi netleşirken, tarih, ulus inşasındaki köken ihtiyacını giderecek şekilde kullanılmıştır. Aynı şekilde XIX. yüzyılda liberal söyleme uygun olarak ekonominin bağımsız bir disiplin olarak şekillenmesinin önü açılmıştır. Yine XIX. yüzyılda liberal söylem çerçevesinde devlet ve piyasa mekanizmasının farklı işlemesi gerektiği varsayımıyla siyaset bilimi ortaya çıkmıştır. Bkz.: Bayram, A. K. (2009). “Modernlik ve Sosyal Bilimler: Bilgi, İktidar, Etik ve Toplum”. *Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: XI, Sayı 1, s. 3.

⁴⁴³ Dilcher, 1975, s. 473.

⁴⁴⁴ Jhering, R. V. (1857). “Unsere Aufgabe”. In Carl Freidrich von Gerber, Rudolf von Jhering. *Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts*. (Erster Band). 1857, s. 16.

⁴⁴⁵ Dilcher, 1975, s. 473’den naklen: Jhering, R. V. (1953). *Geist des römischen Rechts, 1. Band*. (9. Ausgabe). Basel, s. 48 und weitere.

⁴⁴⁶ Dilcher, 1975, s. 473.

“Sosyolojik pozitivizm” isimli teorisiyle Fransız düşünür Leon Duguit (1859-1928) ise tutkulu bir bilimsellik savı ile tarih sahnesine çıkmıştır. Bir hukukçu olmasına rağmen kuramında bilimselliğe ulaşabilmek için biyoloji ve sosyolojiden yararlanmışır⁴⁴⁷. Ayrıca Durkheim’ın “dayanışma” kavramından etkilenmiştir. Durkheim gibi Duguit de toplumsal dayanışma için şu sözleri dile getirmiştir:

“insanın aynı zamanda ferdî ve sosyal olduğu, ferdin ancak topluluk içinde yaşayabileceği ve topluluğun da ancak fert için yaşayabileceği temel hakikatini yalnız bir tabir ifade ediyor”⁴⁴⁸

Böylece tüm yasaları dayanışma, yani toplumsallık ile ilişkilendirmiştir. Ancak farklı hukuk türlerini dayanışma biçimlerinin sınıflandırılması yoluyla ayırt etmek yerine Duguit, modern toplumlarda yalnızca organik dayanışma olabileceğini belirtmiş ve tüm dikkatini bu dayanışmadan doğan objektif hukuk ve onun devlet ile ilişkisine yoğunlaştırmıştır⁴⁴⁹.

Duguit’in ilk ve temel isteği nesnel bir hukuk teorisi kurmaktır. Bu amaçla öncelikle metodun ne olması gerektiği sorusuna odaklanmıştır:

“...Sosyal bilimlerin kendine mahsus bir metodu olduğu, bunun hiç de fizik veya tabii bilimler metodu olmadığı çok kere öğretilmiştir. Bana kalırsa garip bir yanlışlığa düşülmektedir; çünkü her bilimsel metodu, hangi sahada çalışır ve araştırırsa araştırırsın, aynı olduğu söz götürmeyen insan zihninin kanunları tayin eder. Bu kanunlar kudretimizi sınırlar ve faaliyetimizi düzenler”⁴⁵⁰

Bu sözleriyle Duguit, Tanrılara ve metafizik kavramlara karşı beslenen inançların bilimsel alandan merhametsizce sürülüp atılması gerektiğini ifade etmiştir⁴⁵¹. Yani deney ve gözleme dayanmayan her şey hukuk alanından atılmalıdır. Tüm bunlar çıkarıldıktan sonra gözleme dayanarak hukukun ne olduğu bulunmalıdır. Bu amaçla Duguit, insanı ve toplumu gözlemlemiş, insanların toplum halinde ve uyum içinde yaşadıklarını fark etmiştir. Bu uyumu, her bireyin yaşamının bir diğerine bağlı olmasının zorunlu olarak ortaya çıkardığı “dayanışmaya” bağlamıştır. Bu nedenle gözlemler bulduğunu düşündüğü dayanışmayı, her türlü spekülasyon ile ideolojinin üzerinde görmüş ve hukuk kuramını bu olguya dayandırmıştır⁴⁵².

Duguit’ye göre objektif ve sübjektif hukuk birbirinden ayrılmalıdır. Objektif hukuk, belirli bir toplulukta uygulanan hukuk kurallarının tümüdür. Millet, modern toplulukların

⁴⁴⁷ Öktem/Türkbağ, 2012, s. 307.

⁴⁴⁸ Duguit, L. (1954). *Kamu Hukuku Dersleri*. (Çev.: Süheyp Derbil). Ankara: İttiklal Matbaacılık ve Gazetecilik, s. 15.

⁴⁴⁹ Gurvitch G. (1947). *Sociology of Law*. London: Kegan Paul Co. Ltd, s. 96, 97.

⁴⁵⁰ Duguit, 1954, s. 14.

⁴⁵¹ Duguit, 1954, s. 14.

⁴⁵² Öktem/Türkbağ, 2012, s. 309.

normal bir tipi olduğu için, her milletin fertlerine hükmeden ve az çok iyi düzenlenmiş yaptırımlara bağlanan kurallar vardır. Bu kuralların tümü bir milletin objektif hukukunu teşkil etmektedir⁴⁵³. “*Bana kalırsa, sübjektif hukuk eğer hiçbir şey değilse olsa olsa metafizik bir hayal olabilir*” diyen Duguit’ye göre:

“...metafizik bir kavram olan sübjektif hukuk kavramını bir tarafa atmalıdır. Bu kavramı bir vakitler, insan zihnine arız olan, ve sosyal alemin olduğu gibi fizik alemin de bütün olaylarını gizli ve esrarlı kuvvetlerle izaha yeltenen ve metafizik diye vasıflandırılacak bir davranış ihtiyacı doğurmuştur”⁴⁵⁴.

Bir milletin objektif hukuku ile pozitif kanunları arasında aşağı yukarı uygunluk bulunmaktadır. Toplumsal hayat sürekli olarak ve kendiliğinden bir mevcut hukuk kurallarını meydana getirmektedir. Hukuk kuralları ise kanunlarda ifade edilmektedir. Dolayısıyla Duguit’ye göre kaynağı dayanışma olan kurallar, devletin müdahalesi olmadan ortaya çıkmakta ve toplumu oluşturan fertlerin bilincine nüfuz edip yayıldığı zaman hukuk kuralı niteliği kazanmaktadır⁴⁵⁵.

Sadece metotta değil, toplum bilimlerinin amacının belirlenmesinde de doğa bilimlerinin etkisi olmuştur. Bilim Devrimi’ne kadar çoğu kültür, insanlığın bilgi birikiminin dünyanın en temel sorunlarının üstesinden gelebilmesini imkansız görmüştür. Hz. Muhammed, Hz. İsa, Buddha ve Konfüçyüs (bilinebilecek her şeyi bilenler olarak görülenler) bile açlık, kıtlık, hastalık, fakirlik ve savaşı yeryüzünden yok edemediyse, bunu yapabilmeyi sıradan insanların hayal bile edemeyeceği düşünölmüştür. Pek çokları Mesih’in bir gün ortaya çıkarak tüm savaşları, kıtlığı ve hatta ölümü ortadan kaldıracağına inanmıştır. Ancak insanlığın icat yaparak ve yeni bilgiler keşfederek bunu yapabileceği fikri, gülünçten de öte kibir olarak değerlendirilmiştir. Babil Kulesi’nin, İkarus’un, Golem’in hikayeleri ve sayısız diğer mit, insanlara kendi sınırlarının ötesine geçmeye çalışmanın hayal kırıklığı ve felaketle sonuçlanacağını öğütlemiştir. Oysa Bilim Devrimi’yle birlikte modern bilimin çözülemeyen kabul edilen temel sorunları birbiri ardına çözdüğü görölmüştür. Artık pek çok kişi, insanlığın her sorunu modern bilim yardımıyla çözebileceğine inanmaya başlamıştır. Fakirlik, hastalık, savaş, kıtlık ve ölüm, insanın kaderi olmaktan çıkmış, cehaletin ürünü olarak değerlendirilmeye başlamıştır⁴⁵⁶. İşte modern bilim, böyle bir sürecin üreticisi ve aynı zamanda ürünü olmuştur. İnsanlık, zapt edilemez görölen doğaya hükmetmeye başlamıştır. “*İnsandan bambaşka bir varlığı ve fitratı olan doğa kontrol altına alınabilirken; insan ve*

⁴⁵³ Duguit, 1954, s. 18.

⁴⁵⁴ Duguit, 1954, s. 24.

⁴⁵⁵ Duguit, 1954, s. 25, 26.

⁴⁵⁶ Harari, Y. N. (2018). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. (Çev.: Ertuğrul Genç). (47. Baskı). İstanbul: Kolektif Kitap, s. 264.

insanların toplumu olarak görülen toplum neden kontrol edilemesin?” sorusu sorulmaya başlamıştır. Bu noktada doğa yasalarının keşfedilmesiyle doğanın kontrol altına alınarak insanlığın kurtarılması amacı, toplum bilimlerinde toplum yasalarının keşfedilmesiyle yapılacak hukuki düzenlemelerin toplumu istenilen şekle dönüştürmesi olarak görünüm kazanmıştır. Başka bir deyişle modern dönemde modern devlet, modern hukuk aracılığıyla yeni bir toplum yapısı üretmeye başlamıştır⁴⁵⁷.

Modern hukukun toplumu istenilen şekle sokma amacı, pratiğini, Batı toplumlarının kendilerine verilmiş bir görev edasıyla icra ettikleri sömürgecilik faaliyetlerinde bulmuştur⁴⁵⁸. Öyle ki sömürgeciler değişse de onları motive eden yaklaşımlarında bir değişiklik yaşanmamıştır. Zira Fransızlar, Batı'nın idrak seviyesine gelemeyen toplumlara, bu seviyeye getirerek medenileştirme misyonunu (la mission civilization) üstlenmişken; Birleşik Krallık, bu duruma beyaz adamın yükü (white man's burden) olarak bakmıştır. Nihayet ABD için medenileştirme misyonu kaçınılmaz yazgıdır (manifest destiny). Tüm bunların ortak noktası, Batı'nın öykünülecek bir konuma; diğer toplumlar ise, Batı'dan aşağı bir konuma yerleştirmesidir⁴⁵⁹. Batı'nın konumu, bu toplumlar nezdinde o kadar evrenseldir ki, onların bu yöne zorla sevk edilmesi kendi yararlarına olacaktır. Zira deterministik ve mekanik toplum kuralları açısından bakıldığında, Batı, en üst merhaleyi temsil etmekte ve diğer toplumlar, ancak onun izlediği yolları takip ederek veya Batılı devletler tarafından zorla bu yollara sevk edilerek aynı seviyeye ulaşabilecektir⁴⁶⁰. Sonuç olarak gerek hukuk gerekse bilim, her bir girişimi “endüstri, gelişim, özgürlük ve medeniyet” için gerekli bir araç olarak meşrulaştırmıştır⁴⁶¹.

Toplumu istenilen şekle dönüştürme amacı yanında modern hukuk, gevşek grup alışkanlıklarını ve toplumun ahlaki değerlerini, sabit davranış kuralları halinde dondurarak toplumsal hayatta güven ve istikrar sağlamak amacını da edinmeye başlamıştır⁴⁶². Keza hukukun otonom olarak konumlandırılması, onun toplumdan ayrı bir yerde durmasını hatta topluma emretmesini, onu şekillendirmesini ve istediği gibi tasarlamasını da olanaklı kılmaktadır. O kadar ki toplum uyum göstermediği takdirde, bu; hukukun başarısızlığı olarak

⁴⁵⁷ Akkaya Kia, 2011, s. 2'den naklen: Goyard-Fabre, S. (1999). *l'Etat, Figure Moderne de la Politique*. Paris: Armanda Colin, s. 17.

⁴⁵⁸ Avcı, 2016, s. 217.

⁴⁵⁹ Bostanoğlu, B. (1999). *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s. 105-127.

⁴⁶⁰ Matunhu, J. (2011). “A Critique of Modernization and Dependency Theories in Africa: Critical Assessment”. *African Journal of History and Culture*. Vol.: 3, No.: 5, 65-72, s. 65-68.

⁴⁶¹ İnternet: Field, D. D. (TY). *The Magnitude and Importance of Legal Science*. Web: <http://fs2.american.edu/dfagel/www/Class%20Readings/ALCReadings/DavidDudleyField.pdf> adresinden 29.10.2019'da alınmıştır, s. 84.

⁴⁶² Gürkan, 1967, s. 1.

görülmektedir⁴⁶³. Yani nasıl ki aklın değeri, doğa, insan ve egemenlik kurma sürecinde oynadığı role göre saptanıyorsa, hukukun da değeri, toplumsal düzene getirdiği istikrar, güven ve barışa göre değerlendirilecektir⁴⁶⁴.

Sonuçta hukuk, toplumu dönüştürmekte olduğu gibi mevcut toplumsal düzenin sürdürülmesinde de bir araç olarak kullanılmıştır. Bu anlamda toplumsal değişimin toplumun her kesimine yayılması böylece toplumda yeni bir denge kurularak uyum sağlanmasında “*toplumsal mühendislik aracı*” işlevi görmüştür. Özellikle kodifikasyon hareketlerinin yoğunlaştığı XVIII. yüzyıldan itibaren modern hukuk, memurların ve vatandaşların davranışlarını düzenleyerek yeni bir siyasi ve sosyal düzen sağlamak ve demokrasi, temel haklar veya siyasi iktidarın sınırlandırılmasını gerektiren herhangi bir siyasi değişikliğin önüne geçmek amacıyla toplumları ve kurumları yeniden biçimlendirmek gibi farklı amaçlara hizmet etmiştir. Kısaca modern hukuk, modern çağda oldukça farklı amaçlara ulaşmak için farklı roller oynayan bir mekanizmadır⁴⁶⁵.

2.2.2.5. Soyut Bir Kavram Olarak “Birey”in Öne Çıkışı ve Buna Bağlı Gelişen Şekli Hukuki Eşitlik ile Biçimsel Adalet

Modern hukukta hak, ödev, menfaat, sözleşme, güven, şirket vb. kavramlar, hukuk sistematığı içinde adeta fiziksel nesnelere gibi kullanılmaktadır. Oysa hukuk dilinde kullanılan bu kavramların çoğu fiziksel nesnelere aksine soyut niteliktedir ve deneyimlerle doğrudan algılanan hiçbir şeye gönderme yapmamaktadır. Örneğin dünyada ev ve arsalar görülebilmekteyken; tapu sicilinin sağladığı mülkiyet hakkı soyuttur. Benzer şekilde senet bir kağıt parçası olması hasebiyle somut olsa da temsil ettiği hak soyut niteliktedir. İşte modern hukukun soyut kavramlara dayanması, onu öncüllerinden ayırmaktadır. Modern hukuktan önceki hukuk sistemlerinde de soyut kavramlar yer almışsa da bu soyut kavramlar, modern hukuktaki kadar fazla değildir. Ayrıca genellikle anlamlarını algılanan

⁴⁶³ Fitzpatrick, P. (2001). *Modernism and the Grounds of Law*. Cambridge University Press, s. 72. Bentham’ın görüşleri için Bkz.: Lieberman, D. (2002). *The Province of Legislation Determined Legal Theory in the Eighteenth Century Britain*. (First paperback edition). Cambridge University Press, s. 281.

⁴⁶⁴ Yüksel, 2004, s. 119, 126. Zira resmi ve rasyonel nitelikleri haiz modern hukukta verilen kararlar, kapsamlı bir hukuki normlar grubunun mevcut davaya mantiki uygulanmasına dayanmaktadır. Böylece norma dayalı kararlar verilmekte ve kesinlik ile öngörülebilirliği artarak, mülkiyeti ve ticari işlemleri güvence altına alınmaktadır. Bkz.: Tamanaha, B. Z. (2010). “Law and Society”. In Dennis Patterson (Ed.). *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. (Second Edition). Willey-Blackwell, s. 374.

⁴⁶⁵ Canale, D. (2009). “The Many Faces of the Codification of Law in Modern Continental Europe”. In Damiano Canale, Paolo Grossi, Hasso Hofmann (Eds.). *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence, Vol.: 9, A History of the Philosophy of Law in the Civil Law World, 1600–1900*. Springer, s. 143. Tamanaha, 2010, s. 379.

deneyimlerden almaktadır. Yani bu kavramların büyük bir kısmı teorik veya soyut nitelikte değildir, aksine olgusaldır⁴⁶⁶.

Buna mukabil modern hukuk sistemi, soyut nitelikte bir dizi fikir ile kavramdan oluşmakta ve hatta bunlara dayanmaktadır. Öyle ki modern hukukun soyut bileşeni, onun somut parçalarından (mahkemeler, yargıçlar gibi) daha önemlidir⁴⁶⁷. Modern hukuktaki soyutlama, sözcükler ile kavramların, kanunların tanımlamak ve kontrol etmek istediği olayların anlamını objektif olarak yakalayabildiğini varsayan bir dil anlayışına dayanmaktadır. Hukuk dilinin, nesne/özne, hukuk/toplum, madde/süreç gibi soyut kategoriler kullanarak yargı yorumunun gücü kısıtladığı ve bu sayede tarafsız kararlar alınmasını sağladığı ileri sürülmektedir⁴⁶⁸. Ayrıca modern hukukun söz konusu soyut kavramlara dayanması, bu kavramların içeriğinin insan tarafından belirlenmesini mümkün kılmıştır. Bu sayede de hak, eşitlik, haksızlık ve eşitsizlik gibi soyut kavramların ne olduğu yine insan tarafından belirlenmesinin yolunu açmıştır⁴⁶⁹.

Soyutlamalar ve otonom bir hukuk kabulü, modern hukukun, kendisinden önceki hukuk sistemlerinin çoğunun aksine soyut ve yalnız “*birey*”e odaklanabilmesini sağlamıştır⁴⁷⁰. Soyutlamalar, insanın soyut bir kavram olan “*birey*” ile kavranmasını kolaylaştırmış; otonom bir hukuk kabulü ise hukuku toplumdan koparıırken bireyi de koparmıştır. Birey, “*insan*”dan farklı olarak tüm sosyal, siyasi, dini aidiyetlerinden arındırılmış ve adeta “*yalnızlaştırılmıştır*”. Ayrıca monistlik ilkesi gereği hukuk, ülke sınırları içinde yaşayan herkesi yalnızca devletin koyduğu kuralların cebri gücüne bağımlı kılmış, bu kimseleri feodal tebaalıktan modern devletin yurttaşlarına; toplu hak ve ödevleri paylaşanlardan, tek başına hak sahibi bireylere dönüştürmüştür. Miras yoluyla devralınan ya da unvana bağlı soyluluğun, siyasal bir sınıf olarak kolektif rolünü yitirmesiyle Bauman’ın deyişiyle “*efendisiz insanlar*” belirmiş ve bu kitle, sayısal olarak sürekli genişlemiştir. Bu insanlar mevcut toplumsal denetim yöntemlerinin ya da düzenlemelerinin erişemediği bir yerde durmuştur. Zira onlar herhangi bir yere ait değildir. Yani davranışlarından ötürü toplumsal sorumluluk hissedecekleri bir üstleri ve geçimlerini sağlama karşılığında onlardan itaat talep edebilecek somut bir cemaatleri yoktur. Bu kitlelerin giderek artmasıyla

⁴⁶⁶ Smith, J. C. (1968). “The Unique Nature of the Concepts of Western Law”. *The Canadian Bar Review*. Vol.: XLVI, s. 191, 198.

⁴⁶⁷ Katsh, 1989, s. 247.

⁴⁶⁸ Minda, G. (1995). *Postmodern Legal Movements: Law and Jurisprudence At Century's End*. NYU Press, s. 6.

⁴⁶⁹ Hobbes, T. (1998). *Man and Citizen (De Homine and De Cive)*. (Edited with an Introduction by Bernard Gert). (Third Printing). Indianapolis: Hackett Publishing Company, s. 42, 43.

⁴⁷⁰ Yüksel, 2004, s. 76.

denetleme gücünün geleneksel failleri olan cemaatler iflas etmiştir. Onların yerini modern devlet⁴⁷¹; soyluluk gibi kişisel bağların yerini ise devraldığı geleneksel kimlikten⁴⁷² aklıyla kurtulmayı başaran birey almıştır⁴⁷³. Kendi varlığını, hayat tarzını, yönetimini kendisi belirleyen birey, geleneksel toplumlarda değil modern toplumlarda görülmektedir⁴⁷⁴.

Modern hukuk, geleneksel kimliğe ait somut faktörleri (ırk, statü, din vb.) dikkate almaksızın hukukun süjesi olarak soyut bir “birey” kavramını dikkate almaktadır. Oysa modern öncesi hukuk, bireyler ile değil, ailelerle ve gruplarla ilgilenmiştir⁴⁷⁵. Örneğin, Orta Çağ’da “toplumun bölünemez bir bütün olduğu ve bireyin toplum içinde bir parçadan fazlası olmadığı” varsayılmıştır. Önemli olan “birey değil, toplum yani bütün bireylerin birliği”dir⁴⁷⁶. Bireyin temel hak ve hürriyetleri olmadığı gibi, tümel olarak hak kavramı ya da hakkın varlığına dair inanç da mevcut değildir. Öyle ki bir kişi, sadece bir gruba ait olduğu için suçlanabilmekte ve cezalandırılabilir. Bu da bireye modern hukukta olduğundan ne denli farklı yaklaşıldığını gösterir niteliktedir⁴⁷⁷.

Bu yüzden birey, modern zamanlarda toplumun temel birimi ve hukukun temel odağıdır. En azından teoride, birey, devlet ya da toplumdaki diğer grup ya da kurumlardan daha önemlidir. Zira bunlar, bireylerin rızası ile oluşturulmakta ve bireylerden oluştuğu ölçüde yasal koruma alabilmektedir. Oysa bireyler “devredilemez” haklara sahiptir. Bu anlamıyla modern hukukta “birey, paradigmatik hukuk aktörüdür”⁴⁷⁸. Tek tek bireylerin aklından neşet eden düzen, bu andan itibaren ortak ya da kamusal bir hal alıp bütün toplumun işleyiş mekanizmasını kurmaktadır. Dolayısıyla hukuk da bu ortak aklın ürünü olarak belirmektedir. Bu andan itibaren artık hukuk düzeni, toplumdaki yetkisini yine toplumdaki aldığı varsayılan egemen gücün iradesine bağlanacaktır⁴⁷⁹.

Soyut bir birey kavramına odaklanılması ve insanların, ekonomik, siyasi, sosyal vb. statüleri ve mensubu olduğu toplumsal sınıflar dikkate alınmaksızın genelleştirilmesiyle sadece bireysel farklılıklar veya farklı yetenek ve ihtiyaçlar göz ardı edilmekle kalmamış;

⁴⁷¹ Bauman, Z. (2017). *Yasa Koyucular ile Yorumcular*. (Çev.: Kemal Atakay). (Dördüncü Basım). İstanbul: Metis Yayınları, s. 37, 43.

⁴⁷² Tabanoğlu, s. 447.

⁴⁷³ Gazo, E. W. (1992). “Postmodernizmin Aydınlanmayı Eleştirisi”. *İslami Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 6, No.: 1, s. 9.

⁴⁷⁴ Aron, G. (1995). *Orta Çağ Avrupasında Birey*. (Çev.: İlknur İgan/ Zeynep Ülgen). İstanbul: Afa Yayıncılık, s. 18, 19.

⁴⁷⁵ Maine, H. S. (1861). *Ancient Law*. London: H.S.M., s. 105.

⁴⁷⁶ Ullman, 2008, s. 47.

⁴⁷⁷ Katsh, 1989, s. 233, 235.

⁴⁷⁸ Katsh, 1989, s. 231.

⁴⁷⁹ Topuzkanamış, E. (2014). *Hukuk ve Disiplin: Modern Toplumda Hukuka Uymanın Dayanakları*. (2. Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 60.

toplumsal ve ekonomik durumlarındaki mutlak farklılıklar da dikkate alınmamıştır⁴⁸⁰. Bu yönüyle birey, her insanın sahip olduğu eşsiz niteliklerle değil; bunun yerine “*akıl sahibi bir insan*” olarak ele alınmış⁴⁸¹ ve sadece düşünen bir varlık olarak konumlandırılmıştır⁴⁸². Akıl sahibi bireylerin kurduğu toplum imgesinde ise toplum sözleşmesinin tarafı olan her birey, aynı yalnızlık, özgürlük ve eşitliği paylaşmıştır⁴⁸³.

Modern hukukun akıl sahibi birey odağı, aslında Kartezyen düalizmden miras kalmıştır. Hatırlanacağı üzere Kartezyen düalizimde düşünen, bilen ve bu yetisiyle nesnelere dünyasını anlamlandıran bir özne ve onun anlamlandırdığı nesnelere dünyası bulunmaktadır. Düşünen özne olarak insanın şüphesiz varlığı ise tüm bilginin kesin temelidir. İşte modern hukukta da özne/nesne ayrımı vardır. Kurallar, hukuk öznelerini (yargıç, yönetici veya avukat gibi) yönlendiren nesnelere olarak kabul edilmektedir. Bu düalizimde özneyi nesneden ayıran düşünebilmesi yani akledebilmesidir⁴⁸⁴.

Soyut bir birey kavramına odaklanması, şekli hukuki eşitliği ve biçimsel adalet anlayışını gündeme getirmiştir. Eşitlik ilkesi, şekli hukuki eşitlik ve maddi hukuki eşitlik olarak iki anlamda yorumlanabilir. Şekli hukuki eşitlik, kanunların genel ve soyut nitelik taşıması yani kapsadığı herkese eşit olarak uygulanması iken; maddi hukuki eşitlik aynı durumda bulunanlar için hak, ödev, yarar, yükümlülük, yetki, sorumluluk, fırsat ve hizmetlerde eşit davranma zorunluluğunu içermektedir. Bu anlamda, sadece kanunların genel ve soyut nitelik taşıyıp taşımadıkları değil; onların içerikleri de araştırılmalıdır⁴⁸⁵. Şekli hukuki eşitlik, evrensel ve soyut bir birey kavramına odaklanırken, maddi hukuki eşitlik, bireylerin temelde sosyal olduğunu kabul etmektedir⁴⁸⁶. Modern hukukun köklerini bulduğu Aydınlanma düşünürleri için eşitlik, maddi hukuki eşitlik (hayatta fırsat eşitliği) değil, yasa önünde eşitlik (şekli hukuki eşitlik) olarak görünüm kazanmıştır⁴⁸⁷.

⁴⁸⁰ Ünlü, T. (2009). *Eşitlik İlkesi ve Pozitif Ayrımcılık*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Konya, s. 2.

⁴⁸¹ Akkaya Kia, 2011, s. 68'den naklen: Chevallier, 2004, s. 88.

⁴⁸² Çınar, A. (2006). “Modern Zamanların Değer Arayışı: Varlık-Bilgi-Değer Birliğinin Önemi”. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 4 (11), s. 35.

⁴⁸³ Topuzkanamış, 2014, s. 72, 73.

⁴⁸⁴ Mootz, F. J. (1993). “Is the Rule of Law Possible in A Postmodern Law”. *Washington Law Review*. Vol.: 28, No.: 249, s. 250.

⁴⁸⁵ Özbudun, E. (2004). *Türk Anayasa Hukuku*. (Gözden Geçirilmiş 8. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları, s. 137, 138.

⁴⁸⁶ Fredman, S. (2014). “Substantive Equality Revisited”. *Oxford Legal Studies*. Research Paper No.: 70/2014, 712-73, s. 732.

⁴⁸⁷ Schwarzschild, M. (2010). “Constitutional Law and Equal”. In Dennis Patterson (Ed.). *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. (Second Edition). Willey-Blackwell, s. 162.

Şekli hukuki eşitlik, biçimsel adalet ile; maddi hukuki eşitlik ise, somut adalet kavramı ile ilişkilidir. Biçimsel adalet hukuk kurallarının benzer olaylara aynı şekilde ve farklı olaylara farklı şekilde uygulanmasını ifade etmektedir⁴⁸⁸. Somut adalet ise bizatihi hukuk kuralının içeriğinin adil olup olmadığıyla ilgilenmektedir. Somut adaletle göre neyin adil olup olmadığı belirlenmesi, karmaşık bir sorundur ve onu keşfetmek, mutlak gerçeği veya mutlak iyiliği keşfetmeye zorlayacaktır⁴⁸⁹.

Biçimsel adalet, benzerler arasındaki eşitliğin korunması ve haksız eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına dayanmaktadır. Bir durum için adil olan, benzer tüm durumlar için de adil olmalıdır. Bu nedenle biçimsel adalet, biçimsel bir tutarlılık gerektirmektedir⁴⁹⁰. Danimarkalı hukuk felsefecisi Alf Niels Christian Ross'a göre adalet, bir kuralın keyfi uygulanması yerine herkese eşit bir şekilde yani genel olarak uygulanmasıdır. Yine Polonyalı hukuk felsefecisi Perelman'a göre bir hukuk kuralı içeriği itibarıyla adil olmasa da benzer olaylara benzer şekilde uygulanmalıdır. Biçimsel adalet, açık ve kesindir ve onun rasyonel karakteri keskin bir şekilde göze çarpmaktadır. Hatta sadece biçimsel adaletle meşgul olduğunda, somut adaletin yol açtığı zorluklar, ortaya çıkmayacaktır⁴⁹¹.

Tüm bu nitelikleri haiz olduğu varsayılan modern hukuka, XIX. yüzyıldan bu yana modern devletten miras kalan tek ve üstün nitelikleri ile mutlak, ebedi, soyut, sürekli, genel, evrensel, belirli ve kesin gibi sıfatlar atfedilmeye devam etmiştir.

⁴⁸⁸ White, J. (2010). "Analogical Reasoning". In Dennis Patterson (Ed.). *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. (Second Edition). Wiley-Blackwell, s. 572;. Carr, C. L. (1981). "The Concept of Formal Justice". *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*. Vol.: 39, No.: 3, s. 211. Başka bir deyişle biçimsel adalet, hukuk kuralların uygulanmasına ilişkin iken; somut adalet, hukuk kurallarının kendisiyle ilgilidir. Bkz.: Ahmad, S. W., Ali, M. A. (2011). "Aspects of Justice". *The Indian Journal of Political Science*. Vol.: 72, No.: 1, 309-315, s. 309.

⁴⁸⁹ Ahmad/Ali, 2011, s. 309.

⁴⁹⁰ Carr, 1981, s. 211.

⁴⁹¹ Perelman, C. (1963). *The Idea of Justice and the Problem of Argument*. Routledge Kegan & Paul, s. 16, 28-29.

3. POSTMODERN PARADİGMADA BİLİM VE HUKUK: POZİTİVİZM, ÜSTÜNLÜK VE OTONOMİNİN REDDİ, PLURALİZM, BELİRSİZLİK

3.1. Kuantum Pusunun Ardından Postmodern Bilim

Newton dönemi XVIII. yüzyılın sonuna kadar bilim insanlarının doğüstü planlar, tasarımlar ve amaçlara müracaat etmeden doğanın yasalarını mekanik ve matematiksel olarak inceleyebildikleri bir dönem olarak kayda geçmiştir. 200 yıldan fazla bir süre, evrendeki her olay Newtoncu mekanik fizikle açıklanabilir görünmüştür. Newton'dan belli bir süre sonra bilim insanları tarafından ortaya çıkarılan bütün yeni fenomenler, Newton'un mekanik fiziğine sorunsuz bir şekilde uymuş ve hepsi, Onun denklemleriyle tanımlanabilmiştir⁴⁹². Ayrıca zamanın tek boyutlu bir süreç ve uzayın bilinen Öklid geometrisiyle tanımlanan iki boyutlu bir yapı olduğu kabul edilmiştir.

XX. yüzyılın ilk yarısında ise Newton'un mekanik fiziğinin ciddi çıkmazlara girdiği anlaşılmıştır. Yaklaşık 200 sene devam eden Newton hakimiyeti, sorgulanmaya başlamıştır. Fizikçiler, optik biliminin uzak köşelerini inceleyen bu alanda olup bitenleri "*kuantum*" adını verdikleri tuhaf ve yeni bir fikir ortaya atmakla açıklayabileceklerini görmüştür. Bu yeni fikir, ilk başta yanıltıcı şekilde basit gibi görünse de Newton dünyasıyla büyük bir çelişki içindedir⁴⁹³.

Newton'un mekanik fiziğine yönelik eleştiriler iki aşamada gelişmiştir. 1900'den 1925'e kadarki birinci aşamada bilim insanları, kuantum dünyasının Newton dünyasının zaman, mekan ve nedensellik ile ilgili kabullerine uymadığını yavaş yavaş görmeye başlamıştır. Fakat pek çoğu, kurallara uymayan bu çocuğu terbiye edebileceklerini ummuştur. Bu süreçte toplum, kuantumu Görelilik Kuramı'na benzer görmüştür. 1925'ten 1927'ye kadar olan ikinci aşamada ise, kuantumu terbiye etmeye dair hayaller yeni bir teorinin ortaya atılmasıyla tamamen alt üst olmuştur. Temeli belirsizlik ilkesi olan bu teori, Newton mekanik fiziğinin izah edemediği olayları açıklayabilmiş ve atomların dinamiğinden Güneş'in nasıl ışığına kadar pek çok soruya cevap verebilmiştir. İki aşamada şekillenen bu dünya, Newton'un dünyasından farklı olarak egzotik ve sihirli bir dünyadır.

⁴⁹² Örneğin İngiliz bilimci James Clerek Maxwell (1831-1879) ise, ışığın elektromanyetik dalgalardan başka bir şey olmadığı ve Newton mekaniğinin formülasyonuna kolayca uyduğunu görmüştür. Bkz.: Crease/Goldhaber, 2016, s. 28. XVIII. yüzyılda kimya yeni bir bilim olarak ortaya çıktığında, açıkça bir Newtoncu bir bilim olarak anlaşılmıştır. Bkz.: Henry, 2002, s. 273.

⁴⁹³ Crease/Goldhaber, 2016, s. 22.

Fakat Newton'un ortaya koyduklarının aksine, kesinlik, açıklık, basitlik ve zarafetten yoksundur⁴⁹⁴.

XIX. yüzyıldaki bilimsel ilerlemelerden sonra Öklitçi geometrinin evren tasarımına da hücumlar başlamıştır. Eleştirilere uğrayan Öklitçi geometriye alternatif olarak Öklitçi olmayan geometriler ortaya konulmuştur. Dikkatle belirtmelidir ki bu durum, Öklid geometrisinin yanlıgısına ya da eksikliğine dayanmamaktadır. Daha çok Öklitçi geometrilerin yanında başka geometri anlayışlarının da var olabileceği anlaşılmıştır. Öklitçi geometriye getirilen itirazlar, evren algımızı yeniden biçimlendirecek niteliktedir⁴⁹⁵.

Modern bilimin sorgulanmasına yol açan ve yepyeni bir bilimsel anlayışın kapılarını aralayan bu gelişmelerden geometri alanındakilere öncelikle değinilmesi, çok daha karmaşık olan mekanik sorunların cevaplanmasına zemin hazırlamak açısından gereklidir⁴⁹⁶. Bu yüzden ilkin Öklitçi geometrinin sorgulanmasına yol açan ve belirsizlikler çağının başlamasından sorumlu tutulan Gauss ele alınacaktır. Daha sonra, Gauss'un geometride oynadığı rolü fizikte üstlenen ve adeta bir kuantum pusu oluşturan Max Planck (1858-1947)⁴⁹⁷, Albert Einstein (1879-1955) ve Niels Bohr (1885-1962) anlatılacaktır. Kuantum pusunun aralanması için bu üç ismin teorilerinden yararlanarak bilimsel fikirler ileri süren ve sonuçta kuantum pusunu ortadan kaldıran önemli bilim insanlarına değinilecektir. Böylece modern bilimden ayrılan “*postmodern bilim*”in⁴⁹⁸ doğuşu ve gelişim süreci ortaya konulacaktır.

3.1.1. Terminoloji ve Anlam Sorunsalı: Postmodern Bilim

Birinci Bölüm'den hatırlanacağı üzere modern bilim, Öklitçi geometri ve mekanik felsefeyle şekillenmiştir. Kapsayıcı, kesin, homojen, determinist, tahmin edilebilir, sürekli ve objektif bir dünya ve buna koşut olarak bu niteliklerle donatılmış bir bilim anlayışı çizmektedir. Modern bilim, mutlak zaman ve mekan kavramları ile bunların doğal sonuçlarıyla haşır neşirdir⁴⁹⁹. Fakat modern bilimin doğuşuna vesile olan Bilim Devrimi, bilim tarihindeki ne ilk ne de son devrimdir. Son yıllarda en temel bilimsel fikirlerin, yeni fikirlerin ortaya çıkmasıyla nasıl değışebildikleri görülmüştür. Her an ortaya atılan bir teori,

⁴⁹⁴ Crease/Goldhaber, 2016, s. 22.

⁴⁹⁵ Türkbağ, 2005, s. 57.

⁴⁹⁶ Türkbağ, 2005, s. 56, 57.

⁴⁹⁷ Türkbağ, 2005, s. 57.

⁴⁹⁸ Toulmin, 1982, s. 94.

⁴⁹⁹ Mlodinow, 2016, s. 193.

kendi alanında devrim yaratabilecektir⁵⁰⁰. İşte XX. yüzyılın başında bilimin kendi içinde yaşamış olduğu kriz belki de bu türden bir devrimdir. Bu dönemde yaşanan gelişmeler, bilim insanlarını yaptıkları işin niteliği hatta bizatihi “*bilim*” kavramı üzerine düşünmeye ve tartışmaya itmiştir⁵⁰¹.

XX. yüzyılda başlayıp bugün hala devam eden bu süreç, “*postmodern*” kavramı ile ifade edilmektedir. Kavramların her an ateş alabilecek birer silah olduğunu görmezden gelmek, düşünsel zemindeki kaymaların çeşitlendiği böyle bir dönemde gaflet olacaktır. Zira kavramlar yalnızca yerleşik düzenin değil, aynı zamanda eleştirel düşüncenin de silahı olma işlevini yerine getirmektedir⁵⁰². “*Postmodern*” kavramı için de bu durum geçerlidir. Kimilerine göre tarih kitabının “*modern*” bölümü pek kalınlaşmış ve bu kavramın işlevini kaybetmiş olmasıyla yepyeni bir başlığa geçilmiştir⁵⁰³. Küçük’e göre ise “*modern*”e “*sonra*” anlamına gelen “*post*” önekinin eklenmesiyle türetilen “*postmodern*”, bir sorgulamanın adı olma yönüyle dünyayı masum ve iyi tarzda betimlemeye yaradığı düşünülen, başta “*modern*” gibi kavramların tozunu attırma girişimidir⁵⁰⁴.

Bu noktada “*postmodern bilim*” terimi ve bu terimin ne anlama geldiği sorgulanmalıdır. Öncelikle terimin mevcudiyeti konusunda bir kuşku olmadığı ifade edilmelidir. Gerek bilim insanları gerekse felsefeciler, yermek ya da övmek maksadıyla yazılarında sıklıkla bu terime yer vermektedir. Yermek ya da övme sorunu ise terimin içeriğinden kaynaklanmakta ve adeta iki cepheli bir savaş sürmektedir. Bir tarafta bilim insanları, bir tarafta da felsefeciler özellikle postmodern felsefeciler yer almaktadır.

Bugün bazı felsefeciler “*modern bilim*” çağının bittiğini ve artık “*postmodern bilim*” çağına girildiğini söylemektedir⁵⁰⁵. Postmodernist yazılarda sıklıkla bilimdeki son gelişmelerin yalnız dünyaya bakışı değiştirmede, derin felsefi ve epistemolojik kaymalara da neden olduğu iddia edilmektedir. Kısaca onlara göre bilimin tüm çehresi değişmiştir⁵⁰⁶. Örneğin Fransız filozof Jean-François Lyotard’a göre XX. yüzyıl bilimi, postmodern bilimdir. Karar verilemezlik, kesin kontrolün sınırları ve paradigmatik çelişkiler

⁵⁰⁰ Ronan, 2003, s. 353.

⁵⁰¹ Özlem, D. 2008b, s. 13.

⁵⁰² Küçük, M. (2011). “Entelektüellerin Tehlikeli Oyuncağı: Postmodern” Mehmet Küçük (Der.). *Modernite Versus Postmodernite*, İstanbul: Say Yayınları, 55-72, s. 66.

⁵⁰³ Jeanniere, A. (2011). “Modernite Nedir”. (Çev.: Nilgün Tural). Mehmet Küçük (Ed.). *Modernite Versus Postmodernite*, Derleyen: Mehmet Küçük, İstanbul: Say Yayınları, s. 111.

⁵⁰⁴ Küçük, 2000, s. 65.

⁵⁰⁵ Toulmin, S. (1982). *The Return to Cosmology Postmodern Science and Theology of Nature*. USA: University of California Press, s. 210.

⁵⁰⁶ Sokal, A., Bricmont, J. (2002). *Son Moda Saçmalar Postmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanmaları*. (Çev.: Memet Baydur, Ongun Onaran). İstanbul: İletişim Yayınları, s. 149.

kuramsallaşmış ve böylece bilgi sözcüğünün anlamı bile değişmiştir⁵⁰⁷. İngiliz düşünür Stephen Toulmin'e göre ise postmodern bilim, modern bilimin yol açtığı kozmolojik tahribatı tersine çevirmektedir⁵⁰⁸. Felsefe Profesörü Ferré'ye göre bilimden kast edilenin sadece “*modern*” bilim olmasına meydan okunmaktadır. Nasıl ki modern, modern öncesinden farklılaşabiliyorsa, postmodern bilim de modern bilimden farklılaşmaktadır. Bu yüzden modern bilim, bilim tarihi ekseninde gözden geçirilmeli ve onun postmodern bilime dönüşüp dönüşmeyeceği analiz edilmelidir⁵⁰⁹.

Bilim insanları ise, bu terimin bir kandırmacadan ve pazarlama stratejisinden ibaret olduğunu iddia etmektedir. Örneğin New York Üniversitesi Matematik Bölümü Profesörü Alan Sokal ve Louvain Katolik Üniversitesi Fizik Bölümü Profesörü Jean Bricmont'a göre postmodernizmle, matematik ile fiziğin kavram ve terimleri sürekli kötüye kullanılmaya başlamıştır. “*Postmodern bilim denen şeyle ilgili*” bazı bilimsel yanlış anlaşılmalarda bulunmaktadır. Bu iki bilim insanına göre kuantum mekaniği, Gödel kuramı ve kaos kuramı postmodern süreçte değişen bilim anlayışını desteklemek için en sık kullanılan örneklerdir. Fakat bunlara dayanarak temellendirilmeye çalışılan düşünceler, akıl karışıklığından başka bir şeyi göstermemektedir. Lyotard'ın postmodern bilimi açıklamak için kullandığı birbirinden farklı fizik ve matematik konuları, bilgi sözcüğünün anlamını değiştirmemiştir. Bunların ortaya koydukları evveliyatla bilinmeyenler değil, sadece bilinenlerdir⁵¹⁰.

Öncelikle ifade etmeliyiz ki bugün “*modern bilim*” terimi üzerinde varılan uzlaşma, bize “*postmodern bilim*” terimini kullanmak konusunda cesaret vermiştir. Zira bilimin “*modern*” olarak nitelendirilebiliyor olması onun “*modern sonrası*” anlamına gelen “*postmodern*” olarak da nitelendirilebileceğini göstermektedir. Bu “*postmodern*” kavramının bilimin özellikleriyle uyuşup uyuşmadığından tamamen bağımsız dilbilimsel bir çıkarımdır.

Fakat terimin bu çalışma için ifade ettiği anlam ortaya konulmalıdır. “*Postmodern bilim*” teriminin bu çalışmadaki anlamı, postmodern dönemdeki bilimsel gelişmeler ve bunların felsefe üzerindeki etkisiyle sınırlıdır. Doğa bilimlerinin felsefe üzerindeki etkisi, nasıl ki modern bilimin doğuşuyla düşünürlerde gözlemlenebilirse, bizce postmodern bilimin doğuşu da düşünürlerin fikirlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bizim

⁵⁰⁷ Lyotard, J. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. (Trans. Geoff Bennington, Brian Massumi). Vol.: 10. UK: Manchester University Press, s. 60.

⁵⁰⁸ Toulmin, 1982, s. 264.

⁵⁰⁹ Ferré, F. (1996). *Being and Value: Towards a Constructive Postmodern Metaphysics*. Albany: State University of New York Press, s. 290.

⁵¹⁰ Sokal/Bricmont, 2002, s. 35, 149, 150.

postmodern bilim tanımımız açısından postmodern düşünürlerin, bilim ve bilim felsefesi üzerine ortaya koydukları görüşlerin bilimsel doğruluğu ya da bilimsel terminolojinin yerinde kullanılıp kullanılmadığı önem arz etmemektedir. Biz sadece postmodern dönemde yaşanan bilimsel gelişmelerin, düşünürleri etkilediği ve bilim açısından doğru ya da yanlış değerlendirilebilecek olmasından bağımsız olarak teorilerinde bu gelişmelerin gözlemlenebileceği tezinden hareket etmekteyiz. Bu nedenle bu çalışma, postmodern bilime ne bir övgü ne de bir yergi niteliği taşımaktadır. Sadece bir durum tespiti yapılmasını hedeflemektedir. Bu yüzden ilk olarak postmodern dönemde yaşanan bilimsel gelişmeler incelenecek ve daha sonra bunların bilim felsefesine yansımaları değerlendirilecektir.

3.1.2. Öklitçi Geometriden Hiperbolik ve Eliptik Geometrilere

Doğal dünyanın geometrik özelliklerine dair anlayışımız Pisagor teoremi, “*paralel çizgiler asla birleşmez*”, “*üçgenin iç açılarının toplamı 180 derecedir*” gibi Antik Yunan matematikçileri tarafından ortaya konulmuş kanunlar ve teoremlere dayanmaktadır. Bu kanunlar ve teoremler ise Öklid geometrisindeki yerini büyük bir tutarlılıkla muhafaza etmektedir. Öklid geometrisi ve onunla tutarlı olarak şekillenen bu kurallar, fiziksel dünyanın özelliklerini betimlediği için günlük tecrübelerde işe yaramaktadır. Mimarlar, tasarımcılar, haritacılar ve hatta şekillerin özellikleri ve uzayda konumlandırılmasıyla ilgilenen herkes bu kuralları kullanmaktadır⁵¹¹. XIX. yüzyıla kadar Öklid geometrisinin, evreni tam anlamıyla izah ettiği ve Öklid geometrisinin sonuçlarının mutlak olarak doğru olduğu kabul edilmiştir⁵¹². Fakat bu durum, yaklaşık 2200 yıl sürmüştür⁵¹³ ve Öklitçi olmayan geometrilerin ortaya çıkışıyla sarsılmaya başlamıştır.

Bu yüzyılda bazı bilim insanları, deney verilerinden bağımsız Öklid geometrisi ile mantıksal olarak yeni geometrilerin kurulabileceğini sezmiştir. Böylece gerçek dünya ile matematiksel nesnel arasındaki ilişki yeniden gündeme gelmiştir⁵¹⁴. Öncelikle Adrien-Marie Legendre (1752- 1833) ve Franz Adolph Taurinus (1794-1874), iki varsayımı (belli bir noktadan belli bir doğruya sonsuz sayıda paralel çizilebilir ya da tek bir paralel bile çizilemez) yani 5. postulatın⁵¹⁵ aksini ispatlamaya⁵¹⁶ ve onun yerine daha kesin bir postulat

⁵¹¹ Gans, 1973, s. 30.

⁵¹² *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. (1986). 9. Cilt. İstanbul: Interpress Basın ve Yayıncılık, s. 4504.

⁵¹³ Türkbağ, 2005, s. 57.

⁵¹⁴ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 1986, s. 4504.

⁵¹⁵ Detaylı bilgi için Bkz.: Birinci Bölüm, s. 11.

⁵¹⁶ Gans, 1973, s. 30.

koymaya çalışmıştır. Sonuçta bu varsayımlardan Öklitçi olmayan geometri teoremleri çıkmaya başlamıştır⁵¹⁷.

Böylece eski çağın ölümü ve yenisinin doğuşunun hızı, Öklitçi olmayan geometrinin keşiflerinde görünürlük kazanmıştır⁵¹⁸. Tek bir geometrik sistem olduğu sürece (Öklitçi) uzayın fiziksel şekli konusunda bir tartışma çıkmayacaktır. Çünkü alternatif yokluğunda Öklitçi geometri, fiziksel gerçekliğe uygulanabilecek tek geometridir. Çoğul geometrilerin keşfiyle durum tamamen değişmiştir. Artık bir matematikçi geometriler arasında bir tercihte bulunmaktadır. Bu da fiziksel dünyanın geometrisinin hangisi olduğu sorusunu ortaya çıkarmaktadır⁵¹⁹. Yani Öklitçi olmayan geometrinin keşfiyle birlikte “*bizim uzayımız Ökid’in uzayı mı yoksa diğerlerinden birinin uzayı mı?*” sorusu gündeme gelmiş ve bu soru zamanla fiziği evrimleştirmiştir⁵²⁰.

Saygınlığına zarar gelme ihtimali nedeniyle yayımlamaktan kaçındığı yazışmalarından ve şahsi yazılarından öğrenildiği kadarıyla Öklitçi olmayan geometriyi geliştiren ilk isim, Carl Friedrich Gauss’tur (1777-1855)⁵²¹. 1816 yılında 5. postulatın kanıtlanamayacağı kanısına varan Gauss, Öklitçi geometrinin yanında bir başka geometrinin kurulabileceğine inanmıştır⁵²². Yeni kurulan bu geometride bir doğruya dışındaki bir noktadan birçok paralel çizilebilir ve bir üçgenin iç açıları toplamı iki dik açıdan küçük olabilir. Öklitçi olmayan geometri gariptir ve “...*bizimkinden tamamen farklı...ama kendi içinde tümüyle tutarlı*”dır. Ayrıca bu geometri, Öklitçi geometriyle aynı ölçüde fiziksel uzay betimlemektedir⁵²³. Böylece Gauss, bugün “*hiperbolik geometri*”⁵²⁴ olarak adlandırılan yeni bir Öklitçi olmayan uzay fikri ileri sürmüştür⁵²⁵.

Daha sonra başta Nicolas İvanovitçi Lobachevski (1792-1856), János Bolyai (1802-1860) ve Georg Friedrich Bernhard Riemann (1826 -1866)⁵²⁶ gibi matematikçiler, Öklid

⁵¹⁷ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 1986, s. 4504.

⁵¹⁸ Gans, 1973, s. 30.

⁵¹⁹ Reichenbach, 1968, s. 128.

⁵²⁰ Mlodinow, 2016, s 125.

⁵²¹ Gans, 1973, s. 30. Şüphesiz ki Gauss, Öklitçi geleneğin prangalarından kurtulan ilk insandır. Bkz.: Dunnington, W. (2004). *Carl Friedrich Gauss Titan of Science*. (Reprinted). New York: Hafner Publishing, s. 188.

⁵²² Bu keşifle ilgili Gauss, herhangi bir metin kaleme almamıştır. Ölümünden sonra yazdığı notlar bulunmuştur. Bkz.: Klein, F. (2004). *Elementary Mathematics from an Advanced Standpoint: Geometry*. (Translated from the Third German Edition by E.R. Hedrick, C.A. Noble). Mineola, New York: Dover, s. 176, 177.

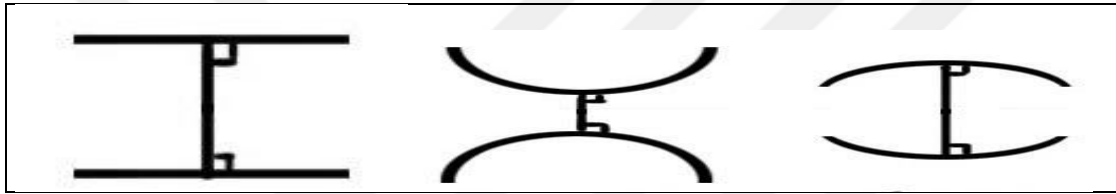
⁵²³ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 1986, s. 4417, 4504.

⁵²⁴ Her bir doğrunun dışında bulunan herhangi bir noktadan sadece bir tane değil, birçok paralel doğrunun geçtiği uzaydır. Bir üçgenin iç açıları toplumu 180 dereceden küçüktür. Bkz.: Mlodinow, 2016, s 155.

⁵²⁵ Mlodinow, 2016, s. 148.

⁵²⁶ Dunnington, 2004, s. 175.

kanunlarının sadece uzayın iki boyutlu olduğu yerde geçerli olduğunu fark etmiştir. Böylece Öklid kuralları, üç boyutlu dünyada geçerliliğini kaybetmiştir. Bolyai ile Lobachevsky hiperbolik uzayı keşfetmiş ve bu yeni uzay, her bir doğrunun dışında bulunan herhangi belli bir noktadan sadece bir tane değil, birçok paralel doğrunun geçtiği şeklindeki varsayımın paralel postulatının yerini almasıyla ortaya çıkmıştır. Bu uzaydaki küçük üçgenler Öklid geometrisiyle uyumludur. Hiperbolik uzayda, Öklitçi biçime yaklaşılabir ancak ona ulaşamaz. Hiperbolik uzayın keşfinden yirmi yıl sonra, Öklitçi olmayan uzayın bir başka türü olan “*eliptik uzay*” keşfedilmiştir. Eliptik uzay, hiçbir paralel çizginin olmadığı bir uzaydır. Yerkürenin eliptik bir uzam olduğu, Gauss’un öğrencilerinden George Friedrich Bernhard Riemann tarafından ortaya atılmıştır⁵²⁷.

Şekil 3.1. Öklitçi, Hiperbolik ve Eliptik Geometriler⁵²⁸

Ortaya koyduğu kurallar açısından Öklitçi geometri ve Öklitçi olmayan geometri birbirleriyle çelişmektedir. Örneğin Öklitçi geometride üçgenin iç açıları 180 derece olmak zorundayken, Öklitçi olmayan geometride bu olmayabilir. Öklid geometrisi kendi içinde hala tutarlı olduğu gibi Öklitçi olmayan her geometri de kendi içindeki tutarlıdır. Bu da yeknesak Öklid’in sistemini yerine Öklitçi ve Öklitçi olmayan geometrilerden bahsedilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu iki geometrinin farklarından bir diğeri, Öklitçi geometrinin, diğer geometrilerin aksine zihinde kolaylıkla canlandırılabilmesidir. Fakat matematikçilere göre bu önemli değildir zira diğer geometrik sistemler bu özelliğe sahip olmamasına rağmen eşit matematiksel geçerliliğe sahiptir⁵²⁹.

Gauss, bu duruma yanıt aramak için bir gözlem yapmış ve fiziksel dünyaya dair geometrik algıyı kesinleştirmeye çalışmıştır. Bunun için işaretlenmiş üç tepeden bir üçgen oluşturmuş ve üçgenin iç açılarının toplamının 180 derece olup olmadığını öğrenmeyi amaçlamıştır. Gauss’un vardığı sonuç, 180 dereceden sapma olsa bile gözlemin kaçınılmaz hatalarının, bunu kanıtlamaya imkan vermediğidir. Bu durum Reichenbach tarafından,

⁵²⁷ Mlodinow, 2016, s. 148, 155, 161, 172.

⁵²⁸ İnternet: “Non-Euclidean Geometry Art” (2014). Web: <https://harrisonhartle.wordpress.com/2014/08/04/non-euclidean-geometry-art/> adresinden 16.07.2019’da alınmıştır.

⁵²⁹ Reichenbach, 1968, s. 128.

dünya Öklitçi olmasaydı da iki geometri arasındaki fark çok az olduğundan, ikisi arasında bir ayrım yapılmasının imkansız olacağı şeklinde izah edilmektedir. Yani fiziksel dünyaya dair geometrik tek bir açıklama bulunmamaktadır. Eşdeğer birden fazla açıklama vardır. Bu açıklamaların da her biri doğrudur ve onlar arasındaki görünür farklılıklar onların içeriğini değil, formüle edildikleri dilleri ilgilendirmektedir⁵³⁰.

Sonuç olarak asırlarca mantıksal bir zorunluluk olarak kabul edilen Öklitçi geometrinin aslında fiziksel dünyanın kavranışına dair tutarlı ve birbirinden farklı anlayışlardan sadece biri olduğu ortaya çıkmıştır. Zira diğer Öklitçi olmayan geometriler de Öklitçi geometri kadar doğrudur ve bu nedenle fiziksel dünyayı herhangi biriyle “mutlak” olarak tanımlamak mümkün değildir⁵³¹. Bu da geometrinin göreceliliğini ortaya koymaktadır⁵³².

3.1.3. Mekanik Fiziğe Kuantum İtirazı⁵³³

“Harikalar mı? Şairler onu Planck’ın teorisinde bulacaklardır. Öyle bir teori ki, ışımaya olayını, dalgalar yerine mermilerden meydana geliyormuş gibi izah eder. Işık kuantası ve elektronlar, eski vicdansız neden-sonuç ilişkisi kuralına aldırış etmeden etrafta uçuşur durur ve sanki kendilerine özgür irade verilmiş gibi davranır. Periler artık eskisi kadar tuhaf değildir ve Aladdin’in lambası da eskisi kadar harikulade değildir. Madde, sadece bir hayalettir. Atomlar ise içinden ışımalar yayılan hayaletlerdir. Evren, öngörülebilir bir şekilde hareket eden bir makine değildir artık”⁵³⁴.

“Albert Einstein: Kör bir böcek yerkürenin yüzeyi üzerinde sürünürken, kat ettiği yolun eğri olduğunu kavramaz. Ben bunu fark etmiş olduğum için yeterince şanslıyım”⁵³⁵.

Umutlarını Newton döneminin yeniden inşasına bağlamış Max Planck (1858-1947) ve Albert Einstein’ın (1879-1955) hedefi, sadece mevcudun temellerini sağlamlaştırmaktı. Oysa ironik olarak ikisi de modern bilimin en derinindeki temelleri sarsacak fikirler ortaya

⁵³⁰ Reichenbach, 1968, s. 129, 132, 133.

⁵³¹ Türkbağ, 2005, s. 57-59.

⁵³² Reichenbach, 1968, s. 132.

⁵³³ Bizce kuantum teorisinin gelişimini tarihsel açıdan incelemek oldukça zordur. Zira XX. yüzyılda yaşamış bilim insanları tüm bilimsel teorilerini aynı zamanda ve tek seferde ileri sürmemiştir. Örneğin Einstein Özel Görelilik Kuramı’nı 1905’te; Genel Görelilik Kuramı’nı ise bu tarihten 11 yıl sonra yayımlamıştır. Ayrıca kuantum teorisini oluşturan gelişmelerin çok büyük bir kısmı 1900-1930 tarihleri arasında yani 30 sene gibi kısa bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiştir. Bu süre zarfında bilim insanları birbirlerinin teorilerinden etkilenmiş ve bilimi kümülatif olarak ilerletmiştir. Bu nedenle gelişimi çok uzun yıllar boyunca süren modern bilimde tercih ettiğimiz kronolojik inceleme yapma yöntemi, bu bölümde kullanılmayacaktır. Ayrıca bu ve bir sonraki başlıkta bilim insanlarından birkaçına yer verilmiş olması, kuantum teorisinin kurucularının sadece onlar olduğu anlamına gelmemektedir. Nath Bose (1894-1974), Max Born (1882-1970), Pascual Jordan (1902-1980), Paul Adrien Maurice Dirac (1902-1984) gibi daha birçok bilim insanı kuantum kuramının kurucusu olarak kabul edilmektedir. Gerek tez yazarının bir fizikçi olmaması, gerekse fizikçilerin dahi anlamakta zorluk yaşadığı böyle bir kuramı her yönüyle ele almanın mümkün olmaması nedeniyle tez konusu için önem arz eden bilim insanları ve onların ortaya koydukları bilimsel fikirler ele alınmıştır.

⁵³⁴ “Science Needs The Poet” (1930). *The New York Times*. 21 Aralık 1930, s. 47.

⁵³⁵ Seelig, C., Einstein A., (1956). *A Documentary*, Staples Press, s. 80. Mlodinow, 2016, s. 241, 264.

atmıştır⁵³⁶. "Mutlak olan bu dünyanın yasalarını aramak benim için hayattaki en ulvi bilimsel çaba oldu" diyen Planck, yaşanacak olağanüstü değişimin başlatıcısı olurken, Einstein ışığın küçük enerji paketlerinden oluştuğu saptamasını yaparak bilimde yeni bir dönemin kapısını açmıştır⁵³⁷. Niels Bohr'un (1885-1962) atoma uyguladığı kuantum teorisi, sarsıcı sonuçlar doğurmuş⁵³⁸ ve Wolfgang Enst Pauli'nin (1900-1958) dışlama ilkesi ise hem kuantum teorisi hem de kimya için temel bir kural olmuştur⁵³⁹.

Berlin'de bir lisansüstü öğrencisiyken dikkatini ısı, ışık ve enerji arasındaki ilişkileri inceleyen termodinamiğe yönelmiş olan Planck, maddelerin ışığı belli bir miktar enerjinin tamsayı katları halinde seçici bir şekilde yutup geri yaydığını varsaymış ve $E=nh\nu$ denklemini geliştirmiştir. Belli miktardaki enerjiyi " $h\nu$ ", ışımının frekansını " ν " ve fotonların sayısını " n " ile göstermiştir. Formüldeki h sabiti ise, günümüzde Planck sabiti olarak anılmaktadır⁵⁴⁰.

Planck'ın bu fikrini çok az insan dikkate almıştır. Fakat sadece beş yıl sonra Albert Einstein, ışık enerjisinin de h sabitinin katları şeklinde var olduğunu söyleyerek formüle izahat getirmiştir. 1905'te Einstein ışığın küçük enerji paketleri yağmurundan oluştuğunu saptamıştır⁵⁴¹. Bundan sonra ışık enerjisinin kuantası "*foton*"⁵⁴² olarak anılacaktır⁵⁴³. Bu saptama ışığın doğasına ilişkin parçacık ve dalga kuramlarını birleştirmiş ve birinin açıklayamadığı fenomeni diğeriyle açıklamıştır. Bu kurama göre ışık, bazen dalga bazen de parçacık özelliği göstermektedir⁵⁴⁴. Bu Planck'tan sonra Newton fiziğine ikinci büyük meydan okumadır.

Aynı yıl Einstein, Özel Görelilik Kuramı'nı da ortaya atmıştır. Bu kurama göre, düzgün doğrusal hareketi, yani hızda bir artma ya da eksilme olmaksızın süregelen ivmesiz hareketi saptamak olanaksızdır. Düzgün doğrusal hareket ancak başka bir harekete kıyasla anlaşılabilir. Örneğin gitmekte olan bir trende bulunduğu dışarı bakarak anlaşılabilir.

⁵³⁶ Crease/Goldhaber, 2016, s. 31, 230.

⁵³⁷ Türkbağ, 2005, s. 31, 58, 230.

⁵³⁸ Gamow, G. (1966). *Thirty Years That Shook Physics*, New York: Dover Publications, s. 16.

⁵³⁹ Crease/Goldhaber, 2016, s. 81.

⁵⁴⁰ Planck, M. (1900). "Zur Theorie des Gesetzes der Energieverteilung im Normalspektrum". *Verhandlungen der Deutschen Physikalischen Gesellschaft*. Jahrg. 2, Nr. 1, s. 240, 241; Crease/Goldhaber, 2016, s. 32.

⁵⁴¹ Einstein, A. (1998). "On A Heuristic Point of View Concerning the Production and Transformation of Light". In John Stachel (Ed. Introduced). *Einstein's Miraculous Year: Five Papers That Changed the Face of Physics*. (with a Foreword by Roger Penrose). Princeton University Press, Paper 5.

⁵⁴² Yüksek frekanslı bir elektromanyetik salınımın taşıdığı enerji paketi olarak tanımlanabilir.

⁵⁴³ Crease/Goldhaber, 2016, s. 33; Gamow, 1966, s. 25.

⁵⁴⁴ Gamow, 1966, s. 19.

Yine trenin mi yoksa istasyonun mu hareket ettiği referans noktasına bağlıdır⁵⁴⁵. Gökyüzü akrobatları da kuramın en açık örneklerinden biridir. Paraşüt açmadan önce uçaktan atlayan akrobatlar (hemen hemen) eşit hızda hareket ettiklerinden sanki hareketsiz olarak zemin üzerinde duruyorlarmış gibi birbirleriyle birçok figür yapabilir. Bu kuramda görelilik olmayan tek bir şey vardır: Işık hızı. Bu kurama göre, yapısı gereği hiçbir nesne ışık hızına en azından maddesel formunu koruyarak varamaz. Dahası göreliliğe göre hız arttıkça zaman yavaşlar, zamandaki yavaşlama ışık hızına yaklaştıkça artar⁵⁴⁶.

Einstein, Newton'a ait kütle çekim yasasını Özel Görelilik Kuramı ile sarsmıştır. Zira Ona göre diğer cisimlerle kıyaslanmadığı sürece, bir cisim tek düze biçimde mi hızlanıyor yoksa tek düze bir kütle çekimi alanında hareketsiz mi duruyor, ayırt etmek olanaksızdır⁵⁴⁷. Yani kütle çekimi kurmaca bir kuvvettir⁵⁴⁸.

Einstein'ın yazılarında öne sürdüğü kuramlardan bir diğeri, ivmeli hareket eden sistemleri açıklamak için ileri sürdüğü Genel Görelilik Kuramı'dır. Bu Kurama göre, yerçekimi etkisi bir çekimden değil, uzayın yapısının bozulmasından kaynaklanmaktadır. *Büyük bir kütlenin bulunduğu yerde uzayın yapısı düzgünlüğünü kaybetmektedir.* Böyle bir alana ilişkin hesaplar ancak Öklitçi olmayan bir geometriyle yapılabilmektedir⁵⁴⁹. Einstein'ın ortaya koyduğu kuramlar ekseninde mekanik fiziğin mutlak kabul ettiği zaman, mekan ve hareket kavramlarının göreceli hale geldiği söylenebilir⁵⁵⁰.

1907'de Einstein, zamanın akışının kütle çekiminden etkilendiği savını ortaya atmıştır⁵⁵¹. Yani fiziksel uzayın üç boyutlu olduğu değil, dört boyutlu olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre dördüncü boyut, zamandır. Newton'dan farklı olarak Einstein zamanı, uzay-zaman sürekliliğinde uzayın bir parçası olarak kabul etmiş ve "t" zaman olmak üzere (x, y, z, t) dört koordinatla gösterilebilecek dört boyutlu bir dünyada bulunduğumuza hükmetmiştir⁵⁵².

⁵⁴⁵ Einstein, A. (2005). *Relativity The Special and General Theory*. (Translated by Robert W. Lawson Introduction by Roger Penrose Commentary by Robert Geroch with a Historical Essay by David C. Cassidy). (The Masterpiece Science Edition). New York: Pi Press, s. 34-36.

⁵⁴⁶ Türkbağ, 2005, s. 58.

⁵⁴⁷ Einstein, 2005, s. 78, 79.

⁵⁴⁸ Mlodinow, 2016, s. 241, 246.

⁵⁴⁹ Einstein, 2005, s. 143-145; Tekeli, S., Kahya, E., Dosay, M., Demir, R., Topdemir, H. G., Unat, Y. ve Koç Aydın, A. (1999). *Bilim Tarihine Giriş*. Ankara: Nobel Yayınları, s. 394-395.

⁵⁵⁰ Türkbağ, 2005, s. 58, 59.

⁵⁵¹ Mlodinow, 2016, s. 250.

⁵⁵² Einstein, 2005, s. 72, 73; Crilly, 2016, s. 96-97.

Planck tarafından ortaya atılan ve Einstein tarafından geliştirilen bu fikirler, 1910'a gelinene kadar pek dikkate alınmamıştır. Fakat bu tarihten sonra kuantum pek çok alanda yeşermeye başlamıştır. Bilim insanları, ne zaman atom altı dünyaya baksalar, her köşede Planck sabiti karşılıklarına çıkmıştır. Zira enerjinin sadece ve sadece $h\nu$ değerinin tam katları şeklinde var olabildiği anlaşılmıştır⁵⁵³.

1911'de Brüksel'de gerçekleşen Solvay Konferansı'nda Planck, sıra dışı bir diğer meseleye daha dikkat çekmiştir. Planck sabiti, belli bir miktar enerjiye karşılık gelmiyor fakat iki büyüklük arasında bir oran tanımlıyordu. Örneğin $E=h\nu$ denklemi, enerji ve frekans arasında bir ilişki tanımlamakta ve biri arttığı zaman diğeri de artmaktadır. Konferans sırasında Planck, faz uzayı kavramından yola çıkarak h sabitinin bir eylem birimi olduğu veya başka bir deyişle bir sistemin sahip olabileceği mümkün olan bütün kilit değerlerinin soyut bir temsili olduğu gerçeği ile bazı şaşırtıcı sonuçlar üzerinde durmuştur. Örneğin hareket eden bir nesnenin faz uzayı, bir ekseninde konum ve diğeri ekseninde kuvvet (momentum) olan ve masanın üzerine çizilebileceği bir grafik ile gösterilebilir. Newton fiziğine göre masanın üzerindeki her nokta, nesnenin bulunabileceği muhtemel bir konum noktasıdır. Kuvveti ve konumu değiştiğinde nesne, bir noktadan diğeri bir rota çizerek hareket etmektedir. Newton'un yasaları, bu rotanın tahmin edilmesi için kullanılabilir. Ancak Planck, kuantum dünyasında bir nesnenin buna benzer şekilde bulunabileceği sonsuz konum noktalarının olmadığını belirtmiştir. Masa yüzeyi, her biri h sabiti kadar bir alana sahip küçük yama parçalarından veya piksellerden meydana gelmiştir. Bunların her biri, nesnenin içinde bulunması mümkün olan durumları, yani kuvvet ve konum aralıklarını temsil etmektedir. Nesne için olasılıklar artık büyük oranda kısıtlanmıştır. Nesne, bir noktadan diğeri sürekli bir hareket içinde bulunamaz. Fakat en az bir kuantum büyüklüğündeki bir alanın içine sıkışmış haldedir. Bu şekildeki her bir piksel, mümkün olan bir eylem uzayıdır ve nesne bunların birinden diğeri sıçramak zorunda olduğu için hareketi süresizdir. Belirsizlik ilkesi dahil olmak üzere kuantum teorisinin sonradan keşfedilmiş olan bütün ilkeleri, faz uzayının pikseli, yani kuantize (sürekli değil kesikli) olduğu gerçeğinde saklıdır⁵⁵⁴.

Bir kuantum zirvesi olan 1911 Solvay Konferansı ile birlikte, bütün Avrupa'da kuantum konuşmaya başlamış ve bu konferans, kuantumun saygınlık kazanmasında bir

⁵⁵³ Crease/Goldhaber, 2016, s. 32, 33.

⁵⁵⁴ Crease/Goldhaber, 2016, s. 47.

dönüm noktası olmuştur. İngiliz bilim insanı Ernest Rutherford (1871-1937)⁵⁵⁵, bu konferansta edindiği bilgileri ülkesine taşımış ve Bohr adında Danimarkalı bir bilim insanıyla paylaşmıştır⁵⁵⁶.

*Kuantum kuramını ilk kez duyduğunda sarsılıp sinirlenmeyen biri onu aslında anlamamıştır*⁵⁵⁷ şeklindeki çarpıcı sözün sahibi olan Bohr ilk olarak klasik fiziğin açıklayamadığı bir konuyla ilgilenmeye başlamıştır. Klasik fiziğin öngörüsünde elektronlar çekirdeğin çevresinde sonsuz sayıda olası yörüngede bulunmakta ve hareketleri neticesinde sürekli enerji kaybederek çekirdeğe düşmektedir. Oysa gerçekte durum böyle değildir ve Newton fiziği çerçevesinde bu ikilemi (elektronların neden çekirdeğe düşmediğini) çözmenin de bir yolu yoktur⁵⁵⁸. Bohr, bu konuyu takıntı haline getirmiş hatta balayını bile bunun üzerine çalışarak geçirmiştir. Sonunda çalışma arkadaşlarını bile şaşkınlığa uğratan bir çözüme ulaşmıştır⁵⁵⁹. Bohr'un, Planck sabitinden yararlanarak kuantumu atom yapısına uyguladığı atom modelinde elektronlar “kuantize” enerjiye sahiptir ve atomlardan kolayca koparılıp serbest bırakılabilir. Ayrıca elektronlar, eksi yüklü olduklarından tıpkı Güneş'in çevresinde dönen gezegenler gibi artı yüklü bir çekirdeğin çevresindeki yörüngelerde dönmektedir⁵⁶⁰. Bohr'a göre bunun nedeni, doğada Planck sabitinin bulunmasıdır. Yani bu sabitin değeri çok küçük olmasına rağmen eğer sıfır olsaydı atomlar çok kısa bir anda çekirdeğe düşecektir⁵⁶¹. Bohr ise elektronların otobüslerden çok tramvaylar gibi yalnızca belirli ve sabit yörüngelerde ilerlediklerini ortaya koymuştur. Fakat zaman zaman elektronlardan biri çekirdeğe daha yakın bir yörüngeye sıçramaktadır. Bunu yaparken de bir enerji paketi (enerji kuantası) yaymakta ve bu duruma “kuantum sıçraması” denmektedir⁵⁶².

⁵⁵⁵ 1900'lü yılların başında bilim insanları, atom çekirdeğinden haberdar değildir. O dönemde atomun, pozitif yüklü bir maddeler ağı olduğu ve bu ağın içinde negatif yüklü elektronların gömülü olduğu düşünülmektedir. Yani elektronlar, kuru meyve parçaları gibi artı yüklü bir hamurun içine serpiştirilmiş eksi yükler olarak düşünülmüştür. (Joseph John Thomson'ın meyveli kek modeli). Oysa Rutherford yaptığı deneylerde atom çekirdeğinin protondan oluştuğunu ve elektronların çekirdeğin içinde değil, çekirdeğin etrafında olduğunu keşfetmiştir. Bkz.: Pickover, C. A. (2011). *The Physics Book From the Big Bang to Quantum Resurrection, 250 Milestones in the History of Physics, Sterling*, New York, s. 378; Baker, 2009, s. 128.

⁵⁵⁶ Crease/Goldhaber, 2016, s. 35, 42.

⁵⁵⁷ Heisenberg, W. (1969). “Der Teil und das Ganze Gespräche im Umkreis der Atomphysik”, *Buchclub Ex Libris*, s. 280.

⁵⁵⁸ Gribbin, J. (2017). *Bilim Tarihi*. 2. Baskı. (Çev.: Barış Gönülşen). İstanbul: Alfa Bilim Yayınları, s. 549, 550.

⁵⁵⁹ Gribbin, 2017, s. 549, 550.

⁵⁶⁰ Baker, 2009, s. 101.

⁵⁶¹ Bohr, N. (1913). “On the Constitution of Atoms and Molecules”. *Philos. Mag.* 26, 1, s. 23; Crease/Goldhaber, 2016, s. 61.

⁵⁶² Mosley, M., Lynch, J., (2011). *Bilimin Öyküsü*. (Çev.: Çağlar Sunay, Cumhur Öztürk). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 93.

Elektronların kuantum sıçraması yapmasını zorunlu kılan Planck sabiti, atomların kararlı olmasını ve mikro dünyanın çalışmasını sağlamaktadır⁵⁶³.

Ayrıca Bohr'a göre ışık, aynı anda iki halde birden yani hem dalga hem de parçacık olarak bulunmaktadır. Fakat ölçüm yapıldığında bu iki kıyafetinden birini giymektedir. Yani aslında onu nasıl ölçmek istediğimize karar verdiğimizde onun alacağı görünümü biz önceden seçip belirlemiş oluruz. Böylece Bohr madde ile ışığın dalga ve parçacık özelliklerinin iki farklı olay grubu olmadığını aynı temel olgunun iki yüzü olduğunu savunan “tamamlayıcılık” fikrini benimsemiştir⁵⁶⁴. Psikoloji testlerindeki iki farklı şekilde görülebilen resimlerdeki gibi dalga ile parçacık özellikleri de aynı olguyu görmenin birbirini tamamlayan yollarıdır. Yapısını değiştiren şey ışığın kendisi değil, bizim nasıl görmek istediğimizdir. Bohr'un bu yorumu, her ne kadar başka bazı varyasyonları çıktıysa da hala fizikçilerin çoğunun en beğendiği yorumdur⁵⁶⁵.

Bohr, özellikle gözlemcilerin kuantum deneylerinin sonuçlarına olan etkisini vurgulamıştır. O, “gözlemci” sözcüğünün kendisinin de doğru olmadığını, gözlenen dünyadan ayrılmış bir dış gözlemci olduğu izlenimini akla getirdiğini ileri sürmüştür. Oysa Bohr'a göre gözlemci, aslında deneyin bir parçasıdır⁵⁶⁶. Gözlemcinin deneye dahil olmasına dair bu düşüncesi, fizikçileri şok etmiştir. Çünkü bilimsel nesnellik kavramı ve geleneksel bilim yapma tarzına karşı çıkmaktadır. Sadece bilim insanları değil, felsefeciler de bu düşünce karşısında duraksamıştır. Zira doğa bundan böyle ne mekanik ne de öngörülebilirdir. En derinde kendi içinden gelen bir bilinmezlik özelliğine sahiptir⁵⁶⁷.

Bohr'un ortaya attığı atom modeli kısa sürede başkaları tarafından geliştirilmiştir⁵⁶⁸. Bohr'un sunduğu yorumlardan beri kuantum fiziğinin ne anlama geldiğinin sezgisel olarak kavranması zorlaşmıştır. Zira kuantum dünyası hiç alışık olmadığımız, farklı ve tuhaf bir yerdir⁵⁶⁹. Bununla beraber Bohr'un fikirleri, daha iyisini buluncaya dek zorlukların aşılmasına yardım etmeye yetecek bir kavrayış sunmaktadır. Hatta sunduğu fizik kavrayışı o kadar iyidir ki halen okullarda bize öğretilen atom modeli budur⁵⁷⁰.

⁵⁶³ Crease/Goldhaber, 2016, s. 61.

⁵⁶⁴ Bohr, N. (1961). *Atomic Theory and the Description of Nature Four Essays*. (Reprinted). Cambridge University Press, s. 10, 11. Bohr, 1961, s. 75.

⁵⁶⁵ Baker, 2009, s. 108-111.

⁵⁶⁶ Bohr, 1961, s. 15, 16, 68, 101.

⁵⁶⁷ Baker, 2009, s. 109-111.

⁵⁶⁸ Mosley/Lynch, 2011, s. 93.

⁵⁶⁹ Baker, 2009, s. 111.

⁵⁷⁰ Gribbin, 2017, s. 551.

Bohr'un atom resminin bir uzantısı olarak ortaya konulan Pauli dışlama ilkesi veya Pauli ilkesi⁵⁷¹ 1925 yılında Pauli tarafından formüle edilmiştir⁵⁷². Bu ilke, kuantum fiziğinin temel bir kuralı olarak atomlarda elektron yapılanmasını ifade eden bir anahtar mahiyetindedir⁵⁷³. Bu ilkeye göre bir atomda kuantum sayıları aynı olan iki elektron bulunamaz. Yani aynı özellikleri taşıyan iki elektron asla aynı anda aynı yerde olamaz⁵⁷⁴. Dolayısıyla atomun elektron sayısı arttıkça elektronlar, kendileri için ayrılmış yerleri doldurmakta ve giderek üst kabuklarda yer almaktadır. Bu biletsiz bir tiyatrodaki koltukların izleyiciler tarafından sahne önünden başlayarak arka sıralara doğru doldurulmasına benzemektedir. Maddenin yapı taşları olan elektron, proton ve nötronların hepsi fermiyon⁵⁷⁵ olduğundan aslında Pauli dışlama ilkesi atomun davranışını belirlemektedir. Bu parçacıklardan hiçbirinin kuantum enerji durumu bir diğesinin aynısı olamayacağından atomlar doğaları gereği serttir ve değişik enerji kabuklarına dağılmış olan elektronlar, çekirdeğe en yakın kabuğa yığılamaz. Gerçekte böyle bir yığılmaya karşı büyük bir basınçla direnirler. Yani iki fermiyon asla tiyatrodun aynı koltuğuna oturamaz⁵⁷⁶.

Aynı zamanda bu ilke, bir yandan da elektronların ayrı kimliklerinin olmadığını söylemektedir. Yani iki farklı durumu işgal eden elektronlar birbirinden tamamen ayırt edilemez. Maddenin temel taşlarının birbirinden ayırt edilemez olabileceği düşüncesine, Newton mekaniğinde rastlanılmamaktadır. Newton mekaniğinde nesnelere onları tanımlayan etiketler yapıştırmak ve hareketleri boyunca onları takip etmek gerekmektedir. Her bir etiketlenmiş nesne, kendine ait bir geçmişe ve kendine ait bir gelecek seyrine sahiptir. Newton dünyasında etiketlenebilir olma kuralı söz konusudur. Yani aynı türde olan atomların ve moleküllerin doğal olarak birbirinin aynısı olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu durum, maddeyi kararlı yapmak için gerekli bir koşuldur. Ancak ilke olarak her biri ayrı ayrı takip edilebilir. Aynı türden atomların birbirinin aynısı olduğu gerçeğinin ise Newton fiziğinde bir açıklaması yoktur. Dışlama ilkesinin kimlik ve benlik üzerindeki etkisi son

⁵⁷¹ Jo Baker, 2009, s. 123.

⁵⁷² Pauli, W. (1925). "Über den Einfluß der Geschwindigkeitsabhängigkeit der Elektronenmasse auf den Zeemaneffekt". *Zeitschrift für Physik*, Vol.: 21.

⁵⁷³ Crease/Goldhaber, 2016, s. 81,

⁵⁷⁴ Pauli, W. (1925). "Über den Zusammenhang des Abschlusses der Elektronengruppen im Atom mit der Komplexstruktur der Spektren". *Zeitschrift für Physik*. 31, 373, s. 776.

⁵⁷⁵ Newton fiziğinin kuvvet, momentum ve enerji terimleriyle ifade edilmesi gibi kuantum fiziğinin de kendine özgü bir dizi parametresi vardır. Örneğin kuantum spin, açısal momentumun karşılığı gibidir ama kuantize olmuştur ve yalnızca belli değerler alabilmektedir. Schrödinger denkleminin çözülmesiyle herhangi bir parçacığı tanımlayan dört kuantum sayısı elde edilir: üç uzam koordinatı ve bir de spin. Kuantum spinini yarıtam sayı katları olan her parçacık İtalyan fizikçi Enrico Fermi'nin (1901-1954) adıyla anılmaktadır. Fermiyonların pozitiften negatife değişen asimetric dalga fonksiyonları vardır. Bkz.: Baker, 2009, s. 121.

⁵⁷⁶ Baker, 2009, s. 121.

derece tuhaftır. Doğayı meydana getiren madde parçalarının benlikleri, bu kimliksizlik sayesinde meydana gelmektedir. Yani makro dünyanın benliği bir şekilde mikro dünyadaki bu kimlik eksikliği sayesinde mümkün olmaktadır⁵⁷⁷.

1918’de Nobel fizik ödülü Planck’a, 1921’de Einstein’a, 1922’de Bohr’a ve 1945’te Pauli’ye verilmiştir. Görelilik Kuramı’nın öngörülerinin gözlemle teyit edilmesinin ardından Einstein büyük bir üne kavuşmuştur. Artık basında Planck’ın fikrinin Newton’un tanımladığından farklı olarak sürekliliğe sahip olmayan bir dünya modeli ortaya koyduğu yer almaktadır. Bazı gazeteciler ve yazarlar, Planck’ın çalışmasının sadece yeni bir bilimsel devir açmakla kalmadığına fakat yeni bir kültürel devir de açtığına ikna olmuştur⁵⁷⁸. Zira modern fizik içinde geliştirilen teorilerin desteklediği deterministik dünya görüşü çökmüştür. Bu dünya görüşünün çöküşü bazı yeni felsefe ve ideolojilerin gelişimiyle değil, XIX. yüzyıl sonunda fizikçilerin maddenin atomik yapısıyla ilişki kurmaları nedeniyle olmuştur. Onların buldukları şey, maddenin atomik birimlerinin deterministik Newton fiziği ile açıklanamayacağı, rastgele, kontrol edilemez davranışlara sahip olduğu gerçeğidir⁵⁷⁹. Böylece yepyeni bir dönem başlamıştır. Modern fiziğin zarafetine, güzelliğine, tahmin edilebilir ve evrensel oluşuna cezp olmuş olan fizikçilerin çirkin, tuhaf, beklenmedik ve çok özelleşmiş olan bu sonradan gelme kuantum teorisi ile mücadele etmesi gerektiği ileri sürülmüştür⁵⁸⁰. Öte yandan teoriye duyulan ilgi artmış ve teorinin uygulama alanı genişlemeye başlamıştır.

Kuantum teorisiyle ilgilenerken yeni bir formülle onun alanını genişleten isimlerden ilki, Fransız fizikçi Louis Victor Pierre Raymond De Broglie’dir (1892-1987). O, ışık kuantasıyla ilgili iki denklemden (Planck’ın $E=h\nu$ formülü, Einstein’ın $E=pc$ formülü) yola çıkmış ve bu iki denklemi $h\nu=pc$ formülü⁵⁸¹ ile bir araya getirmiştir⁵⁸². Onun oluşturduğu bu denklemin sözel ifadesi, bir parçacığın momentumu ve dalga boyu çarpılırsa Planck sabitine ulaşılacağıdır. 1924 yılında bu ışık açısından bu formüle ulaşılması çok şaşırtıcı değildir. Fakat De Broglie’yi farklı kılan, bu formülün parçacıklar özellikle de elektronlar için geçerli olduğunu savunmasıdır⁵⁸³.

⁵⁷⁷ Crease/Goldhaber, 2016, s. 82-84.

⁵⁷⁸ Crease/Goldhaber, 2016, s. 32, 39.

⁵⁷⁹ Türkbağ, 2005, s. 58.

⁵⁸⁰ Crease/Goldhaber, 2016, s. 335, 6.

⁵⁸¹ P =momentum, h =Planck sabiti, v =dalga boyu, c =hız.

⁵⁸² Broglie, L. d. (1924). “A Tentative Theory of Light Quanta”. *Philosophical Magazine Series*. 6, 47:278, 446-458, s. 452.

⁵⁸³ Gribbin, 2017, s. 554, 555.

Bu denklem, her şeyin ikili bir dalga-parçacık karakterine sahip olduğunu dolayısıyla dalga-parçacık ikiliğinin sırf ışığa özgü olmadığını⁵⁸⁴ ifade etmektedir⁵⁸⁵. Momentum kütleyle ilişkili ve Planck sabiti bu kadar küçük olduğundan ötürü, gündelik cisimlerin dalga özelliği de saptanamayacak kadar küçüktür. Dalga özelliği sadece bir cismin kütlesi Planck sabitiyle hemen hemen aynı veya ondan daha az büyüklükte ise önem kazanmaktadır. Bu, dalga-parçacık ikiliğinin dalga yönünün moleküler düzeyin üzerinde hemen hiçbir önem taşıyor atomlar düzeyindeyse tümünden göz ardı edilemiyor olduğunu ifade etmektedir. Bu gerçeklik ise protonlar ve nötronların hareketinin betimlenmesinde dalga-parçacık ikiliğinin önemli bir etmen olduğu anlamına gelmektedir. Hatta atomların içerisinde veya dışarısındaki elektronların hareketlerinin betimlenmesinde çok daha önemli olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda gündelik akliselim deneyimlerle bir elektronun gerçekte ne olduğunu anlama yönünden hiçbir umut taşınamayacağına işaret etmektedir. Bulma umudu taşınabilecek tek şey, elektronların farklı koşullar altında nasıl bazen daha çok dalgaya bazen de parçacığa benzer şekilde davrandığını söyleyen denklemler ve matematik modelleridir⁵⁸⁶.

De Broglie'ye göre parçacıklar ve dalgalar iç içedir. Işığın da aralarında olduğu elektromanyetik dalgalar, her ikisinin özelliğini gösterir ve hatta atom altı parçacıklar ile moleküller bile tıpkı dalga gibi kırılabilir. Fakat dalgalar süreklilyken parçacık değildir. Bu durumda dalga gibi yayılmış haldeki bir parçacığın nerede olduğu nasıl söylenecektir? De Broglie'den esinlenen Avusturyalı fizikçi Erwin Schrödinger'in (1887-1961) 1926'da bulduğu denklem, dalga fiziğini ve olasılığı kullanarak dalga gibi davranan bir parçacığın belli bir konumda bulunma ihtimalini vermektedir. Bu denklem atomik dünyanın fiziği olan kuantum fiziğinin köşe taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Zira Schrödinger denklemi, dalga-parçacık ikiliği fikrinin yalnızca atomlar için değil, tüm maddeler için geçerli olduğunu göstererek⁵⁸⁷ fizikte adeta bir devrim yaratmıştır⁵⁸⁸.

Werner Heisenberg (1901-1976), Schrödinger ile aynı dönemde kuantum teorisi üzerine çalışmıştır⁵⁸⁹. Heisenberg, Schrödinger'in denklemini bir adım öteye taşıyarak bir parçacığın konumunun ve hızının aynı anda bilinemeyeceğini söylemiştir. Zira parçacığın

⁵⁸⁴ Baker, 2009, s. 99.

⁵⁸⁵ Broglie, L. d. (1970). "The Reinterpretation of Wave Mechanics". *Foundations of Physics*, Vol.: 1, No.: 1, s. 5.

⁵⁸⁶ Gribbin, 2017, s. 556.

⁵⁸⁷ Schrödinger, E. (1926). "An Undulatory Theory of the Mechanics of Atoms and Molecules". *Physical Review*. Vol.: 28, No.: 6, s. 1049.

⁵⁸⁸ Baker, 2009, s. 100, 103. Geliştirdiği bu denklem yanında Schrödinger, "*Schrödinger'in kedisi*" adıyla anılan bir paradoks ortaya koymuştur. Detaylı bilgi için Bkz.: Schrödinger, E. (1935). "Die gegenwärtige Situation in der Quantenmechanik". *Die Naturwissenschaften*, 23. Jahrgang, Heft 48.

⁵⁸⁹ Baker, 2009, s. 106.

konumunun kesin olarak belirlenmesi için büyük miktarda enerji taşıyan ve parçacığın hızını da değiştirebilecek etki gücüne sahip çok kısa dalga boylu hafif dalgalara ihtiyaç vardır. Yani bu dalgalar nedeniyle hız etkilenecek ve konum belirlenebilmesine rağmen aynı deney içerisinde parçacığın hızı ölçülemeyecektir. Diğer yandan parçacığın hızı belirlenmek istenirse, ölçülecek hızı değiştirmemek için uzun dalga boylu dalgalar tercih edilecek ama bu durumda da parçacığın konumu kesin olarak belirlenemeyecektir⁵⁹⁰. Yani biri ne kadar hassas ölçülürse, diğeri hakkında o kadar az şey bilinebilecektir. İşte bu durum Heisenberg tarafından belirsizlik ilkesi olarak adlandırılmıştır⁵⁹¹. Bu ilkeye göre bir atom altı parçacığın ne geçmişteki ne de gelecekteki tüm davranışları kesin olarak öngörülebilecektir⁵⁹². Heisenberg'in teorisinde Newton fiziğine ait kavramlar olan konumlar, rotalar ve yörüngeler çöpe atılmıştır⁵⁹³.

Heisenberg ve Schrödinger'in çalışmaları, kuantum teorisini o denli dönüştürmüştür ki, ikinci bir kuantum bilimsel devrimini beraberinde getirmiştir. Bir önceki kuantum teorisinden ayrı tutmak amacıyla bu ikincisine “*kuantum fiziği*” adı verilmiştir⁵⁹⁴. Kuantum fiziğinin Newton fiziğinde büyük bir gedik oluşturacak bazı sonuçları olmuştur. Öncelikle Newton fiziğinden farklı olarak mikro ve makro dünyanın kurallarının farklılaştığı fark edilmiştir. Ayrıca Newton dünyasının aksine zaman ve mekan gibi bazı özelliklerin birbirini kesintisiz olarak takip eden sürekli bir yapıya sahip olmadığı anlaşılmıştır. Yine Newton fiziğine ait olan konum ve momentum gibi fiziksel özelliklerin aynı anda tespit edilemeyeceği keşfedilmiş böylece öngörülemezlik ortaya çıkmıştır⁵⁹⁵. Newton fiziğine göre dış dünya bağımsız olarak vardır ve gözlem yapınca altta yatan gerçek bulunabilir. Oysa kuantum fiziği atom düzeyinde böyle deterministik bir bakış açısının anlamsız olduğunu ve yalnızca sonuçların olasılıklarından söz edilebileceğini göstermiştir. Artık sebep ve sonuçtan değil, yalnızca olasılıktan konuşulabilecektir⁵⁹⁶. Yüzlerce yıl boyunca doğa, kendisini inceleyen insanlardan açık bir şekilde ayrı tutulabilmiş ve her bir parçasının kendine özgü bir kimliğe ve konuma sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu parçaların her birinin, bütün ölçeklerde aynı yasalara riayet ettiği ve tamamen kestirilebilir şekilde hareket ettiği

⁵⁹⁰ Heisenberg, W. (1927). “Über den anschaulichen Inhalt der quantentheoretischen Kinematik und Mechanik”. *Zeitschrift für Physik*, Vol.: 43, Issue: 3-4, s. 174, 175; Reichenbach, 1968, s. 38, 39.

⁵⁹¹ Heisenberg, W. (1949). “Critique of the Physical Concepts of the Corpuscular Theory of Matter”. In Werner Heisenberg. *The Physical Principles of the Quantum Theory*. (Translated by Carl Eckart, F. C. Hoyt). New York: Dover Publications, Inc., s. 13.

⁵⁹² Baker, 2009, s. 104.

⁵⁹³ Crease/Goldhaber, 2016, s. 108.

⁵⁹⁴ Crease/Goldhaber, 2016, s. 107.

⁵⁹⁵ Crease/Goldhaber, 2016, s. 22.

⁵⁹⁶ Baker, 2009, s. 107; Reichenbach, 1968, s. 20; Pickover, 2011, s. 417.

varsayılmıştır. Fakat ilk çeyrek asrında kuantum teorisi, bazı fizikçileri bu kabullerin bazılarını çekinerek sorgulamaya itmiştir⁵⁹⁷. Özellikle Bohr'la birlikte belli ölçüm işlemlerinin gözlemciden soyutlanamıyor oluşu kabul edilmeye başlanmış ve “*nesnelere gözlemden bağımsız sabit ve belli özellikleri vardır*” diyen Newton fiziğinin nesnellik kavramı yıkılmıştır⁵⁹⁸. Artık Newton'un dünyası ile kuantum dünyası arasında bir köprü kurmak mümkün gözükmemektedir⁵⁹⁹.

Tüm bu sonuçlarına rağmen bugün bile kuantum dönemi, Newton dönemine kıyasla daha bulanık ve oturmamış haldedir. Kuantum teorisinin doğumunun üzerinden geçen 80 küsur yılın ardından fizikçiler halen teorinin üzerindeki sisin kalkmasını beklemektedir. Belki de ancak o zaman teorinin temel gerçeklik hakkında ne anlatmaya çalıştığı net bir şekilde görülebilecektir⁶⁰⁰. Fakat o zamana kadar biz insanlar hala kuantum dünyasının göçmenleriyiz. Tuhaf ve kafa karıştırıcı bu dünyanın anlamını çözmek için onu da bilindik bir dünya haline getirme çabasındayız. Kuantum dünyasının yerlisi olmayı başaramamış olmamız, evrimden yani aslında bizden kaynaklanmaktadır. Evrim, bizleri, kuantum etkilerinin kendini doğrudan göstermediği ve zaman-mekan ölçülerinin Newton fiziğine uyduğu bir dünyaya adapte olacak şekilde geliştirmiştir. Bu bakış açısında kuantum dünyası ile klasik dünyamızı aşamaz bir uçurum ayırmaktadır. Bu nedenle kuantum dünyasını her zaman egzotik ve kavranamaz olarak göreceğiz. Ama unutulmamalıdır ki, şeyler nazarımızda sadece aşına olduğumuza kıyasla tuhaftır. Eğer aşına olduğumuzu düşündüğümüz bir şeyin aslında hayal olduğunu ve yanlış öngörüler içerdiğini görürsek onunla kıyasladığımız kuantum dünyası bize o kadar da tuhaf gelmeyecektir⁶⁰¹.

3.1.4. Modern Bilimin Felsefi Sorgusundan Postmodern Bilimin Doğuşu

XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadarki dönemde bilimin, zihnin dışına çıkmaya izin veren bir yöntem kullanarak nesnel gerçekliğin keşfini sağladığı, buna karşılık felsefecilerin yalnızca düşündükleri ve düşündükleri üzerine yazdıkları ileri sürülmüştür⁶⁰². Öklitçi geometri, Descartesçi mekanik felsefe ve Newton mekanik fiziğe dayanan modern bilim,

⁵⁹⁷ Crease/Goldhaber, 2016, s. 121.

⁵⁹⁸ Crease/Goldhaber, 2016, s. 22.

⁵⁹⁹ Crease/Goldhaber, 2016, s. 122.

⁶⁰⁰ Chown, M. (2009). *Biraz Kuantum'dan Zarar Gelmez Evren hakkında Kıskırtıcı Bir Kılavuz*. (Çev.: Taylan Taftaf). İstanbul: Alfa Yayınları, 2009, s. 93.

⁶⁰¹ Crease/Goldhaber, 2016, s. 24.

⁶⁰² Gulbenkian Komisyonu Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor, 2012, s. 14-19.

başta felsefe olmak üzere, tarih, sanat gibi disiplinleri “*metafizik*” olduğu gerekçesiyle eleştirmiş ve sadece doğa bilimlerini yüceltmıştır.

Modern bilimin tahtının XX. yüzyılda sarsılmasıyla çeşitli felsefi sorgulamalar başlamış ve bu yüzyıldan itibaren felsefi irdelemelerin, tekrar bilime eşlik etmesi gerektiği kabul edilmeye başlanmıştır. Bu yüzyılda biliminin en yaratıcı akılları, bilim ve felsefe arasında yakından bir ilişkinin kaçınılmaz olduğunu şiddetle vurgulanmıştır. Dalga kuramının yaratıcısı olan de Broglie şöyle demiştir:

*“XIX. yüzyılda bilim insanları ve felsefeciler arasında bir ayrılık belirdi. Bilimciler felsefi spekülasyonlara kuşkuyla yaklaşmaya başladılar. Bunların çoğunlukla kesin ifadelerden yoksun olduklarını, çözümsüz ve boş meselelerle uğraştıklarını düşündüler. Buna karşılık filozoflar da sonuçlarını sığ bulduklarından, artık bilimle ilgilenmiyordu. Gel gör ki bu ayrım hem filozofları hem de bilim insanlarını zarara uğrattı”*⁶⁰³.

Avusturyalı fizikçi Frank ise özellikle XX. yüzyılda bilimin felsefi yönüne olan ilginin arttığını ve artık felsefi sorgulamalara bilimdeki temel değişimlerin; bilimsel değişimlere ise felsefi sorgulamaların eşlik etmeye başladığını ifade etmiştir. Öklitçi geometriden Öklitçi olmayan geometrilere; Newton mekaniğinden kuantum fiziğine doğru yaşanan bilimsel gelişmelerin, insanların dünyayı anlamlandırma ve açıklamasında köklü değişimler meydana getirdiğini belirtmiştir. Bu yüzden Frank’e göre tarihin hangi döneminde ortaya çıkmış olursa olsun, bilimi anlamak için izlenecek yol, felsefi düşüncüyü de kavramaktır⁶⁰⁴. Nitekim modern bilimin temel varsayım/nitelikleri de felsefi olarak çürütülecek, ardından kendine ait varsayım/nitelikleriyle postmodern bilim doğacaktır.

3.1.4.1. Monizmin ve Bilimin Üstünlüğünün Aşınması

XX. yüzyılın başında doğa bilimlerinin kendi içinde yaşamış olduğu kriz, Kartezyen düalizmin⁶⁰⁵ doğa bilimlerinin monist ve üstün olduğu varsayımının sorgulanmasına

⁶⁰³ Frank, P. (2017). *Bilim Felsefesi*. (Çev.: Dilek Kadioğlu). İstanbul: Say Yayınları, s. 9.

⁶⁰⁴ Frank, 2017, s. 9-10.

⁶⁰⁵ Kartezyen düalizm, objektif bilgi-sübjektif bilgi, özne-nesne, insan-doğa, fiziksel dünya-sosyal/manevi dünya ve doğa bilimleri-diğer disiplinler ayrımlarını meşrulaştırmakta, güçlendirmekte ve hiyerarşik olarak objektif bilgi, özne, insan, fiziksel dünya ve doğa bilimlerine üstünlük tanımaktadır. Postmodern dönemde Nietzsche, Heidegger ve post yapısalcı ya da postmodernist olarak nitelendirilen düşünürlerin birçoğu Kartezyen düalizmi eleştiri bombardımanına tabi tutmuştur. Eleştirilerin odak noktası, Parmenides’ten bu yana Batı felsefesinin karşıtlıklar üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Söz konusu ayrımların masumca yapılmadığı ileri sürülmüştür. Bu ayrımlar yoluyla insanın, doğa üzerinde hakimiyet kurarak, kendini evrenin efendisi olarak görmeye başladığı belirtilmiştir. Bkz.: Küçükalp, 2003, s. 88. Örneğin Feyerabend’a göre Kuantum fiziğinde olduğu gibi bilimsel argümanın bir parçası olarak özne ve nesne arasındaki sınırın sorgulanmasıyla bilim daha da gelişmiştir. Bkz.: Feyerabend, 2012, s. 19, 165. Toulmin ise Kartezyen felsefenin doğa (nesne) ile bilim insanı (özne) arasındaki ayrımı gereği, bilim insanı bilimsel amaçla gözlem yaparken, doğayı etkilemediği iddiası, XX. yüzyılda çürütüldüğüne dikkat çekmiştir. Kuantum fiziği ile çürütülen bu iddia ile, bugün bilim insanı ve onun araştırma nesnesi arasında iki taraflı bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Artık bilim insanının

sebebiyet vermiştir. Bilim insanlarını yaptıkları işin niteliği ve “*bilim*” kavramı üzerine düşünmeye itmiştir. Kuantum fiziğinin sonuçları, o ana kadar kendilerine tam güven beslenen bilimsel ilke ve yöntemlere tamamen uymayan, bunlara dayanılarak güvenilir bir şekilde açıklanamayan, tam tersine bu ilke ve yöntemleri yeniden gözden geçirmeyi gerekli kılan sonuçlardır. Bu yeniden gözden geçirme işinin kendisi ise bilimsel bir inceleme olmaktan ziyade felsefidir. Zira yeniden gözden geçirilecek olan bilimsel ilke ve yöntemler ile bilimin bizatihi kendisidir. Bu noktada a priori önermeler geliştirmekle suçlanan felsefeye dönme gereksinimi duyulmuştur. Nitekim XIX. yüzyılın sonları da sayılırsa Helmholtz, Lotze, Minkowski, Poincare, Einstein, Planck gibi bilim insanı/filozof tipi ortaya çıkmaya başlamıştır⁶⁰⁶.

Bu bağlamda bilim kavramını doğa bilimi modeline göre tanımlayan ve sosyal bilimleri bu modele göre konumlandıran (Viyana çevresinin neopozitivizmi ve değişik izimler dahil olmak üzere) pozitivism eleştirilmeye başlamıştır. Pozitivizmin inancı, otoriteyi, dogmaları, putları, hurafeyi reddederken; akla, bilime, bilimsel varsayımlara ve objektiviteye inanç gibi kendi inanç sistemlerini, otoritelerini, dogmalarını, putlarını ve hurafelerini yarattığı iddia edilmiştir. Bu yaratımın en büyük göstergesi olarak bilimcilik gösterilmiştir. Bilimsel araştırmanın objektif bir faaliyet, bilim insanının ise objektif bir araştırmacı olduğu iddiasında olan bilimcilik, objektivitenin kendisi hakkında düşünmemekle itham edilmiştir⁶⁰⁷. Ayrıca pozitivism tarafından kullanılan sosyal bilimler terimi yerine tarih bilimleri, tin bilimleri, insan bilimleri, hermeneutik bilimler, kültür bilimleri gibi terimler kullanmış ve bu bilimler grubunun doğa bilimlerinden bağımsızlığına yönelik bir çaba içine girilmiştir⁶⁰⁸.

Bu durum, Avusturyalı filozof Paul Feyerabend tarafından çarpıcı bir dille ifade edilmiştir. Ona göre gerçekliğin doğasını belirleyen doğa bilimleri olduğunu söyleyenler, bilimin tek bir sesle konuştuğunu varsaymaktadır. Onlara göre “*BİLİM*” adında bir canavar vardır ve tek bir mesajı dile getirmektedir. Oysa gerçekte farklı bilimler, farklı dillerde konuşmaktadır. Bu yüzden bilimler, çatışmalarla doludur. Tek bir sesle konuşan “*BİLİM*” adlı canavar ise propagandacılar, indirgemeciler ve eğitimciler tarafından oluşturulan bir

gözlemci değil, katılımcı olduğu fikri dile getirilmeye başlamıştır. Bunun kabulüyle birlikte maddi nesnelere bile tamamen nesnel bir şekilde yaklaşamayacağımız görülmüştür. Bkz.: Toulmin, 1982, s. 97, 106.

⁶⁰⁶ Özlem, 2008b, s. 13.

⁶⁰⁷ Şenses, 2012, s. xvi.

⁶⁰⁸ Özlem, 2008b, s. 16.

kolajdır. Bu yüzden “doğa bilimlerini gerçeklik meselesinde kılavuz olarak almak zorundayız” demek sadece yanlış değildir, ayrıca düpedüz anlamsızdır⁶⁰⁹.

Feyerabend’a göre bilim, mükemmel olmadığı gibi kutsal da değildir. Sadece var olması, hayran olunması ve sonuç vermesi, onu mükemmel yapmaya yetmez. Postmodern bilim eski görüşlere ve bizzat akılcılığa karşı yükseltilmiş genel itirazlardan sökün etmiştir. Bilgi meseleleri de dahil olmak üzere her türlü işin yürütülmesinde belirli genel kurallar ve standartlar bulunduğu varsayımı sağduyuya karşı sorgulanmıştır⁶¹⁰. Ayrıca Feyerabend’a göre tek bir yöntem düşüncesi de bön bir insan ve toplumsal çevre anlayışı üzerine kuruludur. Düşünür, tarihin sağladığı zengin malzemeye bakan ve onu aşağılık içgüdülerini tatmin etmek ve şiddetli entelektüel güvenlik nöbetlerini açıklık, kesinlik, nesnellik ve gerçeklik gibi terimler altında dindirmek için fakirleştirmeye yeminli olmayan herkesin, sonunda tüm şartlar altında ve insani gelişmenin tüm evrelerinde savunulabilecek tek bir ilke olduğunu göreceğini söylemiştir: Ne olsa uyar. Yani tek bir yöntem düşüncesi kabul edilemez. Ona göre söz konusu yanlış, bilimin mükemmel olduğu izleniminden kaynaklanmaktadır. Oysa dünyanın bir resmi olarak bilimin yeterliliğini incelemek veya gerçekçi bir bilimsel yöntem bilim kurmak isteyen bir felsefeci, bugünün bilimine baktığında, XVI ve XVII. yüzyıldaki halinden hiç olmadığı kadar yanıltıcı ve anlaşılması zor olduğunu kolaylıkla görecektir⁶¹¹.

Benzer şekilde Avusturyalı filozof Karl R. Popper’ın felsefesinde bilimi, tutku, hayal gücü ya da sezginin dışında gören bütün görüşlerin yanıldığı söylenebilir. Bu felsefe, bilimin verdiği bilgi sayesinde günün birinde bütün meşru sorularımıza kesin yanıtlar getirebileceği yolundaki anlayışı bilimcilik olarak değerlendirmiş ve kötü görmüştür. Hatta çağımızda hayli yaygınlaşan bilim ve akılla ilgi hayal kırıklığının büyük bir bölümünün bilim ve aklın ne oldukları konusundaki yanlış anlayışlara dayandığı ileri sürülmüştür. Eğer Popper haklıysa bilim insanıyla sanatçı, karşıt ya da bağdaşmaz etkinliklerle uğraşılıyor olmak şöyle dursunlar, her ikisi de eleştirilen denetim altında yaratıcı hayal güçlerini kullanarak, deneyim anlayışımızı genişletmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla her ikisi de hem us dışı hem de ussal yetileri kullanmaktadır. Her ikisi de bilinmeyeni keşfetmektedir. Her ikisi de sezginin gücünden yararlanan gerçek arayıcılarıdır⁶¹². Bu ise bilimi, diğer disiplinler üzerinde

⁶⁰⁹ Feyerabend, P. (2017). *Bilim Tiranlığı*. (Çev.: Barış Yıldırım). (2. Baskı). İstanbul, s. 57, 58.

⁶¹⁰ Feyerabend, P. (2014). *Yönteme Karşı*. (Çev.: Ertuğrul Başer). (İkinci Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 290, 291.

⁶¹¹ Feyerabend, 2014, s. 47, 85.

⁶¹² Magee, 1982, s. 62.

konumlandırılan anlayışın zedelendiği anlamına gelmektedir. Ayrıca sadece doğa bilimlerinin bulguları değil, diğer disiplinlerin bulguları da gerçeklik alanına dahil edilmeye başlamıştır. Böylece gerçekliğe ulaşmanın tek yolu olma niteliğini kaybeden doğa bilimlerinin üstünlük vasfı da sorgulanmaya başlamıştır.

3.1.4.2. Pozitivizm, Doğrulanabilirlik ve Determinizm Eleştirisi ile Belirsizliğe Ulaşılması

*“Kuantum ve rölativite teorilerini seviyorum
Çünkü onları anlamıyorum
Uzayın, yerinde duramayan bir kuğu gibi yer değiştirdiğini hissettirdi bana
Hareketsiz durmayı ve ölçülmeyi kabul etmeyen
Ve atomun ise takıntılı bir şey olduğunu
Sürekli fikrini değiştiren bir şey olduğunu hissettirdi bana”⁶¹³.*

XX. yüzyıla kadar bilim felsefesinde baskın olan pozitivizmin gerçekliğin, öznenin dışında yer alan, temsil ve teorileştirmeye müsait nesnel bir varlık alanı oluşturduğuna dair varsayımı eleştirilmiştir. Bu varsayım, gerçekliği temsil etme niteliğini haiz evrensel bir dilin var olduğuna yönelik bir inançla temellenmektedir⁶¹⁴.

*“Sayısız çeşit var: Sayısız farklı ‘sembol’, ‘kelime’, ‘cümle’ dediğimiz şeyin çeşitliliği.
Ve bu çokluk, herkes için bir kez verilen sabit bir şey değildir; yeni dil çeşitleri, yeni dil oyunları var olur ve diğerleri eski haline gelir ve unutulur. Burada dil oyunu terimi, konuşmanın, bir faaliyetin ya da bir yaşam biçiminin bir parçası olduğu gerçeğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır”⁶¹⁵.*

Oysa XX. yüzyılın en önemli filozoflarından Wittgenstein bu ifadeleriyle dildeki çeşitliliğin anlamdaki çeşitliliğe yol açacağını ifade etmiştir. Anlam dünyalarının çokluğu dikkate alındığında herhangi bir dilin evrensellik vasfı taşıyamayacağı dolayısıyla gerçekliği temsil edebilme gücüne sahip olamayacağı söylenebilir⁶¹⁶.

Pozitivizmin bilimin kümülatif olarak ilerlediği kabulü de sorgulanmaya başlamıştır. Bu varsayımda bilim, olguların, teorilerin ve metotların birikimi iken; bilim insanları mevcut birikime katkı sağlamaya çalışan insanlardır. Bilimsel gelişme ise, bilimsel tekniğe ve bilgiye azar azar katkı yapılmasından ibarettir⁶¹⁷. Bu kabul, Thomas Kuhn tarafından 1962 yılında kaleme alınan “*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*” adlı eserde reddedilmektedir⁶¹⁸. Kuhn’a

⁶¹³ İnternet: Lawrence, D. H. “Relativity” (TY). Web: <https://kalliope.org/en/text/lawrence2001061763> adresinden 05.07.2019’da alınmıştır. Çeviri için Bkz.: Crease/Goldhaber, 2016, s. 140.

⁶¹⁴ Küçükalp, 2003, s. 91.

⁶¹⁵ Wittgenstein, L. (1986). *Philosophical Investigations*. (Trans. G. E. M. Anscombe). Great Britain: Basil Blackwell Ltd, § 23.

⁶¹⁶ Küçükalp, 2003, s. 92.

⁶¹⁷ Kuhn, T. S. (1996). *The Structure of Scientific Revolutions*. (Third Edition). The University of Chicago Press, s. 1, 2.

⁶¹⁸ Lee/Wallerstein, 2005, s. 156.

göre bilim, doğanın şimdiki ve en iyi kavranışı yönünde ilerlemeci, çizgisel ve birikimli bir süreç değil; farklı tarihsel yörüngeler boyunca zikzaklar çizen bir süreçtir “*Olağan bilim*” dönemleri devrimlerle kesintiye uğramaktadır⁶¹⁹. “*Olağan bilim*”; bilim camiasının dünyanın gerçekte nasıl olduğunu bildiği varsayımı üzerine, çoğu bilim insanının kaçınılmaz olarak hemen hemen tüm zamanını harcadığı etkinliktir. Bu yüzden bilime yapılan her katkı, bilim camiasının yerleşik kabullerini güçlendirmekte ve bilim camiasının bu kabullerini tahrip edici temel bilimsel yenilikler görmezden gelinmektedir. Fakat bazen olağan bir sorun, mevcut bilim camiası tarafından çözülememekte ya da olağan araştırma amacıyla tasarlanmış bir araç, olağan bilimle açıklanamayan bir sonuç doğurduğunda olağan bilim, rayından çıkmaktadır. İşte o zaman bilimsel uygulama geleneklerini yıkacak olağanüstü arayışlar başlamaktadır. Mesleki ilkelerdeki bu kaymanın meydana geldiği olağanüstü durumları Kuhn, “*bilimsel devrim*” olarak adlandırmaktadır. Bilimsel devrimlerin en açık örnekleri, bilimsel gelişmenin ünlü aşamaları arasında daha önceden de çoğu kez devrim olarak nitelendirilmiş olanlardır: Kopernik, Newton, Lavoisier ve Einstein devrimleri. Yaşanan her bir bilimsel devrimde, bir zamanlar en büyük saygının duyulduğu bir kuram reddedilmiştir. En sonunda her biri, bilimsel hayal gücünü, bilimsel çalışma yapılan dünyanın artık bambaşka bir dünya olduğunu söylemeye zorlayacak kadar köklü bir dönüşüme uğratmıştır. Bilimsel devrim yoluyla sürekli olarak dünyanın gerçekte nasıl olduğunu ortaya koyan bir paradigmadan diğerine geçilmektedir⁶²⁰.

Yeni paradigma, daha önceki dönemlerin olağan bilimiyle, doğanın daha kesin ve daha kuşatıcı modelleri istikametinde ilerici bir değişme olarak değil, doğa ve onun nasıl anlaşılması gerektiği konusunda aynı kriterlerle değerlendirilemez bir düşünme tarzıdır. Bu yönüyle Kuhn’un bilim tarihi modeli “*paradigma*” kavramına dayanmaktadır⁶²¹. Kuhn, her paradigma değişiminde veya bir olağan bilimden diğerine geçişte uygulanabilecek ya da uygulanması gereken mantıksal bir algoritma olmadığını ileri sürmüştür. Bu şekilde mantıksal pozitivizmin esasını oluşturan bilimin aşamalı gelişimini reddetmiştir⁶²². Ayrıca kullandığı “*paradigma*” kavramıyla bilimsel bilginin mutlak, tarafsız ve evrensel olduğu kabulünü eleştirmiş ve yeni epistemolojik bilim anlayışlarına kapı açmıştır⁶²³.

⁶¹⁹ Işıklı, 2012, s. 16.

⁶²⁰ Kuhn, T. S. (2017). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (Çev.: Nilüfer Kuyaş). (9. Baskı). İstanbul: Kırmızı Yayınları, s. 76, 77, 84.

⁶²¹ Işıklı, 2012, s. 16.

⁶²² Lee/Wallerstein, 2005, s. 158.

⁶²³ Trachtman, L. E., Perrucci, R. (2002). *Science Under Siege? Interest Groups and the Science Wars*, USA: Rowman Littlefield Publishers, Inc., s. 9.

1940'lara kadar bilimsel yasaların, sınırlı sayıda gözlem ve deneyle doğrulanarak, doğadaki düzenliliklere dair tümevarım yoluyla ulaşılan genel önermeler birikimi oluşturduğu kabul edilmektedir⁶²⁴. Oysa Popper, “*Bilimsel Araştırmanın Mantığı*” adlı kitabında “*doğrulama*” yerine, “*yanlışlamayı*” tercih etmiştir⁶²⁵.

“Yaygın bir görüşe göre (gerçi biz bu görüşe katılmıyoruz), görgül-bilimler tümevarım yöntemiyle tanımlanır. Böyle olduğunda bilimsel araştırma mantığı, tümevarım mantığı...olur...Ancak özel önermelerden -ne kadar çok olursa olsun- varılan evrensel önermelerin mantıksal açıdan doğruluğunu tanıtlamak mümkün değildir”⁶²⁶.

Bu ifadelerle Popper, doğrulama stratejisinin, mantıksal tümevarım problemlerinde karaya oturduğunu ileri sürmüştür. Popper, doğrulamanın ve onun tümevarımla ilgili problemlerin tersine; yanlışlamanın bilimi sağlam mantıksal bir temele oturttuğunu söylemiştir. Yanlışlanabilirliğe, bilim ile bilim olmayan ayrımını sürdürmede bir takoz görevi yüklemiştir⁶²⁷. Böylece Popper bilimin, cesur varsayımlar ile keskin eleştirinin kombinasyonu yoluyla kesinliğe hiçbir zaman ulaşamasa da ilerleme kaydedeceğini savunmuştur⁶²⁸.

Bir diğer eleştiri, modern bilimin determinist doğa anlayışına getirilmiştir. Newton mekaniğindeki hareket halinde cisimlerin durumlarını yer ve hız yönünden aynı zamanda saptamanın olanaklı olduğunun kabulü, filozofları doğayı determinist olarak yorumlamaya, dolayısıyla neden bilinirse sonucun da kesin olarak bilineceği varsayımına yöneltmiştir. Bu varsayım, dünya çapında başarı kazanmıştır. Oysa kuantum fiziğine göre, elektronların herhangi bir andaki durumlarını yer ve hız yönünden aynı zamanda saptamak olanaksızdır⁶²⁹. Yer kesin olarak bilindiği takdirde, hız bilinemeyecek; hız kesin olarak bilindiği takdirde ise yer bilinemeyecektir. Kuantum fiziği bizlere bilimin, dünyanın eksiksiz bir açıklamasına ve hatta gelecekte ne olacağını kesin bir şekilde belirlemek gibi imkansız bir ideale ulaşamayacağını göstermiştir⁶³⁰. Artık belirlilik ideali bir hayalden ibarettir.

⁶²⁴ Benton/Craib (2012), s. s. 32.

⁶²⁵ Popper, 2017, s. 51, 56.

⁶²⁶ Popper, 2017, s. 51.

⁶²⁷ Popper, 2017, s. 57, 61, 65.

⁶²⁸ Gieryn, 2012, s. 6.

⁶²⁹ Özlem (2016), s. 97. Mekanik fiziği sorgulayan yeni bir bilgi akımı kök salmaya başlamıştır. “*Karmaşıklık çalışmaları*” adını alan bu akım, determinist doğa anlayışının egemen olduğu ortamlarda epeydir atlanmakta olan bir konuya, determinizm ve özgürlük arasındaki çelişkiye değinmeye başlamıştır. Bkz.: Lee/Wallerstein, 2005, s. 141.

⁶³⁰ Crease/Goldhaber, 2016, s. 126.

3.1.4.3. Bilimin Otonomiye Kaybedişi ve Doğa Üzerindeki Hakimiyetinin Sorgulanması

Pozitivizmde öznenin dışında var olan yani nesnel bir varlık alanı olduğu kabul edilmiştir. Bilime ise bu alana dair bilgi elde etme ve bu alanın kurallarını bulma hedefi yüklenmiştir⁶³¹. Öznenin bağımsız nesnel bir varlık alanının mevcut olduğunun kabulü, bilimin, kuramdan bağımsız olduğu savıyla desteklenmiştir. Başka bir deyişle nesnel gerçeklik, öznel ve zihinsel kuramdan önce gelmektedir. Bu ise bilime otonomi kazandırmaktadır. Popper ise bilimin, kuramdan önce gelemeyeceğini, zira her gözlem ve deneyde bir parça kuramın bulunması gerektiğini ifade etmiştir⁶³². Ona göre her düzeyde bilgi, ancak kuramlardan oluşabilir. Kuramlar, zihinlerin ürünüdür. Günümüze dek pozitivistlerin inandıklarının tersine zihnin kavramları bile dışarıdaki ortamın nesnel düzenliliklerince verilmemiştir. Kişinin sorunlarına, ilgisine ve bakış açısına karşılık olarak geliştirilmiştir⁶³³. Geliştirilen bu kuramların hangisinin sağlam, hangisinin temelsiz kabul edileceğinin kararı ise bilim camiası tarafından verilecektir⁶³⁴. Yani nesnel varlık alanına dair bilgi, bulunan değil, adeta yaratılan bir şeydir⁶³⁵. Popper'a göre bunun anlaşılmanın olması ise pozitivist geleneğin temellerindeki büyük bir hatadır⁶³⁶. Benzer şekilde, Hawking'e göre de evren hakkındaki gerçek, bir kuramdan bağımsız olarak bilinemez. Kuramsal çerçevenin yokluğunda, yorum yapılamaz⁶³⁷.

Pozitivistler, bilim insanının değer yargısı, inanç, siyaset, dogma ve gelenekten bağımsız; gözlem, deney ve formel akıl yürütmeye gerçekliği olduğu gibi aktaran nesnel bir araştırmacı olması gerektiğini iddia etmiştir. Oysa Popper'a göre bu gereklilik ifade edilirken; aslında pozitivistler kendi değer yargılarını ve metafizik kavramları yok sayarak hataya düşmektedir⁶³⁸. Pozitivistlerin temel ilkesi olan doğrulama, her türlü metafiziğin anlamsız olduğunu ilan ederken metafizik bir sav ileri sürmektedir. Aslında geçmişte sınınamaz, dolayısıyla da metafizik olan bir fikir, koşulların değişmesiyle sınınamaz bilimsel

⁶³¹ Polemics J. (1994). "The Postmodernist Critique of Science: Is It Useful?". *The Journal of Elisha Mitchell Scientific Society*. 110 (3/4), 113-120, s. 115.

⁶³² Magee, 1982, s. 29; Popper, 2017, s. 130-137.

⁶³³ Magee, 1982, s. 30.

⁶³⁴ Murphy, N. (1990). "Scientific Realism and Postmodern Philosophy". *British Journal for Philosophy for Science*. 41 (1990), 291-303, s. 294.

⁶³⁵ Magee, 1982, s. 30.

⁶³⁶ Magee, 1982, s. 29. Popper, K. R. (2017). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. (Çev.: İlknur Aka, İbrahim Turan). (7. Baskı). İstanbul: YKY Yayınları, s. 130-137. Magee'ye göre Popper, kuramları hiçbir zaman değersiz, hele hele anlamsız saymamıştır. Başından beri, onu mantıkçı pozitivistlerle özdeşleştiren birçok kimse Popper'ın böyle düşündüğü sanmış ve bundan dolayı söylediklerini yanlış anlamıştır. Bkz.: Magee, 1982, s. 42.

⁶³⁷ Hawking, S. (1994). *Black Holes and Baby Universes and Other Essays*. Bantam Books, s. 38, 40.

⁶³⁸ Popper, 2017, s. 314; Magee (1982), s. 44.

hale gelebilmektedir. Bu itibarla metafiziğin hiçbir değeri olmadığı söylenemez. Aksine bilimin ilerlemesini sağlayan metafizik düşünsel süreçleridir⁶³⁹. Bu iddialarıyla Popper, metafiziğin bilime verebileceklerinin farkına vararak bilime önemli bir katkı yapmıştır⁶⁴⁰.

Toulmin'e göre pozitivist görüşün bilim insanının nesnel olabileceği iddiası aldatıcıdır. Zira bilim insanları, kafalarında belli sorunlar olarak araştırmalarına başlamakta ve bilimsel araştırmayı bu sorunları aydınlatacak bir fenomen veya süreç olarak görmektedir⁶⁴¹. Benzer şekilde Feyerabend'a göre bir usul ya da bakış açısı nesnel değildir demek, insanların beklenti, düşünce, tutum ve istekleri ne olursa olsun o usul ya da bakış açısının geçerli olduğunu iddia etmektir. Bu ise, günümüz bilim insanı ve entelektüellerinin kendi çalışmaları hakkında öne sürdükleri en temel iddialarından biridir. Başka bir deyişle bilimin gelişmesi ve giderek büyüyen bir bilgi stoku oluşturmasıyla, nesnellik sadece bilgi üretmek için değil, eldeki hazır bilgi toplamını meşrulaştırmak, yani onun nesnel olarak geçerli olduğunu göstermek için de kullanılmaya başlanmıştır. Bu yönüyle nesnellik, Batı'nın yayılışını entelektüel açıdan saygın kılmakta kullanılan idelerden birine dönüşmüştür⁶⁴².

Feyerabend doğa yasalarına ulaşmada kültürün rolünün yadsınamayacağını belirtmiştir. Örneğin Çin Uygarlığı, Bilim Devrimi'den önceki on dört yüzyıl boyunca, doğaya dair bilginin insanlık yararına kullanılması açısından Avrupa'dan çok daha etkin durumdadır. Ama Bilim Devrimi, Çin Uygarlığı'na göre daha geri kalmış Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Bu yüzden özel bir bilgi biçiminin kavranması ve geliştirilmesi son derece özgül ve tekrarlanamaz bir süreçtir. İstisnai ve kültüre bağımlı bir yolla ulaşılan bilgi, o yoldan bağımsız bir şekilde var olamaz⁶⁴³.

Postmodern paradigmada, bilimsel araştırmanın amacı olarak nötr, tarafsız ve değerden bağımsız bilgiye ulaşılması eleştirilmiştir. Zira tarafsızlık, toplumsal koşullardan bağımsız olarak bilginin elde edilebileceğine dayanan bir değerdir. “Devrimci” paradigmanın kabulü bile bilim camiası ve toplumsal inançların mutabakatına dayanmaktadır. Bundan ötürü, “*Bilim, toplumsal güçlerden etkilenirken ve toplumun materyalist cezbetmelerine açık insanlarca kontrol edilirken nasıl nesnel gerçeklik olarak*

⁶³⁹ Popper, 2017, s. 44, 62.

⁶⁴⁰ Batak, K. (2007). “Metafizikten Bilime Ulaşılabilir Mi? Epistemeden Doxaya Doğru”. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 33 (2007/2), 21-40, s. 22.

⁶⁴¹ Toulmin, 1982, s. 95.

⁶⁴² Feyerabend, P. (2012). *Akla Veda*. (Çev.: Ertuğrul Başer). (2. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 14, 18.

⁶⁴³ Feyerabend, 2012, s. 106.

görülebilir?” sorusu sorulmuş ve nötr, tarafsız ve değerden bağımsız bilgi ve onu elde etmeyi hedefleyen bilim diye bir şey olmadığı ifade edilmiştir⁶⁴⁴.

Bilim ve bilim insanının otonom bir niteliği olmadığı iddiasını bilimin doğaya galebe çalma hedefinin sorgulanması izlemiştir. Otonom niteliği olmayan bilim ve bilim insanının hedefinin de otonom olamayacağı ileri sürülmüştür. Nitekim bilim, doğaya galebe çalarak insana ya da insanlığa fayda sağlamak yerine aslında egemen kültür, değer yargıları ve hırslara hizmet etmektedir. Sosyologlar Ted Benton ve Ian Craib bu duruma dikkat çekerek bilimin, modernist bir misyon ile egemen bir sınıf veya kültürün dünya görüşünün ifadesi veya daha dar bir biçimde bizzat bilim insanlarının güç oyunu olduğunu söylemiştir⁶⁴⁵. İtalyan sosyolog Franco Ferrarotti'ye göre ise modern bilim, sadece doğaya galebe çalmayı değil, doğayı taklit etmeyi, onu işgal etmeyi, sömürmeyi ve çığneme noktasına varacak şekilde yeniden icat etmeyi önermektedir. Bu yüzden bilim insanının doğa karşısındaki tevazuu yalnızca görünüşte kalmaktadır. Bilim rakiplere ve hasımlara karşı bir polemik silahı olarak kullanılmaktadır. Böylece bilim ve iktidar arasında efendi-köle ilişkisi kurulmakta ve bilim, iktidarın meşrulaştırılmasının yeni kaynağı olmaktadır⁶⁴⁶. Benzer şekilde İngiliz bilim insanı Alexander King'e göre bilim, dünyayı iyi veya kötü yönde değiştiren bir güç olarak görülebilir. Ama bilimi, iktidarı ele geçirenler kullanmaktadır. Nitekim bilimsel araştırma, iktidarı zaten elinde bulunduranları sürekli olarak daha güçlü kılan iktidar üretici bir santrale benzemektedir⁶⁴⁷.

Postmodernitenin bir yapısı olduğu kabul edilirse, bu yapı bazı temel ilkelere dayanmaktadır. Bunlar, bir amaç ya da idea olarak gerçekliğin reddi, herhangi birine öncelik tanımadan çoklu gerçekliklerin kabulü, öngörülebilirliğin reddi, evrenin düzensiz, kaotik ve anlaşılması imkansız olarak tasvir edilmesi, hikaye anlatıcılığı olarak tarih, doğrusal zaman-mekanın reddi ile tüm formel kuralların ve metodolojilerin reddidir⁶⁴⁸. Söz konusu ilkeler, XX. yüzyıldaki bilimsel gelişmelerin, kendini sadece bilim alanında değil, hemen hemen her alanda hissettirmesinin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Bugün gerek bilim insanları gerekse sanatçılar, felsefeciler, edebiyatçılar hatta hukukçular, dünyaya daha esnek bakmaktadır.

⁶⁴⁴ Polemics, 1994, s. 114, 117.

⁶⁴⁵ Benton/Craib, 2012, s. 87.

⁶⁴⁶ Ferrarotti, F. (1997). “Endüstri Devrimi ve Bilim, Teknoloji ve İktidarın Yeni Nitelikleri”. Federico Mayor, Augusto Forti (Eds.). *Bilim ve İktidar*. (Çev.: Mehmet Küçük). (4. Basım). Ankara: TÜBİTAK Yayınları, s. 60, 63, 64, 67.

⁶⁴⁷ King, A. (1997). “II. Dünya Savaşı'nın Sonundan Bu Yana Bilim ve Teknoloji”, Federico Mayor, Augusto Forti. *Bilim ve İktidar*. (Çev.: Mehmet Küçük). (4. Basım). Ankara: TÜBİTAK Yayınları, s. 105.

⁶⁴⁸ Rosenau, P. M. (1992). *Post-Modernism and The Social Sciences*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, s. 3; Polemics, 1994, s. 114.

3.2. Moderne ve Modern Hukuka Övgünün Sonu: Postmodern Hukuk

XIX. yüzyıl, modern bilim, modern devlet ve modern hukukun hakimiyetini sürdürdüğü son yüzyıldır. Bu yüzyıldan itibaren “modern”liğin hakimiyeti sona ermeye başlamıştır. Bu yüzyılda yaşanan gelişmeler, XX. yüzyılda girilecek “postmodern” döneme zemin hazırlamıştır. XIX. yüzyılın en dikkat çekici olaylardan biri, Sanayi Devrimi’dir. Sanayi Devrimi’ni takiben birçok bilimsel gelişme ve teknolojiye atılım yaşanmış, makineleşme artmıştır. Bunun sonucu olarak ekonomide sermaye birikimi gündeme gelmiş ve kapitalizm ile emperyalizm güçlenmiştir. Ayrıca köylerde yaşayan ve tarımla geçinen insanlar, fabrikalarda çalışmak amacıyla kente göç etmiştir. Bu yüzyılda Fransız Devrimi’nin etkisiyle modern ulus devletlerin sayısı artmış, anayasallaşma başlamış ve hukuk devleti ya da hukukun üstünlüğü kavramları toplumsal yaşamda güçlü bir biçimde yer almaya başlamıştır⁶⁴⁹. Kısaca Aydınlanma Devrimi’ni yaşayan Batı’da genel bir iyimserlik havası hakim olmuştur.

XX. yüzyıl, ölüm kampları, ölüm mangaları, militarizm, iki dünya savaşı, nükleer yok olma tehdidi ve Hiroşima-Nagazaki deneyimiyle bu iyimserliği tuzla buz etmiştir⁶⁵⁰. Modern dünyanın mükemmel düzen rüyası sona ermiş ve bazı sorunların çözülememesi kabul edilmeye başlanmıştır. Modern bilimin mutlak özelliklerini temsil eden Aydınlanmanın ışığı, mutlaklığın yerini kararsızlık, belirsizlik, görecelilik, çoğulculuk, parçalanma, olasılık ve paradoksun almasıyla sönmeye yüz tutmuştur⁶⁵¹. Savaşlarda modern bilimle bulunan silahların, tarihte benzeri görülmemiş kısımlar için kullanılması; diğer sosyal dengesizliklerin ve bizzat bilimin sonucu olan tekniğin yarattığı korkunç sefalet, insanların zihninde Descartes’la başlayan gelişmenin son halkası olan moderne ilişkin derin kuşkular uyandırmıştır⁶⁵². Medya, bilgisayar, yeni teknolojilerdeki patlama, kapitalizmin yeniden yapılanması, politik değişim/ayaklanmalar, yeni kültürel biçimler ve zaman ile uzamın yeni yaşantılanma tarzları, dramatik değişimlerin cereyan etmiş olduğu duygusuna yol açmıştır⁶⁵³. Dahası Aydınlanmanın kendi amaçladığının tersine yol açarak, insanlığın özgürleşmesi hedefini, insanlığın kurtuluşu adına evrensel bir baskı sistemine dönüştürmeye

⁶⁴⁹ Şaylan, G. (2016). *Postmodernizm*. (5. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, s. 20.

⁶⁵⁰ Harvey, D. (2012). *Postmodernliğin Durumu*. (Çev.: Sungun Savran). (Altıncı Basım). İstanbul: Metis Yayınları, s. 26.

⁶⁵¹ Eckersley, R. (2001). “Postmodern Science: The Decline or Liberation of Science?”. Stocklmayer, S., Gore, M. & Bryant, C. (Eds.). *Science Communication in Theory and Practice*. Kluwer, Dordrecht, s. 83.

⁶⁵² Türkbağ, A. U. (2003). “İki Soruda Postmodernizm ve Hukuka Yansıması”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. Cilt: LXI, Sayı: 1 -2, 175-183, s. 178.

⁶⁵³ Best, S., Kellner, D. (2016). *Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalar*. (Çev.: Mehmet Küçük). (3. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 11.

daha baştan mahkûm olduğu yolunda bir kuşku doğurmuştur⁶⁵⁴. Artık İnanç Çağı sona ermiş ve Kaygı Çağı'na girilmiştir. Kaygı Çağı, güzel sanatlar, edebiyat, felsefe, sosyal bilimler ve hukukta hakim olan ortak bir durumu yansıtmaktadır. Bu durum, “*temsil krizi*” olarak adlandırılmıştır. Modern söylemin temsili yapılarının, evrensel gerçekliği sürdürmekten aciz görüldüğü ileri sürülmüştür⁶⁵⁵.

Postmodern söylem, geç de olsa (çünkü mimariyle başlayıp edebiyat ve felsefeyle devam etmiştir) hukukta hem de pratik hukukta yansımasını bulmuştur⁶⁵⁶. 1930'dan itibaren Hukuki Realizm Akımı, hukukun belirliliğine karşı şüpheli bir tavır takınmıştır⁶⁵⁷. 1980'den itibaren ise postmodern söylem, özündeki reddediş ve bozgunculuğa uygun olarak, bir normlar ve kavramlar sistemi olan modern hukukun bütünleştiriciliğini ve homojenliğini reddetmiştir. Hukuku derinden etkilemeye başlayan bu söylem, değişime, yerelliğe, çoğulculuğa kucak açmaktadır. Ayrıca hukuk alanında da kışkırtıcı ve meydan okuyucudur⁶⁵⁸. Hukuk da artık Kaygı Çağı'na adım atmıştır. Postmodern döneme pozitif hukukun üstünlüğüne olan güven kaybının yarattığı kaygı hakimdir. Çağdaş hukuk teorisi farklı teorik perspektiflere ve yorumlayıcı topluluklara bölünmüştür. Söz konusu gelişmelerin, Thomas Kuhn ve Feyerabend tarafından tanımlanan bilimdeki paradigma kaymaları modelini izlediği söylenebilir⁶⁵⁹.

Postmodern dönemde hukuku yüzeysel bir mesele yapmaya, sebep, kural ve kurumları münhasır hale getirmeye yönelik modern kaygı giderek artan bir biçimde eleştirilmekte ve hukuk, hukuki değerlendirmenin odağı modern geleneğin kusurlarından uzaklaştırılmaya çalışılmaktadır. Hukuk alanında adeta binlerce farklı çiçeğin açmasına tanıklık edilmeye başlanmıştır. Bunun anlamı, hukukun çeşitli ve sayısız “*diğer boyutları*”nın ortaya çıkması ve bir dizi farklı hukuk analizinin geliştirilmesidir. Bu dönemde ortaya çıkan hukuk, “*postmodern*” niteliktedir. Peki bir terim olarak “*postmodern hukuk*”un varlığından söz edilebilir mi?

3.2.1. Terminoloji ve Anlam Sorunsalı: Postmodern Hukuk

“*Postmodern hukuk*” terimi, bugün birçok hukukçu, felsefeci, düşünür ve yazar tarafından kullanılmaktadır. Bu teriminin yer aldığı İngilizce eserlerden ilki, hukuk

⁶⁵⁴ Harvey, 2012, s. 26.

⁶⁵⁵ Minda, 1995, s. 62.

⁶⁵⁶ Türkbağ, 2003, s. 179.

⁶⁵⁷ Gürkan, 1967, s. 3.

⁶⁵⁸ Güriz, A. (2011). *Feminizm, Postmodernizm ve Hukuk*. (2. Baskı). Phoenix Yayınevi, s. 152.

⁶⁵⁹ Minda, 1995, s. 204.

profesörleri Peter Goodrich ve David Gray Carlson'a ait olan "*Law and the Postmodern Mind (Hukuk ve Postmodern Zihin)*" adlı kitaptır. Costas Douzinas, Ronnie Warrington ve Shaun McVeigh ise, "*Postmodern Jurisprudence: The Law of Text in the Texts of Law (Postmodern Hukuk Bilimi: Hukuk Metninde Metnin Hukuku)*" adlı eserlerinde "postmodern hukuk bilimi (postmodern jurisprudence)" terimini kullanmıştır.

*"Postmodern hukuk bilimi, modern felsefe ve modern hukukun akli, etiği ve hukuku tek bir ilkeye, biçime ya da anlama dayandırma çabalarının başarısızlığı karşısında akla, etiğe ve hukuka bir yer bulma çabası içinde olmalıdır"*⁶⁶⁰.

Yine Hukuk profesörü M. D. A. Freeman da postmodern hukuk bilimi (postmodernist jurisprudence) terimini kullanmıştır⁶⁶¹. Türkçe kaleme alınan eserlerde de bu durum gözlemlenebilir. Hukuk profesörü Rukiye Akkaya Kia, "*Moderniteden Postmoderniteye Egemenlik ve Hukuk*" adlı kitabında hukuk alanında bir kırılmayı, bir dönüşümü ifade edecek biçimde postmodern hukuktan bahsetmenin yadırganmaması gerektiğini söylemiştir. Hukuk felsefecisi Adnan Güriz ise "*modern hukuk anlayışı, hukuku kutsal yapmış ve hakları önemsizleştirmiştir. Oysa postmodern hukuk, hukuku önemsizleştirmekte ve hakları kutsallaştırmak istemektedir*" demiştir⁶⁶². Başka bir hukuk felsefecisi Murat Yüksel ise "*modernist hukuk sistemlerinin önemseddiği düzen ve belirlilik gibi unsurlar postmodernist hukukta önem taşımaz*"⁶⁶³ ve Ülker Yükselbaba ise "*postmodern hukuk diye ortaya serdiğimiz birtakım unsurlar daha çok postmodernizmin varlık-nedensel niteliklerini, hukukun içine yerleştirmek şeklindedir*" diyerek bir terim olarak postmodern hukuku kullanmıştır⁶⁶⁴.

Tüm bu nedenlerden dolayı bu bölümde "*modern hukuk*" ve "*postmodern hukuk*" terimleri kullanılmıştır. Fakat her ikisi de tanımları verilemeyecek kadar derin ve geniş kavramlar olduğundan postmodern hukuku, "*modern hukuka bir meydan okuma olarak*"⁶⁶⁵ konumlandıracağız. Bunu yaparken muradımız, postmodern dönemde modern hukuka (kaynağına, niteliklerine/varsayımlarına) getirilen eleştirileri ve hukukta yaşanan paradigma

⁶⁶⁰ Douzinas C., Warrington and R. McVeigh, S. (1991). *Postmodern Jurisprudence: The Law of Text in the Texts of Law*. London: Routledge, s. 18.

⁶⁶¹ Freeman, M.D.A. (2001). *Lloyd's Introduction to Jurisprudence*. (Seventh Edition). London: Sweet & Maxwell LTD, s. 1253.

⁶⁶² Güriz, 2011, s. 151.

⁶⁶³ Yüksel, M. (2010). *Hukuka Postmodern Yaklaşım*. İstanbul: XXI Levha Yayınları, s. 130.

⁶⁶⁴ Yükselbaba, Ü. (2016). "Postmodernizm ve Hukuk". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. Cilt: LXXIV, Sayı: 1, s. 154.

⁶⁶⁵ Postmodern hukuk, modern düşüncüyü oluşturan Aydınlanma değerlerine -liberalizm, rasyonellik, eşitlik- ve böylece modern hukuka meydan okur. Bkz.: Introduction to Feminist Jurisprudence, s. 195. Peter Goodrich ve David Gray Carlson'a göre ise postmodern hukuk, yalnızca modern geleneğin çelişkisi veya antitezi olarak ifade edilemeyecek derecede yeni ve derindir. Bkz.: Goodrich/Carlson, 1998, s. 1-2.

değişimini ele almak olacaktır. “*Postmodern hukuk*” teriminin kullanılması, modern hukukun rafa kaldırıldığını varsaydığımız ya da olması gerekenin postmodern hukuk olduğu anlamına gelmemelidir. Biz sadece postmodern dönemde hukukun temel nitelikleri/varsayımlarında tarihi ve olgusal gelişmeler yaşandığı tezinden hareket etmekteyiz.

3.2.2. Devlet Algısında Yaşanan Dönüşüm ve Monizmin Kırılması

XX. yüzyıldan itibaren modern devletin bir kriz yaşadığından söz edilmeye başlanmıştır. Bu krizin nedeni, egemenliktir. Zira modern devletin mimarisini oluşturan egemenlik kaynaklı monizmin yok olmaya yüz tuttuğu ileri sürülmüştür. Söz konusu kriz nedeniyle hukukun da bir değişim geçirdiği hatta hukuka modern niteliğini kazandıran üstünlük, belirlilik, pozitivizm gibi kavramların iyiden iyiye yıpranmış olduğu iddia edilmiştir⁶⁶⁶.

Modern devletin ayırt edici niteliği ve yapı taşı olan egemenlik kavramına dair eleştiriler postmodern dönemde sıkça gündeme getirilmektedir. Her ne kadar egemenlik kavramı değişen koşullarla birlikte yeni durumla uyumlu hale getirilmişse de en üstün emretme gücünü ifade eden iradi yönü değişmemiştir. Modern devlete getirilen eleştirilerin vurucu ve endişe uyandıran rolü tam da bu noktadadır. Öyle ki her ne kadar bir söylenceden ibaret olduğu ifade edilmiş olsa da egemenlik kavramının kökeni olarak kabul gören “*Vestfalyan sistem*”le ilgili “*Vestfalyan tapınağının sütunları çöküyor mu?*”⁶⁶⁷, “*Vestfalya'nın ötesine mi geçiliyor?*”⁶⁶⁸ gibi sorular gündeme gelmiştir⁶⁶⁹.

Bu süreçte modern devletin temelde iki ayrı sebepten güç kaybına uğradığı ifade edilmektedir. Bunlar, küreselleşme ve giderek artan sivil örgütlenmedir⁶⁷⁰. Küreselleşme ile modern devletin ve egemenliğinin politik belirleyicilik gücü, ulus ötesi aktörler ve kimlikler

⁶⁶⁶ Fakat bundan modern hukukun tamamen ortadan kalktığı sonucu da çıkarılmamalıdır. Bkz.: Akkaya Kia, 2011, s. 7.

⁶⁶⁷ Zacher, M. W. (1992). “*The Decaying Pillars of the Westphalian Temple: Implications for International Order and Governance*”. In James N. Rosenau, Ernst-Otto Czempiel (Eds.). *Governance Without Government: Order and Change in World Politics*. Cambridge University Press, s. 58.

⁶⁶⁸ Lyons, G. M., Mastanduno M. (1995). *Beyond Westphalia, State, Sovereignty and International Intervention*, Battimore, Md: Johns Hopkins University Press, s. 15.

⁶⁶⁹ Osiander, A. (2001). “*Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth*”. *International Organization*. Vol.: 55, No.: 2, Spring 2001, 251-287, s. 25.

⁶⁷⁰ Dehnhard, A. (1999). “*Der Staat: Auslauf -oder Zukunftsmodell? Bemerkungen zu einer perspektivischen Täuschung*”. In Christoph Butterwegge, Martin Kutscha, Sabine Berghahn (Hrsg.). *Herrschaft des Marktes-Abschied vom Staat? Folgen neoliberaler Modernisierung für Gesellschaft, Recht und Politik*. Baden-Baden: Nomos. Verlagsgesellschaft. s. 12. Nükleer silahların ortaya çıkması, Soğuk Savaş döneminde yaşanan ideolojik kampaşma, ulus devletin egemenliğinin mutlak manasını kaybetmesi sonucunu doğurmuştur. Bkz.: Doğan, 2014, s. 155.

tarafından devre dışı bırakılmaktadır⁶⁷¹. Küresel pazar, ulusal ekonomik güçleri ve ulusal para değerini örgütlemeye devleti gücünü yıpratana ana faktör konumundadır⁶⁷². Ayrıca uluslararası alanda küresel şirketler, uluslar üstü kuruluşlar, hükümet dışı örgütler gibi yeni aktörler, iktidar ve etkinlik kazanmıştır⁶⁷³. Egemenlik alanının daralmasına paralel olarak, devlet merkezli uluslararası hukuk anlayışı da köklü bir değişim geçirmiştir. Devletin uluslararası alandaki başlıca fonksiyonunun, grupların çıkar ve taleplerini dile getirmek ve uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerin kendi ülkesinde yerine getirilmesini sağlamakla sınırlı olduğu ifade edilmiştir⁶⁷⁴.

Egemenliğin özünden fedakarlık yaparak oluşturulan Avrupa Birliği (AB) ve Birleşmiş Milletler (BM) ise siyasi, ekonomik, hukuki ilkeleri ile egemenlik kavramını kırılganlaştıran en somut örneklerdir. Kendisini bir hukuk topluluğu olarak gören AB, bundan bazı sonuçlar çıkarmaktadır. Bu sonuçların en önemlisi, demokratik toplum düzeninin yapıcısı olarak Birliğin hukuki ve siyasi kriterlerinin özünü oluşturan temel hakların korunması ilkesidir⁶⁷⁵. Bu ilke hem Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi hem de Avrupa Topluluğu Adalet Divanı kararlarının oluşturduğu içtihatlarla, topluluk hukuk düzenine katılmıştır⁶⁷⁶. Asıl amacı dünya barışını sağlamak olan BM ise koyduğu yasaklayıcı kurallarla dikkat çekmektedir. Korsanlık, nükleer silah ya da kara paranın yasaklanması gibi alanlarda ortaya konulan irade, daha çok engelleyici nitelikte hukuk kuralları olarak kendini göstermektedir. Kısaca devletlerin imzaladıkları insan hakları, silah üretimi, çevre gibi konulardaki çok sayıda uluslararası antlaşma ve üyesi oldukları uluslararası örgütler, eski tip egemenliğin silikleşmesine neden olmuştur⁶⁷⁷. Ulusal açıdan ise sivil toplum örgütlerinin sayısındaki artış⁶⁷⁸ ve kolektif hakların ortaya çıkışı nedeniyle devletin küçültülmesi, özelleştirme, kamu sektörüne güvensizlik ve merkezîyetçiliğin azaltılmasına dayanan talep ve uygulamalar gündeme gelmiş; modern devletin klasik fonksiyonlarında önemli bir azalma yaşanmıştır⁶⁷⁹.

⁶⁷¹ Doğan, 2002, s. 39.

⁶⁷² Akkaya Kia, 2011, s. 104.

⁶⁷³ Doğan, 2002, s. 149.

⁶⁷⁴ Aceves W. J. (2000). "Liberalism and International Legal Scholarship: The Pinochet Case and the Move Toward a Universal System of Transnational Law Litigation". *Harvard International Law Journal*. Vol.: 41, No.: 1, 129-184, s. 135-139.

⁶⁷⁵ Arsava, F. (1997). "Avrupa Toplulukları Adalet Divanı ve Temel Hakları". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 52, Sayı: 1-4, 117-124, s. 117.

⁶⁷⁶ Arsava, F. (2011). "Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nın Hukuk Yaratma Yetkisi". *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 9, Sayı: 1, 43.

⁶⁷⁷ Doğan, 2002, s. 91, 151.

⁶⁷⁸ Höffe, O. (2007). *Democracy in an Age of Globalisation*. Netherlands: Springer, s. 243.

⁶⁷⁹ Uygun, s. 7.

Postmodern dönemde modern devletin kendinden beklenenleri yapmakta yetersiz kaldığı ve bunun, geçmişte devletin başarabilecekleri konusunda abartılı değerlendirmelerde bulunulduğunu gösterdiği ileri sürülmektedir. Bu yüzden modern devletin günümüz koşullarına uyum sağlayamayan eskimiş bir örgütlenme biçimi olduğu ifade edilmektedir⁶⁸⁰. Öyle ki “*postmodern egemenlik*”⁶⁸¹ ya da “*postmodern devlet*”⁶⁸² deyişleri kullanılmaya başlamıştır. Şüphesiz bu gelişme, hukuka da yansımış ve “*postmodern hukuk*” terimi literatüre girmeye başlamıştır.

Uluslararası ya da uluslar üstü örgütlerin ve bu örgütlerin herhangi bir şekilde katılımı veya etkisiyle gerçekleşen hukuki düzenlemelerin hem nicelik hem de nitelik bakımından hukuk dünyasında ağırlık kazanması, modern hukukun monist niteliğini aşındırmaktadır. Devlet, uluslararası alanda egemenliğinden ve hukuk yapıcılığından bir ölçüde de olsa feragatte bulunmak zorunda kalmaktadır. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Uluslararası Ceza Divanı, Birleşmiş Milletler bünyesinde kabul edilen insan hakları sözleşmelerinin taraf devletler tarafından uygulanıp uygulanmadığını denetlemek üzere kurulan komiteler, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kurum ve kuruluşlar tarafından empoze edilen yeni kural ve mekanizmalar hukuk hayatında yerini almaktadır. Gerek bu örgütler gerekse diğer ulus ötesi şirketler ve finans kuruluşları, bütün dünyada geçerli olacak standart düzenlemeler konusunda yoğun çaba göstermektedir. Bütün bunlar, modern devlet çerçevesi içinde şekillenen modern hukuku bir yandan ulus üstü hukuk yönünde zorlarken, diğer yandan yerel hukuk yönündeki düzenlemeleri teşvik etmektedir⁶⁸³.

Hukuk yapan aktörlerin çoğalması, hukuki normların tek kaynaklı görüntüsünü kaybetmesine neden olmuştur. Bugün ulusal-monist-hiyerarşik hukuk tablosunun karmakarışık olduğunu söylenebilir. Hukuk, artık tek merkezden değil, her yerden fişkırmaktadır. Küresel, ulusal ve yerel hukuk merdiveninin basamaklarının neredeyse eşitlendiği ileri sürülmektedir⁶⁸⁴.

“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır”.

⁶⁸⁰ Doğan, 2002, s. 147.

⁶⁸¹ Akkaya Kia, 2011, s. 5-8.

⁶⁸² Doğan, 2002, s. 398.

⁶⁸³ Yüksel, 2004, s. 167, 171.

⁶⁸⁴ Akkaya Kia, 2011, s. 127’den naklen: Chevallier, 1998, s. 673.

Anayasamızın 90. maddesinde yer alan bu hüküm de değişen hukuk düzeninin bir göstergesi niteliğindedir. Başka bir deyişle, bazı gelişmeler ulusal hukuk çerçevesinin üstüne çıkan küresel düzenlemeleri dayatırken, bazı gelişmeler ortaya çıkan sorunlara yerel düzeyde cevaplar bulmak yönünde etkili olmaktadır. İngiltere’de Müslümanların yoğun olarak yaşadığı beş büyük şehirde kurulan ve Müslümanlar arasındaki hukuk uyuşmazlıklarını çözmekle görevlendirilmiş şeriat mahkemeleri bu durumun en dikkat çekici örneğidir. Aynı şekilde insan haklarının ve ekolojik dengenin korunması gibi meseleler küresel bir çerçeveyi öne çıkarırken; etnik ve dinsel kimlik sorunları, ulus ölçeğinde modern devletle ve onun hukukuyla çatışmaya yol açarak daha küçük, yerel birimleri öne çıkarmaktadır⁶⁸⁵. Bu durumun sonucu olarak bugün tek(il) hukuk yerine çoğul hukuk ve çok hukukluluk kavramları gündeme gelmiştir⁶⁸⁶.

Çoğul hukuk, daha çok AB’ye üye ülkelerin içinde bulunduğu durumu, başka bir deyişle Birliğe üye ülkelerin iç hukuku ile Birlik müktesebatı arasındaki ilişkiyi ele alırken kullanılan bir kavramdır. Zira Birlik, bir devlet olarak tanımlanamamasına rağmen üye ülkelerin hukukundan farklı ve bağımsız bir hukuk düzenine sahiptir. Buradaki “çoğulculuk”, Birlik hukukunun, üye ülkelerin iç hukukları üzerindeki etkiyi vurgulamak amacıyla kullanılmaktadır.

Çok hukukluluk ise bir toplumda yaşayan küçük ya da büyük alt grupların, birbirinden farklı etnik, kültürel, dini ya da mezheplere göre ayrılaşmış kendi hukuklarının aynı zaman ve mekanda geçerli olmasıdır. Başka bir deyişle, devletin resmi, pozitif ve uygulanan hukuk sistemi dışında işleyen çeşitli ve başka hukuk kaynaklarının eş zamanlı olarak yaşaması ve uygulanmasıdır. Kişiler ve gruplar kendilerine hangi hukukun uygulanacağını seçme özgürlüğüne sahiptir. Çok hukukluluk (legal pluralism), her sosyal alanda var olan çok sayıda yasal emri ifade etmektedir⁶⁸⁷. Davranış kuralları, model uygulamaları, ticari işlemler ve istihdam için standart sözleşme şartları ve tek tip işyeri kuralları gibi bağlayıcı etkileri olan yumuşak hukuk biçimleri yanında geleneksel yasalar, dini yasalar veya bir toplumdaki

⁶⁸⁵ Yüksel, 2004, s. 167.

⁶⁸⁶ Modern dönemde hukukun tek ve belirli bir kaynaktan türemesi, kanunu yaratan iktidarın tek merkezde odaklanmasına bağlı olmuştur. Bugün postmodern hukukun varlığını haklılaştırma anlamında dile getirilen hukuku yaratan merkezlerin çokluğu, yalnız postmodern düşüncenin iddiası olan bir model değildir. Bu söylem, modern hukuk öncesini, biraz Roma hukukunu ve hatta çok dilli, çok dinli, farklı mezheplerden ve farklı ırklardan, farklı etnik köklerden gelen geniş kitlelerin bir arada yaşadıkları imparatorlukları hatırlatmaktadır. Bkz.: Akkaya Kia, s. 2011, s. 124’den naklen: Boaventura de Sousa Santos (1988). “Droit: une carte de la lecture deformee Pour une conception post-moderne du droit”. *Droit et Societe*. N.10, 379-405, s. 403; Arnaud, A. J. (2004). *Entre Modernite et Mondialisation, Leçon d’histoire de la philosophie du droit et de l’Etat*, (2. Edition). LGDJ: Paris, s. 281.

⁶⁸⁷ Merry, S. E. (1988). “Legal Pluralism”. *Law & Society Review*. Vol.: 22, No.: 5, 869-896, s. 875.

farklı etnik veya kültürel grupları bağlayan yasalar gibi daha egzotik hukuk biçimleri de vardır. Özel polislikten (üniversiteler, alışveriş ve eğlence merkezlerindeki özel güvenlik şirketleri gibi), özel mahkemelere (tahkim), özel olarak işletilen hapisanelere, yeni *lex mercatoria*'ya (avukatlar ve taraflarca yapılan özel yasalar ile yaratılan uluslararası bir ticaret hukuku) kadar, yarı yasal faaliyetlerde belirgin bir artış vardır⁶⁸⁸.

Çoğul hukuk ile ulusal hukuk arasındaki ilişki dikey iken; çok hukukluluk ile diğer hukuksal düzenler arasındaki ilişki yataydır. Çok hukukluluk iddiaları, doğrudan devletin resmi hukukunu hedef alır ve bu hedefte modern hukukun en çok saldırıya uğrayan, dolayısıyla en çok hasar gören yönü monist yapısıdır⁶⁸⁹. Bu çoğulculuğu kayda değer kılan şey, yalnızca koordinasyonsuz bir arada var olan çok sayıda normatif hukuki düzen içermesi değil, aynı zamanda bu düzenlerin aralarında çeşitlilik olmasıdır. Bu çeşitlilik, rekabetçi otorite iddialarına ve uyuşmayan talep veya normları dayatarak bir çatışmaya neden olabilir. Ayrıca hangi yasal rejimin kendilerine uygulanacağından emin olamayan bireyler veya gruplar için belirsizlik yaşanabilir⁶⁹⁰.

3.2.3. Modern Hukuktan Postmoderne

3.2.3.1. Pozitivist Geleneğe Belirsizlik Tohumları Atılıyor: Hart

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hukuk dahil tüm disiplinleri etkisi altına alan pozitivism, hukukta Hukuki Pozitivism akımıyla görünüm kazanmıştır. Temel özelliği

⁶⁸⁸ Tamahana, 2010, s. 376.

⁶⁸⁹ Akkaya Kia, 2011, s. 123'den naklen: Arnaud, 2004, s. 123, 212-213, 281. Hukuki çoğulculuk taraftarlarına göre modernizmin ürettiği ulus devlet yapısının zorunlu bir sonucu olarak mülkîlik esasına dayalı pozitivist/monist hukuk anlayışı, sosyal realiteye aykırı bir düşüncedir. Çünkü onlara göre tek değerli yaklaşım, bütün gerçek değerlerin bağdaştığını kabul etmek anlamına gelmektedir. Ancak hem kişisel yaşamda hem de topluluk yaşamında farklı değerlerin varlığı açıktır. Bu bakımdan bu ihtilafli değerlerin tek bir gerçek altında uzlaştırılabileceğini önermek, ortak yaşam deneyimlerinin, en azından eksik bir tasviridir. Bu ise toplumdaki bir kesimin diğerleri üzerinde baskı kurmasına bir meşruiyet alanı sağlamaktadır. Asimilasyon ve baskı anlamına gelen bu durum, üstesinden gelinemeyecek bir gerçeklik olarak Batı dünyası tarafından ilk kez sömürgecilik sürecinde anlaşılmıştır. Batılı anlamıyla hukukun, tüm dünya için genel geçer bir gerçeklik olmadığı gerçeği, sömürgecilikle birlikte kabul edilmiş ve hukuki çoğulculuk düşüncesi bir ampirik gerçeklik olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu kabule rağmen Batı dünyası, XX. yüzyılın son çeyreğine kadar bu gerçekliği görmek istememiştir. Küreselleşme olarak da isimlendirilen bu süreçte artan nüfus hareketleri ve farklı kültürden insanların oluşturduğu heterojen toplum yapıları, sadece sömürge toplumları için geçerli olarak görülen hukuki çoğulculuğun, Batı toplumları için de geçerli olduğunu göstermiştir. Bkz.: Yüksel, 2010, s. 141. Çoğul hukuk ve çok hukukluluk iddialarının modern hukuka ölümcül bir meydan okuma olup olmadığı hala belirsizliğini korumaktadır. Aynı zamanda, modern hukukun kendi entelektüel kaynaklarının sorunu etkili bir şekilde çözmek için yeterli olup olmadığı da açık değildir. Açık olan şey, devlet dışı münhasırlık ideolojisi ve ulus devletin kendisinin, artan teorik ve pratik saldırıya maruz kaldığı ve hukukun da bu saldırıda bir yer bulmak zorunda kalacağıdır. Bkz.: Dane, P. (2010). "Conflict of Laws", in Dennis Patterson (Ed.). *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. (Second Edition). Wiley-Blackwell, s. 208.

⁶⁹⁰ Tamahana, 2010, s. 377.

inceleme konusu olarak sadece müspet hukuku kabul etmek olan Hukuki Pozitivizm, hukukta kesinlik ve belirliliği sağlamayı hedeflemiştir⁶⁹¹. Hatta daha da ileri giderek bazı Hukuki Pozitivistler bu hedefi sağlamak amacıyla yargıcın hukuk yaratma ve hukukta boşluk olduğu gerekçesi ile hüküm vermekten imtina etme imkanlarını reddetmiştir⁶⁹². Şüphesiz bu durum, müspet hukukun her soruya verilecek doğru bir cevabı olduğu, müspet hukukta boşluklar bulunmadığı dolayısıyla tamlık (belirlilik) varsayımından kaynaklanmaktadır.

XX. yüzyıldan itibaren ise Hukuki Pozitivizmin hukukun tam (belirli) bir normlar sistemi olduğu varsayımı eleştirilmiştir. Özellikle “*hukuk kuralının içeriğinin belirsiz olduğu, yargıcın takdir yetkisinin hukuki sınırlamaya tabi olmadığı*⁶⁹³” ve “*hukuki sorunların tek bir doğru yanıtının olmadığı*⁶⁹⁴” savları etrafında toplanan akımlar ortaya çıkmıştır. “*Doğru cevaplar*” varsayımından “*en iyi yorum*”a geçilmiştir. Örneğin Ronald Dworkin 1970’lerin başlarında kaleme aldığı “*Taking Rights Seriously (Hakları Ciddiye Almak)*” adlı kitabında haklara ilişkin ahlak teorisine dayalı temelci bir argüman ileri sürmüştür. Fakat daha yeni olan “*Law’s Empire (Hukukun Egemenliği)*” adlı kitabında “*bütünlük*” olarak adaletin, yargıçların farklı edebi yorumlama pratikleriyle oluşturdukları “*en iyi*” hukuki argümanlarla ortaya koyulacağını ifade etmiş; böylece “*doğru cevaplar*”dan “*en iyi yorum*”a geçmiştir. Bu ise Dworkin’in düşünsel bakışında hemen göze çarpmayan bir değişimi temsil etmektedir⁶⁹⁵.

Postmodern süreçte Hukuki Pozitivizmin inceleme konusunun gözlem yolu ile incelenmeye elverişli müspet hukuk olması sayesinde hukukta uyum, birlik, kararlılık, kesinlik, güvenlik ile istikrarın sağlanabileceği ve hukukun yeknesak uygulanabileceği varsayımı eleştirilmiştir. Zira müspet hukuk dışındaki diğer tüm ilke, kural ya da metafizik iddiaların gözleme elverişli olmadığı gerekçesiyle hukuktan dışlanmasıyla⁶⁹⁶, ahlak ve

⁶⁹¹ Pozitivizmin bir çeşidi olan hukuki formalizm de benzer şekilde hukuk kurallarının eksiksiz olduğu ve hukukta belirsizliğin olmadığı savunmaktadır. Bkz.: Sebok, A. J. (1998). *Legal Positivism in American Jurisprudence*. UK: Cambridge University Press, s. 44, 45.

⁶⁹² Keyman, 1978, s. 41’den naklen: Radbruch, G. *Propedeutica alla filosofia del diritto*, (Çev: Dino Pasini), s. 113-115.

⁶⁹³ Özkök, G. (2002). “Hukuki Belirsizlik Problemi Üzerine”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 51, Sayı: 2, s. 1. Hukuki belirsizlik, hukuk metninin belirsizliği ve hukuk normunun somut davalara uygulanması sırasında norma verilecek anlam çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Hukuk metninin belirsizliği, bir normun ifadesinin her zaman açık olmadığını, anlaşılabilir, muğlak ve çok anlamlı olabileceğini, yargılamada belirsizlik ise hukuk kurallarının tümdengelim yöntemi kullanılarak, mekanik bir süreçle olaylara uygulanmasında da karşılaşılabilecek olan birden fazla hüküm olabileceğini yani sonucun belirsiz olacağını ifade etmektedir. Bkz.: Perry, M. J. (1996). “Normative Indeterminacy and the Problem of Judicial Role”. *Harvard Journal of Law & Public Policy*. Vol.: 19, No.: 2, 375-390, s. 375, 376.

⁶⁹⁴ Bix, B. H. (1996). *Jurisprudence: Theory and Context*. Canada and USA: Sweet&Maxwell, s. 95, 96.

⁶⁹⁵ Minda, 1995, s. 225, 206.

⁶⁹⁶ Keyman, 1978, s. 22. Bu kabul, hem hukuku dinin etkisinden kurtararak laikleştirmiş hem de çok odaklı olmaktan kurtararak merkezileştirmiştir. Bkz.: Akkaya Kia, 2011, s. 63’den naklen: Chevallier, 2004, s. 86-87.

adaletin göz ardı edildiği söylenmiştir⁶⁹⁷. Ayrıca hukukun kesinliği ve belirliliği ilkesi gerçekleştirilmek istenirken çok katı bir tutum takınılarak yargıcın yorum olanaklarının tamamıyla yok edilebileceği böylece gelişen ve değişen dünya koşullarında hukukun sağladığı toplumsal faydanın azalacağı ifade edilmiştir⁶⁹⁸. Bu süreçte Hukuki Pozitivizmin temel odağı olan kural önemini yitirmiş ve özne gündeme gelmiştir. Bu yüzden yargıca geniş takdir hakkı tanınması ve semiyotik, hermeneutik ile pragmatizmin yargıcın başlıca yardımcıları olması savunulmuştur⁶⁹⁹.

XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Hukuki Pozitivizmin bilimsel bir hukuk teorisi için gerekli ve yeterli temeli sağladığı kabul edilmişken; bu tarihten itibaren doğal hukuka dönme eğilimi gözlemlenmiştir. Hatta II. Dünya Savaşı'na kadar ağır ağır güçlenen doğal hukuk, Savaşı izleyen on yıl içinde doruk noktasına ulaşmıştır. Bu durum postmodern dönemle birlikte modern devlet ile modern hukukun monist karakterinin aşınması ve hukukun kaynağı, metodu ve diğer tüm yanlarını açıkladığı iddiasındaki bütüncül teorilerin egemenliğinin çökmesi ile yakından ilişkilidir. Bizzat bütüncül bir teori oluşturma çabası “*modern*” olarak nitelendirilmiş ve faydacılık, pozitivizm, Marksizm gibi hukukun tekdüze açıklamalarını ortaya koyan teorilerin egemenliği sarsılmaya başlamıştır. Postmodern söylemin etkisiyle teori ve metodolojiler çeşitlenmiş ve çoğalmıştır. Sonuçta birçok “*hukuk teorisi*” geliştirilmiş ve yeknesak bir modern hukuk kavrayışından uzak bir bilgi kümesi sunulmuştur⁷⁰⁰.

Hukuku kurallardan ibaret sayan geleneksel pozitivist düşünce ve bununla birleşen formalist yaklaşıma ilk itirazda bulunan hukuki belirliliğin olmadığı iddiasındaki Hukuki Realizm Akımı'dır⁷⁰¹. Amerikan hukuk düşüncesinde radikal bir düşünce tarzı olan Hukuki Realizme Holmes'un öncülük ettiği ve Pound ile Benjamin N. Cardozo'nun kurduğu Sosyolojik Hukuk İlimi ilham vermiştir⁷⁰². Pound'un sosyolojik hukuk kuramında yargıçların açıkça toplumsal ve ekonomik sonuçları tartıştığı yargı kararları vermesi gerektiği⁷⁰³ ve yargıç Holmes'un “*genel kurallar somut olaylarda karar vermez*”⁷⁰⁴ gibi ölümsüz ifadeleri realistlere esin kaynağı olmuştur. Öyle ki Holmes'un bu sözü hukuki

⁶⁹⁷ Güriz, 2011, s. 159.

⁶⁹⁸ Üskül Engin, 2019, s. 157.

⁶⁹⁹ Güriz, 2011, s. 180-181.

⁷⁰⁰ Goodrich/Carlson, s. 2.

⁷⁰¹ Özkök, 2002, s. 2.

⁷⁰² Minda, 1995, s. 26.

⁷⁰³ Pound, R. (1912). “The Scope and Purpose of Sociological Jurisprudence. [Concluded.] III. Sociological Jurisprudence”. *Harvard Law Review*. Vol.: 25, No.: 6, 489-516, s. 516.

⁷⁰⁴ *Lochner v. New York*, 198 U.S. at 76.

realistlerin en çok kullandığı sloganlardan biridir⁷⁰⁵. Amerikan Hukuki Realizm Akımı'nın başlıca ve en tanınmış temsilcilerinden biri Federal Temyiz Mahkemesi Yargıçısı Jerome Frank, diğer ise Columbia Üniversitesi'nden Profesör Karl Llewellyn'dir. Llewellyn, “*Realizm ile İlgili Bazı Gerçekler (Some Realism about Realism)*”⁷⁰⁶ adlı makalesiyle Pound'a yanıt verirken bu eseriyle Hukuki Realizm'i resmen ilan etmiştir. Ayrıca kaleme aldığı “*Hukuk ve Modern Zihin (Law and the Modern Mind)*” adlı eserindeki yeni ve aşırı fikirleri ile Amerikan hukukunda sarsıntılar yaratmıştır⁷⁰⁷.

Hukuki Realizm Akımı en iyi Llewellyn tarafından formüle edilmiştir⁷⁰⁸. Ona göre realistlerin bazı ortak özellikleri vardır. Bunlardan ilki, hukukun sürekli bir değişim halinde olduğunu, yargılama faaliyetinden oluştuğunu ve bizatihi bir amaç olmaktan ziyade toplumsal amaçlar için bir araç olduğunu kabul ediyor olmalarıdır. Bu doğrultuda hukukun toplumsal amaçları gerçekleştirmede yeterli olup olmadığı sürekli olarak incelenmelidir. Ayrıca toplumun hukuktan daha hızlı değiştiği ve hukukun bu değişime ayak uydurması gerekliliğini belirtmektedirler. Bu amaçla geleneksel hukuk kuralları ve kavramlarına şüphe ile yaklaşmakta ve mahkemelerin ya da hukukçuların gerçekte ne yaptıklarına odaklanmaktadır. Bir diğer ortak özellik duydukları şüphe neticesinde hukukun tek kaynağının kurallar olduğu fikrini reddederken; dava ve hukuki durumları daha dar kategoriler içerisinde toplamının önemini vurgulamalarıdır. Son olarak hukukun herhangi bir kısmının daima etkileri bakımından değerlendirilmesinde ve bu etkileri bulmaya çalışmanın değerinde ısrar etmektedirler⁷⁰⁹.

Frank ise realistleri “*kural şüphecileri (rule skeptics)*” ve “*olay şüphecileri (fact skeptics)*” olmak üzere iki gruba ayırarak önemli bir tespit yapmıştır. Kural şüphecileri, hukukta belirliliği sağlamayı amaçlamaktadır. Onlar hukuk kurallarının mahkemenin vereceği kararı tahmin etmek için güvenilir kaynaklar olduğunu söylemekte ve hukuk kurallarına değil yargılama faaliyetini etkileyen gerçek kurallara odaklanarak, gelecekte davalara verilecek hükümlerin tahmin edilebileceğini ifade etmektedir. Bu hedef doğrultusunda dikkatlerini ilk derece mahkemelerinin verecekleri kararlar yerine üst derece mahkemelerinin verecekleri kararlara çevirir⁷¹⁰. Kural şüphecilerinin önemli

⁷⁰⁵ Minda, 1995, s. 26.

⁷⁰⁶ Llewellyn, Karl N. (1931). “Some Realism about Realism: Responding to Dean Pound”. *Harvard Law Review*. Vol.:44, No.: 8, 1222-1264

⁷⁰⁷ Gürkan, 1967, s. 46.

⁷⁰⁸ Gürkan, 1967, s. 106.

⁷⁰⁹ Llewellyn, 1931, s. 1236-1238.

⁷¹⁰ Frank, J. (1949). *Law and the Modern Mind*. (Sixth Impression). London: Stevens & Sons Limited, s. xiii, ix.

temsilcilerinden biri olan Llewellyn, hukuku, kültürel ve tarihi bir fenomen olarak ele almıştır. Modern görüşe göre hukuk, kelimelerde kristalize olmuş sabit formüller bütünüdür. Bu formüllerden yapılan çıkarımlar hukuku geliştirmektedir⁷¹¹. Ancak Llewellyn'e göre hukuk kuralı, sadece kelimelerden ibaret olduğu takdirde değersizdir⁷¹². Her şeyden önce hukuk, toplumda gelişen ve işleyen bir fenomendir⁷¹³. Bu yüzden hukuk, toplumdaki mevcut ve olası, çözülecek ve önlenecek uyuşmazlıklarla ilgilidir. Hukukun işi, bu uyuşmazlıkları çözmektir. Bu amaçla çalışan yargıç, polis, katip, gardiyan ya da avukat tüm bu kişilerin uyuşmazlıklar hakkında yaptıkları ise hukukun bizatihi kendisidir⁷¹⁴. Fakat resmi görevlilerin söyledikleriyle uyguladıkları arasında fark vardır. Önemli olan kitaplarda ne yazdığı değil, gerçekte ne olduğudur. Birincil öneme sahip olan, herhangi bir hukuk kuralının amacı değil, resmi görevlilerin faaliyeti ve bu faaliyetin niteliğidir⁷¹⁵. Ayrıca XX. yüzyılın başında birçok insan hukukta mutlak kesinlik ve belirliliğe inanmış olsa da, aslında hukuki hayatın hiçbir yönünde kesinlik ve belirlilikten söz edilemez⁷¹⁶.

İkinci grup olan olay şüphecileri ise kural şüphecilerinden öteye giderek hukukta belirliliğin sağlanamayacağını iddia etmektedir. Onlara göre mahkeme kararları önceden tahmin edilemez. Olay şüphecileri, hukuk kuralları ne derece açık olursa olsun mahkeme kararlarının önceden öngörülemeyeceğini zira kararların dayanacağı olayların son derece değişken olduğunu kabul etmektedir. Üst derece mahkemeleri yerine ilk derece mahkemelerine yoğunlaşmaktadırlar⁷¹⁷.

Kural ve olay şüphecileri ayrımını yapan Frank, kendini olay şüphecilerinden biri olarak görmektedir. Ona göre halk arasında avukatların hukuku gereksiz yere karmaşıktığına ve bu mesleğin kurnazlığı ve hilekarlığı olmasa hukukun açık ve kesin olacağına dair inanç vardır. Hukukçu olmayan kişiler, hukuk kitaplarının algoritma kitapları gibi incelenebileceğini ve avukatların isteseler kesin hukuki cevaplara ulaşabileceğini düşünmektedir. Fakat hukuk belirsizdir ve hesaplanamayan değişimlere açıktır. Bu şartlar

⁷¹¹ Gürkan, 1967, s. 111'den naklen: Llewellyn, K. N. (1931). "Legal Tradition Social Science Method-A Realist's Critic". In *Essays in Research in the Social Sciences*. Washington, s. 106.

⁷¹² Llewellyn, K. N. (2012). *The Bramble Bush on Our Law and Its Study*. (Foreword by Steart Macaulay). New Orleans, Louisiana: Quid Pro Books, s. 11.

⁷¹³ Gürkan, 1967, s. 112'den naklen: Llewellyn, K. N. (1941). "My Philosophy of Law". In *My Philosophy of Law*, Boston: Boston Law Book Comp, s. 183.

⁷¹⁴ Llewellyn, 2012, s. 12.

⁷¹⁵ Llewellyn, K. N. (2008). "Legal Tradition and Social Science Methods-A Realist's Critic". In *Jurisprudence: Realism in Theory and Practice*. (With A New Introduction by James J. Chriss). New Brunswick and London: Transaction Publishers, s. 80, 81.

⁷¹⁶ Llewellyn, K. N. (2016). *The Common Law Tradition: Deciding Appeals*, Quid Pro Books, s. 3-4.

⁷¹⁷ Frank, 1949, s. xiii, ix.

altında halk, avukatların aşırı derecede ihmalkar olduklarını, yanlış uygulamalardan suçlu olduklarını ve daha yüksek vekalet ücretleri kazanmak için basit hukuki gerçekleri gizleyerek gereksiz dava açtıklarını düşünmektedir. Bütün bunlar hukuki belirliliğin mümkün olduğu yanılgısından kaynaklanmaktadır. Hukuk bugün de yarın da büyük oranda belirsiz ve değişkendir. Zira hukuk, en karmaşık insan ilişkileriyle ilgilidir. Görece durağan bir toplumda bile tüm olası hukuk uyuşmazlıklarını öngörüp çözebilen kuralların önceden yapılması söz konusu değildir. Bugün hukuk dışındaki alanlarda olasılıkları kabul etme ve kesinliği bulma umudunu bırakma isteği hakimdir. Fizikte ve kimya gibi yüksek bir niceliksel doğruluk derecesinin mümkün olduğu alanlarda bile, düşünürler nihai kesinliğin sağlanamayacağını farkındadır. Fizikte belirsizlik ve indeterminizm ilkesi bulunmuştur. Doğa bilimlerinde bile tam bir kesinlik olamazsa, karmaşık insan ilişkileriyle ilgilenen hukukta yaklaşık kesinliği ve öngörülebilirliği gerçekleştirmeyi beklemek kesinlikle saçmadır. Sadece kısmen hukuki belirliliği sağlamak mümkündür. Hukuki belirlilik ve öngörülebilirlik için mevcut talep karşılanamaz; çünkü sağlanabilecek ya da gerekli olandan daha fazla hukuki belirlilik talep edilmektedir. Hukukun yaklaşık olarak durağan ve belirli olduğuna dair yaygın kanı mantıksızdır ve bir illüzyon ya da mitten başka bir şey değildir. O halde bu temel hukuki mitin kaynağı nedir?⁷¹⁸.

Bu sorunun yanıtını insan psikolojisinde bulan Frank formalizm ve pozitivizmi eleştirmek için çocuk örneğinden yola çıkmıştır. Ona göre çocuk, büyüdükçe zorlukları tecrübe etmeye başlamaktadır. Kendisi evreni kontrol edemeyeceğine inansa da ebeveynlerinin onun için evreni kontrol altında tutabileceğine dair bir inancı vardır. Ebeveynlerinin onun kural koyucusu, koruyucusu olduğunu düşünmekte ve onların her şeyi bildiğine inanmaktadır. Çocuğun gözünde ebeveynleri dünyanın kaotik ortamına düzen getiren varlıklardır. İnsanların çoğu çocukça değişimden korkmakta ve belirlilik aramaktadır. Bu korkularını yenmek ve belirlilik arzularını tatmin etmek için ebeveynlerine sığınmaktadır. Hukuk da bu yolda ebeveyne atfedilen rolü üstlenmektedir. Sonuç olarak yukarıdaki soruya Frank şu şekilde cevap vermiştir: İnsanlar otoriter ebeveyn ihtiyacını devam ettirmekte ve kesinlik ve belirlilik için çocukluktaki ebeveynlerinin yerine hukuku koymaktadır⁷¹⁹.

Frank dogmatizmin, kurallara tapınmanın en başta gelen düşmanlarından biri olarak gösterilebilir. Onun üzerinde durduğu diğer önemli bir konu yargıcın hukuk yaratma

⁷¹⁸ Frank, 1949, s. 4-7, 11, 12.

⁷¹⁹ Frank, 1949, s. 14, 19, 21.

yetkisidir⁷²⁰. Frank'e göre hukukun tamamen belirli olduğuna dair temel hukuki mit ya da illüzyonun özü hukukun tamamen öngörülebilir olmasıdır. Çocukça arzumuz olan ebeveyn kontrollü dünyada şansa ya da beşerî faktörlere bağlı hiçbir şey yoktur. Bu yüzden Frank'e göre hukuk, kanun koyucuların oluşturduğu, değiştirebildiği ve kaldırabildiği bir kurallar toplamı olarak takdim edilmekte ve beşerî faktörlerin yok edilmesi için yargıcın hukuk yaratma yetkisi kısıtlanmaktadır⁷²¹. Oysa Ona göre kanun koyucu, besteci; yargıç ise hem yorumcu hem bestecidir. Mahkemeler kendi bestelerini yorumlamaktadır. Başka bir deyişle gerçek hukuk, yargıcın yarattığı hukuktur⁷²².

Hukuki belirsizlik konusuyla ilgili tartışmaların güncelliğini korumasını ve konunun çeşitli açılardan yeniden ele alınmasını sağlayan Eleştirel Hukuk Çalışmaları (EHÇ) (Critical Legal Studies) olmuştur⁷²³. 1977 yılında toplanan bir konferansın adını taşıyan ve her ne kadar ABD'de ortaya çıkmışsa da Birleşik Krallık, Kanada, Avustralya gibi pek çok ülkeye⁷²⁴ yayılan EHÇ'nin varsayımlardan ilki, hukukun her soruna çözüm bulmaya muktedir olmadığıdır. EHÇ taraftarlarına göre hukuk, siyasettir; tutarlı bir kurallar bütünü değildir, her soruna çözüm bulamaz, başka bir deyişle hukukta belirsizlik hakimdir⁷²⁵. İkinci olarak EHÇ, tek bir bakış açısının kabul edilmesini reddetmekte ve birbiriyle çatışma halinde olan bakış açılarını aynı anda benimsemektedir⁷²⁶. Örneğin pozitivist, irade sahibi insana mekanik bir determinizm perspektifinden yaklaştığı, dünyayı yalnızca deney ile elde edilen bilgiyle değerlendirdiği ve gerçeklik ile değer arasında mutlak bir ayırım yaparak bilgiyi insani çıkarılardan ayrı tutması nedeniyle eleştirmektedir⁷²⁷.

Söz konusu hukuk teorileri yanında Hukuki Pozitivizm akımı da kendi içinde bir dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Bu dönüşümün en önemli figürü, XX. yüzyılda hukuk

⁷²⁰ Gürkan, 1967, s. 53.

⁷²¹ Frank, 1949, s. 32-34.

⁷²² Frank, J. (1947). "Words and Music: Some Remarks on Statutory Interpretation". *Columbia Law Review*. Vol.: 47, No.: 8, 1259-1278, s. 1268, 1269; Frank, 1949, s. 128.

⁷²³ Özkök, 2002, s. 2.

⁷²⁴ Wacks, 2015, s. 94.

⁷²⁵ EHÇ'nin hukuki belirsizlik varsayımı da dayanağını hukuk ile toplum arasındaki zorunlu ilişkiden almaktadır. Zira EHÇ taraftarlarına göre toplumsal yaşam, hukuka bağlı olmadığı gibi toplumdaki kuralların tümü de hukuk kuralları değildir. Ayrıca hiçbir hukuk sistemi, kendi sisteminin öngördüğünden başka sonuçları tam olarak açıklayamaz. Başka bir deyişle hukuk, kendi sisteminin dışında olan toplumsal sorunları çözemez. Bu nedenle toplumdaki sorunların tümüne çözüm bulamaz. Bkz.: Tomlins, 2007, s. 57. Ayrıca hukuk özünde belirsiz olduğu için aynı kurallar çatışan sonuçlara neden olabilir. Bu belirsizliğin var oluş sebebi hukukun, birden çok insanın çelişen düşünce kalıplarından oluşmuş olmasıdır. Hukuk, diğerlerine şartlarımızı nüfuz etmek için icat ettiğimiz kültürel bir araçtan ibarettir. Bkz.: Gordon, R. W. (1984). "Critical Legal Histories". *Faculty Scholarship Series*. 1368, s. 114, 115.

⁷²⁶ Wacks, 2015, s. 93, 97, 98.

⁷²⁷ Horkheimer, M. (1972). *Critical Theory: Selected Essays*. New York: Herder & Herder, s. 161, 162; Bottomore, T. (2003). *The Frankfurt School and Its Critics*. (Revised Edition). Routledge, s. 16.

felsefesi tartışmalarının belirleyici isimlerinden Herbert Lionel Adolphus Hart'tır (1907-1992). Hart, “içsel bakış” kavramıyla pozitivizmden sapma eğilimi gösteren, “açık doku (open texture)” ve “gölge alan (penumbra)” kavramlarıyla belirsizlik sorununu ele alan ve “doğal hukukun asgari içeriği” kavramını geliştirerek ahlak ve adalete kendi teorisinde yer veren önemli Hukuki Pozitivistlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır⁷²⁸. O, hukukun doğal hukukçu yaklaşımla bir ideal olarak algılanması ve Austin ile birlikte egemenin emrine indirgenmesi cepheleri arasında tam ortada konumlandırılabilir⁷²⁹. Fakat literatürde bir Hukuki Pozitivist olarak nitelendirilen Hart⁷³⁰, bazı Hukuki Pozitivistlerin aksine⁷³¹, “hukuk nedir?” sorusuna tanım olarak verilebilecek özlü bir cevabın olmadığını ifade etmiştir⁷³². Bu yüzden; bu soruya basitçe “hukuk, egemenin yaptırım tehdidi içeren emridir” diye cevap veren Austin'in teorisini eleştirmiştir. Hart, Austin'in teorisinin temel unsurlarının

⁷²⁸ İspir Toprak, Z. (2008). *H. L. A. Hart'ta Açık Metin Kavramı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, s. 2.

⁷²⁹ Şahin Ceylan, 2014, s. 68.

⁷³⁰ “Modern Hukuki Pozitivistlerin en başında gelen H. L. A. Hart...”. Bkz.: Wacks, 2015, s. 19.

⁷³¹ Örneğin Jeremy Bentham, hukuku “egemen güç tarafından konulan veya benimsenen ve egemen gücün etkinlik alanındaki kişilerin davranışlarını düzenleyen kurallar bütünü” olarak tanımlamıştır. Bkz.: Bentham, 1970, s. 17. Detaylı bilgi için Bkz.: Birinci bölüm, s. 56.

⁷³² Tanım, aslında bir şeyle diğerini ayırt etmektir. Tanım yapma dolayısıyla ayırt etme ihtiyacı genellikle bir kelimeyi sürekli kullananlar tarafından hissedilmektedir. Onlar da bir şeyi diğerinden ayırdıklarını hissetmelerine rağmen ayırdıkları şeyler arasındaki farklılıkları açıklayamamaktadır. Hart'a göre herkes bu sıkıntıyı yaşamaktadır. Bu aslında “bir fil gördüğümde tanırım ama onu tanımlayamam” diyen bir adamın yaşadığı sıkıntıyla aynıdır. Yetenekli avukatlar bile, hukuku bilmelerine rağmen, onu tam olarak açıklayamadıklarını ve anlayamadıklarını hissetmektedir. Bkz.: Hart, H. L. A. (2012). *The Concept of Law*. (Third Edition). (with a Postscript edited by Penelope A. Bulloch, Joseph Raz and with an Introduction and Notes by Leslie Green). UK: Oxford University Press, s. 14-16.

(egemen⁷³³, emir⁷³⁴, alışkanlıkla itaat⁷³⁵, yaptırım) neden hukuku açıklığa kavuşturamadığını ortaya koyduktan sonra kendi teorisini ileri sürmüştür⁷³⁶.

Hart, birincil ve ikincil kurallar ayrımı yaparak başlamıştır. Birincil kurallar, insanların bazı davranışları yapmalarını veya bazı davranışlarından kaçınmalarını salık vermekte, onlara ödev yüklemektedir. İkincil kurallar ise, yeni birincil kurallar ortaya koymaya, birincil kuralları değiştirmeye veya kaldırmaya ilişkin olabilir. Birincil kurallar, bireylere ödev yüklemekte iken, ikincil kurallar, kamusal ve özel yetki vermektedir. Birincil kurallar bireylerin yapması ya da yapmaktan kaçınması gereken davranışlarla ilgili iken; ikincil kuralların tümü birincil kurallar ile ilgilidir. İkincil kurallar, birincil kuralların kesin olarak

⁷³³ Hart'a göre Austin'in teorisi dikkate alınarak modern hukuk sistemlerinde egemenin kim olduğu sorusuna yanıt aranmalıdır. Austin, kendi ülkesinde (İngiltere) egemeni, Parlamento ya da Kraliçe olarak tespit etmemiştir. Ona göre herhangi bir demokraside egemen, seçilenler değil seçmenlerdir. (Bkz.: "...böylece temsilciler kurulu, seçildiği ve atandığı süre boyunca tamamıyla seçmenin yerini alarak, tamamıyla seçmenin egemen karakteriyle yetkili kılınır". Bu tespitle Austin, hukuki sınırlamalardan bağımsız emir veren bir egemen ile egemene alışkanlıkla itaat eden çoğunluğu özdeş kılmıştır. Yani toplum kendine emir vermekte ve kendine alışkanlıkla itaat etmektedir. Bu durumda elbette ne orijinal anlamda bir emir ne de itaatten bahsedilebilecektir. Hart'ın Austin'in teorisine yönelttiği bir diğer eleştiri, hukuk kurallarının bağlayıcılığına ilişkindir. Hart'a göre tehditlerle desteklenen hukuki düzen, esasen, başkalarının belirli şeyleri yapması veya yapmaktan kaçınmasına dair isteğin bir ifadesidir. Yani böyle bir sistemde yasama yetkisi kullanan bir hükümdar, hatta demokratik bir sistemde yasama organı, yaptığı yasaların kapsamından muaf tutulabilir. Fakat Hart'a göre yasama faaliyeti, sadece "başkalarını" değil, yasa koyucunun kendisini de bağlamalıdır. Ayrıca Hart'a göre hukuki bir sınırlamaya tabi olmayan bir egemenin varlığı, hukukun varlığı için gerekli bir şart değildir. Bugün birçok modern devlette, anayasa, yasama organının yetkilerini sınırlandırmaktadır. Yasama yetkisinin sınırlandırılması, yasa koyucunun değil yasama yetkisinin sınırlandırıldığı anlamına gelmektedir. Bir kuralın kanun olarak nitelendirilmesi için yasama yetkisi sınırsız bir egemene değil, kanunla yetkilendirilmiş bir yasa koyucuya ihtiyaç vardır. Bkz.: Hart, 2012, s. 66-70, 70-75, 42-44. Sonuç olarak Hart'a göre hukuk, egemenin emrinden, alışkanlıkla itaat ve yasaklama fikrinden çok daha geniş bir kavramdır. Bkz.: Hart, H. L. A. (2001). *Essays on Bentham: Studies in Jurisprudence and Political Theory*. New York, Oxford: Oxford University Press, s. 143-144.

⁷³⁴ Hart, Austin'in hukuk kurallarının içeriğini egemenin emrine ve bu emrin bir ödev yüklemesine indirgemesini eleştirmiştir. Ona göre bütün hukuk kuralları, ödev yüklememektedir. Bireylere belirli usul ve koşullarda isteklerini gerçekleştirmelerini sağlayan hukuki yetkiler veren ve hak tanıyan kurallar da bulunmaktadır. Bkz.: Hart, 2012, s. 27-28.

⁷³⁵ Hart, Austin'in teorisinde yer alan "alışkanlıkla itaat" varsayımını tüm hukuk sistemlerinde mevcut olduğunu ileri sürdüğü iki özellik açısından değerlendirmiştir. Bunlar art arda gelen kanun koyucuların, yasa yapma yetkisinin sürekliliği ve kendisine itaat alışkanlığı geliştirilmiş olan kanun koyucunun ortadan kalkmasından sonra yasaların devamlılığıdır. Hart'a göre mutlak monarşilerde bile, bir kanun koyucudan diğerine geçişi sağlayan kurallar vardır. Bu kurallar, kanun yapma gücünün kesintisiz bir şekilde sürekliliğini güvence altına almaktadır. Oysa Austin'in teorisinde yer alan ve egemenliği dolayısıyla yasa yapma yetkisini temellendirdiği alışkanlıkla itaat varsayımı, bu sürekliliği hesaba katmamaktadır. Zira eski kanun koyucunun verdiği emirlere itaat etme alışkanlıkları, yenisine kanun yapma yetkisi vermemektedir. Ayrıca eski kanun koyucuya itaat alışkanlığı, yeni yasa koyucunun emirlerinin yerine getirileceğine dair olası bir varsayımı da doğrulamamaktadır. Böyle bir varsayımın doğrulanması için toplumun çoğunluğunun, eski kanun koyucu döneminde yeni kanun koyucunun da yasa yapma yetkisi olduğunu kabul etmiş olması gerekir. Bu ise Austin tarafından ele alındığı şekliyle "alışkanlıkla itaat"ten çok daha karmaşık bir toplumsal duruma işaret eder. Bu noktada Hart, ikinci olarak şu soruyu sormuştur: Uzun zaman önce ölmüş bir kanun koyucu tarafından yapılan yasalar, kendisine alışkanlıkla itaat etmeyen bir toplum için nasıl geçerli olabilir? Hart'a göre bu sorunun yanıtı, alışkanlıkla itaat olamaz. Zira bu varsayım, ancak ölmüş egemen zamanında geçerli olacaktır. Ölmüş egemene alışkanlıkla itaat edilmekte ve yasalar o yüzden geçerli olmaktadır. Oysa geçmişteki yasaların geçerliliği, egemen öldükten sonra alışkanlıkla itaat ile açıklanamaz. Bu soruya verilecek yanıt, ancak geçmiş, şimdi ve gelecekteki yasa koyucuların yasa yapma yetkisini düzenleyen genel bir kural olacaktır. Bkz.: Hart, 2012, s. 55-63.

⁷³⁶ Hart, 2012, s. 79, 80.

nasıl tespit edilebileceği, ortadan kaldırılacağı, çeşitlendirileceği ve ihlalinin kesin olarak nasıl ortaya konulacağını belirlemektedir⁷³⁷.

Hart'a göre ilkel hukuk sistemlerinde sadece birincil kurallar vardır. Bu ise bir hukuk sistemi oluşturmak için yeterli değildir. Zira ilkel hukuk sistemindeki birincil kurallar, durağan niteliktedir. Ayrıca kuralların ihlalini tespit edecek ve yaptırım uygulayacak herhangi bir kurum da mevcut değildir. Son olarak hukukun kaynağının ne olduğunu gösteren herhangi bir kural yoktur. Bu üç basit kusurun her birinin çaresi, birincil kuralların (temel yükümlülük kurallarının) farklı türden ikincil kurallarla desteklenmesidir. Hart'a göre ikincil kuralların geliştirilmesi, hukuk dünyasına bir adım olarak düşünülebilir çünkü ikincil kurallar, birincil kuralları, tartışmasız bir hukuk sistemine dönüştürmektedir⁷³⁸. Başka bir deyişle her gelişmiş hukuk sistemi bu iki türden kuralların birliğinden oluşmaktadır⁷³⁹. Birincil kurallar, toplumsal davranışı yönlendirirken, ikincil kurallar birincil olanlara uygun bir düzenin işlemlerini ve sürdürülmesini sağlamaktadır. Hart, ikincil kurallar aracılığıyla hukukun kurumsal karakterini, kurallar arasındaki zorunlu birliği ve hukukun sürekliliğini açıklamaktadır⁷⁴⁰.

Birincil kurallar rejiminin durağan niteliğinin çaresi, değişiklik kurallarıdır. Değişiklik kuralı, bir bireye veya gruba, yeni birincil kurallar getirme ve eski kuralları ortadan kaldırma izni verir. Değişiklik kuralları da çok basit veya karmaşık olabilir. Değişiklik kuralları, kanun koyma yetkisinin sahibini, sınırlarını ve kanun koyma prosedürünü tanımlamaktadır⁷⁴¹. Ayrıca birincil kuralların ihlal edilip edilmediğinin tespitini yapma yetkisi veren yargılama kurallarına ihtiyaç vardır. Bu kurallar, yargılama yapacak olan kişileri ve yargılama esnasında izlenecek kuralları tanımlamaktadır. Diğer ikincil kurallar gibi bunlar da yükümlülük yüklememekte aksine yargılama yetkisi vermektedir⁷⁴².

Birincil kurallar rejiminin kaynağı ise tanıma kuralıdır. Bir tanıma kuralı, basit veya karmaşık çok çeşitli biçimlerde var olabilir. İlkel toplumlarda olduğu gibi hukuk yapma yetkisi veren kuralların yazılı bir belgede bulunması veya bir kamu anıtı üzerine oyulması şeklinde olabilir. İlkel toplumlarda hukuk yapma yetkisi veren kurallar yazılı bir belgede

⁷³⁷ Hart, 2012, s. 80-81, 94.

⁷³⁸ Hart, 2012, s. 94.

⁷³⁹ Marmor, A. (2011). *Philosophy of Law*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, s. 48-49.

⁷⁴⁰ Şahin Ceylan, 2014, s. 71.

⁷⁴¹ Hart, 2012, s. 96.

⁷⁴² Hart, 2012, s. 97.

tespit edilmiş veya bir kamu anıtı üzerine oyulmuştur. Gelişmiş bir hukuk sisteminde ise tanıma kuralları elbette daha karmaşıktır. Sadece bir metne atıfta bulunmaktan ziyade birincil kuralların bazı genel özelliklerini açıklayan kurallar da tanıma kuralı olabilir. Bu özellikler, belirli bir kurum tarafından çıkarılma, uzun süredir uygulanma veya birden çok içtihatla desteklenme olabilir. Üstelik, bu genel özelliklerden birden fazlası tanıma kuralı olarak kabul edildiğinde olası ihtilafları çözmek için bir üstünlük kuralı da gündeme gelecektir. Modern hukuk sistemindeki tanıma kuralına ilişkin bu karmaşıklık, ilkel toplumların basitçe bir metni tanıma kuralı olarak kabul etmesinden farklı görünebilir. Oysa iki durumda tanıma kuralı dolayısıyla hukuki geçerlilik mevcuttur⁷⁴³.

Tanıma kuralı, esasen hakimler ve diğer hukuk görevlileri tarafından takip edilen (çoğunlukla) toplumsal bir kuraldır. Bu nedenle, insanların davranışları, inançları ve tutumları gözlemlenerek tanıma kuralının varlığı anlaşılabilir. Marmor'a göre Hart'ın teorisindeki belki de hiçbir şey, hukuki geçerliliğin toplumsal nitelikteki tanıma kurallarıyla açıklanmasından daha orijinal değildir. Yenilik, bir tanıma kuralına yer verilmesi değil, tanıma kuralının toplumsal nitelikte olduğunun ortaya konulmuş olmasıdır. Yoksa tanıma kuralının teorik işlevi temelde Hukuki Pozitivizmin en önemli temsilcilerinden Kelsen'in temel normundan pek de farklı değildir. Bu iki kavramın arasındaki fark, yalnızca bu kuralların doğasıyla ilgilidir. Kelsen'e göre temel norm, bir varsayım iken; Hart'a göre tanıma kuralı, belirli bir topluluk tarafından kabul edilen gerçek bir toplumsal normdur⁷⁴⁴.

Bazı yazarlar, tanıma kuralının hukuki üstünlüğünü vurgulayarak diğer kuralların geçerliliğini ondan alması nedeniyle, tanıma kuralının kendisinin geçerliliğinin kanıtlanamayacağını, ancak varsayılabileceğini iddia etmiştir. Oysa Hart'a göre tanıma kuralı için geçerlilikten bahsedilemez, zira o ne geçerli ne de geçersizdir. Tanıma kuralı, yalnızca diğer kuralların geçerliliğinin kriteri olarak kullanılmaya uygun kabul edilmektedir. Aynı Paris'teki standart metre çubuğunun metreyle ölçümün doğruluğunu gösteren bir kriter olması gibi tanıma kuralı da geçerliliği sorgulanamayacak bir kavramdır⁷⁴⁵.

Hart'a göre bir hukuk sisteminden söz edebilmek için sadece birincil ve ikincil kuralların birliği yeterli değildir. Ayrıca tanıma kuralına göre geçerli olan birincil kurallara genel olarak uyulmalı ve resmi görevliler, tanıma kuralını ve ikincil kuralları "*içsel bakış*

⁷⁴³ Hart, 2012, s. 95.

⁷⁴⁴ Marmor, 2011, s. 50, 55.

⁷⁴⁵ Hart, 2012, s. 97, 107.

⁷⁴⁵ Hart, 2012, s. 108, 109.

açısıyla” benimsemelidir⁷⁴⁶. İlk şart, sıradan vatandaşlara ilişkindir. Birincil kurallara her bir vatandaş, farklı sebeplerle uyabilir. Ama sağlıklı bir toplumda, bu kurallar genellikle içsel bir bakış açısıyla ortak davranış standardı olarak kabul edilmekte ve kurallara uyma yükümlülüğü söz konusu olmaktadır. İkinci şart ise resmi görevliler tarafından karşılanmalıdır. Resmi görevliler, tanıma kuralı ve ikincil kuralları, ortak davranış standardı olarak görmeli ve kurallar ihlal edildiğinde ihlal eden kişiyi eleştirmeli ve yani ihlali, standarttan sapma olarak değerlendirmelidir⁷⁴⁷.

Hart’ın içsel bakış görüşü, önceki Hukuki Pozitivistlerin yükümlülük görüşlerinden oldukça farklıdır. Bentham, Austin, Holmes ve hatta Kelsen, hukuki yükümlülüğü tehdit, yaptırım, sorumluluk veya hukuki rejimin süjeleri için kesin sonuçlar doğurabilecek başka kavramlar üzerinden değerlendirmektedir. Hart ise bu çizgiden uzaklaşmakta ve yaptırımla özdeşleşen hukuk algısı ile arasına mesafe koymaktadır⁷⁴⁸. O, kişileri hukuka uymaya neyin mecbur kıldığı sorusuna önceki pozitivistlerin aksine yaptırım korkusuyla değil, içsel bakışla cevap vermektedir⁷⁴⁹.

Hart’ın içsel bakış kavramını geliştirmesi son kırk yılda toplum bilimlerinin model aldığı doğa bilimleri ve ampirik-pozitivist yöntemin eleştiri bombardımanına tutulmasıyla açıklanabilir. XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarındaki Hukuki Pozitivistlerde ve hatta toplum bilimleri araştırmacılarının genelinde, doğa bilimlerinin etkisiyle çalışmalarını bilimselleştirme kaygısı gözlenmektedir⁷⁵⁰. Nasıl ki doğa, ampirik pozitivist yöntemlerle inceleniyorsa, insan davranışlarının aynı yöntemlerle incelenmeye müsait olduğu düşünülmüştür⁷⁵¹. Fakat son zamanlarda doğa bilimlerinin objektif bilgiye dair bir paradigma olarak görülmesi eleştirilmiş, evrensel olduğu düşünülen yasaların, kültürel dışavurumlar olduğu savı yaygınlaşmıştır. Doğayı betimlemenin ve doğadaki nesnelere tanımlamanın yolunun, ampirik pozitivist yöntem olduğu kabulünün, aslında belli sorular sorulması, bilgiye dair belli kriterler konulması ve belli metodolojik ilkelerden hareket

⁷⁴⁶ Martin’e göre Hart’ın hukuk sisteminin resmi görevlilerden beklediği, ikincil kuralları içsel bakış açısıyla benimseme koşulu, gerçek hayatla pek örtüşmemektedir. Bu kişiler, tanıma kuralını benimsemedikleri halde, sadece olumsuz bir sonuçla karşılaşmamak için tanıma kuralını uygulayabilir. Kuralı uygularken içsel bakış açısına sahipmiş gibi bağlayıcılığına inandıklarını ifade etseler bile, aslında içselleştirmiş olmayabilir. Bkz.: Şahin Ceylan, 2014, s. 73’ten naklen: Michael, M. (1987). *The Legal Philosophy of H. L. A. Hart-A Critical Appraisal*. Philadelphia: Temple University Press, s. 35.

⁷⁴⁷ Hart, 2012, s. 114-117.

⁷⁴⁸ Zipursky, B. C. (2006). “Legal Obligations and the Internal Aspect of Rules”. *Fordham Law Review*. Vol.: 75, s. 1229, 1230.

⁷⁴⁹ Şahin Ceylan, 2014, s. 77, 78.

⁷⁵⁰ Şahin Ceylan, 2014, s. 87.

⁷⁵¹ Bix, B. H. (1999). “H.L.A. Hart and the Hermeneutic Turn in Legal Theory”. *Southern Methodist University Law Review*. Vol.: 52, 167-199, s. 169.

edilmesinden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Bu yüzden doğayı tanımlamanın yolu bile ampirik pozitivist yöntemden geçmiyorsa, toplum bilimlerinin inceleme konusu yaptığı insan davranışları zaten bu yöntemle incelenemeyecektir⁷⁵².

Waluchow'a göre birincil ve ikincil kurallara dayalı bir hukuk sistemi, Hart'ın ilk etapta formalist olarak nitelendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Zira teorinin temelini kurallara dayanması, yargıcın rolünün, sadece tanıma kuralına göre geçerli olan kuralları uygulamak olarak algılanmasına yol açmaktadır. Oysa Hart bu durumu, reddetmiş ve formalizmin baş kusurunu yargıcın takdir yetkisini göz ardı etmek olarak tespit etmiştir⁷⁵³. Fakat yine de kuralların içeriğinin tamamen belirsiz olduğunu da ileri sürmemiştir. O, "...mahkemelerin, hukukun merkezi alanlarına ağırlıklı olarak kural temelli yaklaşıtlarını unutmadiğı takdirde, kural şüphecisini buyur etmeliyiz" diyerek⁷⁵⁴ formalizm ve kural şüpheciliğı arasında orta yolcu bir yaklaşım izlemiştir.

3.2.3.1.1. Şüphenin Gölgesinde: Açık Doku/Gölge Alan ve Yargıcın Takdir Yetkisi

Hart, hukuki belirsizlik konusunda teorinin, ilginç bir geçmişe sahip olduğunu belirtmiştir. Zira ya hukuk kurallarının belirsizliğı göz ardı edilmiş ya da abartılmıştır. Dolayısıyla Hart'a göre tüm hukuk sistemleri, belirli ve kesin kurallara duyulan ihtiyaç ile somut olay ortaya çıktığında doğru bir şekilde değerlendirme yapabilmenin gerektirdiğı açıklık ihtiyacı arasında kalmıştır. Aşırılıklar arasındaki bu salınımdan kurtulmak için hukuki belirsizliğın kökeninde geleceğı tahmin edememenin olduğı her an hatırlanmalıdır. Öte yandan hukukun hem resmi görevliler hem de vatandaşların davranışlarına kılavuzluk eden oldukça fazla belirli kurallardan oluştuğı da unutulmamalıdır⁷⁵⁵.

Hart'a göre, hukuki belirsizliğın üç nedeni vardır. Bunlar, dilden kaynaklanan belirsizlik, kuralların genel sınıflandırıcı kelimeler ve davranış standartları içermesi ve Anglosakson hukuk sisteminin doğası nedeniyle ortaya çıkan belirsizliktir. Hart, tüm genel kurallarda, belirli bir çekirdek (core of certainty) olduğı gibi şüphenin gölgesinde (penumbra of doubt) kalan alanlar da bulunduğunu ifade etmiştir. Genel terimlerin herhangi bir yorumlamaya ihtiyaç duymadığı, problemsiz ya da otomatik görüldüğü, sınıflandırmaların uygulanabilirliğine ilişkin genel bir uzlaşının var olduğı standart (kolay)

⁷⁵² Morawetz, T. (1999). "Law As Experience: Theory and The Internal Aspect of Law". *SMU Law Review*. Vol.: 52, Issue: 1, s. 30.

⁷⁵³ Waluchow, W. J. (1994). *Inclusive Legal Positivism*. Oxford: Clarendon Press, s. 236.

⁷⁵⁴ Hart, 2012, s. 154.

⁷⁵⁵ Hart, 2012, s. 128-130, 135.

davalarda hiç kimse hükmün ne olacağı konusunda tereddüt etmeyecektir. Bu davalarda hukuk kuralı olaya mantıksal çıkarım ya da tümdengelimle uygulanacaktır. Standart davalar dışında gelişen sorunlar ise, gölge alanlarda (penumbra) bulunmaktadır. Bu alanlarda hukuk kurallarının anlamı ve uygulaması belirsizdir. Bu yüzden yargıç takdir yetkisi kullanılmalıdır⁷⁵⁶. Yine de hukukun büyük kısmında belirlilik olduğu atlanmamalıdır⁷⁵⁷.

Hart, hukuki belirsizliği ifade etmek amacıyla “açık doku (open texture)”⁷⁵⁸ kavramını geliştirmiştir. Ona göre hukuk kuralları koyarken genel sınıflandırıcı ifadeler kullanmak için ödenen bedel, dilin genel özelliği gereği kaçınılmaz olan belirsizlik olacaktır. Bu belirsizliğin sebebi, sadece dilin açık dokulu oluşu değil, aynı zamanda hukuk kurallarının, Tanrı el yerine, insan tarafından konuluyor oluşudur. İnsan (ve yasama organı), kurullarla bir davranışı önceden düzenlemeye çalıştığında iki engelle karşılaşmaktadır. Bu engellerden ilki, insanın, dünyaya dair göreceli cehaleti, bir diğeri bir kural konulurken hedefin göreceli belirsizliğidir. İnsanın dünyaya dair bilgisi kısıtlı olduğu için ve geleceğin getireceği olasılıkların tümü insan tarafından öngörülemez için her olasılık hesaplanıp, buna göre hukuk kuralı konulamayacaktır. Ayrıca başta öngörülemeyen birden çok hedef, kural, somut olaya uygulanırken bir arada bulunabilecek ve hatta çatışabilecektir. Bu yüzden kuralın şimdi ve gelecekteki her türlü olayı çözmek için gerekli ve yeterli olduğu konusunda ısrar etmek, kesinlik veya öngörülebilirliği sağlamak amacıyla kör bir şekilde hareket etmek demektir. Yapılması gereken ağırlığı olaydan olaya değişen çatışan menfaatler söz konusu olduğunda dengelemenin, kuralları somut olaya göre değerlendirecek mahkemeler ve resmi görevlilere bırakılmasıdır. Kısaca hukuk dünyası büyük oranda resmi görevliler ve vatandaşlara rehberlik edecek belirli kurallardan oluşmaktadır. Bir kural, somut olaya uygulanırken belirsizlikler ortaya çıkabilirse de toplumsal hayatı düzenlemeye dair bu gerçeklik varlığını sürdürmektedir. Kuralların belirsiz olduğu durumlarda ise söz, yargıçtır⁷⁵⁹.

Hart’a göre her hukuk sisteminde hukuk kurallarının belirsizliğini gidermek için mahkemeler ve diğer resmi görevlilerin takdir yetkisine geniş ve önemli bir alan ayrılmıştır. Onların bu yetkiyi kullanmasının sonucu olarak genel kurallar ortaya çıkmakta ve böylece

⁷⁵⁶ Hart, H. L. A. (1958). “Positivism and the Separation of Law and Morals”. *Harvard Law Review*. Vol.: 71, No.: 4, 593-629, s. 607.

⁷⁵⁷ Hart, 2012, s. 123-135.

⁷⁵⁸ Kavramla ilgili detaylı bilgi için Bkz.: Bix, B. (1991). “H. L. A. Hart and the “Open Texture of Language”. *Law and Philosophy*. 10: 51-72; Bix, B. (2003). *Law, Language, and Legal Determinancy*. (Reprinted). Oxford: Oxford University Press, s. 7-35. Uygur, G. (2003). “Hukuki Pozitivizmin Değişen Yüzü Mü?”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 52, Sayı: 3, 145-176.

⁷⁵⁹ Hart, 2012, s. 128-130, 135.

bireyler, her bir dava sonrası geliştirilen bu genel kuralların nasıl uygulandığı konusunda bir fikre sahip olmaktadır. Dolayısıyla hukuk kuralları, ne formalistlerin cennetinde birbirine geçmiş birer zincir ne de realistlerin iddiasındaki gibi sadece tahmin edilebilen kararlardan ibarettir. Kurallar, hakimlere rehberlik etmektedir. Mahkemeler hukuk kurallarını bir kehanet değil, kararlarında izlenecek, açık dokusuna rağmen yeterli belirlilikte olan ve takdir yetkilerini sınırlandıran fakat dışlamayan standartlar olarak görmektedir⁷⁶⁰.

Hart'a göre hukuk sistemindeki tüm kuralların geçerliliğini sağlayan tanıma kuralı da açık dokuludur. Bir kanunun lafzı tamamen açık olsa da o kanunu çıkararak yasama organının yasama yetkisinin bulunup bulunmadığına dair şüpheler olabilir. Hart, yasama organının yetkisini belirten yazılı bir anayasanın olmadığı İngiliz hukuk sisteminde bile böyle bir durumun ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. Örneğin "*Parlamentodan çıkan her şey yasadır*" formülü, tanıma kuralı olmak için yeterli bir ifadedir. Fakat parlamentonun çıkardığı şeyden ne kast edildiği gibi sorunlar, formülün anlamı veya kapsamı konusunda şüpheler ortaya çıkabilir. Bu şüpheler diğer kurallarda olduğu gibi mahkemeler tarafından yorumlanmayla giderilecektir⁷⁶¹.

Açık doku, gölge alan ve yargıcın takdir yetkisi konularındaki görüşleri ile Hart, hukuki belirsizliği ele almıştır. Bu kavramların yanında düşünür, "*doğal hukukun asgari içeriği*" şeklinde bir kavram üretmiştir. Bu kavrama hukuk teorisinde yer vermesi, Onu kendisinden önceki pozitivistlerden keskin bir şekilde ayırmaktadır. Zira Hart, gözleme elverişli olmadığı gerekçesiyle Hukuki Pozitivizmden dışlanan adalet ve ahlakı hukuk teorisinin inceleme konusu yapmış hatta bu iki metafizik kavramın hukuk ile tesadüfi de olsa bir birliği olabileceğini kabul etmiştir.

3.2.3.1.2. Hukuk ve Ahlakın Tesadüfi Birliği: Doğal Hukukun Asgari İçeriği

Hart, kitabının "*Adalet ve Ahlak*" başlıklı kısmına, adaletin, hukuk ve ahlak için önemli bir kavram olduğunu kabul ederek başlamıştır. Adaleti, fayda ve sorumlulukların dengeli dağıtımını (dağıtıcı) ve bir insana zarar verilmesi durumunda zararın tazmini (düzeltici) olmak üzere iki açıdan ele alan Hart, adaletin sağlanması için şekli hukuki eşitliği ifade eden "*benzer durumlarda benzer davran*" ilkesine "*farklı durumlarda farklı davran*" ilkesini eklemiştir. Fakat Ona göre adaleti sağlamak için gerekli olan bu iki ilkenin içerikleri belirli değildir. Çünkü insanlar, bazı açılardan birbirine benzemekte ve bazı açılardan

⁷⁶⁰ Hart, 2012, s. 136, 139, 147.

⁷⁶¹ Hart, 2012, s. 148.

farklılaşmaktadır. Benzerlik ve farklılıkların anlamı tam olarak ortaya konulmazsa bu ilkeler, boş bir form olmaktan öteye geçemeyecektir. Modern dünyada ten rengi, düşünme, hissetme ve kendini kontrol etme yetenekleri gibi özelliklerin evrensel olarak benzerlik ve farklılıkları ortaya koymada kriter olarak alındığı da söylenemez. Bu yüzden benzerlik ve farklılıklar, insan ya da toplumun ahlaki bakış açısına göre değişmektedir. Tam da bu sebeple adil/gayri adil tespiti, aslında farklı ahlakların da değerlendirilmesini gerektirmektedir⁷⁶².

Hart, aynı bölümde ahlakı, konvansiyonel ve eleştirel olmak üzere iki boyutuyla ele almıştır. Konvansiyonel ahlak, belirli bir toplumda bireylerin hayatını düzenleyen yaygın olarak kabul edilmiş davranış standartlarını ifade eden kurallardan oluşmaktadır. Bu kurallara uymayan kişi, ciddi bir toplumsal baskı ile karşı karşıya kalmaktadır. Ülkel toplumlarında konvansiyonel ahlak ve hukuk kuralları arasında açık bir ayrım yoktur. Gelişmiş hukuk sistemlerinde ise Hart'ın sisteminde önemli bir yeri olan tanıma, değişiklik ve yargılama kuralları ile birlikte konvansiyonel ahlak ile hukuk farklılaşmıştır. Eleştirel ahlak ise, bir toplumun konvansiyonel ahlakının eleştirisini içermektedir. Özgürlük, eşitlik, mutluluk gibi sloganlarla yapılan eleştiri, toplumu, konvansiyonel ahlakını iyileştirmeye, rasyonel ve genel kılmaya zorlamaktadır⁷⁶³.

Hart, hukuk ve ahlak arasındaki ilişkiyi “*Doğal Hukuk ve Hukuki Pozitivizm*” başlıklı sonraki bölümde incelemiştir. Öncelikle doğal hukuk teorisinin insan tarafından konulan hukuk kuralların geçerliliğini, insan aklıyla ulaşılan ilkelere dayanan savını reddetmiştir. Ona göre bir hukuk sisteminin, ahlak ya da adaletle uyumluluk içinde olması ya da hukuk kurallarına uyma yükümlülüğünün ahlakla temellendirilmesi, hukuk kurallarının geçerliliğini ahlaktan ya da adaletten aldığı anlamına gelmemektedir⁷⁶⁴.

Bu iddiasına rağmen Hart, hukukta “*doğal hukukun asgari içeriği*”nin olması gerektiğinden bahsetmiştir. Bu gereklilik, insanların temel amacı olan hayatta kalmak ve bu amacı gerçekleştirmek için bir arada yaşama zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden konvansiyonel ahlak ve hukukun ortak noktası olan evrensel ilkeler benimsenmelidir. Hukuk ve ahlakın böyle bir içeriği olmadığı takdirde, insan hayatta kalamayacaktır. Zira bu ilkelerin yokluğunda diğer insanlarla gönüllü olarak iş birliği yapılamayacaktır⁷⁶⁵. Doğal hukukun asgari içeriği, insanın kaçınılmaz olan özellikleri ve bu özellikler nedeniyle korunması gereken temel değerlere atıfta bulunmaktadır. Bu

⁷⁶² Hart, 2012, s. 159, 161, 163.

⁷⁶³ Hart, 2012, s. 159, 161, 169, 170, 183.

⁷⁶⁴ Hart, 2012, s. 185.

⁷⁶⁵ Hart, 2012, s. 193.

özelliklerden ilki insanın savunmasız bir varlık olmasıdır. Bu yüzden insanların birbirini öldürmesi hem hukuk hem de ahlak tarafından yasaklanmıştır. Bir diğeri, göreceli eşitliklerdir. İnsanların farklı özellikler nedeniyle eşit olmaması, güçlünün zayıfı ezmesine yol açabilir. Hukuk ve ahlak, bunu önlemek için insanlara karşı müsamaha ve anlayış göstermeyi yüklemelidir. Sınırlı özgürlük, insanların ne tamamen şeytan ne de tamamen melek olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden hukuk ve ahlak, insanların şeytani yönünü dikkate alarak toplumsal hayatı sonlandırmaya yol açabilecek saldırgan davranışları önlemelidir. Sınırlı kaynaklar ise insanların ortak ihtiyaçları olduğundan bahisle bu kaynakların mülkiyetinin korunmasını gerektirmektedir. Sınırlı anlayış ve irade gücü, insanların her zaman bu özelliklerin farkında olarak ilkelere uygun davranamayacağı gerçekliğine dayanmaktadır. Bu ilkelerin ihlali halinde hukuk ve ahlak, gerekli yaptırımı uygulamalıdır⁷⁶⁶.

Hart'a göre altı durumda ahlak ile hukuk yan yana gelmektedir. (1) Hukuk kurallarına uyulmasının nedeni olarak ahlaki değerlendirme gösterilebilir (güç ve otorite). (2) Ahlak, yasama faaliyeti esnasında hukuku etkileyebilir (ahlakın hukuk üzerindeki etkisi). (3) Yargıç takdir yetkisini kullanırken ahlak ilkeleriyle hareket edebilir (yorum). (4) Hukuk kurallarının iyiliği ya da adilliği, ahlaki değerler ekseninde irdelenebilir (hukukun eleştirisi). (5) Hukukilik ve adalet ilkelerinin belirlenmesinde ahlaki değerler gündeme gelebilir. (6) Son olarak hukuki geçerlilik ve hukuka direnme ahlakla temellendirilebilir. Hart, bu durumu hukuk ve ahlakın bir araya getirilmesine dair bir gerçeklik olarak ortaya koymakta fakat hukukun geçerliliğini ahlaktan aldığı kabul etmemektedir⁷⁶⁷.

Hukuksal pozitivist geleneğe önemli bir dönüşümün simgesi olan Hart, aynı zamanda eleştirel bir ahlak filozofu olarak görülebilir. Hart, ahlakı ciddiye almış ve ahlak ile hukuk arasında ciddi ancak zorunlu olmayan bir bağ bulunduğunu kabul etmiştir⁷⁶⁸. Hart'ın Hukuk Kavramı başlıklı eserinin, hukuk felsefesinin çok sayıda problemine ışık tuttuğu ve belki de bir çağı kapatıp yenisini açtığı söylenebilir. Özellikle İngiliz hukuk düşüncesinde baskın olan pozitivist yöntem ve kavrayış, onunla birlikte kılık değiştirmekte ve gerçek hukuk pratiğine daha fazla yaklaşmaktadır. Eğer doğal hukuk, soyut kavram ve ideallerin hukukla iç içe geçmesinin yüzyıllara yayılan zaferiyse, Hart'tan önceki görünümüyle hukuksal pozitivism de kısaca buyruklar, yaptırımlar ve otorite suretinde somutlaşan biçimsel bütünün

⁷⁶⁶ Hart, 2012, s. 194-199.

⁷⁶⁷ Hart, 2012, s. 202- 212.

⁷⁶⁸ Starr, W. C. (1984). "Law and Morality in H.L.A. Hart's Legal Philosophy". *Marquette Law Review*. Vol.:67, No.: 4, 673-689, s. 680, 686, 687.

karşı çıkış hareketidir. Doğrusu her biri aşırı uçlarda yer almakta kendi katı dogmalarıyla rakibin katı dogmalarını çürütmeye çalışmaktadır. Hangi bakımın bu işte daha başarılı olduğu, uzun ve sonuçsuz tartışmaların konusu olabilir, ancak çoğu kişinin kolaylıkla uzlaşacağı fikir, devrin artık katı ve tahammülsüz kuramların devri olmadığıdır. II. Dünya savaşı, sadece dünyayı ve güç ilişkilerini değil, aynı zamanda hukuka bakışı da değiştirmiştir. Bir yandan hukukun açıklık, belirlilik önceden duyurulmuş ve bilinebilir olmak gibi özelliklerine, diğer yandan birtakım temel insani ve ahlaki değerlere paye verilmesi söz konusudur. İstisnaları saymazsak, artık hukuk kuramları hangi tarafa eğimli olursa olsun, hasmının savlarını dikkatlice incelemekte ve hatta kimi örneklerde ayırım sadece metodoloji düzeyinde kalabilmektedir. İşte Hart savaş sonrası dönemde başlayan ve devamında güçlenen uzlaşmacı tavrın ilk müjdecisidir⁷⁶⁹.

Hart, ne hukuk ile ahlak arasında hiçbir şekilde bağlantı kurulamayacağını kabullenmekte, ne de bu ikisinin birebir örtüştüğünü düşünmektedir. Söylemek istediği hukuk ile ahlak arasında zorunlu bir ilişkinin olmadığıdır. Böylece bir yandan Austin ve takipçilerinin savunduğu, hukukun başka ahlakın başka bir şey olduğu dolayısıyla ikisinin farklı araştırmaların konusunu oluşturduğu şeklindeki pozitivist tutumu kabul etmemekte, diğer yandan da klasik doğal hukuk öğretisinin ileri sürdüğü gibi hukuk ile ahlakın aslında bir ve aynı şeyler olduğu düşüncesini reddetmektedir⁷⁷⁰. Ayrıca Hart kendisinden önceki pozitivistlerin aksine teorisinde yer verdiği açık doku, gölge alan ve yargıcın takdir yetkisi kavramlarıyla hukukta mutlak belirlilik olmadığını ileri sürmekte ve pozitivist geleneğe belirsizlik tohumları ekmektedir.

3.2.3.2. Otonomiden Mutualizme

Modern düşüncede otonomi paradigması, toplumsal ve yasal olanı ayrı nesnelmiş gibi ele almaktadır. Ancak postmodern düşüncede, toplumsal ve yasal olanın etkileşimine ve birbirlerini biçimlendirme yollarına gittikçe daha fazla ilgi duyulmaktadır. Artık hukukun, toplumsal olduğu kadar; toplumsal olanın yasal olduğu kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, hukukun otonomi paradigmasından uzaklaşmakta ve mutualist bir paradigmaya doğru hareket edilmektedir: Hukuk ve toplum aynı anda bağlamsallaşmakta ve birbirlerini kapsamaktadır. Otonomiden mutualizme olan düşünsel hareket, tarihsel olarak konumlandırılmış bir toplumsal-yasal ayrılığından (ilişkisellik, relationality) diğerine (nüfuz

⁷⁶⁹ Şahin Ceylan, 2014, s. 247-248.

⁷⁷⁰ Gürler, S. (2015). "Sunuş". Sercan Gürler (Ed.). *H.L.A. Hart ve Hukuk-Ahlak Ayrımı*. İstanbul: Tekin Yayınevi, s. 18-19.

etme) geçişi kabul etmektedir. Toplumsal-yasal ikileminde konjonktürel bir değişimin meydana gelmesiyle⁷⁷¹, hukuku topluma galebe çalması gayesi ile donatan anlayışın da altı oyulmaktadır.

Otonom hukuk ve yargıç varsayımı konusundaki tartışmaların başlangıcı, 1970'lerdir. Bu tarihten itibaren Hukuki Realizm Akımı'nın da etkisiyle hukuki formalizmin temel kabullerinden olan otonom hukuk ve yargıç varsayımı reddedilmeye başlamıştır⁷⁷². Hukuk ile kültür, ahlak, siyaset ve insan kimliği arasındaki bağlantılara dikkat çekilmiş ve hukukun temelde kültürel bir araç olarak görülmeye başlamasının ardından diğer disiplinlerden bağımsız ve statik bir hukuk inancından söz edilemeyeceği ileri sürülmüştür⁷⁷³. Hukuki kavram, norm ve kararların, toplumun dışında olmayıp, sürekli bir akış halinde olduğu; hukukun, statik değil, dinamik nitelikteki bir oluşumu ifade ettiği söylenmiştir. Ayrıca hukukun, toplumun ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel şartlarına göre şekillendiği ve bu yüzden hukuka muhatap olanların bilgi ve deneyiminden bağımsız oluşmadığı iddia edilmiştir⁷⁷⁴. Yargıçların karar verirken otonom olmadığı, kendi değer yargıları, ahlak anlayışları, cinsel yönelimleri gibi etmenlerden etkilendikleri ileri sürülmüştür.

3.2.3.2.1. Otonom Hukuk Varsayımının Kısmen Kabulü veya Tamamen Reddi

Otonom hukuk varsayımının reddine ilişkin görüşler iki gruba ayrılarak ele alınabilir: Otonominin kısmen (görece) kabulü ve tamamen reddi. Otonominin reddi, hukukun tamamen siyasi/toplumsal/ekonomik faktörlere atıfta bulunularak açıklanabileceği; kısmen kabulü ise hukukun tamamen bunlara atıfta bulunarak açıklanamayacağı anlamına gelmektedir. Yani hukuk, bir dereceye kadar tüm bunlardan bağımsızdır⁷⁷⁵.

Hukukun kısmi otonomiye sahip olduğunu savunan düşünürlerden ilki, İngiliz sosyal tarihçi Edward E. P. Thompson'dır. Thompson, "*Whigler ve Avcılar: Kara Yasanın Kökeni (Whigs and Hunters: The Origin of the Black Act)*" adlı eserinde otonomiye tamamen

⁷⁷¹ Tomlins, 2007, 45-68, s. 47.

⁷⁷² Tomlins, 2007, 45-68, s. 47.

⁷⁷³ Minda, 1995, s. 193.

⁷⁷⁴ Yüksel, 2004, s. 192, 193. Postmodern düşünürlere göre hukuk kurallarının akılcı bir yazar tarafından oluşturulduğu, bu yazarın sistemin dışında ayakta durabildiği ve dolayısıyla objektif olarak sistemin fonksiyonlarını değerlendirebileceği şüpheli bir kurgudan ibarettir. Zira tüm bunlar, sadece bir yazarın üstesinden gelebileceği işler değildir. Bu yüzden modern sistemde bulunan çıkmazlar ve paradoksların başarılı bir şekilde ortadan kaldırılabileceğini iddia etmek yerine bu çıkmazlar ve paradokslar kucaklanmalıdır. Zaten çıkmaz ve paradoksun varlığını, postmodern koşul denilen "*durum*" un bir parçasıdır. Diğer bir deyişle, postmodern düşünürler eleştirdikleri modern sistemin dışında durduklarını iddia etmemektedir. Bkz.: Minda, 1995, s. 5.

⁷⁷⁵ Gordon, 1984, s. 101.

reddetmemiştir. Ona göre hukuki olgular, göreceli olarak ekonomi ve toplumla belirlenmektedir. XVIII. yüzyılda hukukun bir bütün olarak ayrılması ve tipolojik bir üst yapı olarak yerleştirilmesinin geçerliliğini sorgulayan Thompson'a göre hukuk, bir kurum (mahkemeler) veya belli kişiler (yargıçlar, avukatlar) tarafından icra edilen bir faaliyet olarak değerlendirildiğinde kolayca yönetici sınıfın menfaatleri için bir araca indirgenebilecektir. Ama hukuk, sadece bundan ibaret değildir. Hukuk, ideoloji olarak görülebileceği gibi toplumsal normlarla kesin ve aktif bir ilişki içinde olan özel kurallar ve yaptırımlar olarak da görülebilir. Ayrıca “*basitçe hukuk (simply law)*”, kendi mantığı, kuralları ve prosedürleri olan bir sistemdir⁷⁷⁶ ve bu yönüyle göreceli olarak otonomdur.

Özellikle 1970'lerden sonra hukuk sosyoloğu ve kuramcısı olarak ülkesindeki bilimsel tartışmaların odağında yer alan Alman Niklas Luhmann⁷⁷⁷ hukukun kısmen otonom olduğunu kabul etmiştir. Luhmann'ın teorisinin temel yapı taşı “*sistem*” kavramıdır. “*Sistem*”, iç ve dış arasında bir ayırım kurup, bu ayrımı sağlamlaştırarak kendisini karmaşık ve değişken çevresinden soyutlayan varlık olarak tanımlanabilir. Bu anlamda “*sistem*” ve “*çevre*” birbirini tamamlayıcı kavramlardır. “*Çevre*”, sistemden daha karmaşıktır ve çevrede daha fazla olay mümkündür. Sistem ise çevreye kıyasla olasılıkları dışlamakta ve karmaşıklığı azaltmaktadır. Bu yüzden sistem içerisinde daha büyük bir düzen hakimdir⁷⁷⁸. Toplum içerisinde ekonomi, hukuk, din, bilim gibi çeşitli sistemler ve bunların fonksiyonel alt sistemleri bulunmaktadır. Bu sistemler, kısmi otonomilerini, tarihsel farklılaşmalarla ve evrimle kazanmaktadır. Söz konusu otonomi kısmidir, çünkü birbirlerini çevreleyen sistemlerin, çevreleriyle ilişkileri yarı geçirgendir⁷⁷⁹. Ekonomi ve din, hukuk açısından çevresel unsurlardır.

Luhmann'a göre hukuk, normatif olarak kapalı fakat bilişsel olarak çevreye açık bir sistemdir. Hukuk sisteminin autopoiesisi (kendi kendini yaratması) normatif bir şekilde kapalıdır. Zira yalnızca hukuk, hukuki normatifiklik kazandırabilir. Hukukun bu fonksiyonu ise süreklidir. Başka bir deyişle hukuk sistemi, normatif karakterini aktararak ve her zaman normatif geçerliliğe sahip yeni unsurlar sağlayarak kendini tekrar üretmektedir. Bu bakımdan hukuk sistemi, çevreye kapalıdır. Aynı zamanda hukuk sistemi, bilişsel olarak

⁷⁷⁶ Thompson, E. P. (1990). *Whings and Hunter: The Origin of the Black Act*. (Reprinted). Great Britain: Penguin Books, s. 260.

⁷⁷⁷ Ökçesiz, H. (1991). “Sistem Kuramında Hukuk-Etik İlişkisi”. *Argumentum*. Cilt: 1, Sayı: 6, s. 77.

⁷⁷⁸ Luhmann, 1977, s. 175, 176.

⁷⁷⁹ Hernes, T., Bakken, T. (2003). “Implications of Self-Reference: Niklas Luhmann's Autopoiesis and Organization Theory”. *Organization Studies*. Vol.: 24, No.: 9, 1511-1535, s. 1512-1516. Aksi görüş için Bkz.: Rottleuthner, H. (1989). “A Purified Sociology of Law: Niklas Luhmann on the Autonomy of the Legal System”. *Law & Society Review*. Vol.: 23, No.: 5, 779-798, s. 791.

çevreye açıktır. Şöyle ki hukuki unsurların her birinin normatiflik kazanarak sürekli çoğaltılması, belirli koşulların karşılanıp karşılanmadığına bağlıdır. Bu koşullar ise, çevresel koşullardır⁷⁸⁰.

Hukukçu William E. Forbath ise “*Hukuk ve Amerikan İşçi Hareketinin Şekillenmesi (Law and the Shaping of the American Labor Movement)*” adlı eserinde son zamanlarda hukukun toplumu yansıtmadığını aksine onu şekillendirdiğini ileri sürmüştür. Ona göre hukuk (mahkemeler, yargıçlar ve yasalar), tüm toplumsal eylemleri şekillendiren maddi kısıtlamalar ile maddi teşvikleri yasalaştırmakta ve toplumun karşılaştığı bu maddi kısıtlamalar ile teşviklere verdiği tepkinin ideolojik ve kültürel bağlamını belirlemektedir⁷⁸¹.

Hukukun kısmen otonom olduğunu ileri süren düşünürler yanında hukukla ilgili hiçbir şeyin otonom olmadığını kabul eden düşünürler de vardır. Bu yöndeki önermeyi benimseyen düşünürlerden ilki, Hukuk ve Toplum Hareketi’nin kurucusu olan Lawrence Friedman’dır. Ona göre tüm hukuki olgular, ekonomi ve toplumun taleplerine göre belirlenmektedir. Hukuk, kendi başına bir krallık, bir dizi kural ve kavram ya da yalnızca avukatların uzmanlık alanı olarak değil, toplumun aynası olarak anlaşılmalıdır⁷⁸². Hukuk ait olduğu toplumun kültür, ekonomi, siyaset, gelenek ve toplumsal normları tarafından damgalanmıştır⁷⁸³.

Benzer şekilde Hukuk ve Gelişme adlı disiplinler arası alanın öncülerinden olan David Trubek ve Alvaro Santos, hukukun otonom olmadığı önermesini kabul etmiştir. İkili, hukuk ve ekonomi arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra hukuk sistemlerini reforme etmek için sistematik ve organize çabalar sarf edildiğini, bu çabalar sayesinde hukukun, ekonomik büyümeyi hedefleyen devlet politikası için bir araca dönüştürüldüğünü ifade etmiştir. Onlara göre 1980’lerden başlayarak, hukukun iktisadi kalkınmadaki rolüne olan ilgi artmış, ancak hukuka devlet iktidarının bir aracı olmaktan ziyade piyasa faaliyeti için bir çerçeve olarak ilgi duyulmuştur. 1990’ların ortalarından itibaren, hukuka piyasa başarısızlıklarının düzeltilmesi ve “*kalkınmanın*” kurucu bir parçası olarak yaklaşmıştır. Sonuç olarak, “*hukukun üstünlüğü*” yalnızca bir kalkınma politikası

⁷⁸⁰ Luhmann, N. (1988). “The Unity of the Legal System”. (Translated by Paul Knight). In Teubner Gunther, (Ed). *Autopoietic Law: A New Approach to Law and Society*. Berlin, New York: de Gruyter, s. 20.

⁷⁸¹ Forbath, W. E. (1991). *Law and the Shaping of the American Labor Movement*. Cambridge, Massachusetts London, England: Harvard University Press, s. xi.

⁷⁸² Friedman, L. M. (1985). *A History of American Law*. (Second Ed.). USA: Simon and Schuster/Touchstone Books, s. 12.

⁷⁸³ Friedman, 2005, s. 6.

aracı olarak değil, aynı zamanda kendi başına kalkınma politikası için bir amaç olarak önem kazanmıştır⁷⁸⁴.

Hukukun otonom olmadığını ileri süren bir diğer yaklaşım, EHÇ'dir. EHÇ üyelerini birleştiren hukukun, toplumdan, siyasetten, ekonomiden bağımsız bir çalışma alanı, bir disiplin ya da bir bilim olmadığı varsayımıdır⁷⁸⁵. Öyle ki Eleştirellerin mottosu basitçe “*Hukuk, siyasettir*”dir⁷⁸⁶. EHÇ fazla deneyci ve davranışçı olduğu için Hukuk ve Toplum Hareketi'nden (Law and Society Movement) duyulan hoşnutsuzluk dolayısıyla ABD Wisconsin Üniversitesi'nde düzenlenen küçük bir konferansla başlamıştır. EHÇ, hukukun pozitif bir sosyal bilim gibi açıklanmasına reaksiyon göstermektedir⁷⁸⁷. EHÇ'nin hedefi toplumsal yönü olan siyasi bir pratik olarak hukuk anlayışını getirmektir⁷⁸⁸. Bunu yaparken modern hukukun dayandığı birçok varsayıma, hukukun üstünü sahte bir meşrulukla örttüğü iddiasıyla karşı koymaktadır⁷⁸⁹.

EHÇ'nin reddettiği tüm varsayımların çıkış noktası; hukukun, kurum, meslek, disiplin ya da söylem olarak otonom olmadığı iddiasıdır⁷⁹⁰. EHÇ taraftarlarına göre hukuk, toplum, siyaset, ekonomi ve ahlaktan bağımsız değildir. Bir yandan zengin ve güçlülerin menfaatlerine hizmet ederken, öte yandan fakirlerin, kadınların, azınlıkların, işçilerin, yerlilerin, engellilerin, eşcinsellerin vb. taleplerini göz ardı etmektedir⁷⁹¹. Bu yüzden hukukun, para, güç, bilgi, silah ve örgütlenme kapasitesi gibi kısıtlı kaynaklara sahip toplumsal grupların siyasi mücadelesinin bir ürünü olduğu söylenebilir⁷⁹².

⁷⁸⁴ Trubek, D. M., Santos, A. (2006). “Introduction: The Third moment in Law and Development Theory and the Emergence of a New Critical Practice”. In David Trubek, Alvaro Santos (Eds.). *The New Law and Economic Development A Critical Appraisal*, UK: Cambridge University Press, s. 1.

⁷⁸⁵ Akbaş, K. (2006). *Hukukun Büyübozumu Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi*. İstanbul: Legal Yayıncılık, s. 9, 18. Fakat Hutchinson ve Monahan'a göre Eleştireller, hukukun otonomisini mutlak olarak reddetmemektedir. Onlara göre hukuk ile hukuksal bilinç, egemen sisteme eklenmiş bir “*teferruat*” olarak değil, aksine “*mütemmim cüz*” olarak düşünülmelidir. Bkz.: Hutchinson, A. C., Monahan, P. J. (1984). “Law, Politics, and the Critical Legal Scholars: The Unfolding Drama of American Legal Thought”. *Stanford Law Review*. Vol.: 36, No.: 1/2, Critical Legal Studies Symposium (Jan., 1984), 199-245, s. 222.

⁷⁸⁶ Schlegel, J. H. (1984). “Notes toward an Intimate, Opinionated, and Affectionate History of the Conference on Critical Legal Studies”. *Stanford Law Review*. Vol.: 36 No.: 1/2, Critical Legal Studies Symposium (Jan., 1984), 391-411, s. 411.

⁷⁸⁷ Tomlins, 2007, s. 57.

⁷⁸⁸ Unger, R. M. (1986). *The Critical Studies Movement*. Harvard University Press, s. 1.

⁷⁸⁹ Wacks, 2015, s. 93.

⁷⁹⁰ Tomlins, 2007, s. 57.

⁷⁹¹ Benitez, I. C. D. (2015). *A Critique of the Critical Legal Studies' Claim of Legal Indeterminacy*, Master Thesis. University of the Philippines Los Banos, s. 4.

⁷⁹² Gordon, 1984, s. 101. Fakat Gordon'a göre hukuk, kısmen otonomdur. Zira siyasi mücadelenin bir ürünü olsa da her siyasi güç dengesinin değişmesinde hukuk değişmez. Başka bir ifadeyle hukuk, tamamen siyasi, toplumsal ya da ekonomik faktörlere referansla açıklanamaz.

EHC'ye göre hukuk, güç ya da yarar ilişkilerinden bağımsız olmadığı için hukukçuya düşen görev, toplumdaki bu ilişkileri perdelemeye ve mevcut durumun korunmasında kullanılan mantıksal, nötr ve tamamen rasyonel olduğu iddia edilen hukuk üzerindeki perdenin kaldırılması ve gerçeğin açığa çıkarılmasıdır. Toplumsal ön kabul, sınıfsal ve kültürel koşulların olabildiğince gözler önüne serilmesi ve bunların sömürülenler yani ötekiler lehine hukuk uygulamasında düzeltilmesidir⁷⁹³.

3.2.3.2.2. Otonom Yargıç Varsayımının Reddi

1930-1931 yılları, hukuk alanında mayalanmanın başladığı yıllardır. Bu yıllar arasında menfaatler alanı genişlemiş ve insanlar hukukun çevrelediği hayatla yeniden ilgilenmeye başlamıştır. Kuraldan önce olayın, kelimedenden önce ise o kelimeyle isimlendirilen faaliyetin olduğu idrak edilmiştir. Kararların gerisinde, insani özellikler ile yargıcın durduğu fark edilmiştir. Şüphenin kapsamı artmıştır. Kuralların arkasında kararı etkileyen başka faktörler mi var? Eğer varsa bunlar hangi faktörlerdir? gibi sorular sorulmaya başlamıştır. Hukuktaki bu mayalanma sosyal bilimler ve fizik gibi doğa bilimlerinde yaşanan gelişmelere paraleldir. Hukukta ilgi teoriden uygulamaya kaymış, yeni yöntemler keşfedilmiş ve huzursuz bir sorgulamaya girilmiştir: Pozitif bir kural ile mahkeme kararı arasında ne gibi bir fark vardır?⁷⁹⁴. Tüm bunlar kopması yakın bir fırtınanın işaretleridir. Bu fırtına, 1930 yıllarda ABD'de kopmuş ve hukuk alanında yaşanan sosyolojik isyanla yetinmeyen yeni bir düşünce tarzı gelişmiştir. Hukukta psikolojik bir isyan olarak gelişen bu düşünce tarzının ismi yukarıda da ifade edilen Hukuki Realizm'dir⁷⁹⁵.

Hukukun belirliliğine karşı şüpheli bir tutum takınan Realistler, ilgililerini yargı faaliyetine yöneltmiştir. Onlara göre hukuk, yargıçların ve resmî görevlilerin kararlarından ya da davranışlarından ibarettir⁷⁹⁶. Kendilerinden önceki doğal hukukçular, sosyolojik eğilimli hukukçular, antropolog ve sosyologlar pozitif hukukla ilgilenirken, hukukun toplumda nasıl karşılık bulduğunun araştırmasını yapmamıştır. Başka bir ifadeyle bu hukukçular, pozitif hukuk kurallarının toplumsal hayat ve insan davranışıyla uygunluk derecesini araştırmamıştır⁷⁹⁷. Fakat Realistlere göre kendilerinden önceki hukukçular,

⁷⁹³ Türkbağ, 2003, s. 181.

⁷⁹⁴ Llewellyn, 1931, s. 1222.

⁷⁹⁵ Gürkan, 1967, s. 107, 3.

⁷⁹⁶ Coing, H. (1951). "Tendencies in Modern American Legal Philosophy-A Survey". *The Georgetown Law Journal*. Vol.: 40, 523-561, s. 530.

⁷⁹⁷ Moore, U., Callahan, C. C. (1943). "Law and Learning Theory: A Study in Legal Control". *The Yale Law Journal*. Vol.: 53, No.: 1, s. 1-2.

hukukun gerisinde daima insani özellikleri ve geçmişi olan bir yargıç durduğu gerçeğini unutmuştur. Oysa bu özellikleri ve geçmişi yargıcın verdiği kararları doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Dolayısıyla yargıcın ya da mahkemelerin ne yapacağını kesin olarak tahmin etmek, pozitif kuralların sonuçlarını öngörmekten çok daha zordur⁷⁹⁸. Onlara göre yargıcın belirli bir davada nasıl hüküm vereceği, çeşitli psikolojik ve sosyolojik faktörlerle belirlenmektedir. Nihai karar (genellikle birden fazla sonucun haklı gösterilmesine izin veren), yasanın değil, siyasi ideoloji, yargıcın kurumsal rolü ve kişiliği gibi çeşitli psiko-sosyal faktörlerin ürünüdür. Yargıçlar, hukuk kurallarından ziyade hukuk kurallarının politik sonuçlarını ve yargı kararlarının ekonomik, siyasi ve tarihi bağlamı göz önünde bulundurmaktadır⁷⁹⁹.

Yargıç bir insan olduğu ve normal düşünme sürecinde hiçbir insan (bazı sınırlı sayıda basit durum haricinde) sadece mantıksal akıl yürütme ile karara varmadığı için onun da hükmünü yapay bir akıl yürütme yöntemi ile vermeyeceği açıktır. Hatta yargı kararları da diğer kararlar gibi geçici olarak formüle edilen sonuçlardan geriye doğru işlenmiştir. Başka bir deyişle yargıç ulaşmak istediği sonuca göre hareket etmektedir. Yani ulaşmak istediği sonuç akıl yürütmesini; yargıcın siyasi, ekonomik ön yargıları, sempati ya da antipatileri ve psikolojisi ulaşmak istediği sonucu etkilemektedir. Ayrıca yargıç hüküm kurarken kendi inancı ile delilleri tam olarak ayıramaz. Zira olayların gerçekleştikleri anda olduğu şekliyle yargıcın gördüğü aynı değildir. Yargıcın kararı ise, olayın hemen ardından gelen bir önseziyle belirlenir. O zaman artık çocukluk evresindeki halimizden çıkarak olgun insanlar gibi bu gerçeklerle yüzleşmeliyiz⁸⁰⁰.

Otonom hukuk tartışmasında yargıcın, ahlaki veya siyasi düşüncelere başvurmadan sadece akıl yürütme yöntemleriyle gerekli karara varabileceğine dair varsayım da eleştirilmiştir. Amerikalı yargıç ve ekonomist Richard A. Posner'a göre makul olma ve adalet gibi açık uçlu standartlar artık her yerdedir. Yargıçlar açıkça siyasi kararlar vermekte ve toplumsal refahı veya etkinliği en üst düzeye çıkarmaya çağırılmaktadır⁸⁰¹. Bu tür kararlar, kurala bağlı veya belirli yasal normlarla sınırlı değildir. Yargıçlar, toplumsal sonuçları değerlendirmekte ve toplumsal çıkarları ilerletmek için çaba göstermektedir⁸⁰². Her ne kadar hukuki uzmanlık söz konusu olsa da avukat, yargıç ve yasa koyucular, yasal

⁷⁹⁸ Llewellyn, 1931, s. 1241.

⁷⁹⁹ Leiter, B. (2010). "American Legal Realism". In Dennis Patterson (Ed.). *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. (Second Edition). Willey-Blackwell, s. 249.

⁸⁰⁰ Frank, 1949, s. 116.

⁸⁰¹ Posner, R. A. (2008). *How Judges Think*. Cambridge: Harvard University Press, s. 6, 7.

⁸⁰² Tamahana, 2010, s. 375.

faaliyetlerinin toplumsal yansımalarını dikkate almaktadır. Öyle ki yargıçlar bilinçaltında ya da bilinçli olarak toplumsal refah veya adalet duygusundan etkilenmekte ve toplumsal refah ve adaleti elde etmeye çalışmaktadır⁸⁰³.

Ayrıca toplumdaki popüler görüşler, hukuk aktörleri üzerinde kamuoyu baskısı oluşturarak, yasa koyucular ve yargıçların tekrar seçilebilme ihtimalini etkileyerek veya jüri sistemi jüri üyelerinin görüşlerini değiştirerek bir nevi hukuku da etkilemektedir⁸⁰⁴. Mahkemelerin vereceği hükümlerin anlaşılabilirliği için hukuk doktrinine odaklanmaktan ziyade dönemin toplumsal ve siyasi ortamı ile dava konusu olay hakkındaki kamuoyu görüşünün incelenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü bir yasanın yapılması kadar uygulanması da toplum tarafından tanınması ve destek görmesine bağlıdır. Her ne kadar yasanın kendi içsel zorunlulukları olsa da yasa, hiçbir zaman toplumdan tamamen kopuk değildir. Yargıçlar, davalar ve normlar arasında çeşitli ve derin toplumsal bağlar vardır⁸⁰⁵.

Bu yüzden hukukçu için önemli olan, ortaya çıkan bir uyuşmazlığın mahkeme tarafından nasıl çözüleceğini önceden tahmin edebilecek bilgiye sahip olmaktır. Bu amaçla temyiz mahkemelerinin önceki kararlarının incelenebilir. Fakat bu kararların incelenmesinde yapılması gereken her kararın kendi zamanın şartları ve bu zamana hakim doktrin ışığı altında ele alınması ve kararları tayinde tek faktörün kurallar olduğu fikrine veda edilmesidir. Zira yargıçlar değişen koşullar ve kurumlara uyum sağlamaktadır. Bu da yargıçların bir dereceye kadar otonom olduğu anlamına gelmektedir⁸⁰⁶.

3.2.3.3. Şekli ve Biçimselden Maddi ve Somuta: Eşitlik ve Adalet

Postmodern dönemde hukukun, her zaman, her yerde, her insan veya grup için aynı anlama gelmediği kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle değişik şartlarda bulunan insan ve gruplar, aynı hukuki kavram ve kuralları farklı şekillerde anlamlandırabilir. Böyle bir perspektiften hareketle aynı kuralın benzer durumda bulunanlara aynı şekilde uygulanması anlamına gelen şekli hukuki eşitlik anlayışı sorgulanmıştır⁸⁰⁷. Ayrıca postmodernist

⁸⁰³ Cardozo, B. N. (1921). *The Nature Of The Judicial Process*. New Haven: Oxford University Press. s. 150.

⁸⁰⁴ Tiedeman, C. G. (1896). "The Doctrine of Stare Decisis And a Proposed Modification of its Practical Application, in the Evolution of the Law". *The University Law Review*. Vol.: 3, No.: 11, 11-26, s. 20.

⁸⁰⁵ Tamahana, 2010, s. 375.

⁸⁰⁶ Llewellyn, K. N. (1940). "On Reading and Using Newer jurisprudence". *Columbia Law Review*. Vol.: 40, No.: 4, 581-614, s. 586-592.

⁸⁰⁷ Yüksel, 2004, s. 192.

öğretiler, biçimsel adaleti, soyut kurallarla formüle edildiği ve tek yönlü bir nitelik taşıdığı gerekçesiyle eleştirmiştir⁸⁰⁸.

Öncelikle modern hukuk sisteminde soyut bir birey kavramına odaklanılmasının sonucu olarak bireyin kanun önünde eşit kılınması (şekli hukuki eşitlik) sorgulanmıştır. Son altmış yıldır kadınlar, siyahiler, suçlular, öğrenciler, eşcinseller, çocuklar, akıl hastaları ve diğer grupların hukuki statülerinde önemli değişimler yaşandığı ve bir yandan eskiden beri mevcut olan hakların kapsamı genişlerken, öte yandan yeni hakların ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bu yüzden sadece kişilere kanun önünde eşitlik öngören ve eşit işlem hakkı sağlayan modern anlayış eleştirilmiştir⁸⁰⁹. Postmodern dönemde modern hukukun süjesi olarak akıl sahibi soyut birey yerine, farklılık ve öteki hatırlatılmaya başlamıştır⁸¹⁰. Hukukçu Sandra Fredman'a göre eşitliğin şekli olarak yorumlanması, tartışmalıdır. Fredman'a göre eşitlik, şekli olarak değerlendirilmemeli; eşitlik maddi olarak ise haysiyet, fırsat veya sonuçların eşitliği gibi tek bir formüle indirilmemelidir. Bunun yerine dezavantajı azaltmak, önyargı ile şiddeti ortadan kaldırmak, katılımı arttırarak farklılığı öne çıkarmak ve yapısal değişimi sağlamak hedeflenmelidir. Böylece eşitlik, dezavantajlı, küçümsenen ve göz ardı edilenlere duyarlı hale gelecektir⁸¹¹.

Feminist düşünürler de hukuk kurallarının zenginlik veya statüye bakılmaksızın herkese uygulaması yerine, hukuk kuralları uygulanırken her şeyden önce insanın hesaba katılması ve baskı altında kalanlar lehine karar verilmesini savunmuştur⁸¹². Eleştireller ise, modern hukukun şekli eşitlik ideali ile toplumdaki bireylerin, servet ve güç hiyerarşisi içinde olmasının bir çelişki ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Onlara göre bu eşitsizliği çözümenin yolu, kurallara bağlı otonom bir hukuk düzeni değildir⁸¹³. Zira kanun önünde eşitlik, koşulların eşitsizliğini önlememektedir. Modern hayatta herkes kişisel ya da sınıfsal olarak kaynaklara eşit olarak erişememekte, eşit bir şekilde başarılı veya mutlu olamamaktadır⁸¹⁴.

Artan eleştiriler doğrultusunda günümüzde eşitliğin toplumun dezavantajlı tüm kesimlerinde yaşanmasını mümkün kılacak somut düzenlemeler yapılması talep edilmeye başlamıştır⁸¹⁵. Postmodern dönemde eşitliği sağlamaya çalışmanın tek yolunun, dezavantajlı

⁸⁰⁸ Heper, A. "Postmodernizm ve Hukuk -Kısa Bir Bakış-". *Hukuk Kuramı*. Cilt: 2, Sayı: 2, 1-6, s. 2.

⁸⁰⁹ Katsh, 1989, s. 263.

⁸¹⁰ Goodrich/Carlson, 1998, s. 2.

⁸¹¹ Fredman, (2014), s. 712.

⁸¹² Schwarzschild, 2010, s. 173.

⁸¹³ Trubek, 1977, 529-569, s. 548.

⁸¹⁴ Schwarzschild, 2010, s. 166.

⁸¹⁵ Yüksel, 2004, s. 248.

gruplara ses ve güç veren radikal bir demokrasiye geçiş olduğu ileri sürülmüştür. Ancak böyle bir sistemle, hukuk, güçsüzlerin sıkıntılarını görmezden gelmeyecek ve ezilenleri güçlendirecektir⁸¹⁶. Bu yüzden “*postmodern yargıç*” dava sürecine katılmalı, uygulanacak olan hukuk kuralıyla ilgilenmeden önce tarafları dinlemelidir. Adalet, tarafların gizli sesi duyulduğu zaman gerçekleşecektir. Elbette hukuk, şekli eşitliğe bağlı kalmalıdır, ancak adil bir karar aynı zamanda somut isteklere saygı gösterildiğinde verilecektir⁸¹⁷.

Postmodern dönemde biçimsel adalet de sıkça eleştirilmektedir. Siyaset felsefecisi Craig L. Carr’a göre biçimsel adalet, şöhretli Cheshire kedisi⁸¹⁸ gibi felsefi bir illüzyondur. Onun bir illüzyon olduğunun açığa çıkarılmasıyla adaletin sade, rasyonel ve soyut bir erdem olduğu imajı da sorgulanmaya başlamıştır. Carr’a göre Themis’in aksine adaletin gözleri bağlı değildir ve önünde duranlara bakmakta, onlar için uygun olan cevabı talep etmektedir. Bu, sadece belli kişilerin haklarına saygı duyulduğunun bir göstergesidir⁸¹⁹. Amerikalı hukuk felsefecisi David Lyon ise, biçimsel adalet anlayışında, bütün yasaların adil ve ahlaki açıdan tarafsız olduğunun varsayıldığını ve bu varsayımın makul olmadığını; biçimsel adaletin teorik olarak temelsiz olduğunu, biçimsel adalette adaletsiz yasalara uyum sağlamak amacıyla hareket edildiğini ve bunun ahlaka aykırı olduğunu ifade etmiştir⁸²⁰.

Weber, “*formal rasyonel hukuk*” kavramıyla modern hukukun temel niteliklerini açığa çıkarmışsa da modern hukukun dayattığı biçimsel adaleti sorgulamıştır. Ona göre biçimsel adalet, ilgili tarafların yasal çıkarlarını temsil etmeleri için maksimum özgürlüğü garanti etmektedir. Zira bütün otoriter güçlere karşı duyarlıdır ve bireyin otoritelerin lütfu ve gücüne olan bağımlılığını azaltmaktadır. Fakat aynı zamanda eşitsiz ekonomik güç dağılımını da meşrulaştırmaktadır. Başka bir deyişle soyut karakterinden dolayı, somut adaleti ihlal etmekte ve soyut karakteri, iktisadi gücü elinde tutan otoritelere karşı bireylerin “*irrasyonel*” duygularını sınırlandırarak onlar için avantajlı bir durum ortaya çıkarmaktadır⁸²¹. Bu yönüyle biçimsel adalet, toplumun demokratik çıkarlarına aykırıdır ve toplumdaki popüler gruplar tarafından savunulan temel politikaları hayata geçirme olasılığını azaltmaktadır.

⁸¹⁶ Schwarzschild, 2010, s. 173.

⁸¹⁷ Douzinas, C., Goodrich, P. and Hachamovitch, Y. (2005). “Introduction: Politics, Ethics and the Legality of the Contingent”. In Costas Douzinas, Peter Goodrich and Yifat Hachamovitch (Eds). *Politics, Postmodernity and Critical Legal Studies The Legality of the Contingent*. London and New York: Routledge, s. 23.

⁸¹⁸ Cheshire Kedisi, Alice Harikalar Diyarı’nda geçen ve istediği zaman istediği yerde beliren kendine özgü sırtışıyla bilinen kurgusal bir kedir.

⁸¹⁹ Carr, 1981, s. 211, 223, 224.

⁸²⁰ Lyons, D. (1973). “On Formal Justice”. *Cornell Law Review*. Vol.: 58, No.: 5, s. 842, 861.

⁸²¹ Weber, 1978, s. 812.

Weber'e göre demokratik değer ve sosyal adalet türlerinin hayata geçirilmesi ancak biçimsel adaletten veya katı hukukçuluktan ödün vererek gerçekleşecektir⁸²².

Hukukçu akademisyenler Nonet ve Selznick, biçimsel adalet ve somut adalet arasındaki ayrımı, baskıcı (repressive law), otonom (autonomous law) ve duyarlı (responsive law) olmak üzere üç hukuk tipiyle açıklamıştır. Baskıcı hukuk, sosyal ve politik çevreye karşı pasiftir, adaleti sağlamak yerine statükonun devamını hedeflemektedir. Otonom hukukun temel amacı, kurumsal bütünlüğün korunması ve biçimsel adaletin sağlanmasıdır. Bu amaçla, kendini izole etmekte, sorumluluklarını daraltmakta ve kör bir formalizmi bütünlüğün bedeli olarak kabul etmektedir. Duyarlı hukuk ise, sosyal baskıları bilgi edinme ve kendini düzeltme fırsatları olarak algılamakta ve biçimsel adaletten öteye erişebilecek bir hukuk sistemi talep etmektedir. Bu hukuk tipi, iyi bir hukuktur. Zira iyi bir hukuk, biçimsel adaletten daha fazla şey sunmalıdır. Adil olduğu kadar da yetkin olmalı; halkın çıkarlarının tanımlanmasına yardımcı olmalı ve maddi adaletin sağlanmasını hedeflemelidir⁸²³.

Hukukçu Arthur J. Jacobson'a göre biçimsel adalet, hukuk kurallarının doğru uygulanmasını desteklerken; hukuk kurallarının özgür insanların ihtiyaç duyduğu şekilde sürekli değişimi desteklememektedir. Ayrıca biçimsel adalet, insanlara kategori üyeleri olarak davranmakta yani insanların bireyselliğiyle ilgilenmemektedir. İnsanların kategoriler dışındaki iyilik ya da kötülüğü biçimsel adaletin ilgi alanına girmemektedir⁸²⁴.

3.2.3.3.1. Rawls ve Hakkaniyet Olarak Adalet

Amerikalı düşünür John Rawls'un (1921-2002) "*Bir Adalet Teorisi (A Theory of Justice)*" isimli kitabı ahlak ve siyaset felsefesi alanlarda en çok etki doğuran XX. yüzyıl eserlerinden biridir⁸²⁵. Thomas Pogge'ye göre bu kitap, felsefe dünyası için açık, yapıcı, faydalı bir çalışma, felsefeyi gururlandıran bir kitap, hatta bir paradigma haline gelmiştir⁸²⁶. Bu kitabında Rawls yalnızca bireylerin durumlarını iyileştirmenin değil, aynı zamanda kamuya açık bir adalet anlayışıyla toplumu etkin bir şekilde düzenlemenin hedeflenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu şartları sağlayan bir toplumda herkes başkalarının da aynı

⁸²² Weber, 1978, s. 979-980.

⁸²³ Nonet, P., Selznick P. (2017). *Toward Responsive Law Law & Society in Transition*. (with a new introduction by Robert A. Kagan). New York: Routledge, s. 16, 77, 78, 108.

⁸²⁴ Jacobson, A. J. (1988). "The Limits of Formal Justice". *International Journal of Politics, Culture, and Society*. Vol.: 2, No.: 2, 277-281, s. 277, 278.

⁸²⁵ Freeman, S. (1999). "Editor's Preface". In John Rawls. *Collected Papers*. Samuel Freeman (Ed.). Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, s. ix.

⁸²⁶ Pogge, T. (2007). *John Rawls His Life and Theory of Justice*. (Translated by Michelle Kosch). New York: Oxford University Press, s. viii.

adalet ilkelerini kabul ettiğini ve temel toplumsal kurumların genel olarak bu ilkeleri karşıladığını bilecektir⁸²⁷.

Rawls, amacının, Locke, Rousseau ve Kant gibi kendisinden önceki doğal hukukçuların sosyal sözleşme teorilerini daha yüksek seviyeye çıkararak ve genelleştiren bir adalet anlayışı sunmak olduğunu söylemiştir. Ona göre bunu yapmanın yolu özgür ve rasyonel bireylerin⁸²⁸ kendi menfaatlerini gözettikleri ve ortaklaşa kabul edecekleri ilkeleri bulmasıdır. Rasyonel insanın varsayımsal eşitlik ve özgürlük durumunda yapacağı seçim, adalet ilkelerini belirleyecektir. Bu ilkeler diğer tüm anlaşmaları düzenleyecek; sosyal iş birliği türlerini özelleştirecek ve kurulabilecek hükümet biçimlerini belirtecektir. Adalet ilkelerinin bu şekilde tespit edilmesine Rawls “*hakkaniyet olarak adalet*” adını vermiştir⁸²⁹.

Hakkaniyet Olarak Adalet isimli teorisinde Rawls, sosyal sözleşmenin geleneksel teorisindeki tabiat haline karşılık gelecek şekilde “*orijinal durum*” kavramını geliştirmiştir. Orijinal durum aynı tabiat hali gibi gerçek bir tarihsel durum değildir ve ilkel bir kültür koşulu olarak düşünülmemelidir. Orijinal durum, belli bir adalet anlayışına ulaşılmasını sağlayan tamamen varsayımsal bir durumdur. Bu durumda hiç kimse toplumdaki yerini, sınıfsal konumunu veya sosyal durumunu bilmemektedir. Yine hiç kimse doğal varlıklar ve yeteneklerin dağıtımında kendi payı, zekası, gücü ve benzeri şeyler hakkında bilgi sahibi değildir. Adalet ilkeleri bir “*cehalet peçesinin (veil of ignorance)*” arkasından seçilmektedir. Cehalet peçesi takan kişilerin belirli türden gerçekleri bilmediği varsayılmaktadır. Her şeyden önce, hiç kimse toplumdaki yerini, sınıfsal konumunu, sosyal statüsünü, doğal yeteneklerini, zekasını, gücünü ve servetini bilmemektedir. Yine, hiç kimse kendi iyilik algısını, rasyonel yaşam planının özelliklerini, hatta iyimserlik, karamsarlık, sorumluluk alma gibi psikolojik özelliklerini de bilmemektedir. Bundan da öte, kişilerin kendi toplumunun özel koşullarını da bilmediği farz edilmektedir. Yani, ekonomik veya siyasi durumunu, ya da medeniyet ve kültür düzeyini bilmemektedir. Kişilerin hangi kuşağa ait oldukları hakkında da hiçbir bilgisi yoktur. Bu konudaki bilgisizlik, sosyal adalet sorularının nesiller arasında olduğu kadar farklı nesiller arasında da ortaya çıkması nedeniyledir. Örneğin farklı nesiller arasında uygun sermaye tasarrufu oranı veya doğal kaynakların ve

⁸²⁷ Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. (Revised Edition). Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, s. 4.

⁸²⁸ Orijinal pozisyon varsayımında Rawls, Kant’ın insanları hem de akıllı varlıklar olarak konumlandırmasından esinlenmiştir. Bkz.: Bercuson, J. (2014). *John Rawls and the History of Political Thought The Rousseauvian and Hegelian Heritage of Justice as Fairness*, New York: Routledge, New York, s. 19.

⁸²⁹ Rawls, 1999, s. 10, 11.

doğa ortamın korunması gibi konularda sorunlar çıkabilir. Ayrıca, teorik olarak, genetik politika sorunu da olabilir. Bu durumlarda orijinal durum fikrini yerine getirmek için, taraflar kendilerini muhalifleşiren durumları bilmemelidir. Hangi kuşaktan olurlarsa olsunlar seçtikleri ilkelerin sonuçlarını yaşamaya hazır olmalıdırlar. Mümkün olduğunca, kişilerin bildiği tek gerçek, toplumlarının adalet ilkelerine tabi olduğudur. Bununla birlikte toplum hakkındaki genel gerçekleri bildikleri kabul edilmektedir. Siyasi işleri ve ekonomik teori prensiplerini anlamakta; sosyal organizasyonun temelini ve insan psikolojisini bilmektedirler⁸³⁰.

Böylece hiç kimse, doğal şans ya da sosyal koşulların sonucu olarak avantajlı veya dezavantajlı konumda olmamaktadır. Orijinal durumdaki kişiler rasyonel ve karşılıklı olarak önyargısızdır. Fakat bu, kişilerin egoist olduğu anlamına gelmez. Herkes benzer bir şekilde konumlandırıldığından ve hiç kimse kendi özel durumu lehine ilkeler tasarlayamadığından, adalet ilkeleri adil bir anlaşma veya pazarlığın sonucu olarak tespit edilecektir. Orijinal durum uygun bir başlangıç durumu olduğu için bu vasıta ile ulaşılan temel ilkeler de adil olacaktır. Bu, “*hakkaniyet olarak adalet*” isminin niteliğini açıklamaktadır: Bu koşullar altında ulaşılan adalet ilkeleri adildir⁸³¹. Böylece Rawls toplumun temel yapısının revizyonu için gerekli olduğuna inandığı adalet ilkelerini meşrulaştırmıştır⁸³².

Rawls’a göre orijinal durumdaki kişiler iki farklı ilkeyi seçecektir. Birinci ilke, temel hak ve özgürlüklerde eşitlik iken; ikinci ilke toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin sadece herkese veya toplumun en dezavantajlı üyelerine fayda sağlayacak şekilde ayarlanması (fark ilkesi [difference principle]) ve kurumların herkese açık olmasıdır (adil fırsat eşitliği ilkesi [the principle of fair equality of opportunity]). İlk ilke oy kullanma hakkı, ifade ve toplanma özgürlüğü, vicdan ve düşünce özgürlüğü, kişi güvenliği, mülkiyet hakkı gibi temel hak ve özgürlüklerin herkese eşit olarak verilmesini garanti altına almaktadır. İkinci ilke, gelir ve servet dağılımı ile otorite ve sorumluluğun paylaşımında uygulanmaktadır. Gelir dağılımı eşit olmak zorunda olmasa da herkesin yararına olmalı ve aynı zamanda yetki ve sorumluluk pozisyonları herkes tarafından erişilebilir olmalıdır. Bu ilkelerden ilki, ikinciden önceliklidir⁸³³.

⁸³⁰ Rawls, 1999, s. 118, 119.

⁸³¹ Rawls, 1999, s. 11-12.

⁸³² Balı, A. Ş. (2001). *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet “Öteki” ile Barış İçinde Yaşamak*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, s. 153.

⁸³³ Rawls, 1999, s. 13, 53, 54.

Bu iki ilke toplumun temel yapısı başka bir deyişle büyük toplumsal kurumların düzenlenmesi ile ilgilidir. Bu ilkeler çerçevesinde kurumlardaki hakların paylaşılması ve görevlerin tahsis edilmesi ve toplumsal yaşamın yararları ile yüklerinin uygun dağılımı belirlenecektir. Bu ise Rawls'a göre “*adaletin birincil konusudur (primary subject of justice)*”⁸³⁴. Daha açık ifade etmek gerekirse toplumun temel yapısı belli başlı sosyal, siyasi, hukuki ve ekonomik kurumlardan oluşmaktadır ve bu iki ilke bu kurumların adil bir dağılımını sağlamayı hedeflemektedir⁸³⁵.

Rawls'a göre hak, özgürlük, fırsat, gelir ve servet gibi her rasyonel insanın istediği birincil değerler ile sağlık, zeka, hayal gücü gibi sahip olmanın insanın elinde olmadığı doğal değerler⁸³⁶ olmak üzere iki tür değer vardır. Bu değerler açısından dezavantajlı konumda olan (örneğin doğuştan engelli ya da fakir bir ailede doğan kimse) elinde olmayan nedenlerle yaşam savaşına diğerlerinden geride başlamaktadır⁸³⁷. Dolayısıyla birincil değerlerin tümü eşit olarak dağıtılsa bile doğal değerler açısından dezavantajlı kesimin durumu yine diğer kesimlere göre daha kötüdür⁸³⁸. Bu eşitsizliği gidermek için dezavantajlı olanların durumunu iyileştirmek ve yeteneklerin eşit şartlarda yarışmasını sağlamak gerekmektedir⁸³⁹. İki adalet ilkesi gerçekleştirildiği takdirde eşitsizlikler ortadan kalkacak ve toplumsal pozisyonlar, uygun şekilde paylaşılmış olacaktır⁸⁴⁰. Böylece adalet ilkelerinin en temel işlevi, sosyal birlikteliğin nimet ve külfetlerinin dağıtımında etkin rol oynayan toplumsal yapının tasarımından ibaret olacaktır⁸⁴¹.

3.2.3.3.2. Bir Komüniteryen Olarak Walzer ve Kompleks Eşitlik Olarak Adalet

1980'lerden bu yana bazı siyaset teorisyenleri bütün liberal teorileri, bireye, bireysel özgürlüğün önemine ve insani ihtiyaçlara fazla odaklandıkları gerekçesiyle eleştirmiştir. Liberaller, “*doğru*” kavramını tanımlayıp topluma dayatan siyasi yapı içerisinde, insanları kendi “*iyiliğini*” aramaya teşvik ederken, komüniteryenler (communitarians) siyasi yapının hem “*doğru*” hem de “*iyi*” kavramlarını tanımlamakta ve iyiyi arayan insanlara yardım

⁸³⁴ Rawls, 1999, s. 47.

⁸³⁵ Balı, 2001, s. 152.

⁸³⁶ Rawls, 1999, s. 55.

⁸³⁷ Balı, 2001, s.158.

⁸³⁸ Rawls, 1999, s. 55.

⁸³⁹ Balı, 2001, s. 158.

⁸⁴⁰ Rawls, 1999, s. 82.

⁸⁴¹ Balı, 2001, s. 153. David Lewis Schaefer Rawls'un adalet teorisinin ne tutarlı ne de faydalı olduğunu belirtmiştir. Daha da önemlisi, Rawls'un yaklaşımının genel olarak felsefenin ve özellikle siyaset felsefenin doğası hakkında tamamen yanıltıcı bir anlayışı temsil ettiğini ileri sürmüştür. Bkz.: Schaefer, D. L. (1979). *Justice or Tyranny? A Critique of John Rawls's A Theory of Justice*. New York, London: Kennikat Press, New York, s. 6.

etmekte önemli bir rolü olduğuna inanmaktadır. Bunun nedeni komüniteryenlerin insanların ancak iyi işleyen bir toplumda iyi bir yaşam yaşayabileceğine ve demokratik yönetim şekillerine inanmalarıdır. Adından da anlaşılacağı gibi komüniteryenler, her şeyden önce toplumla ilgilenmektedir. Onlara göre birey olarak herkes yalnızca toplum bağlamında kimlik, yetenek ve meşguliyetler geliştirebilir. Öyleyse, siyasal yaşam, topluma dair bir amaçla işe başlamalıdır. Zira toplum bireylerin doğasını belirlemekte ve şekillendirmektedir⁸⁴². Ünlü komüniteryenlerden bazıları Alasdair MacIntyre (1929-), Charles Taylor (1931-), Michael Sandel (1953-) ve “*kompleks eşit olarak adalet*”in savunucusu olan Michael Walzer’dir (1935-).

İşkoç düşünür Alasdair MacIntyre, liberallerin herhangi bir toplumsal bağlamdan kopuk “*otonom ahlaki ajan*” kavramını gülünç bulmaktadır. Ona göre bireyler toplumsal olarak oluşturulmuş iş birliğine dayalı insan faaliyetleri olan “*pratikler*” aracılığıyla kendilerini geliştirmektedir⁸⁴³. Dolayısıyla komüniteryanizme göre devletin rolü insan mükemmelliğinin gelişimini teşvik eden pratikleri geliştirmek ve korumaya yardımcı olmaktır. Oysa modern liberal devlet, bireylere “*otonomilerini*” (liberallerin arzuladığı gibi) fark etmeleri için onlara toplumsal bağları olmayan varlıklar gibi muamele etmiştir. Fakat MacIntyre ve diğer komüniteryenler bu durumun sosyal parçalanma ve ahlaki felakete yol açacağını dikkat çekerek, bu zihniyetin sonuçlarının liberal devletlerde artan suç, şiddet ve uyuşturucu oranları ile ailenin yıkılmasında gözlemlenmeye başladığını ileri sürmüştür⁸⁴⁴.

MacIntyre’in eleştirileri, Kanadalı düşünür Charles Taylor tarafından benimsenmiş ve Taylor, liberallerin insanları toplumdan bağımsız otonom birer birey olarak kabul eden “*atomistik*” anlayışını eleştirmiştir. Taylor, insana öncelikle “*irade*” sahibi bir varlık olarak yaklaşmış ve insanın ancak bir toplum içinde var olarak kişilik sahibi olup o kişiliği geliştirebileceğini ifade etmiştir⁸⁴⁵.

Liberalizmin bir diğer komüniteryen eleştirmeni, çalışmaları Rawls’un Bir Adalet Teorisi isimli kitabının örneklediği liberalizm biçimine odaklanan Amerikalı düşünür Michael Sandel’dir. Sandel, Rawls’un orijinal durumdaki toplumdan bağı kesilmiş insan varsayımını eleştirmiştir. Sandel, liberal teorilerin insanın toplumda gömülü olmasını (embeddedness) belirli bir zaman, mekan ve kültürde ele almayı başaramadığını ifade

⁸⁴² Hampton, J. (1996). *Political Philosophy (Dimensions of Philosophy)*, Westview Press, s. 182.

⁸⁴³ MacIntyre, A. (2007). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. (Third Edition). Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, s. 32, 187.

⁸⁴⁴ Hampton, 1996, s. 182.

⁸⁴⁵ Taylor, C. (1985). *Philosophy and Human Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 187-210.

etmiştir. Ona göre bu gömülülük sadece bir gerçek değildir. Aynı zamanda siyasi bir teorinin gerçekten iyi, ideal ve tamamen adil bir toplumun oluşumu için gerekli yasalar, kurumlar ve uygulamaları üretip üretmeyeceğini gösteren bir gerçektir. Adaleti aramanın yolunun bağımsız ve ayrı benliklerin birbirleriyle karlı bir şekilde (örneğin, pazarlarda veya siyasi kurumlarda) nasıl ilişki kurabileceğini bulmaktan değil, farklı bireylerin arkadaş olarak nasıl ilişki kuracağını düşünülmesinden geçtiğini ifade etmiştir. Ancak bu şekilde Sandel'e göre hayırseverliğin izin verdiği kadar "derin bir ortaklık" kurulabilecektir⁸⁴⁶.

Komüniteryenler aynı zamanda özgürlük ve özerklik için duyulan liberal tutkuyu da eleştirmiştir. Onlara göre birçok yetişkin (hastalık, kişilik, zihinsel bozulma veya olgunlaşmamışlık nedeniyle) liberallerin devletin saygı göstermesi gerektiğini ifade ettiği özerk yaşam planı seçimini yapamaz ve hatta son derece olgun ve akıllı olsa da sık sık (bazen korkunç derecede kötü) seçimler yapmak için özgürlüğünü kullanmaktadır. Bu yüzden komüniteryenlere göre bunun yerine devlet, özgürlük ve özerklikten ziyade istikrar, toplumsal bağların sağlanması, kültürün geliştirilmesi ve vatandaşların güvenliğinin tesis edilmesi gibi değerleri sağlamalıdır⁸⁴⁷.

Amerikalı siyaset teorisyeni Michael Walzer, komüniteryenizmin önemli temsilcilerinden biridir. En ünlü eseri *Adaletin Veçheleri (Spheres of Justice)* adlı kitabında Walzer, farklı adalet alanları tanımlar ve kompleks eşitlik anlayışına dayalı partiküler (particularist) bir adalet teorisi geliştirmiştir⁸⁴⁸. Ona göre sorulması gereken soru "rasyonel bireyler evrensel koşullar altında hangi adalet ilkelerini seçecektir?" değildir. Bu soru yerine "bizimle aynı kültürü paylaşan bireyler hangi ilkeleri seçecektir; şimdiye kadar ortak yaşantımızda hangi seçimleri yaptık veya hangi anlayışları paylaşıyoruz?" soruları sorulmalıdır. Zira toplumdan, tarihten ve kültürden bağımsız evrensel bir adalet yanılığın ibarettir. Bu yüzden adaletin gereklerini belirlemenin tek yolu her bir toplumun toplumsal değerlerini anlamaktır. Bir toplumun karakteristik uygulamaları ve kurumlarını şekillendiren ortak anlayışları keşfedildiğinde adalete erişilebilecektir. Dolayısıyla adalet ilkelerini belirlemek felsefi bir çabadan ziyade kültürel bir yorumdur⁸⁴⁹.

⁸⁴⁶ Sandel, M. (1998). *Liberalism and the Limits of Justice*. (Reprinted). USA: Cambridge University Press, s. 2179-182.

⁸⁴⁷ Kymlicka, W. (2001). *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. USA: Oxford University Press, s. 213-218.

⁸⁴⁸ Balı, 2001, s. 171.

⁸⁴⁹ Walzer, M. (2001). *Spheres of Justice A Defense of Pluralism and Equality*. USA: Basic Books Inc., s. 4, 5.

Walzer'in adalet anlayışının özünde toplumdaki değerlerin dağıtımında her bir toplumsal nimet (dağıtıma esas toplumsal değer) için farklı bir dağıtım ilkesinin esas alınması gerektiği düşüncesi yatmaktadır⁸⁵⁰. Walzer teorisinde altı sav ileri sürmüştür. İlk olarak Ona göre dağıtıcı adalet anlayışının konusu olan nimetler, toplumsal niteliktedir. Zira bu nimetler toplumsal ilişkiler için hayati öneme sahiptir ve onlara özel değer biçilemez. İkinci olarak insanlar, bu nimetlere doğumdan itibaren sahip olmakta ve onları kullanmaktadır. İnsanların bu nimetlerle ilişkisi sadece birbirleriyle olan ilişkilerini değil aynı zamanda içinde yaşadıkları ahlaki ve maddi dünya ile ilişkilerini de etkilemektedir. Üçüncü olarak tüm ahlaki ve maddi dünyalar arasında düşünülebilecek tek bir birincil veya temel nimet grubu yoktur. Dördüncü olarak toplumsal nimetlerin anlamı, nasıl dağıtılacaklarını belirlemektedir. Dolayısıyla dağıtıcı kriterler ve düzenlemeler tek bir ilkeye göre değil, toplumsal olana göre belirlenmektedir. Başka bir deyişle her toplumsal nimet toplumsal anlamlarına göre dağıtılacak ve bu dağıtımın adil veya haksız olması bu anlama göre belirlenecektir. Beşinci olarak toplumsal anlamlar niteliği itibariyle tarihseldir. Dolayısıyla dağıtımların adil ya da haksız oluşu zamanla değişmektedir. Son olarak toplumsal nimetlerin anlamları farklılık arz ettiğinden, dağıtımları da özerk olmalıdır. Başka bir deyişle her toplumsal nimet, sadece kendine özgü belirli kriter ve düzenlemelere göre dağıtılmalıdır. Yani dağıtımı düzenleyen tek bir ilke yoktur⁸⁵¹. Kısaca ifade etmek gerekirse Walzer'ın teorisi aynı toplum içerisinde dağıtıma konu olacak her bir toplumsal nimetin anlamından kaynaklanan birden çok dağıtım alanı (distributive spheres) olduğunu savunmaktadır⁸⁵².

Walzer kitabında, tamamını kapsama iddiasında bulunmamakla birlikte, on bir dağıtım alanından bahsetmiştir. Düşünür dağıtım alanlarının kendi yaşadığı ülkede benimsenen ortak anlamlarını belirlemiş ve her birine ilişkin dahili (internal) dağıtım ilkelerini tespit etmeye çalışmıştır⁸⁵³. Bu dağıtım alanlarından ilki, üyeliktir (membership). Ona göre üyelik olmadan insanlar, tabiiyetsizdir ve tehlikeye açıktır. Örneğin, piyasalar tüm katılımcılara açıktır. Ancak üye olmayanlar pazarda savunmasız ve korunmasızdır⁸⁵⁴. Bir ailenin parçası olmak, komşuluk, kulüplere üyelik veya vatandaşlık bu alana girmektedir. Walzer'in saydığı

⁸⁵⁰ Balı, 2001, s. 171.

⁸⁵¹ Walzer, 1984, s. 7-10.

⁸⁵² Balı, 2001, s. 174.

⁸⁵³ Balı, 2001, s. 174.

⁸⁵⁴ Walzer, 1984, s. 31-61.

diğer alanlar ise güvenlik ve refah, mal-mülk, kamu görevleri, sıkı çalışma, nefret ve aşk, ilahi lütuf, tanınma ve siyasi güçtür.

Her şeyin satışa hazır olduğu ve her vatandaşın birbiriyle eşit paraya sahip olduğu toplumda “*basit eşitlik rejimi*” hakimdir. Basit eşitlik, basit bir dağıtıcı koşulla sağlanmaktadır: Ben on dört şapkaya sahipsem ve sen de on dört şapkaya sahipsen, biz eşit oluruz. Ve eğer şapka toplumdaki baskın nimetse eşitlik toplumsal yaşamın tüm alanlarına yayılacaktır. Fakat Walzer’e göre bu rejim uzun süre dayanmayacaktır, zira toplumun başka bir kesimi paradan farklı bir toplumsal nimete daha fazla sahip olup, eşitliği bozacaktır. Basit eşitlik, yeni başlayan tekelleri parçalamak, sınırlamak ve yeni egemenlik biçimlerini bastırmak için sürekli devlet müdahalesi gerektirecektir. O zaman da devlet iktidarının kendisi rekabetçi mücadelelerin temel nesnesi haline gelecek ve modern devletin monizmi ve otonomisi zarar görecektir. Kompleks eşitlik ise aynı sayıda şapkaya sahip olunmasına rağmen şapkaların uzun süre boyunca baskın nimet olma ihtimalinin çok düşük olması durumunu çözmek amacıyla öngörülmüştür. Walzer’e göre eşitlik, yaptığımız ve aramızda paylaştığımız nimetlerin aracılık ettiği karmaşık bir ilişkidir. Bu yüzden toplumsal nimetlerin çeşitliliğini de yansıtan farklı dağıtıcı ilkelerin belirlenmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle kendisinde bulunan vasıflar nedeniyle siyasi alanda bir göreve atanan ya da seçilen bir kimse, bunu kullanarak diğer alanlarda kendisine bir avantaj sağlayamayacak, örneğin çocuğunu daha iyi okullara kaydettirmek için bir öncelik hakkına sahip olmayacaktır. Bu nedenle, X vatandaşı, Y vatandaşı olarak siyasi bir göreve seçilebilecek ve daha sonra ikisi, siyaset alanında eşit olmayacaktır. Ancak X’in görevi, tıbbi bakım, eğitim, girişimcilik fırsatları gibi başka alanlarda ona avantaj sağlamayacaktır⁸⁵⁵.

Walzer her ne kadar başlangıçta adaletin göreceli bir değer olduğunu ileri sürmüşse de Walzer’in sosyal adalet teorisini göreceli olmayan iki biçimsel ilke üzerine inşa ettiği söylenebilecektir. Bunlardan ilki adaletin klasik tanımı olan “*herkese payına düşenin verilmesi*”; ikincisi ise kendisinin önerdiği bir ilke olan “*toplumsal nimetlerin dahili sebepler uyarınca dağıtılması*”dır. Bununla birlikte, Walzer’a göre bu iki temel ilke tarihsel olarak somutlaştırılmalı, içeriğe kavuşturulmalıdır. Çünkü dağıtımlar ancak belirli bir yerleşimde, belirli ortak amaç ve değerleri paylaşan bir insan topluluğuna nazarla adil veya haksız sayılacaktır⁸⁵⁶.

⁸⁵⁵ Walzer, 1984, s. 13-19.

⁸⁵⁶ Balı, 2001, s. 178.

Sonuçta modern hukukun akılcılığa, makro olana ve hukuki kavram, kural ve kurumlara yönelik ilgisinin yerini; mikro olana, hukuki karar sürecinde somuta ve yorumlamaya, hukuk uygulayıcılarına, yargıçların değerleri, tercihleri ve takdir haklarına, yargıcın hukuk yaratma sürecindeki rolüne ağırlık veren bir yönelimin aldığı söylenebilir. Hukukun, değerler üstü veya ideolojiler üstü tarafsız bir konumda olduğunu belirten, hukuku ve yargı birliğini vurgulayan, hukukun genel, soyut ve objektif kurallardan oluştuğunu ileri süren pozitivist hukuk anlayışının karşısına; postmodernistler, hukukun toplumsal, kültürel, ideolojik ve insani boyutunu, adalet ve etik ile olan ilişkisini koymaktadır. Kısacası modern hukukun dayandığı temel öncüllerin neredeyse tamamına karşı çıkmaktadır⁸⁵⁷. Tüm bu gelişmeler neticesinde bugün artık ne hukukun ahlak ile hiçbir bağlantısının olmadığını, hukuk ve ahlakın insan yaşamının birbirinden tamamen bağımsız ve izole iki ayrı alanı olduğunu savunan bir Hukuki Pozitivist, ne de her hukuk kuralının mutlaka ahlaki niteliğe sahip olması gerektiğini, dolayısıyla ahlaka (özellikle de adalete) aykırı bir hukuk kuralının hukuk olmadığını ileri süren bir doğal hukukçu kalmıştır⁸⁵⁸.

⁸⁵⁷ Yüksel, 2004, s. 193.

⁸⁵⁸ Gürler, 2015, s. 19.

4. SONUÇ

Modernden postmoderne uzanan yolculukta hukuk felsefesinin serüvenini anlamak, mühendislik, mimari, sosyoloji, felsefe ve hatta müzik gibi farklı alanları etkileyen doğa bilimlerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu amaçla, çalışmada bir dönemin bilim anlayışı ile hukuk anlayışının benzerlik gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu bağlamda modern ve postmodern olmak üzere iki paradigma ekseninde geniş çaplı incelemeler yapılarak, hukuk felsefesi ile doğa bilimleri arasında bir ilişki olup olmadığı, varsa bu ilişkinin mahiyeti tartışılmıştır.

Kökenini Antik Yunan'da bulan “*modern bilim*, her ne kadar Orta Çağ'da teolojinin egemenliği altında bir duraklama yaşamışsa da Bilim Devrimi ile zirveye ulaşmıştır. Öklid, Bacon, Descartes ve Newton'un attığı temeller üzerinde inşa edilmiş olan modern bilimin temel nitelikleri/varsayımlarından ilki, monizm ve doğa bilimlerinin üstünlüğüdür. Ayrıca felsefi temelini pozitivistde bulan modern bilim, doğrulanabilirlik ve determinizmi kabul ederek, doğanın tüm gizlerini çözebileceğini ve doğaya hükmedebileceğini varsaymıştır. Tüm bunların yanında modern bilimin ve bilim insanının otonom olduğu kabul edilerek, doğaya hükmetme amacı, insanlık yararına olacak şekilde (hastalıkların azaltılması, doğal afetlerin önlenmesi vb.) konumlandırılmış ve bu amaca meşruiyet kazandırılmıştır.

Modern bilim, öyle büyük başarılarla imza atmıştır ki sosyal bilimlerin de doğa bilimlerinin amaç (doğaya galebe çalma) ve yöntemini (ampirik yöntem) kabul etmesi gerektiği ifade edilmeye başlanmıştır. Şüphesiz bu talepler, hukukta da etki doğurmuştur. Modern bilimin geometrik ve mekanik dünya görüşünün hukukçular tarafından benimsenmesiyle hukuk, “*modern*” sıfatını edinmiştir. Modern bilimin monizm ve doğa bilimlerinin üstünlüğü varsayımlarına benzer şekilde modern hukuk, monizmi ve müspet hukukun üstünlüğünü benimsemiştir. Ayrıca modern bilimin temel felsefesi niteliğinde olan bilimsel pozitivism, modern hukukta “*Hukuki Pozitivism*” ile görünüm kazanmıştır. Müspet hukukta çözülemeyecek bir sorun olmadığı varsayımıyla müspet hukukun tam ve belirli olduğu kabul edilmiştir. Yine modern hukuk, tıpkı modern bilimde olduğu gibi otonom hukuk ve yargıç kabulü ile hareket etmiştir. Bu kabul, modern hukukun toplumu istediği yönde şekillendirmesi için ona meşruiyet kazandırmıştır. Son olarak modern hukuk, sadece akıl sahibi olması niteliğini dikkate alarak soyut bir birey kavramından hareket etmiş; tüm bireyleri yasa önünde şekli olarak eşit kabul etmiştir. Bu yönüyle sadece biçimsel bir adalet

anlayışı benimsemiştir. Görüldüğü üzere modern hukuk, modern bilime öykünmüş, tıpkı onun gibi belirliliği sağlamayı ve gücü elinde tutmayı arzu etmiştir.

XX. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde ise Öklid, Bacon, Descartes ve Newton'un attığı temeller sarsılmaya başlamıştır. İlk olarak Öklid geometrisinin evren algısı güç kaybetmiştir. Gauss, Lobachevski, Bolyai ve Riemann'ın önderliğinde asırlarca mantıksal bir zorunluluk olarak kabul edilen Öklitçi geometrinin aslında fiziksel dünyanın kavranışına dair tutarlı ve birbirinden farklı anlayışlardan sadece biri olduğu ortaya çıkmıştır. Öklitçi geometrinin yanına Öklitçi olmayan geometriler (hiperbolik ve eliptik geometriler) eklenmiştir. Böylece geometrinin göreceliliği gündeme gelmiştir. Ayrıca mekanik felsefenin iddiaları sorgulanmış, Newton mekanik fiziğinin çözemediği sorunlar, kuantum kavramını ortaya çıkarmıştır. Kuantumun temsilcileri olan Planck, Einstein ve Bohr, modern bilimin temel niteliklerinin/varsayımlarının da sorgulanmasına kapı aralamıştır. Bu sorgulamadan doğa bilimleri, monist ve üstün niteliğini kaybederek; pozitivism, doğrulanabilirlik ve determinizm ise tahtlarını belirsizliğe bırakarak çıkmıştır. Bilimin ve bilim insanının otonom bir niteliği olmadığı iddiası ise, Bacon'ın doğaya galebe çalma amacının meşru zeminini kaybetmesine sebep olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde doğa bilimlerinde “*postmodern bilim*”in dönemi başlamıştır. Tüm bunlar doğa bilimleri ile sınırlı kalmamış, sanat, felsefe, edebiyat hukuk gibi diğer alanlarda da postmodern paradigmanın egemen olmaya başlamasıyla sonuçlanmıştır.

Postmodern dönemde modern hukuka modern bilimle benzer eleştiriler yöneltilmiştir. Öncelikle modern devletin egemenliği sorgulanarak, hukuk yapan tek aktör olduğu varsayımı reddedilmeye başlanmıştır. Böylece modern hukukun monist ve üstün karakteri aşındırılmıştır. Ayrıca doğa bilimlerinde bile belirsizlik hakimken hukukta evveliyatla belirsizliğin mevcut olduğu eleştirileri gündeme gelmiştir. 1930'lardaki Hukuki Realizm Akımı ile görünüm kazanan hukuki belirsizlik iddiaları, 1980'lerde oldukça güçlü hale gelen Eleştirel Hukuk Çalışmaları ile zirve yapmıştır. Bu dönemde hukuki belirliliğin başlıca savunucusu olan Hukuki Pozitivism akımı içinde bile belirsizlik tohumları yeşermeye başlamıştır. Açık doku/gölge alan ve yargıcın takdir yetkisi kavramlarını hukuk sistemine dahil eden Hart, Hukuki Pozitivism akımı içinde hukuki belirlilikten önemli bir sapma göstermiştir. Bu durum, doğa bilimlerindeki belirsizliğin hukuktaki izdüşümü olarak değerlendirilebilir. Yine modern bilimin otonomi varsayımının reddine paralel olarak hukukun ve yargıcın da otonom bir karakterinin olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca toplum üzerinde tahakkümü olan modern otonom hukuktan, toplumu etkileyen ve toplumdun

etkilenen mutualist bir hukuk anlayışına geçilmiştir. Son olarak modern hukukun şekli hukuki eşitlik ve biçimsel adalet anlayışı yerine maddi hukuki eşitlik ve somut adalet anlayışının benimsenmesi gerektiği ortaya konulmuştur. Tüm bu eleştiriler neticesinde “*postmodern hukuk*” kavramı gündeme gelmiştir.

Görüldüğü üzere bilimde ve hukukta, modern ve postmodern paradigmanın ortaya çıkışı, gelişimi ve niteliklerindeki benzerlik, hukukun, doğa bilimlerinde yaşanan gelişmelerden büyük ölçüde etkilendiği ortaya koymaktadır. Doğa bilimleri ile hukuk arasındaki bu ilişkinin ortaya konulması, hukuka dair böyle bir ilişki gerçeğinin açığa çıkarılması, hukukun anlaşılması, kavranması ve değişiminin öngörülebilmesi için oldukça önemlidir. Zira günümüzde nano-teknoloji, klonlama, yapay zeka ve robotik gibi teknolojik gelişmeler, hukuk üzerinde etki doğurmaktadır ve bu etki, gelecekte de devam edecektir. Dolayısıyla daha geniş bir perspektiften (bilimsel paradigmadan) hareketle bu ilişkiyi ortaya koyduğumuz bu çalışmanın, doğa bilimleri ile hukuk ve hukuk felsefesi ilişkisi bağlamında daha spesifik (özel) çalışmalara kapı aralayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- “Science Needs The Poet” (1930). *The New York Times*. 21 Aralık 1930.
- Aceves W. J. (2000). “Liberalism and International Legal Scholarship: The Pinochet Case and the Move Toward a Universal System of Transnational Law Litigation”. *Harvard International Law Journal*. Vol.: 41, No.: 1, 129-184.
- Adams, S. (1997). “Europe Between War and Peace, 1555–1618”. In Geoffrey Parker (Ed.), *The Thirty Years’ War*. (Second Edition). London and New York: Routledge.
- Ağaoğulları, M. A., Türk, D., Yalçınkaya, A., Yılmaz, Z. ve Zabcı, F. (2011). *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*. (2. Baskı). Mehmet Ali Ağaoğulları (Editör). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Ahmad, S. W., Ali, M. A. (2011). “Aspects of Justice”. *The Indian Journal of Political Science*. Vol.: 72, No.: 1, 309-315.
- Akal, C. B. (1998). *İktidarın Üç Yüzü*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Akbaş, K. (2006). *Hukukun Büyübozumu Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Akbay, M. (1947). “Kelsen’in Hukuk ve Devlet Teorisi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 4, Sayı: 1.
- Akbay, M. (1958). *Umumi Amme Hukuku Dersleri Birinci Cilt*. (Üçüncü Baskı). Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası.
- Akkaya Kia, R. (2011). *Moderniteden Postmoderniteye Egemenlik ve Hukuk*. (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Akkaya, R. (2004). *Küreselleşme Olgusu Karşısında Ulus Sorunu*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Aksoy, N. D., Arslantaş, H. A. (2010). “Ulus, Ulusçuluk ve Ulus-Devlet”. *Tübar*. XVIII.
- Akyüz, Y. (1982). “Farabi’nin Türk ve Dünya Eğitim Tarihindeki Yeri”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 15 (2).
- Alatlı, A. (2010). *Batıya Yön Veren Metinler-II Rönesans Protestan Reformu Erken Modern Dönem Bilim Çağı (1350- 1650)*. İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Yayınları.
- Anleu, S. L. R. (2000). *Law and Social Change*. SAGE Publications Ltd.
- Applebaum, W. (2005). *The Scientific Revolution and the Foundations of Modern Science*. USA: Greenwood Press.
- Aristoteles (1989). *Organon I Kategoriyalar*. (Çev.: Hamdi Ragıp Atademir). İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi.
- Aristoteles (1996). *Organon IV İkinci Analitikler*. (Çev.: Hamdi Ragıp Atademir). İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi.
- Arnaud, A. J. (2004). *Entre Modernite et Mondialisation, Leçon d’histoire de la philosophie du droit et de l’Etat*, (2. Edition). LGDJ: Paris.
- Aron, G. (1995). *Orta Çağ Avrupasında Birey*. (Çev.: İlknur İgan/ Zeynep Ülgen). İstanbul: Afa Yayıncılık.

- Arsava, F. (1997). “Avrupa Toplulukları Adalet Divanı ve Temel Hakları”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 52, Sayı: 1-4, 117-124.
- Arsava, F. (2011). “Avrupa Toplulukları Adalet Divanı’nın Hukuk Yaratma Yetkisi”. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 9, Sayı: 1.
- Arslanel, M. N., Eryücel, E. (2011). “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15 (2), 1-20.
- Auer, Andréas (1978). *Introduction à la Philosophie du Droit*. Cenevre: Université de Genève.
- Austin, J. (2015). *Hukukun Belirlenmiş Alanı*. (Çev.: Ülker Yükselbaba, Saim Üye, Umut Koloş). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcı, Y. (2016). “Kuramsal Fizikteki Gelişmeler Bağlamında İnsan Haklarında Evrensellik-Kültürel Rölative Tartışması”. *Sosyal Bilimler Araştırması Dergisi*. Yıl: 14, Sayı: 28.
- Aybudak, U. (2017). “Modern Devlet Bağlamında Ortaya Çıkan Egemenlik Kavramı ve Egemenliğin Dönüşümü”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 10 Sayı: 54, 226-237.
- Bacon, F. (2003). *The New Organon*. Lisa Jardine, Michael Silverthorne. (Eds.) Cambridge University Press.
- Bacon, F. (2015). *Novum Organum*. (Çev.: Talip Kabadayı). İstanbul: Bilgesu Yayıncılık.
- Baker, J. (2009). *Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Fizik Fikri*. (Çev.: Çağlar Sunay). Domingo Yayınları.
- Balan, A. (2019). *Ekonomik Bir Suç Olarak Sermaye Piyasası Kanununda Düzenlenen İşleme Dayalı Piyasa Dolandırıcılığı Suçu*. Ankara: On İki Levha Yayınları.
- Balbus, I. D. (2010). “Commodity Form and Legal Form: An Essay on the Relative Autonomy of the Law”. In A. Javier Trevino (Ed.). *The Sociology of Law: Classical and Contemporary Perspectives*. (Fourth printing). New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Balı, A. Ş. (2001). *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet “Öteki” ile Barış İçinde Yaşamak*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Baştürk, E. (2013). “Modern Egemenliğin ‘Nomos’u Olarak İstisna Hali”. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, 71-83.
- Batak, K. (2007). “Metafizikten Bilime Ulaşılabilir Mi? Epistemeden Doxaya Doğru”. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 33 (2007/2), 21-40.
- Bauman, Z. (2013). *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*. (Çev.: İsmail Türkmen). (2. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Yasa Koyucular ile Yorumcular*. (Çev.: Kemal Atakay). (Dördüncü Basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bayram, A. K. (2009). “Modernlik ve Sosyal Bilimler: Bilgi, İktidar, Etik ve Toplum”. *Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: XI, Sayı 1.
- Beaulac, S. (2004). *The Power of Language in the Making of International Law The Word Sovereignty in Bodin and Vattel and the Myth of Westphalia*. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

- Beccaria, C. (1995). *On Crimes and Punishments and Other Writings*. Cambridge Texts in the History of Political Thought. Cambridge University Press.
- Benitez, I. C. D. (2015). *A Critique of the Critical Legal Studies' Claim of Legal Indeterminacy*, Master Thesis. University of the Philippines Los Banos.
- Bentham, J. (1894). *Theory of Legislation*. (Translated from French of Etienne Dumont by Richard Hildreth Trübner). London.
- Bentham, J. (1945). *Limits Of Jurisprudence Defined Being Part Two Of An Introduction To The Principles Of Morals And Legislation*. (Introduction by Charles Warren Everett). New York: Columbia University Press.
- Bentham, J. (1970). *Of Law in General*. H. L. A. Hart (Ed.). London: The Athlone Press.
- Bentham, J. (2000). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Kitchener: Batoche Books.
- Benton, T., Craib, I. (2012). *Sosyal Bilim Felsefesi Toplumsal Düşüncenin Felsefi Temelleri*. 2. Baskı. (Çev.: Ümit Tatlıcan, Berivan Binay). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Bercuson, J. (2014). *John Rawls and the History of Political Thought The Rousseauvian and Hegelian Heritage of Justice as Fairness*, New York: Routledge, New York
- Beriş, H. E. (2006). *Küreselleşme Çağında Egemenlik Ulusal Egemenliğin Yeni Sınırları*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Best, S., Kellner, D. (2016). *Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalara*. (Çev.: Mehmet Küçük). (3. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilimin Sınırları ve Bilimsel İhtilaflar Bilim Sosyolojisi Tartışmaları* (2012). (Ed. Çev. Mihriban Şenses). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Bix, B. (1991). "H. L. A. Hart and the "Open Texture of Language". *Law and Philosophy*. 10: 51-72.
- Bix, B. (2003). *Law, Language, and Legal Determinacy*. (Reprinted). Oxford: Oxford University Press.
- Bix, B. H. (1996). *Jurisprudence: Theory and Context*. Canada and USA: Sweet&Maxwell.
- Brogie, L. d. (1924). "A Tentative Theory of Light Quanta". *Philosophical Magazine Series*. 6, 47:278, 446-458.
- Bix, B. H. (1999). "H.L.A. Hart and the Hermeneutic Turn in Legal Theory". *Southern Methodist University Law Review*. Vol.: 52, 167-199.
- Boaventura de Sousa Santos (1988). "Droit: une carte de la lecture deformee Pour une conception post-moderne du droit". *Droit et Societe*. N.10, 379-405.
- Bodin, J. (1606). *The Six Books of A Commonweale*. (Out of French and Latin Copies done into English by Richard Knolles). London: Impensis G. Bishop.
- Bohr, N. (1913). "On the Constitution of Atoms and Molecules". *Philos. Mag.* 26, 1.
- Bohr, N. (1961). *Atomic Theory and the Description of Nature Four Essays*. (Reprinted). Cambridge University Press.
- Bolay, S. H. (2018). *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. (12. Basım). Ankara: Atlas Yayınları, Ankara.
- Bostanoğlu, B. (1999). *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Bottomore, T. (2003). *The Frankfurt School and Its Critics*. (Revised Edition). Routledge.
- Bowring, J. (1984). "Introduction". In Jeremy Bentham, *Deontology or, The Science of Morality: In Which the Harmony and Co-incident of Duty and Self-interest, Virtue and Felicity, Prudence and Benevolence*. (Arranged and Edited by John Bowring). Vol.: 1. London: Longman, Rees, Orme, Browne, Green, and Longman.
- Brehier, E. (1965). *Etudes de Philosophie Moderne*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Broglie, L. d. (1970). "The Reinterpretation of Wave Mechanics". *Foundations of Physics*, Vol.: 1, No.: 1.
- Buhr, M., Kosing, A. (1999). *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*. (Çev.: Veysi Bildik). (2. Baskı). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Butterfield, H. (1965), *The Origins of Modern Science 1300-1800*, Revised Edition, The Free Press.
- Buzan, B., Little, R. (2000). *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*. Oxford University Press.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. (1986). 8. Cilt, İstanbul: Interpress Basın ve Yayıncılık.
- Can, C. (2004). "Hukuk ve Matematik". *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*. 13.
- Can, C. (2012). *Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Cajori, F. (1894). *A History of Mathematics*. New York, London: Macmillan and Co.
- Canale, D. (2009). "The Many Faces of the Codification of Law in Modern Continental Europe". In Damiano Canale, Paolo Grossi, Hasso Hofmann (Eds.). *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence, Vol.: 9, A History of the Philosophy of Law in the Civil Law World, 1600–1900*. Springer.
- Capra, F. (2009). *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*. (Çev.: Mustafa Armağan). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Capra, F., Mattei, U. (2017). *Hukukun Ekolojisi Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru*. (Çev.: Ebru Kılıç). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Cardozo, B. N. (1921). *The Nature Of The Judicial Process*. New Haven: Oxford University Press.
- Carnap, R., Hahn, H., Neurath, O. (2014). "The Scientific Conception of the World: The Viena Circle", in R. Scharff, V. Dusek. (Eds.). *Philosophy of Technology: The Technological Condition*. (Second Edition). Oxford: Blackwell Publishing.
- Carr, C. L. (1981). "The Concept of Formal Justice". *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*. Vol.: 39, No.: 3.
- Cassirer, E. (2000). "Aydınlanma Çağının Düşünme Biçimi". (Çev.: Doğan Özlem). *Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı*. Sayı: 11, 37-49.
- Cavalcanti, H. B. (2007). *Gloryland: Christian Suburbia, Christian Nation*. USA: Praeger.
- Challaye, F. (1994). *Mülkiyetin Tarihi*. (Çev.: Arif Kızıgıntuğ). İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

- Chevallier (1998). “Vers un droit post-modern? Les Transformations de la lex mercatoria”. *Les Cahiers de Regulation Juridique*. Revue de Droit Public, N.2, (Mai-Juin 1998), 659-690.
- Chevallier, J.J. (2004). *L’Etat postmodern*. (2.ed.). Paris: LGDJ.
- Chown, M. (2009). *Biraz Kuantum’dan Zarar Gelmez Evren hakkında Kışkırtıcı Bir Kılavuz*. (Çev.: Taylan Taftaf). İstanbul: Alfa Yayınları, 2009.
- Christenson, G. A. “Liberty of the Exercise of Religion in the Peace of Westphalia”. *Transnational Law&Contemporary Problems*. Vol.: 21, 2013, 721-761.
- Church, W. F. (1969). *The Impact of Absolutism in France*. New York.
- Clapham, A. (2012). *Brierly’s Law of Nations, An Introduction to the Role of International Law in International Relations*. (Seventh Ed.). UK: Oxford University Press.
- Coing, H. (1951). “Tendencies in Modern American Legal Philosophy-A Survey”. *The Georgetown Law Journal*. Vol.: 40, 523-561.
- Comte, A. (2000). *The Positive Philosophy of Auguste Comte*. (Freely Translated and Condensed by Harriet Martineau with an Introduction by Frederic Harrison). Vol.: 1, Kitchener: Batoche Books.
- Comte, A. (2009). *A General View of Positivism*. Cambridge University Press.
- Crease, R. P., Goldhaber, A. S. (2016). *Kuantum Dönemi Planck, Bohr, Einstein ve Heisenberg Belirsizliği Sevmeyi Bize Nasıl Öğretti?* (Çev.: Vural Arı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Crilly, T. (2016). *Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Matematik Fikri*. (Çev.: Cem Duran). (IV. Baskı) İstanbul: Domingo Yayınları.
- Croxton, D. (2013). *Westphalia: The Last Christian Peace*. New York: Palgrave Macmillan.
- Crud, M., Cover, J.A. and Pincock, C. (2013). *Philosophy of Science*. (Second Edition). New York, London: W.W. Norton&Company.
- Curley, E. M. (1988). *Behind the Geometrical Method A Reading of Spinoza’s Ethics*. Princeton New Jersey. Princeton University Press.
- Çataloluk, G. (2012). *Hukuk Sistemi ve Autopoiesis*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Çınar, A. (2006). “Modern Zamanların Değer Arayışı: Varlık-Bilgi-Değer Birliğinin Önemi”. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 4 (11).
- Çoşkun, İ. (1997). *Modern Devletin Doğuşu*. İstanbul: Der Yayınları.
- Dane, P. (2010). “Conflict of Laws”, in Dennis Patterson (Ed.). *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. (Second Edition). Willey-Blackwell.
- Daniels, G. H. (1967). “The Pure-Science Ideal and Democratic Culture”. *Science*. 156 (3783), 1699-1705.
- Darwin, C. (1889). *The Origin of Species by Means of Natural Selection: Or, The Preservation of Favored Races in the Struggle for Life*, Vol.: 1, D. Appleton & Company.
- De Laplace, P. S. M. (1902). *A Philosophical Essay on Probabilities*. (Translated by Frederick Wilson Truscott, Frederick Lincoln Emory). London: John Wiley & Sons, London.

- Dear, P. (2009). *Revolutionizing the Sciences: European Knowledge and its Ambitions. 1500-1700*, Second Ed., Palgrave Macmillan.
- Dehnhard, A. (1999). “Der Staat: Auslauf -oder Zukunftsmodell? Bemerkungen zu einer perspektivischen Täuschung”. In Christoph Butterwegge, Martin Kutscha, Sabine Berghahn (Hrsg.). *Herrschaft des Marktes-Abschied vom Staat? Folgen neoliberaler Modernisierung für Gesellschaft, Recht und Politik*. Baden-Baden: Nomos. Verlagsgesellschaft.
- Demir, Ö. (2014). *Bilim Felsefesi*. (6. Baskı). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Demirdal, M. B. (2014). “Ronald Dworkin’in Hukuk Teorisi Işığında Yargıçların Rolü”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: XVIII, No.: 3-4.
- Descartes, R. (2008). *Felsefenin İlkeleri*. (Çev.: Mesut Akın). (11. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Descartes, R. (2014). *Yöntem Üzerine Konuşma*. (Çev.: Özcan Doğan). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Descartes, R. (2017). *Meditasyonlar Metafizik Üzerine Düşünceler*. (Latince’den Çeviren: Çiğdem Dürüşken). (2. Basım). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti.
- Descartes, R. (2018). *Felsefenin İlkeleri, Önsöz: Mutlu Prenses Elisabeth’e*. (Çev.: Mesut Akın). (16. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Dijksterhuis, E. J. (1961). *The Mechanization of the World Picture*. (Translated by C. Dikshoorn). Oxford: Clarendon Press.
- Dilcher, G. (1974). “Bilimsel Metot ve Siyasal Karar Aracı Olarak Hukuki Pozitivizm”. (Çev.: Ahmet Mumcu). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 31, Sayı: 1.
- Dobbs, B. J. T., Jacob, M. C. (1985). *Newton and the Culture of Newtonianism*. Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press.
- Doğan İ. (2013). *Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler*. (Gözden Geçirilmiş Üçüncü Baskı). Ankara: Astana Yayınları.
- Doğan, İ. (2014). *Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar*. (3. Baskı). Ankara: Astana Yayınları.
- Douzinas, C., Goodrich, P. and Hachamovitch, Y. (2005). “Introduction: Politics, Ethics and the Legality of the Contingent”. In Costas Douzinas, Peter Goodrich and Yifat Hachamovitch (Eds). *Politics, Postmodernity and Critical Legal Studies The Legality of the Contingent*. London and New York: Routledge.
- Douzinas, C., Warrington and R. McVeigh, S. (1991). *Postmodern Jurisprudence: The Law of Text in the Texts of Law*. London: Routledge.
- Duguit, L. (1954). *Kamu Hukuku Dersleri*. (Çev.: Süheyp Derbil). Ankara: İttiklal Matbaacılık ve Gazetecilik.
- Dunnington, W. (2004). *Carl Friedrich Gauss Titan of Science*. (Reprinted). New York: Hafner Publishing.
- Dunnington, W. (2004). *Carl Friedrich Gauss Titan of Science*. Reprinted, New York: Hafner Publishing.

- Dupré, B. (2016). *Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Felsefe Fikri*. (Çev.: Elif Gökteke). (IV. Baskı). İstanbul: Domingo Yayınları.
- Eckersley, R. (2001). "Postmodern Science: The Decline or Liberation of Science?". Stocklmayer, S., Gore, M.& Bryant, C. (Eds.). *Science Communication in Theory and Practice*. Kluwer, Dordrecht.
- Einstein, A. (1998). "On A Heuristic Point of View Concerning the Production and Transformation of Light". In John Stachel (Ed. Introduced). *Einstein's Miraculous Year: Five Papers That Changed the Face of Physics*. (with a Foreword by Roger Penrose). Princeton University Press.
- Einstein, A. (2005). *Relativity The Special and General Theory*. (Translated by Robert W. Lawson Introduction by Roger Penrose Commentary by Robert Geroch with a Historical Essay by David C. Cassidy). (The Masterpiece Science Edition). New York: Pi Press.
- Erdal, S. (2010). "Siyasal Düşünürler ve Modern Egemenlik". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 18, Sayı: 2, 83-115.
- Falk, R. A. (2002). "Revisiting Westphalia, Discovering Post-Westphalia". *The Journal of Ethics*. Vol.: 6, No.: 4.
- Fara, P. (2018). *Bilim: Dört Bin Yıllık Bir Tarih*. (Çev.: Aysun Babacan). (Üçüncü Basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Feingold, M. (2004). *The Newtonian Moment: Isaac Newton and the Making of Modern Culture*. New York: Oxford University Press.
- Ferrarotti, F. (1997). "Endüstri Devrimi ve Bilim, Teknoloji ve İktidarın Yeni Nitelikleri". Federico Mayor, Augusto Forti (Eds). *Bilim ve İktidar*. (Çev.: Mehmet Küçük). (4. Basım). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Ferré, F. (1996). *Being and Value: Towards a Constructive Postmodern Metaphysics*. Albany: State University of New York Press.
- Feyerabend, P. (2012). *Akla Veda*. (Çev.: Ertuğrul Başer). (2. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Feyerabend, P. (2014). *Yönteme Karşı*. (Çev.: Ertuğrul Başer). (İkinci Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Feyerabend, P. (2017). *Bilim Tiranlığı*. (Çev.: Barış Yıldırım). (2. Baskı). İstanbul.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1962). *Auguste Comte ve Ahmet Rıza*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Fitzpatrick, P. (1992). *The Mythology of Modern Law*. London New York: Routledge.
- Fitzpatrick, P. (2001). *Modernism and the Grounds of Law*. Cambridge University Press, s. 72.
- Forbath, W. E. (1991). *Law and the Shaping of the American Labor Movement*. Cambridge, Massachusetts London, England: Harvard University Press.
- Frank, J. (1947). "Words and Music: Some Remarks on Statutory Interpretation". *Columbia Law Review*. Vol.: 47, No.: 8, 1259-1278.
- Frank, J. (1949). *Law and the Modern Mind*. (Sixth Impression). London: Stevens & Sons Limited.
- Frank, P. (2017). *Bilim Felsefesi*. (Çev.: Dilek Kadioğlu). İstanbul: Say Yayınları.

- Franz, G./Lütge, F. (1979). *Der Dreißigjährige Krieg und das deutsche Volk*. Stuttgart, New York: Gustav Fischer Verlag.
- Fredman, S. (2014). "Substantive Equality Revisited". *Oxford Legal Studies*. Research Paper No.: 70/2014, 712-73.
- Freeman, M.D.A. (2001). *Lloyd's Introduction to Jurisprudence*. (Seventh Edition). London: Sweet & Maxwell LTD.
- Freeman, S. (1999). "Editor's Preface". In John Rawls. *Collected Papers*. Samuel Freeman (Ed.). Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
- Friedman, L. M. (1977). *Law and Society: An Introduction*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Friedman, L. M. (1985). *A History of American Law*. (Second Ed.). USA: Simon and Schuster/Touchstone Books.
- Friedman, L. M. (1994). "Is There A Modern Legal Culture?". *Ratio Juris*. Vol.: 7, No.: 2.
- Teubner, G. (1983). "Substantive and Reflexive Elements in Modern Law". *Law and Society Review*. Vol.: 17, No.: 2.
- Friedman, L. M. (2005). "Coming of Age: Law and Society Enters an Exclusive Club". *Annual Review of Law and Social Sciences*. Vol.: 1, No.: 1.
- Gagliardo, J.G. (1991). *Germany under the Old Regime, 1600-1790*. London: Longman.
- Galilei, G. (1957). *The Assayer, A Letter to the Illustrious and Very Reverend Don Virginio Cesarini*. (Translated by Stillman Drake). New York: Doubleday & Co.
- Galilei, G. (1967). *Dialogue Concerning the Two Chief World Systems-Ptolemaic & Copernican*. (Translated by Stillman Drake, Foreword by Albert Einstein). (Second Edition). Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Gamow, G. (1966). *Thirty Years That Shook Physics*, New York: Dover Publications.
- Gans, D. (1973). *An Introduction to Non-Euclidean Geometry*. New York: Academic Press Inc.
- Garbe, D. (2013). "Remarks on the Pre-history of the Mechanical Philosophy". In *The Mechanization of Natural Philosophy*. Daniel Garber, Sophie Roux. (Eds.), Netherlands: Springer.
- Garber, D. (2002). "Descartes, Mechanics, and the Mechanical Philosophy". *Midwest Studies in Philosophy*. XXVI.
- Garin E. (1990). *Astrology and Renaissance*. (Trans. By Carolyn Jackson-J. Allen). London.
- Gaukroger, S. (1980). "Descartes' Project for a Mathematical Physics". In Stephen Gaukroger (Ed.). *Descartes: Philosophy, Mathematics and Physics*. Hassocks, Sussex: Harvester Press.
- Gazo, E. W. (1992). "Postmodernizmin Aydınlanmayı Eleştirisi". *İslami Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 6, No.: 1.
- Gessner, V., Hoeland, A. and Varga, C. (1996). "Introduction: The Basic Settings of Modern Formal Law". In Volkmar Gessner, Armin Hoeland, Csaba Varga (Eds.). *European Legal Cultures*. USA: Dartmouth Publishing Company.
- Gieryn, T. F. (2012). "Bilimin Sınırları". Mihriban Şenses (Ed.). *Bilimin Sınırları ve Bilimsel İhtilaflar Bilim Sosyolojisi Tartışmaları*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

- Goodrich, P., Carlson, D. G. (1998). "Introduction". In Peter Goodrich, David Gray Carlson (Eds.). *Law and the Postmodern Mind Essays on Psychoanalysis and Jurisprudence*. USA: The University of Michigan Press.
- Gordon, R. W. (1984). "Critical Legal Histories". *Faculty Scholarship Series*. 1368.
- Goyard-Fabre, S. (1999). *L'Etat, Figure Moderne de la Politique*. Paris: Armand Colin.
- Gökberk, M. (1993). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Göze, A. (2013). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. (Gözden Geçirilmiş, Yenilenmiş 14. Bası). İstanbul: Beta Yayınları.
- Gragl, P. (2018). *Legal Monism Law, Philosophy, and Politics*. UK: Oxford University Press.
- Grewe, W. G. (2000). *The Epochs of International Law*. (Translated and revised by Michael Byers). Berlin&New York: Walter de Gruyter.
- Gribbin, J. (2017). *Bilim Tarihi*. 2. Baskı. (Çev.: Barış Gönülşen). İstanbul: Alfa Bilim Yayınları.
- Gross, L. (1948). "The Peace of Westphalia, 1648-1948". *The American Journal of International Law*. Vol.: 42, No.: 1, 20-41.
- Gulbenkian Komisyonu Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor** (2012). (Çev.: Şirin Tekeli). (Dokuzuncu Basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gurvitch G. (1947). *Sociology of Law*. London: Kegan Paul Co. Ltd.
- Gündoğan, A. O. (1995). "Descartes'ta Mekanizm". *Felsefe Dünyası*. No.: 16, 49-55.
- Güriz, A. (2009). *Hukuk Felsefesi*. (8. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güriz, A. (2011). *Feminizm, Postmodernizm ve Hukuk*. (2. Baskı). Phoenix Yayınevi.
- Güriz, A. (2013). *Hukuk Başlangıcı*. (Gözden Geçirilmiş On Beşinci Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürkan, Ü. (1967). *Hukuki Realizm Akımı*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Gürler, S. (2008). "Çağdaş Hukuki Formalizm ve Ernest Weinrib'in Yaklaşımı". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. Cilt: LXVI, No.: 2, 91-128.
- Gürler, S. (2015). "Sunuş". Sercan Gürler (Ed.). *H.L.A. Hart ve Hukuk-Ahlak Ayrımı*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action Vol.: 2, Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, (Translated by Thomas McCarthy). Boston: Beacon Press.
- Hampton, J. (1996). *Political Philosophy (Dimensions of Philosophy)*, Westview Press.
- Harari, Y. N. (2018). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. (Çev.: Ertuğrul Genç). (47. Baskı). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Harman, C. (2017). *Halkların Dünya Tarihi Taş Devri'nden Yeni Binyıla*. (Çev.: Uygur Kocabaşoğlu). (6. Basım). İstanbul: Yordam Kitap.
- Hart, H. L. A. (1958). "Positivism and the Separation of Law and Morals". *Harvard Law Review*. Vol.: 71, No.: 4, 593-629.

- Hart, H. L. A. (2001). *Essays on Bentham: Studies in Jurisprudence and Political Theory*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Hart, H. L. A. (2012). *The Concept of Law*. (Third Edition). (with a Postscript edited by Penelope A. Bulloch, Joseph Raz and with an Introduction and Notes by Leslie Green). UK: Oxford University Press.
- Harvey, D. (2012). *Postmodernliğin Durumu*. (Çev.: Sungun Savran). (Altıncı Basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hawking, S. (1994). *Black Holes and Baby Universes and Other Essays*. Bantam Books.
- Hazar, Z. (2016). *Francisco Suarez'de Yasa Devlet ve Sosyal Sözleşme*. Ankara: Astana Yayınları.
- Heilbron, J. L. (2003). *History of Science*. J. L. Heilbron (Ed.). *The Oxford Companion to The History of Modern Science*, Oxford University Press.
- Heisenberg, W. (1927). "Über den anschaulichen Inhalt der quantentheoretischen Kinematik und Mechanik". *Zeitschrift für Physik*, Vol.: 43, Issue: 3-4.
- Heisenberg, W. (1949). "Critique of the Physical Concepts of the Corpuscular Theory of Matter". In Werner Heisenberg. *The Physical Principles of the Quantum Theory*. (Translated by Carl Eckart, F. C. Hoyt). New York: Dover Publications, Inc.
- Heisenberg, W. (1969). "Der Teil und das Ganze Gespräche im Umkreis der Atomphysik", *Buchclub Ex Libris*.
- Henry, J. (2002). *The Scientific Revolution and the Origins of Modern Science*. 2nd Edition, Hong Kong: Palgrave.
- Henry, J. (2011). *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*. 2. Basım. İstanbul: Küre Yayınları.
- Henry, J. (2012). *Bilimsel Düşüncenin Kısa Tarihi*. (Çev.: Ayşe Mine Şengel). Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Heper, A. "Postmodernizm ve Hukuk -Kısa Bir Bakış-". *Hukuk Kuramı*. Cilt: 2, Sayı: 2, 1-6.
- Hernes, T., Bakken, T. (2003). "Implications of Self-Reference: Niklas Luhmann's Autopoiesis and Organization Theory". *Organization Studies*. Vol.: 24, No.: 9, 1511-1535.
- Rottleuthner, H. (1989). "A Purified Sociology of Law: Niklas Luhmann on the Autonomy of the Legal System". *Law & Society Review*. Vol.: 23, No.: 5, 779-798.
- Hira, İ. (2000). "Sosyal Bilimler: Yasa Koyucu Tasarımdan Yorumcu Tasarıma". *Bilgi*. (3), 2000/2: 81-96.
- Hobbes, T. (1998). *Man and Citizen (De Homine and De Cive)*. (Edited with an Introduction by Bernard Gert). (Third Printing). Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Hobbes, T. (2013). *Leviathan*. (Çev.: Semin Lim). (Onbirinci Baskı). İstanbul: YKY Yayınları.
- Honig, R.W. (1935). *Hukuk Başlangıcı ve Tarihi*. (Çev.: M. Yavuz). (İkinci Basım). İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Horkheimer, M. (1972). *Critical Theory: Selected Essays*. New York: Herder & Herder.

- Höffe, O. (2007). *Democracy in an Age of Globalisation*. Netherlands: Springer.
- Huberman, L. (2009). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. (Çev.: Murat Belge). (12. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Huizinga, J. (2005). “Rönesans Sorunu”. (Çev.: Kemal Atakay), Nurettin Pirim (Editör). *Rönesansın Serüveni*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hume, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. (Çev.: Ergün Baylan). Ankara: Bilge Su Yayınları.
- Hutchinson, A. C., Monahan, P. J. (1984). “Law, Politics, and the Critical Legal Scholars: The Unfolding Drama of American Legal Thought”. *Stanford Law Review*. Vol.: 36, No.: 1/2, Critical Legal Studies Symposium (Jan., 1984), 199-245.
- Irving, S. (2008). *Natural Science and the Origins of the British Empire*. London: Pickering & Chatto.
- İnternet: “Cardinal Richelieu” (TY). Web: http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Cardinal_Richelieu adresinden 04.12.2018’de alınmıştır.
- İnternet: “Declaration of the Rights of Man-1789”. Web: http://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp adresinden 23.01.2019’de alınmıştır.
- İnternet: Baker, U. (TY). “Köpeğin Bakış Açısı Nedir Diye Kendimize Soramayız”. Web: <https://www.cafrande.org/ulus-bakerle-arzu-ve-istek-uzerine-bir-konusma-her-seyi-anlamak-zorunda-degilsiniz/> adresinden 22.12.2019’da alınmıştır.
- İnternet: “Defenestration of Prague”. Web: <https://www.britannica.com/event/Defenestration-of-Prague-1618> adresinden 08.11.2018’de alınmıştır.
- İnternet: “Euclid’s Elements” (TY). Web: <http://aleph0.clarku.edu/~djoyce/java/elements/bookI/bookI.html> adresinden 31.01.2017’de alınmıştır.
- İnternet: “France and Cardinal Richelieu” (TY). Web: <https://courses.lumenlearning.com/suny-hccc-worldhistory/chapter/france-and-cardinal-richelieu/> adresinden 04.12.2018’de alınmıştır.
- İnternet: “Geometrical Method”. Web: <http://www.iep.utm.edu/geo-meth/#H8> adresinden 01.02.2017’de alınmıştır.
- İnternet: “Isaac Newton’s Tomb” (TY). Web: <https://thematematicaltourist.wordpress.com/2013/09/14/isaac-newtons-tomb/> adresinden 07.06.2019’da alınmıştır.
- İnternet: “Lovecraft and Mathematics: Non-Euclidean Geometry” (2014). Web: <https://lovecraftianscience.wordpress.com/2014/01/23/lovecraft-and-mathematics-non-euclidean-geometry/> adresinden 27.03.2019’da alınmıştır.
- İnternet: “Non-Euclidean Geometry Art” (2014). Web: <https://harrisonhartle.wordpress.com/2014/08/04/non-euclidean-geometry-art/> adresinden 16.07.2019’da alınmıştır.

- İnternet: “Rene Descartes and Analytic Geometry”. Web: <http://www.math.hawaii.edu/~adolf/ageometry12.pdf> adresinden 29.03.2017’de alınmıştır.
- İnternet: “Science”. Web: http://www.etymonline.com/index.php?term=science&allowed_in_frame=0 adresinden 23.03.2017’de alınmıştır.
- İnternet: “Sovereign”. Web: https://www.etymonline.com/word/sovereign#etymonline_v_48944 adresinden 14.11.2018’de alınmıştır.
- İnternet: “Sovereignty”. Web: https://www.etymonline.com/word/sovereignty#etymonline_v_24353 adresinden 16.07.2019’da alınmıştır.
- İnternet: “The Peace of Westphalia”. Web: <https://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/Treaty%20of%20Westphalia%20%5BExcerpts%5D.pdf> adresinden 11.11.2018’de alınmıştır.
- İnternet: “The Peace of Westphalia”. Web: <https://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/Treaty%20of%20Westphalia%20%5BExcerpts%5D.pdf> adresinden 21.11.2018’de alınmıştır.
- İnternet: “The Peace of Westphalia”. Web: <https://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/Treaty%20of%20Westphalia%20%5BExcerpts%5D.pdf> adresinden 09.11.2018’de alınmıştır.
- İnternet: “The Peace of Westphalia”. Web: <https://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/Treaty%20of%20Westphalia%20%5BExcerpts%5D.pdf> adresinden 14.11.2018’de alınmıştır.
- İnternet: “W”. Web: <http://www.koeblergerhard.de/der/DERW.pdf> adresinden 23.03.2017’de alınmıştır.
- İnternet: “What is Meant by the 3-D Cartesian Coordinate System?” (TY). Web: <https://socratic.org/questions/what-is-meant-by-the-3-d-cartesian-coordinate-system> adresinden 25.09.2019’da alınmıştır.
- İnternet: Ansari, S. M. R. (TY). “Ibn al-Haytham’s Scientific Method”. Web: <https://en.unesco.org/courier/news-views-online/ibn-al-haytham-s-scientific-method> adresinden 26.07.2019’da alınmıştır.
- İnternet: Aquinas, T. (TY). *The Summa Theologica*. (Translated by Fathers of the English Dominican Province). Web: http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1225-1274,_Thomas_Aquinas,_Summa_Theologiae_%5B1%5D,_EN.pdf adresinden 28.03.2019’da alınmıştır.
- İnternet: Aristoteles. (TY). *Metafizik*. (Çev.: Ahmet Arslan). Web: <http://www.kitapso.com/kitaplar/felsefe-psikoloji-kisisel-gelisim/7/aristoteles-metafizik.pdf> adresinden 23.03.2017’de alınmıştır.
- İnternet: Aslan, S. (2014). “Modern Bilimin Doğuşu ve Gelişimi II”. Web: <https://dogruhaber.com.tr/mobil/Haber.php?id=119858> adresinden 06.04.2018’de alınmıştır.
- İnternet: Aydın, H. (TY). “Modern Bilime Yönelik Postmodern Eleştiriler ve Etik Değeri”. Web:

turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/hasan_aydin_modern_bilim_postmodern_elestiri.pdf adresinden 29.04.2018’de alınmıştır.

İnternet: Bueno, O. (TY). “Epistemology and Philosophy of Science”. Web: http://www.as.miami.edu/personal/obueno/Site/Online_Papers_files/EpistemologyAndPhilosophyOfScience.pdf adresinden 07.04.2018’de alınmıştır.

İnternet: Field, D. D. (TY). *The Magnitude and Importance of Legal Science*. Web: <http://fs2.american.edu/dfagel/www/Class%20Readings/ALCReadings/DavidDudleyField.pdf> adresinden 29.10.2019’da alınmıştır.

İnternet: <http://www.dicle.edu.tr/Contents/eb14cd4e-c691-491f-9b59-0093514c9403.pdf> adresinden 19.01.2017’de alınmıştır.

İnternet:

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.595797f64e6349.22720220 adresinden 01.07.2017’de alınmıştır.

İnternet: Kırbıyık, K. (TY). “Abbas b. Firnas”. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı. Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbas-b-firnas> adresinden 28.08.2019’da alınmıştır.

İnternet: Lawrence, D. H. “Relativity” (TY). Web: <https://kalliope.org/en/text/lawrence2001061763> adresinden 05.07.2019’da alınmıştır.

İnternet: Montuschi, E. (TY). “Order of Man, Order of Nature: Francis Bacon’s Idea of a ‘Dominion’ over Nature”. Web: <https://iris.unive.it/retrieve/handle/10278/24867/23441/MontuschiBacon.pdf> adresinden 29.03.2019’da alınmıştır.

İnternet: Oppenheim, L. F. (2012). *International Law. A Treatise. Volume I*. (Second Edition). Web: <http://www.gutenberg.org/files/41046/41046-h/41046-h.htm> adresinden 14.11.2018’de alınmıştır.

İnternet: Sir Isaac Newton Statue. Web: <http://explorelincolnshire.co.uk/grantham/monuments-and-memorials/sir-isaac-newton-statue-35822.html> adresinden 07.06.2019’da alınmıştır.

İnternet: Tabanoğlu, H. S. (TY). “Postmodernizm ve Hukuk Boyutlar Arası Bir Geçiş Yaklaşım Denemesi”. Web: <http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerI/82.pdf> adresinden 22.01.2019’da alınmıştır.

İnternet: Torun, C. G. (2013). “Uzay Kavramı Üzerinden Geometri ve Fiziksel Evren İlişkisi Üzerine Veriler ve Fikirler”. Web: <http://www.mukal.org/wp-content/uploads/2013/06/UZAY-KAVRAMI-%C3%9CZER%C4%B0NDEN-GEOMETR%C4%B0-VE-F%C4%B0Z%C4%B0KSEL-EVREN-%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0S%C4%B0-%C3%9CZER%C4%B0NE-VER%C4%B0LER-VE-F%C4%B0K%C4%B0RLER.pdf> adresinden 30.06.2017’de alınmıştır.

İnternet: Uygun, O. (TY). “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”. Web: http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg20/uygun.pdf adresinden 22.01.2018’de alınmıştır.

- İspir Toprak, Z. (2008). *H. L. A. Hart'ta Açık Metin Kavramı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara.
- Jacobson, A. J. (1988). "The Limits of Formal Justice". *International Journal of Politics, Culture, and Society*. Vol.: 2, No.: 2, 277-281.
- Jardine, L. (2003). "Introduction", In Francis Bacon. *The New Organon*. Lisa Jardine, Michael Silverthorne (Eds.) Cambridge University Press.
- Jayasuriya, K. (1999). "Globalization, Law, and the Transformation of Sovereignty: The Emergence of Global Regulatory Governance". *Indiana Journal of Global Legal Studies*. Vol.: 6, Issue: 2, 425-455.
- Jeanniere, A. (2011). "Modernite Nedir". (Çev.: Nilgün Tural). Mehmet Küçük (Ed.). *Modernite Versus Postmodernite*, Derleyen: Mehmet Küçük, İstanbul: Say Yayınları.
- Jellinek, G. (1929). *Allgemeine Staatslehre*. (Zweites Buch: Allgemeine Soziallehre des Staates, Zehntes Kapitel: Die geschlohtlichen typen des Staatess). (Dritte Auflage unter Verwertung des Handschriftlichen Nachlasses Durchgesehen und Ergantz von Walter Jellinek). Berlin: Verlag Von Juluis Springer.
- Jhering, R. V. (1857). "Unsere Aufgabe". In Carl Freidrich von Gerber, Rudolf von Jhering. *Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts*. (Erster Band).
- Jhering, R. V. (1953). *Geist des römischen Rechts, 1. Band*. (9. Ausgabe). Basel.
- Kahraman, Y. (2016). *Modern Epistemolojinin Doğuşu Yöntem Bilincinin Kendini Konumlandırma Süreci*, İstanbul: Tezkire Yayınları.
- Katsh, M. E. (1989). *The Electronic Media and the Transformation of Law*. Oxford University Press.
- Keeton, G. W. (1930). *The Elementary Principles of Jurisprudence*. London: A. & C. Black Ltd.
- Kelsen, H. (1960). "What is the Pure Theory of Law". *Tulane Law Review*. (34), 269-76.
- Kelsen, H. (2006). *General Theory of Law and State*. New Brunswick and London: Transaction Pub.
- Keyman, S. (1978). "Hukuki Pozitivizm". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 35 Sayı: 1.
- Keyman, S. (1981). *Hukuka Giriş ve Metodoloji*. Ankara: Doruk Yayınları.
- King, A. (1997). "II. Dünya Savaşı'nın Sonundan Bu Yana Bilim ve Teknoloji", Federico Mayor, Augusto Forti. *Bilim ve İktidar*. (Çev.: Mehmet Küçük). (4. Basım). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Klein, F. (2004). *Elementary Mathematics from an Advanced Standpoint: Geometry*. (Translated from the Third German Edition by E.R. Hedrick, C.A. Noble). Mineola, New York: Dover.
- Koçak, M. (2006). *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik (Eski Kavramlar-Yeni Anlamlar)*. Ankara: Seçkin.

- Korkut, L. (2015). "Ulus Devletin Ortaya Çıkışından Günümüze Kadar Kamu Hukukunda Egemenlik Kavramlaştırmaları". *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2 (1).
- Koyré, A. (2000). *Yeniçağ Biliminin Doğuşu (Bilimsel Düşüncenin Tarihi Üzerine İncelemeler)*. (Çev.: Kurtuluş Dinçer). (2. Basım). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Krasner, S. (1999). *Sovereignty Organized Hypocrisy*. Princeton New Jersey: Princeton University Press.
- Kress, K. (1996). "Modern Jurisprudence, Postmodern Jurisprudence, and Truth". *Michigan Law Review*. Vol.: 95, No.: 1871.
- Kuhn, T. S. (1996). *The Structure of Scientific Revolutions*. (Third Edition). The University of Chicago Press.
- Kuhn, T. S. (2017). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (Çev.: Nilüfer Kuyaş). (9. Baskı). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Kuru, G. (2016). "Thibaut ve Savigny'de Resepsiyon ve Kodifikasyon Hareketleri". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 22, Sayı: 1, 201-208.
- Kutsal Kitap Eski ve Yeni Anlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)* (2011). Kore: Yeni Yaşam Yayınları.
- Küçük, M. (2000). "Entelektüellerin Tehlikeli Oyunağı: Postmodern". Mehmet Küçük (Der.). *Modernite Versus Postmodernite*. İstanbul: Say Yayınları, 55-72.
- Küçükalp, K. (2003). "Modern Epistemolojik Kriz ve Postmodern Epistemoloji". *Bilimname II*. 2, 85-95.
- Kymlicka, W. (2001). *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. USA: Oxford University Press.
- Lee, R. E., Wallerstein, I. (2005). *İki Kültürü Aşmak Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri ile Beşerî Bilimler Ayrılığı*. (Çev.: Aysun Babacan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lee, S. J. (1984). *Aspects of European History 1494-1789*. (Second Edition). London&New York: Routledge.
- Leiss, W. (1994). *Domination of Nature*. McGill-Queen's University Press.
- Leiter, B. (2010). "American Legal Realism". In Dennis Patterson (Ed.). *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. (Second Edition). Willey-Blackwell.
- Leiter, B. (2010). "Legal Formalism and Legal Realism: What Is The Issue?". *University of Chicago Public Law & Legal Theory*. Working Paper No.: 320.
- Lieberman, D. (2002). *The Province of Legislation Determined Legal Theory in the Eighteenth Century Britain*. (First paperback edition). Cambridge University Press.
- Llewellyn, K. N. (1931). "Legal Tradition Social Science Method-A Realist's Critic". In *Essays in Research in the Social Sciences*. Washington.
- Llewellyn, K. N. (1940). "On Reading and Using Newer jurisprudence". *Columbia Law Review*. Vol.: 40, No.: 4, 581-614.
- Llewellyn, K. N. (1941). "My Philosophy of Law". In *My Philosophy of Law*, Boston: Boston Law Book Comp.

- Llewellyn, K. N. (2008). "Legal Tradition and Social Science Methods-A Realist's Critic". In *Jurisprudence: Realism in Theory and Practice*. (With A New Introduction by James J. Chriss). New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- Llewellyn, K. N. (2016). *The Common Law Tradition: Deciding Appeals*, Quid Pro Books.
- Llewellyn, Karl N. (1931). "Some Realism about Realism: Responding to Dean Pound". *Harvard Law Review*. Vol.:44, No.: 8, 1222-1264.
- Llewellyn, K. N. (2012). *The Bramble Bush on Our Law and Its Study*. (Foreword by Steart Macaulay). New Orleans, Louisiana: Quid Pro Books.
- Luhmann, N. (1977). *Zweckbegriff und Systemrationalität Über die Funktion von Zwecken in sozialen Systemen*. (2. Auflage). Suhrkamp Taschenbuch Verlag.
- Luhmann, N. (1987). *Rechtssoziologie*. (3. Auflage). Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1988). "The Unity of the Legal System". (Translated by Paul Knight). In Teubner Gunther, (Ed). *Autopoietic Law: A New Approach to Law and Society*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Lyons, D. (1973). "On Formal Justice". *Cornell Law Review*. Vol.: 58, No.: 5.
- Lyons, G. M., Mastanduno M. (1995). *Beyond Westphalia, State, Sovereignty and International Intervention*, Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press.
- Liotard, J. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. (Trans. Geoff Bennington, Brian Massumi). Vol.: 10. UK: Manchester University Press.
- MacIntyre, A. (2007). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. (Third Edition). Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Magee, B. (1982). *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*. (Çev.: Mete Tunçay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Maine, H. S. (1861). *Ancient Law*. London: H.S.M.
- Mairet, G. (2005). "Padovalı Marsilius'dan Louis XIV'e Laik Devletin Doğuşu". (Çev.: Cemal Bali Akal). (Düzeltilmiş: Balca Çelener). Cemal Bali Akal (Der.) *Devlet Kuramı*. (2. Baskı). Ankara: Dost Kitabevi.
- Marmor, A. (2011). *Philosophy of Law*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Marx, K. (1993). *Grundrisse Foundations of the Critique of Political Economy (Rough Draft)*. (Translated with a Foreword by Martin Nicolaus). (Reprinted). England: Penguin Books.
- Marx, K. (2009). *The Eighteenth Brumaire of Louis Napoleon*. (Translated by D. D. L.). Dodo Press.
- Matunhu, J. (2011). "A Critique of Modernization and Dependency Theories in Africa: Critical Assessment". *African Journal of History and Culture*. Vol.: 3, No.: 5, 65-72.
- Mayor, F., Forti, A. (1997). *Bilim ve İktidar* (Çev.: Mehmet Küçük). 4. Basım. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Merchant, C. (2006). "The Scientific Revolution and The Death of Nature". *FOCUS-ISIS*. Vol.: 97, No.: 3, 513-533.
- Merry, S. E. (1988). "Legal Pluralism". *Law & Society Review*. Vol.: 22, No.: 5, 869-896.

- Merton, R. K. (1973). *The Sociology of Science*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Merzbach, U. C., Boyer, Carl B. (2011). *A History of Mathematics*. (Third Edition). Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Michael, M. (1987). *The Legal Philosophy of H. L. A. Hart-A Critical Appraisal*. Philadelphia: Temple University Press
- Minda, G. (1995). *Postmodern Legal Movements: Law and Jurisprudence At Century's End*. NYU Press.
- Moore, U., Callahan, C. C. (1943). "Law and Learning Theory: A Study in Legal Control". *The Yale Law Journal*. Vol.: 53, No.: 1.
- Mootz, F. J. (1993). "Is the Rule of Law Possible in A Postmodern Law". *Washington Law Review*. Vol.: 28, No.: 249.
- Morawetz, T. (1999). "Law As Experience: Theory and The Internal Aspect of Law". *SMU Law Review*. Vol.: 52, Issue: 1.
- Mosley, M., Lynch, J., (2011). *Bilimin Öyküsü*. (Çev.: Çağlar Sunay, Cumhur Öztürk). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Mulkay, M. J. (1976). "Norms and Ideology in Science". *Social Science Information*. 15 (4/5).
- Murphy, N. (1990). "Scientific Realism and Postmodern Philosophy". *British Journal for the Philosophy of Science*. 41 (1990), 291-303.
- Neocleous, M. (2000). *The Fabrication of Social Order A Critical Theory of Police Power*. USA: Pluto Press.
- Newton, I. (2016). "Newton'ın Birinci Yayına Önsözü", *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri (Seçmeler), Optik (Seçmeler)*, (Çev.: Aziz Yardımlı). (Dördüncü Basım). İstanbul:
- Newton, I. (2016). *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri (Seçmeler), Optik (Seçmeler)*. (Çev.: Aziz Yardımlı). (Dördüncü Basım). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Nnaji, J. O. (2013). *Concepts of the "Scientific Revolution": An Analysis of the Historiographical Appraisal of the Traditional Claims of Science*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Universitat de Les Illes Balears Department of Philosophy.
- Nonet, P., Selznick P. (2017). *Toward Responsive Law Law & Society in Transition*. (with a new introduction by Robert A. Kagan). New York: Routledge.
- Okandan, R. G. (1959). *Umumi Amme Hukuku Dersleri*. (İkinci Bası). İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Oppenheimer, F. (1984). *Devlet*. Kaynak Yayınları.
- Osiander, A. (2001). "Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth". *International Organization*. Vol.: 55, No.: 2, Spring 2001, 251-287.
- Osler, M. J. (2016). "Mekanik Felsefe". (Çev.: Tuğçe Ayteş). Gary B. Ferngren (Editör). *Batı Geleneğinde Bilim ve Din Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Ökçesiz, H. (1991). "Sistem Kuramında Hukuk-Etik İlişkisi". *Argumentum*. Cilt: 1, Sayı: 6.

- Öktem, N., Türkbağ, A. U. (2012). *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*. (Beşinci Basım). İstanbul: Der Yayınları.
- Özbudun, E. (2004). *Türk Anayasa Hukuku*. (Gözden Geçirilmiş 8. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özcan, M. T. (2015). “Önsöz”. John Austin. *Hukukun Belirlenmiş Alanı*. (Çev.: Ülker Yükselbaba, Saim Üye, Umut Koloş). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Özdemir, O. (2018). *Demokrasi ve Hukuk Devleti İlişkisinin Liberal Kavranışı -Siyasete Karşı Hukuk-*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara.
- Özkök, G. (2002). “Hukuki Belirsizlik Problemi Üzerine”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 51, Sayı: 2.
- Özlem, D. (2008a). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*. (5. Basım). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Özlem, D. (2008b). *Felsefe ve Doğa Bilimleri*. (4. Basım). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.
- Özlem, D. (2013). “Batılı Bilgi, Pozitivizm ve Felsefe Çerçevesinde Avrupamerkezci Tarih Anlayışının Temeller”. *İnsan & Toplum*. 3(6), 7-24.
- Özlem, D. (2016). *Bilim Felsefesi*. (Üçüncü Basım). İstanbul: Notos Kitap.
- Özman, M. A. (1948). “Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 21, Sayı: 1-4, 53-69.
- Özpolat, H. (2017). “Tanrının Siyasetinden Siyasetin Tanrısına Egemenlik Kuramının Dönüşümü”, *MÜHF-HAD*. Cilt: 23, Sayı: 2, 143-166.
- Özsunay, E. (1981). *Medeni Hukuka Giriş*. (Gözden Geçirilmiş 4. Bası). İstanbul: Güray Matbaası.
- Parsons, T. (1966). *Societies Evolutionary and Comparative Perspectives*, Englewood Cliff, New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Pauli, W. (1925). “Über den Einfluß der Geschwindigkeitsabhängigkeit der Elektronenmasse auf den Zeemaneffekt”. *Zeitschrift für Physik*, Vol.: 21.
- Pauli, W. (1925). “Über den Zusammenhang des Abschlusses der Elektronengruppen im Atom mit der Komplexstruktur der Spektren. *Zeitschrift für Physik*. 31, 373.
- Pekel, A. (2017). “‘Modern Devlet’ ve John Locke’un Katkısı”. *Genç Liberal*, Sayı: 2, 3-4.
- Perelman, C. (1963). *The Idea of Justice and the Problem of Argument*. Routledge Kegan & Paul.
- Peretiatkovicz (1940). *La methode normative en droit public*. Archives de philo. de dr. et de socioloogie jur., 1-4.
- Perré, J. (1961). *La guerre et ses mutations – Des origines à 1792*. Paris: Payot, at 409.
- Perry, M. J. (1996). “Normative Indeterminacy and the Problem of Judicial Role”. *Harvard Journal of Law & Public Policy*. Vol.: 19, No.: 2, 375-390.
- Pickover, C. A. (2011). *The Physics Book From the Big Bang to Quantum Resurrection, 250 Milestones in the History of Physics*, Sterling, New York.
- Pierson, C. (2004). *The Modern State*. (Second Edition). London and New York: Routledge.

- Planck, M. (1900). “Zur Theorie des Gesetzes der Energieverteilung im Normalspektrum”. *Verhandlungen der Deutschen Physikalischen Gesellschaft*. Jahrg. 2, Nr. 1.
- Pogge, T. (2007). *John Rawls His Life and Theory of Justice*. (Translated by Michelle Kosch). New York: Oxford University Press.
- Poggi, G. (2012). *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*. (Çev.: Şule Kut, Binnaz Toprak). (6. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Polemics J. (1994). “The Postmodernist Critique of Science: Is It Useful?”. *The Journal of Elisha Mitchell Scientific Society*. 110 (3/4), 113-120.
- Popper, K. R. (2017). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. (Çev.: İlknur Aka, İbrahim Turan). (7. Baskı). İstanbul: YKY Yayınları.
- Posner, R. (1987). “The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962-1987”. *Harvard Law Review*. Vol.: 100, No.: 761.
- Posner, R. A. (2008). *How Judges Think*. Cambridge: Harvard University Press.
- Posner, R. A. (2015). “Realism about Judges”. *Northwestern University of Law Review*. Vol.: 105, No.: 2, 577-586.
- Pound, R. (1912). “The Scope and Purpose of Sociological Jurisprudence. [Concluded.] III. Sociological Jurisprudence”. *Harvard Law Review*. Vol.: 25, No.: 6, 489-516.
- Powell, B. (1970-1971). “Descartes’ Machines”. *Proceedings of the Aristotelian Society New Series*. Vol.: 71, 209-222.
- R.A.W. (1999). “Dualism”, in Robert Audi (Ed.). *Cambridge Dictionary of Philosophy*. (Second Edition). New York: Cambridge University Press.
- Radbruch, G. *Propedeutica alla filosofia del diritto*, (Çev: Dino Pasini).
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. (Revised Edition). Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Reichenbach, H. (1968). *The Rise of Scientific Philosophy*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Rosenau, P. M. (1992). *Post-Modernism and The Social Sciences*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Rosenau, P. M. (1998). *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri İçgörüler, İçakışlar, İçeri-Dalışlar*. (Çev.: Tuncay Birkan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları/Ark.
- Ross, S. (1962). “Scientist: The Story of A Word”. *Annals of Science*, 18:2, 65-85.
- Rossi, P. (2009). *Modern Bilimin Doğuşu*. (Çev.: Neşenur Domaniç). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Rostow, E. (1962). *The Sovereign Prerogative: The Supreme Court and the Quest for Law*. New Haven: Yale University Press.
- Russ, J. (2012). *Avrupa Düşüncesinin Serüveni: Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi*. (Çev.: Özcan Doğan). (2. Basım). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Salihpaşaoğlu, Y. (2013). “Mutlak Monarşiye Laik Savunma: Tevratın Canavarı Leviathan”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 62 (3), 819-853, s. 823, 824.

- Salihpaşaoğlu, Y. (2018). *Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*. (4. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Sandel, M. (1998). *Liberalism and the Limits of Justice*. (Reprinted). USA: Cambridge University Press.
- Sander, O. (2017). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. (32. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Saygılı, A. (2010). "Modern Devletin Çıplak Sureti". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 59 (1), 61-97.
- Schaefer, D. L. (1979). *Justice or Tyranny? A Critique of John Rawls's A Theory of Justice*. New York, London: Kennikat Press, New York.
- Schlegel, J. H. (1984). "Notes toward an Intimate, Opinionated, and Affectionate History of the Conference on Critical Legal Studies". *Stanford Law Review*. Vol.: 36 No.: 1/2, Critical Legal Studies Symposium (Jan., 1984), 391-411.
- Schmitt, C. (2005). "Somut ve Çağa Bağlı Bir Kavram Olarak Devlet". Cemal Bali Akal (Der.) *Devlet Kuramı*. (2. Baskı). Ankara: Dost Kitabevi.
- Schrödinger, E. (1926). "An Undulatory Theory of the Mechanics of Atoms and Molecules". *Physical Review*. Vol.: 28, No.: 6.
- Schrödinger, E. (1935). "Die gegenwärtige Situation in der Quantenmechanik". *Die Naturwissenschaften*, 23. Jahrgang, Heft 48.
- Schwarzschild, M. (2010). "Constitutional Law and Equal". In Dennis Patterson (Ed.). *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. (Second Edition). Wiley-Blackwell.
- Sebok, A. J. (1998). *Legal Positivism in American Jurisprudence*. UK: Cambridge University Press.
- Seelig, C., Einstein A., (1956). *A Documentary*, Staples Press.
- Sencer, M., Sencer, Y. (1978). *Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Doğan Basımevi.
- Shaw, G. B. (1924). *Saint Joan A Chronicle Play In Six Scenes And An Epilogue*. A Project Gutenberg of Australia eBook.
- Sheehan, J. J. (2006). "The Problem of Sovereignty in European History". *American Historical Review*. February.
- Silbey, S. S. (2008). "Introduction". In Susan S. Silbey (Ed.). *Law and Science Volume I Epistemological, Evidentiary and Relational Engagements*. Ashgate Publishing.
- Sir Blackstone, W. (1753). *Commentaries on the Laws of England in Four Books, Vol.: 1*.
- Smith, J. C. (1968). "The Unique Nature of the Concepts of Western Law". *The Canadian Bar Review*. Vol.: XLVI.
- Sobel, D. (2011). *A More Perfect Heaven How Copernicus Revolutionized the Cosmos*, New York: Walker & Company.
- Sokal, A., Bricmont, J. (2002). *Son Moda Saçmalar Postmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanmaları*. (Çev.: Memet Baydur, Ongun Onaran). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Solomon, G. (1935). "Oral Tradition in the Bible". In S. Baron and A. Marx (Eds.). *Jewish Studies in Memory of George A. Kohut*, New York: Alexander Kohut Memorial Foundation, 1935.

- Soysal, M. (2003). "Değişen Egemenlik ve Meşruluk". *Anayasa Yargısı*. Sayı: 20, Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları: 50, 171-181.
- Sönmez, V. (2013). *Bilim Felsefesi*. (3. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Starr, W. C. (1984). "Law and Morality in H.L.A. Hart's Legal Philosophy". *Marquette Law Review*. Vol.:67, No.: 4, 673-689.
- Strayer, J. R. (1970). *On The Medieval Origins of the Modern State*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Sunar, C. (1969). "İslam Meşşai Felsefesinde İlk Adım (El-Kindî)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 29-49.
- Sunay, R. (2007). *Tartışılan Egemenlik*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Şahin Ceylan, Ş. (2012). "Egemene Reddiye: Hart'ın Austin Eleştirisi". *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Sayı: 1.
- Şaylan, G. (2016). *Postmodernizm*. (5. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Şenses, M. (2012). "Bilim Sosyolojisinde İhtilafların Yeri ve Önemi", Mihriban Şenses (Ed. Ve Çev.). *Bilimin Sınırları ve Bilimsel İhtilaflar Bilim Sosyolojisi Tartışmaları*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Tamanaha, B. Z. (2004). *On the Rule of Law History, Politics and Theory*. Cambridge University Press.
- Tamanaha, B. Z. (2010). "Law and Society". In Dennis Patterson (Ed.). *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. (Second Edition). Willey-Blackwell.
- Tamburello, D. E. (2000). *Bernard of Clairvaux: Essential Writings*. Crossroad Pub.
- Tanilli, S. (2012). *Uygurluk Tarihi*. (28. Baskı). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, s. 63, 64.
- Tannenbaum, Donald G., Schultz, D. (2013). *Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*. (Çev.: Fatih Demirci). (8. Baskı). Ankara: Adres Yayınları.
- Taylor, C. (1985). *Philosophy and Human Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tekeli, İ. (1999). *Modernite Aşılırken Siyaset*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Tekeli, S., Kahya, E., Dosay, M., Demir, R., Topdemir, H. G., Unat, Y. ve Koç Aydın, A. (1999). *Bilim Tarihine Giriş*. Ankara: Nobel Yayınları.
- The Code Napoleon or the French Civil Code* (1827). (Literally Translated from the Original and Official Edition Published at Paris, in 1804). London: William Benning.
- The Thirty Years' War*. (1997). (Edited by Geoffrey Parker). (Second Edition). London and New York: Routledge.
- Thompson, E. P. (1990). *Whings and Hunter: The Origin of the Black Act*. (Reprinted). Great Britain: Penguin Books.
- Tiedeman, C. G. (1896). "The Doctrine of Stare Decisis And a Proposed Modification of its Practical Application, in the Evolution of the Law". *The University Law Review*. Vol.: 3, No.: 11, 11-26.
- Tomlins, C. (2007). "How Autonomous Is Law?". *The Annual Review of Law and Social Science*. Vol.: 3, 45-68.

- Topçuğlu, H. (1969). *Hukuk Sosyolojisi, Cilt: 1.* (Üçüncü Baskı). İstanbul: Cezaevi Matbaası, İstanbul.
- Topuzkanamış, E. (2014). *Hukuk ve Disiplin: Modern Toplumda Hukuka Uymanın Dayanakları.* (2. Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Toulmin, S. (1982). "The Construal of Reality: Criticism in Modern and Postmodern Science". *Critical Inquiry.* 9 (1), 93-111.
- Toulmin, S. (1982). *The Return to Cosmology Postmodern Science and Theology of Nature.* USA: University of California Press.
- Trachtman, L. E., Perrucci, R. (2002). *Science Under Siege? Interest Groups and the Science Wars,* USA: Rowman Littlefield Publishers, Inc.
- Trevino, A. J. (2006). "Transaction Introduction". In Hans Kelsen. *General Theory of Law and State.* New Brunswick and London: Transaction Pub.
- Trubek, D. M. (1972). "Max Weber on Law and the Rise of Capitalism". *Faculty Scholarship Series.* Paper 4001.
- Trubek, D. M. (1977). "Complexity and Contradiction in the Legal Order: Balbus and the Challenge of Critical Social Thought about Law". *Law & Society Review.* Vol.: 11, No.: 3, 529-569.
- Trubek, D. M., Santos, A. (2006). "Introduction: The Third moment in Law and Development Theory and the Emergence of a New Critical Practice". In David Trubek, Alvaro Santos (Eds.). *The New Law and Economic Development A Critical Appraisal,* UK: Cambridge University Press.
- Tunagöz, T. (2017). "Ebû'l-Berakât el-Bağdâdî Üzerine Çalışmalar: Bir Kaynakça Denemesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 17 (1).
- Turner, H. R. (1997). *Science in Medieval Islam, An Illustrated Introduction.* University of Texas Press.
- Türkbağ, A. U. (2003). "İki Soruda Postmodernizm ve Hukuka Yansıması". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası.* Cilt: LXI, Sayı: 1 -2, 175-183.
- Türkbağ, A. U. (2005). "Evren ve İnsan Anlayışlarının Hukuka Yansıması Olarak İki Pozitivizm: Austin ve Hart", *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi.* 12.
- Türkçe Sözlük.* (2010). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Yayınları.
- Ullman, W. (2008). *Law and Politics in the Middle Ages An Introduction to the Sources of Medieval Political Ideas.* (Digitally printed version). Cambridge University Press.
- Unger, R. M. (1977). *Law in Modern Society: Toward A Criticism of Social Theory.* New York: Free Press.
- Unger, R. M. (1986). *The Critical Studies Movement.* Harvard University Press.
- Uygur, G. (2003). "Hukuki Pozitivizmin Değişen Yüzü Mü?". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.* Cilt: 52, Sayı: 3, 145-176.
- Uzun, E. (2003). "İngiliz Analitik Hukuk Teorisi ve John Austin". *Sosyal Bilimler Dergisi,* 2003/2.
- Ünlü, T. (2009). *Eşitlik İlkesi ve Pozitif Ayrımcılık,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Konya.

- Üskül Engin, Z. Ö. (2019). “Olan Hukuk-Olmayan Hukuk”. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, Cilt: 23.
- Vinogradoff, P. (1920). “The Crisis of Modern Jurisprudence”. *The Yale Law Journal*, Vol.: 29, No.: 3.
- Voltaire, F. M. A. (2002). *Letters on England*. Jim Manis. (Faculty Ed.). Hazleton: PA, Letter XII-On the Lord Bacon.
- Wacks, R. (2014). *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*. (Çev.: Engin Arıkan). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Waluchow, W. J. (1994). *Inclusive Legal Positivism*. Oxford: Clarendon Press.
- Walzer, M. (2001). *Spheres of Justice A Defense of Pluralism and Equality*. USA: Basic Books Inc.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society An Outline of Interpretive Sociology*. (Edited by Guenther Roth and Claus Wittich). Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Weinrib, E. J. (1988). “Legal Formalism: On the Immanent Rationality of Law”. *The Yale Law Journal*. Vol.: 97, No.: 6.
- Westfall, R. S. (1962). “The Foundations of Newton’s Philosophy of Nature”. *The British Journal for the History of Science*. Vol.: 1, No.: 3, 171-182.
- Westfall, R. S. (1971). *The Construction of the Modern Science Mechanisms and Mechanics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Westfall, R. S. (TY). *Modern Bilimin Oluşumu*. (Çev.: İsmail Hakkı Duru). TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları.
- Whaley, J. (2012). *Germany and the Holy Roman Empire, Volume 1 From Maximilian I to the Peache of Westphalia 1493-1648*. USA: Oxford University Press, s. 566.
- Whewell, W. (1834). “On the Connexion of the Physical Sciences”, *The Quarterly Review*. 58-61.
- White, J. (2010). “Analogical Reasoning”. In Dennis Patterson (Ed.). *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. (Second Edition). Willey-Blackwell.
- Whitehead, A. N. (2018). *Bilim ve Modern Dünya*. (Çev.: Sercan Çalcı). İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Williams, R. N. (2015). “Introduction”. Richard N. Williams and Daniel N. Robinson (Eds.). *Scientism: The New Orthodoxy*. London, New York: Bloomsbury Academic.
- Wines, R. (1967). “The Imperial Circles: Princely Diplomacy and Imperial Reform 1681-1714”. *The Journal of Modern History*. Vol.: 39, No.: I.
- Wittgenstein, L. (1986). *Philosophical Investigations*. (Trans. G. E. M. Anscombe). Great Britain: Basil Blackwell Ltd.
- Wootton, D. (2015). *Bilimin İcadı Bilim Devrimi’nin Yeni Bir Tarihi*. (Çev.: Nurettin Elhüseyni). İstanbul: YKY Yayınları.
- Yalçınkaya, A. (2011). “Bodin’den Hobbes’a Doğru”. Mehmet Ali Ağaoğulları (Ed.). *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*. (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Yanık, A. "Pozitivist Modern Bilimsel Yaklaşımın Eleştirisi". *SOİD-Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 7 (3), 79-82.
- Yardımlı, A. (2016). "Usdışı İnsan ve Ussal Evren", Newton, I. *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri (Seçmeler), Optik (Seçmeler)*. (Çev.: Aziz Yardımlı). (Dördüncü Basım). İstanbul: İdea Yayınları.
- Yüksel, M. (2004). *Modernite, Postmodernite ve Hukuk*. (2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yüksel, M. (2010). *Hukuka Postmodern Yaklaşım*. İstanbul: XXI Levha Yayınları, s. 130.
- Yükselbaba, Ü. (2015). "Eserin Türkçe Baskısına Sunuş" John Austin. *Hukukun Belirlenmiş Alanı*. (Çev.: Ülker Yükselbaba, Saim Üye, Umut Koloş). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Yükselbaba, Ü. (2016). "Postmodernizm ve Hukuk". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. Cilt: LXXIV, Sayı: 1.
- Zacher, M. W. (1992). "The Decaying Pillars of the Westphalian Temple: Implications for International Order and Governance". In James N. Rosenau, Ernst-Otto Czempiel (Eds.). *Governance Without Government: Order and Change in World Politics*. Cambridge University Press.
- Zipursky, B. C. (2006). "Legal Obligations and the Internal Aspect of Rules". *Fordham Law Review*. Vol.: 75.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : TATAR, Dilara Buket
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti
Doğum Tarihi ve Yeri : 03.02.1989 /Antalya
Medeni Hali : Bekar
Telefon : 05319978375
e-posta : dilara.tatar@hbv.edu.tr

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı	Devam ediyor
Lisans	Bilkent Üniversitesi/ Hukuk Fakültesi	2011
Lise	Mustafa Hakan Güvençer Anadolu Lisesi	2007

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
2011- devam ediyor	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dili

İngilizce, Almanca

Yayınlar

Tatar, D. B. (2014). *Mülkiyet ve Fikri Mülkiyetin Felsefi Temelleri*. Ankara: Astana Yayınları.

Tatar, D. B. (2013). “Medya Özgürlüğü ve Ahlakın Korunması”. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 2, Sayı: 3, 153 – 169.

Özdemir, O., Çamurcuoğlu, G., Demirdal, B., Şahin, F. S., Tatar, D. B., Hazar, Z., (2013). *İnsan Hakları Hukuku*. (Editör: İlyas Doğan) Ankara: Astana Yayınları.

Özdemir, O., Çamurcuoğlu, G., Demirdal, B., Şahin, F. S., Tatar, D. B., Hazar, Z., (2015). *Human Rights Law*. (Genişletilmiş İkinci Baskı). (Editör İlyas Doğan). Ankara: Astana Yayınları.

Tatar, D. B. (2016). “Modernleşmeden Postmodernleşmeye Barbie”. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 6, Sayı: 1, 167–192.

Tatar, D. B. (2016). “Hayvanların Korunmasına Dair Görüşlere Eleştirel Bir Bakış”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: XXI, Sayı: 3, 297-329.

Tatar, D. B. (2018). “Ahmet Ağaoğlu ve Modernleşme”. İlyas Doğan (Ed.). *Türk Modernleşmesi (XIX ve XX. Yüzyılda Türk Düşünürleri)*. Ankara: Astana Yayınları.

Salihpaşaoğlu, Y., Tatar, D. B. (2018). *Hukuk Sosyolojisi*. Editör: Yaşar Salihpaşaoğlu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

